

**ВІСНИК ДЕРЖАВНОГО
АРХІВУ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
„ПОДІЛЬСЬКА
СТАРОВИНА“
2 (6)/2020**

№2 (6)/2020

Засновники:

Державний архів Хмельницької області
Хмельницька обласна громадська організація архівістів та дослідників Поділля
та Південно-Східної Волині «Поклик віків»
«Архівні інформаційні системи», м. Київ
Меморіальний музей пам'яті жертв Голокосту в Вашингтоні (США)
Польська академія наук, Краків (Польща)

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Державного архіву Хмельницької області
Протокол № 2 від 21 травня 2020 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія ДК №2505 від 25.05. 2006 р.

Тираж 100 прим. Зам. 015.

Адреса редакції:

вул. Грушевського, 99,
м. Хмельницький, 29000
каб. 504
Тел. +380 (382) 764739
Ел. адреса: infteh@ukr.net

Видруковано: ФОП Стрихар А. М.
м. Хмельницький,
вул. Чорновола, 37
Тел. +38(096) 709-11-10

Статті друкуються в авторській редакції. Автор несе відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо. Опубліковані матеріали відбивають точку зору авторів, що не обов'язково збігається з думкою редакції.

Редакційна колегія:

Байдич В.Г. (гол. ред. кол.), канд. іст. наук
Алцкан В.Я. (м. Вашингтон), США
Бурдуваліс К.М., заступник директора Державного архіву Хмельницької області, магістр державного управління
Берковський В.Г., канд. іст. наук
Блажевич Ю.І., канд. іст. наук, доц.
Войтович О.В., заступник директора Державного архіву Хмельницької області, магістр державного управління
Галатир В.В. (відп. ред.), канд. іст. наук, доц.
Завальнюк О.М., д-р іст. наук, проф.
Клименко Т.А., канд. іст. наук
Копилов С. А., д-р іст. наук, проф.
Комарніцький О.Б., д-р іст. наук, доцент
Легун Ю.В., д-р іст. наук, проф.
Левченко Л.Л., д-р іст. наук, проф.
Марчук В.В., д-р іст. наук, проф.
Олійник М.П., д-р іст. наук, проф.
Олійник Ю.В. (заст. гол. ред. кол.), канд. іст. наук
Телячий Ю.В., д-р іст. наук, проф.
Федьков О.М., д-р іст. наук, проф.
Філінюк А.Г., д-р іст. наук, проф.
Чайковський М.Є., д-р пед. наук, проф.

ЗМІСТ

АРХІВИ ТА АРХІВНА СПРАВА	5
Байдич В. Г. ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ САМОСТІЙНОСТІ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (2012 – 2019 РР.)	5
Бурдуваліс К. М. БУРЕМНИЙ, АЛЕ ПЛІДНИЙ 2019 РІК	12
Бурдуваліс К. М., Тараненко Л. О. РОБОТА ТРИВАЄ	16
Левченко Л. Л. ОЦИФРУВАННЯ ФОТО - ТА КІНО - КОЛЕКЦІЙ: ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРІГАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ОРИГІНАЛЬНОСТІ	20
Олійник Ю. В. АРХІВНА СПРАВА НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ У ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК	33
Полянський Ф. І. АРХІВНІ ОРІЄНТОВАНІ ДОВІДКИ 1940-Х РР. У КОНТЕКСТІ КОЛОНІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	39
ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ	43
Адамський В. Р. ГАЙСИНСЬКИЙ ПОВІТОВИЙ КОМІСАР У ДОКУМЕНТАХ ДОБИ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР.)	43
Комарницький О. Б. ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНУ БАЗУ ТА МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ КОЛЕКТИВІВ ВИШІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ У ДОБУ ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ»	50
Захар'єв В. А. АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ПРО РІД ЗАЛІСЕЦЬКИХ ЖОВТОНОГ	56
Ляскович Р. С. ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ПРО МОБІЛІЗАЦІЮ ЧОЛОВІКІВ ДО АРМІЇ УНР НА ПОДІЛЛІ У ЛИСТОПАДІ 1918 – ЧЕРВНІ 1920 РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ ВІННИЦЬКОЇ І ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ)	67
Ляскович Т. В. МАТЕРІАЛИ ЦДАВО УКРАЇНИ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ НА ПОДІЛЛІ ЗАКЛАДІВ МЕДИКО-САНІТАРНОЇ СЛУЖБИ АРМІЇ УНР (ЧЕРВЕНЬ-ЛИСТОПАД 1919 Р.)	72
Олійник М. П. ДЖЕРЕЛА З ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ В РОКИ НЕПУ (1921-1928)	77
Олійник С. В. ФОНД 2188 ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ І УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ НА ПОДІЛЛІ	82
Прокопчук В. С. ДЕЯКІ ФАКТИ З ПОВСЯКДЕННЯ ВИХОВАНЦІВ КИТАЙГОРОДСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ТЕХНІКУМУ (за спогадами колишнього його учня Онуфрія Матвійчука)	86
ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	90
Байдич В. О., Байдич О.В., Лавринчук В. О. МИКОЛАЇВСЬКИЙ КОНОКРАД ШМУЛЬ ГЕПНЕР	90
Берковський В. Г. ДО ПИТАННЯ КІНОФІКАЦІЇ СЛАВУТЧИНИ У 1920-Х – НА ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ	92
Завальнюк О. М. ЛЕОНІД БІЛЕЦЬКИЙ ПРО ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ	97
І НАУКОВО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ (1918-1920 РР.) Кундельський В. В. ОКРЕМІ ШТРИХИ ДІЯЛЬНОСТІ Є. КОНОВАЛЬЦЯ В КОНТЕКСТІ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ У 1917 – 1919 РР.	104

Кундельський Д. В. МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ	110
Марчук В., Королько А. ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ВИВЧЕННЯ ПОКУТТЯ: ЕТНОІСТОРИЧНИЙ ВИМІР	114
Марчук О. І. КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТРА ОСВІТИ ІВАНА ОПІЄНКА: АКТИВНА ПОЛІТИКА ІЗ РЕФОРМУВАННЯ ГАЛУЗІ (СІЧЕНЬ 1919)	126
Машталір А. І. ВСТАНОВЛЕННЯ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	132
Починок О. О. СУСПІЛЬНО-ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ ПОДІЛЛЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ	136
Сумишин Я. М. «ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ» У СУСПІЛЬНО-ДУХОВНОМУ ЖИТТІ ПОДІЛЛЯ СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ	140
Федьков О. М. ГОРОДОЦЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ РСДРП В 1906–1907 РР.: УТВОРЕННЯ, СКЛАД, ДІЯЛЬНІСТЬ	143
Філінюк А. Г. ДО ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА ІМПЕРСЬКОГО СТАЛІНСЬКО-БРЕЖНЄВСЬКО-ПУТІНСЬКОГО МІФУ	149
Хоптяр А.Ю., Хоптяр Ю.А. РОЗСТРІЛИ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ЯРМОЛИНЕЧЧИНІ (1941-1942 РР.)	159
Чайковський М.Є. СЕЛО БОЖИКІВЦІ. ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ ПРЕПОДОБНОЇ ПАРАСКЕВИ	163
ВИДАТНІ ПОСТАТІ	173
Галатир В.В. УЧАСТЬ Я. ТОКАРЖЕВСЬКОГО-КАРАШЕВИЧА У ПАРИЖСЬКОМУ ПРОЦЕСІ ШВАРЦБАРДА (ЖОВТЕНЬ 1927 р.)	173
Гуцал В.А. ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ І. ВІНОКУРА НА СТОРІНКАХ РЕГІОНАЛЬНИХ ВИДАНЬ	182
Завальнюк К.В. ОХОРОНЕЦЬ ДУХОВНОЇ СКАРБНИЦІ ПОДІЛЛЯ (МУЗЕЙНИЙ ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ М. Р. КОНДРАТЕНКО)	188
Яблонська Д.Р. ФЕДІР ЛИСЕНКО – ВИДАТНИЙ УЧЕНИЙ-ГЕОЛОГ І ВИКЛАДАЧ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ІНО	193
ОГЛЯД ФОНДІВ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ	198
Рага В. С. ІСТОРІЯ ОСОБИСТОСТЕЙ - ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ: ОГЛЯД ФОНДІВ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (громадські діячі, композитори, диригенти, музикознавці, співаки Хмельниччини, Заслужені працівник культури Хмельниччини, родинні архівні фонди)	198
IN MEMORIAM	212
Лозовий В. С., Лях Г. В. РЯТІВНИК ПОДІЛЬСЬКОЇ ІСТОРІЇ (Ю. РУДЕНКО).....	212
Рага В. С. ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ (Т. ГАЙДАРЖИ, Т. ЯНКОВСЬКА)	214

АРХІВИ ТА АРХІВНА СПРАВА НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ

Байдич В. Г.

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ САМОСТІЙНОСТІ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (2012 – 2019 рр.)

Проаналізовано основні напрямки діяльності працівників Держархіву Хмельницької області за період 2012-2019 рр. Наведені кількісні показники висвітлених напрямків у досліджуваній період.

Ключові слова: Державний архів Хмельницької області; архівісти; національно-архівний фонд; міжнародна діяльність; книги; конференції.

Під час відкриття пам'ятної дошки у 2019 році, присвяченої сторіччю заснування архівної комісії представниками Кам'янець-Подільського державного українського університету (декан історико-філологічного факультету професор П.В.Клименко, приватдоценти О.З.Неселовський, П.Г.Клепацький, Ю.Й.Сіцинський, Л.Б.Б'ялковський та інш.) прозвучали слова „...архів не тільки зберігає історичні документи, надаючи доступ до них для здійснення історичних досліджень, а й підвищує роль як інституційної пам'яті минулого...”. Глибоко символічно, що розмова, як і сам захід, відбувалися на першому поверсі приміщенні того ж університету, в якому з березня 1920-го року запровадили посаду архіваріуса, а мої співрозмовники – вельми поважні та знані в Україні особистості: доктори історичних наук, професори, Завальнюк Олександр Михайлович та Копилов Сергій Анатолійович. Як ректори ВНЗу (О.М. – з 2001 по 2012 рр.; С.А. – з 2012 р. по т.ч.) плідно співпрацюючи з Державним архівом Хмельницької області (надалі ДАХМО) і, як ніхто інші, розуміючи значення та унікальні властивості архівних документів у справі формування індивідуальної та колективної пам'яті, роль архівів, як захисників прав людей та їх культурної спадщини, протягом 8-ми років роботи директором архівної установи сприяли становленню мене та колективу, як професіоналів зі спеціальною освітою, які працюють на Хмельниччину та подолян. Розуміння, що правдиве висвітлення подій та фактів, відновлення пам'яті є найважливішим завданням сучасної історичної науки, а на основі архівних документів тим-паче, спонукало мене до критичного аналізу діяльності

колективу, результати роботи якого є позитивною практикою та заслуговують уваги архівістів України.

Для мене завжди була важлива позиція науковців, професорсько-викладацького складу, як еліти суспільства та повсякчасне усвідомлення ними цінності архівів. Свідченням того є відкриття магістратури архівістів на історичному факультеті, проведення спільних науково-практичних конференцій, презентації видань. Саме позиція вчених університету, який на початку 20-го століття був визнаним науково-культурним осередком краю, сприяла створенню архівної галузі на Поділлі й Україні взагалі. Закономірно, що тяглість поколінь архівістів 20 – 21-го століть Поділля є складовою культурного діалогу в написанні дослідниками історичних праць, історії сіл та міст, родин, біографії звичайних людей, а кожній особі, яка звертається в архів – гарантування відкритого доступу та користування наявними архівними документами в межах законодавства.

Кожне покоління архівістів-подолян залишило свій слід на землі. Коли заглянути в минуле – до жовтня 2011-го року архівну установу області очолювали 33 директори [1, с. 84]. Кириченко І.І., Гарнага І.В., Федоренко С.М., Слободянюк П.Я. працювали найдовше. Мені довелося продовжити справу Петра Яковича. За 13 років його керівництва установа стала одним із провідних центрів не лише збереження та відновлення документів Національного Архівного Фонду (далі НАФ), а й ключовим центром пропаганди, координації та популяризації історії, культури в Хмельницькій області. За ініціативи П.Я. Слободянюка в практику роботи запроваджено постійні проведення Днів архівів у

містах та селах області, Днів відкритих дверей для широкої громадськості, цикли історико-документальних виставок та теле-радіо передач з маловідомих сторінок минувшини нашого краю. Такі форми роботи раніше не були притаманні для архівної установи [2, с. 36.]

Професійно підготовлений колектив архівістів, досвід роботи багатьох з яких сягав 15-20 років на ниві збереження історичної спадщини, гарні напрацювання попередників дозволили мені спільно з начальниками відділів визначити пріоритети роботи і в нових умовах зосередити зусилля ДАХМО на основних напрямках. Їх визначив новий склад колегиї, до якої увійшли крім керівників напрямків, наукові і громадські діячі області. Серед них – Яремюк А.С. – заступник голови федерації профспілок Хмельницької області, Хоптяр Ю.А. – кандидат історичних наук, професор історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені І.Огієнка, Білошицький С.В. – доктор політичних наук, попередній директор архіву, пізніше – Блажевич Юрій Іванович – голова краєзнавців м.Хмельницького, кандидат історичних наук, Чайковський М.Є. – доктор педагогічних наук, директор Хмельницької філії Відкритого Університету розвитку людини «Україна», Кундельський В.В. – учитель історії ТБЛ м. Хмельницького, кандидат історичних наук, Погорілець О.Г. – директор Державного історико-культурного заповідника „Межибіж”. З 8-ми напрямків, прийнятих до дії колективом, хочу зупинитись на деяких з них.

Без сумніву, центральне місце в роботі ДАХМО посідали питання забезпечення збереженості документів НАФ, які розміщені в корпусах по вул. Грушевського, 99 та Героїв майдану, 4 так це 15 поверхів, 19 сховищ, 54 кабінети та кімнати гігієни, які потребують утримання, прибирання та охорони. Приміщення термін експлуатації яких сягнув 30-ти та 60-ти років відповідно потребували і потребують модернізації, коштів на ремонт, були заповнені на 99% архівними документами. З метою покращення умов збереження документів НАФ ми вчергове звернулися за підтримкою з підготовленими відповідними листами до Державної архівної служби України, голови обласної ради, депу-

татського корпусу, керівництва облдержадміністрації – для вирішення питання по суті. Подібна робота проводилася і раніше. Наприклад Слободянюк П.Я більше 10-ти раз звертався до влади про виділення додаткових приміщень та розширення площ архівосховищ, однак відповіді були негативні.

Ми запросили куратора галузі - заступника голови облдержадміністрації, декілька голів депутатських комісій на ознайомлення з роботою архівістів на зустріч з начальниками відділів. Екскурсія по території, сховищах та підвалах архіву, знайомство з унікальними архівними документами, метричними книгами та іншими матеріалами, спонукали до прийняття позитивного рішення – в жовтні 2012 року було підписано розпорядження голови облдержадміністрації та укладено відповідний договір оренди приміщення площею 290 квадратних метрів по вул. Львівське шосе терміном на 3 роки. Пізніше договір продовжувався відповідно. В нас з'явилась можливість розмістити матеріали виборів депутатів до Верховної Ради, Президента України, а також прийняти на зберігання з районів та міст документи, що знаходилися на підлозі. Постійні зустрічі директора ДАХМО з керівниками райміськдержадміністрацій та районних рад, мерами міста обласного підпорядкування, виїзди безпосередньо на місця, надання методичної і практичної допомоги заступниками директора архіву Бурдуваліс К.М., Войтович О.В., начальниками структурних підрозділів та досвідченими спеціалістами, аргументовані листи звернення до місцевих депутатів, дали свій результат – ні один з архівних підрозділів області не залишився без уваги та фінансової підтримки. А завдячуючи комунікації та компетентності керівників місцевих архівних установ були прийняті програми розвитку архівної справи в районах та містах, встановлювались додаткові стелажі, пожежна сигналізація, сховища оснащувались сучасними протипожежними засобами, виділялась комп'ютерна техніка. Це окрема тема дослідження, але за ці роки більшість представників влади прислухались до потреб архівістів на місцях.

В цілому, колективу ДАХМО вдалося своїми силами за допомогою благодійників вирішити

низку проблем щодо покращення умов зберігання документів, створення нормальних санітарно - гігієнічних умов для роботи архівістів та дослідників, проведено ремонтні роботи перших-третіх поверхів корпусу №1, змонтовано душову, замінено електропровід та придбано нове освітлення, проведено гарячу воду на всі 9 поверхів, обладнано читальну залу з розміщення комп'ютерів та створено умови для оцифрування документів. Кімнати, що раніше знаходилися в оренді, відремонтовано та підготовлено для роботи відповідних відділів, встановлено відеокамери, датчики руху, лампи для очищення повітря, кондиціонер. За рахунок бюджетних коштів передбачених Програмою розвитку архівної справи на 2018-2021 рр. встановлені пластикові вікна, двері, відремонтовано електрообладнання. Створено та інформаційно наповнено офіційний веб-сайт архіву, цільовою аудиторією якою є громадяни України та інших країн світу – США, Польщі, Ізраїлю, Росії, Канади, тощо. Постійний зв'язок із громадськістю забезпечується шляхом розміщення найбільш актуальної інформації. Активно впроваджується у практику виконання звернень фізичних та юридичних осіб, що надійшли електронною поштою, зокрема виконання запитів соціально правового характеру, тематичних запитів, замовлення справ для роботи у читальному залі. Працівниками відділу використання інформації опрацьовано 27586 запитів, прийнято 4434 людей в читальному залі, при цьому фактів безпідставної відмови в задоволенні законних вимог заявників не виявлено. Все це дякуючи дружньому колективу відділу Кузьміній Н.А., Приступі Л.А., П'янковій Т.Ю., Січак Г.В., Латер Л.Л., Снігур Л. А., загальний стаж роботи яких в архіві сягає 130 років.

Варто наголосити про жертвовну працю по рятуванню документів, що постраждали в результаті пожежі у Кам'янець-Подільському архіві в 2003 р. справжнього знавця своєї справи, патріота України Руденка Юрія Станіславовича. Більше 30-ти років свого життя Юрій Станіславович працював на ниві архівістики, а з 2005 р. по ідентифікації врятованих документів. Лише завдячуючи йому повернуто до життя історію Подільської губернії 17-19-го

століть. З незрозумілих причин подання ДАХМО на державну нагороду Руденка Кабінет Міністрів України залишив без уваги.

Вдалося розв'язати проблему послуг по охороні ДАХМО. На 2011 р. посади сторожів та постів охорони виконували частково працівники відділів, що негативно відбивалося не тільки на роботі, а й на моральному та психологічному стані людей. Проблемою була висока вартість державної охорони, обов'язковість послуги якої зобов'язувала постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.1993 р. №615 «Про заходи щодо вдосконалення охорони об'єктів державної та інших форм власності.» Це була незахищена бюджетна стаття, а тому фінансування було не достатньо, щоб вийти з ситуації ми оголосили конкурс по охороні ДАХМО в 3 областях, в якому перемогла приватна фірма з міста Вінниці – ціни були в 3 рази менші. Звичайно, були скарги у відповідні інстанції, однак життя бере своє, час змінюється і на сьогодні більшість обласних архівів по організації охорони установ працює по прикладу хмельничан.

У сучасному світі вагому роль відіграє міжнародна архівна співпраця та розробка спільних проектів, що сприяють поінформованості фахівців різних країн, щодо правових засад діяльності, історичного розвитку, сучасного стану, структури архівних систем, методів роботи, кращих досягнень [3, с. 10]. Все це спонукало нас до пошуку та встановлення зв'язків з українцями які проживають за межами держави та поповнення НАФ документами, що належать до культурної спадщини української нації і перебувають на збереженні в інших державах.

В липні 2012 році у Мюнхені в Інституті сучасних досліджень відбулося засідання експертів з питань історії голокосту в Україні, де було досягнуто згоди між представниками Європейської інфраструктури з дослідження Голокосту (EHRI) про участь українських архівістів у міжнародному проекті зі створення електронної бази відповідних матеріалів та документів з залученням Меморіального музею Голокосту (США) та Яд Вашем (Ізраїль). Архівна служба України в міру різних причин не була готова до подібних проектів (відсутність цифрового обладнання, спеціалістів, бюрократичне об-

меження параметрів спілкування керівників обласних архівних установ, зарегламентовані фінансові інструкції і т.д.). На щастя, в ногу з вимогами часу працювала приватна структура ПП «Архівні інформаційні системи» орендуючи приміщення в Архівній служби України!, яку очолював, кандидат історичних наук Віслобоков К.А..

Не використати таку можливість, тим паче, Кирило Асанович мав досвід роботи в архівній справі, прекрасно знав фонди, був активним учасником проекту «Ера Голокосту: пограбовані культурні цінності» – оцифрував документи колекції Айзанштабу рейхляйтера Розенберга (ERR), яку було розміщено на офіційному веб-сайті Держархіву було б великим гріхом. В цей час, з ініціативи колективу, була заснована громадська організація архівістів та дослідників Поділля «Поклик віків» для комунікації з міжнародними фондами та пошуку додаткових можливостей фінансової підтримки даного напрямку. Ми уклали договір про надання послуг з виявлення та цифрового копіювання архівних документів з історії єврейських громад міжвоєнного та воєнного періодів в Подільській губернії та Кам'янець-Подільської області. Були підготовлені відповідні приміщення, створена робоча група під керівництвом начальника відділку Бортник І.В., виявленням документів займався Руденко Ю.С., Мельник О.П., Павлунішена Т.Д. Відповідно до укладеної угоди про співробітництво ми запросили керівника наукової інституції Меморіального музею Голокосту у Вашингтоні на Хмельниччину, який оперативно відгукнувся на запрошення. Під час зустрічі було домовлено про передачу дисків та копій оцифрованих документів, а також про безкоштовне отримання українською стороною інформації, яка знаходиться в базі даних в Америці. Приємною несподіванкою було підтвердження факту подільських коренів родини Алцкана Вадима Яковича, а саме він є керівником. Прізвище його діда, полегло у роки Другої Світової війни, ми відшукали на меморіальній плиті в одному з сіл Дунаєвського району, де він до початку війни очолював єврейський колгосп. Позитивна співпраця ДАХМО і не тільки (ряд обласних архівних установ долучилися до співпраці), спонукало Архівну службу

через відповідні доручення Кабінету Міністрів України від 26.04.2016 року №12445/1/1-16 та 20.05.2016 року №17543/1/1-16 у м. Вашингтоні підписати договір про співробітництво.

Паралельно нам вдалося активізувати двостороннє співробітництво з Німеччиною через МГО «Міжнародний фонд «Взаєморозуміння і толерантність». Дякуючи представнику Хмельницької області, ми підписали договір про співпрацю по реалізації українсько-німецького проекту «Радянські та німецькі військовополонені та інтерновані», яка патрунувалася Генеральним секретаріатом Німецького Червоного Хреста – службою розшуку. Враховуючи зростання суспільного попиту на інформаційні послуги в електронному вигляді було прийнято рішення про створення відділу інформаційних технологій, який очолив кандидат історичних наук Олійник Ю.В. Саме він з старшим науковим співробітником Галатиром В.В кандидатом історичних наук, розробили анкети для опитування, провели записи інтерв'ю зі свідками нацистської окупації та створили архівну колекцію.

Архівісти на місцях в районах зібрали інформацію про табори, тюрми та гетто на території Хмельниччини, пов'язані з примусовою працею, провели фотографування та описування. До роботи долучилися студенти та учні загальноосвітніх шкіл області. ДАХМО спільно з управлінням освіти та науки оголосили конкурс на кращу наукову роботу «Повсякденне життя мого населеного пункту під час нацистського окупаційного режиму», на розгляд конкурсної комісії надіслано 62 роботи. Активну участь у вивченні історії свого населеного пункту взяли учні 6-11 класів Білогірського, Віньковецького, Городоцького, Дунаєвського, Ізяславського, Кам'янець-Подільського, Новоушицького, Теофіпольського, Шепетівського, Ярмолинецького, Хмельницького районів та міст Нетішина, Славути, Хмельницького, Кам'янець-Подільського, а також студенти гуманітарно-педагогічної академії, музучилища, інституту магістерської післядипломної освіти Київського Університету банківської справи Національного банку України. Переможці конкурсу були запрошені на підсумкову наукову

практичну конференцію, де отримали дипломи та грошові премії.

Широкого розголосу набула Всеукраїнська конференція «Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів національного фонду України», проведена спільно з науковцями Кам'янець-Подільського університету імені Огієнка. Участь в ній прийняло більше 70-ти докторів, кандидатів наук, аспірантів. За результатами конференції був випущений збірник матеріалів.

Співпраця між архівом та Кам'янець-Подільським Національним університетом імені І.Огієнка це продовження славних сторінок літопису університету, збереження архівної спадщини регіону та створення її мережі. В 1919 група викладачів у складі П. Клименка, П.Клепацького, Ю.Сіцинського створивши архівну комісію, взяла на себе захист архівів, а університет започаткував у своїй структурі науко-дослідницький архів. Саме завдяки наполегливості викладачів університету 28го квітня 1922 року наказом повітвиконкому за №72 було створено Кам'янецьке повітове архівне управління. Віддаючи дань пам'яті патріотизму та подвижництву, ДАХМО встановив щорічну обласну премію імені П. Клименка лауреатами якої стали д.і.н., професори О.М. Завальнюк, А.Г. Філінюк, С.А. Копилов, О.М.Федьков, к.і.н С.М. Єсюнін. Науковці архіву, опрацювавши матеріали, виготовили 28 банерів для пересувної фотовиставки «Поділля в роки Великої Вітчизняної війни», яка побувала в 20-ти районах області. Заходи проводилися спільно з представниками освіти, культури, Ради ветеранів, керівниками районів. Завдячуючи цим матеріалам і світлинам, наданими нашим земляком, що проживає у Німеччині, були підготовлені наукові видання «Поділля очима солдатів вермахту», збірник документів, матеріалів та світлин «Подоляни в роки Великої Вітчизняної війни», а також «Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1944-1945 рр.)». На основі матеріалів про людей, що були вивезені на примусові роботи в Німеччину виготовлена банерна виставка «Невільники не зі своєї волі» - про долю оstarбай-

терів області. Наймовірно, але програма співпраці на 2014 рік, представлена хмельничанами на конкурс у Фонд була визнана найкращою серед 17-ти областей України з виділенням 200 тисяч гривень. Проєкт – створення першого музею-архіву оstarбайтерів з розміщенням матеріалів у вагоні «товарняку» був зірваний тодішньою центральною владою...

26 березня 2017 року між Державним архівом Хмельницької області та Інститутом Національної Пам'яті Польщі (далі – ІНП) підписано договір про співпрацю. В рамках виконання договору 17 квітня 2018 року Хмельницьку область відвідала делегація ІНП на чолі з головою ІНП та Комісії з розслідування злочинів проти польського народу Ярославом Шареком. До складу делегації увійшли: Мажена Крук – директор архіву ІНП, доктор Маріуш Квасняк – заступник директора, доктор Маріуш Жулавнік – заступник директора, Павел Зелоній – координатор виставки, Алам Хлебович – директор Бюро національної освіти, доктор Дорота Левша – секція міжнародних контактів, з метою відзначення 80-х роковин великого терору - масових репресій 1937-1938 років на Поділлі. 22 листопада 2018 року делегація ІНП та архівісти області відвідали місто Кам'янець-Подільський та зустрілися з професорсько-викладацьким складом Кам'янець-Подільського Національного університету ім. Івана Огієнка і передали ректору Сергію Копилову 100 справ на електронних носіях, які стосуються викладацької діяльності Івана Огієнка у Варшаві в 1930-1932 роках минулого століття. 23 листопада 2018 року у Хмельницькому університеті управління та права відбулася презентація міжнародної виставки «Наказ №00485. Антипольська акція НКВС в Радянській Україні 1937-1938», яку створив ІНП. Співорганізаторами виставки є Державний архів Хмельницької області та Генеральне Консульство Республіки Польща у Вінниці. У презентації виставки взяли участь: Генеральний консул республіки Польща у Вінниці Дам'ян Цярцінські; радник Президента Польщі Анжея Дуди Тадеуш Дашкевич, який зачитав вітальний лист Польського Президента в підтримку відкриття виставки; делегація ІНП; Правлячий Єпископ Кам'янець-Подільської Дієцезії Леон

Дубравський; делегації державних архівів Вінницької, Житомирської, Одеської областей; професор, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України Юрій Шаповал, керівники області, міста; вишів; науковці; краєзнавці; представники громадських організацій та духовенства.

По завершенню виставки відбулася міжнародна наукова конференція «Репресивна політика більшовицької влади щодо населення Поділля та Волині в першій половині ХХ століття» (до 80-х роковин Великого терору масових репресій 1937-1938 років).

26 листопада 2018 року директори Державних архівів Хмельницької та Вінницької області взяли участь у презентації міжнародної виставки «Наказ N 0048. Антипольська акція НКВС в Радянській Україні 1937-1938» у штаб-квартирі Польської общини у Варшаві. Виставка Наказ N° 00485 була відкрита на вулиці, навпроти королівського палацу — це 16 стендів, на яких представлені матеріали кримінальних справ подолян репресованих радянським НКВД протягом 1937-1938 рр. Виставка та каталог підготовлені українською та польською мовами

У рамках заходу відбулися домовленості з польською стороною щодо зйомки документального фільму про репресії проти поляків на Поділлі, випуск науково-документального видання двома мовами та спільне будівництво силами ІНП та мерією міста пам'ятника репресованим подолянам у 1937-1938 роках у Хмельницькому. Протягом 2019 року міжнародна виставка «Наказ N 00485. Антипольська акція НКВС в Радянській Україні 1937-1938» презентувалася: 12 квітня - у Вінниці (в холі Вінницької міської ради); 09 вересня - в Одесі (в приміщенні Кафедрального собору Успіння Пресвятої Діви Марії), 20 листопада - в Києві (у Київській фортеці).

Багато «білих» плям з історії архівістики на Хмельниччині було виявлено під час підготовки наукових видань «Архівна справа на Хмельниччині: збірник документів, матеріалів і світлин» і «Архівна справа на Хмельниччині історія та сучасність». Особливо це стосуєть-

ся міжвоєнного та повоєнного періодів. Для прикладу, згідно наказу НКВС СРСР №19 від 19.01.1939 р матеріали всіх архівів Кам'янець-Подільської області були упаковані в ящики для відправки в тиліві області, пізніше було уточнено – м. Харків (і це за 2 роки до початку Другої Світової війни!). На 14 лютого того ж року, як видно з доповідної записки начальника УНКВС «Про хід приймання обласних і районних архівів області» [4, с. 6], весь архів упаковали в ящики, яких нараховувалось більше 4314 штук. Пізніше була проведена відповідна робота [5, с. 314] і на 8 липня таких ящиків запаковано до 12-ти тисяч штук. Про факти знищення матеріалів працівниками НКВС до приходу німців в 1941 році ми вже писали в журналі «Архіви України».

В той же час, потребують наукової розвідки факти відсутності обліку в установах документів таких, як архіви дореволюційного періоду... Так, в акті перевірки Смотрицького районного архіву 09.05.1941 р говориться про наявність архівних матеріалів з 1803 р, які знаходяться в хаотичному стані, згнивші, тухлі, порвані, від чого прийшли в непридатний вигляд. В практичних заходах рекомендовано «архівні матеріали, що не мають історичного чи практичного значення, виділити згідно переліку в макулатуру» [6, арк. 8]. В акті завданих збитків гітлерівськими загарбниками від 10.06.1944 року про матеріали початку 19-го вже не говориться (здано в макулатуру), йдеться мова лише про документальні матеріали з 1921 – 1937 рр. Сума збитків оцінювалася вартістю спалених стільців, стола, шафи, стелажів... А матеріали з історії Поділля – 17-го – початок 20-го століття «мали велику цінність, як довідкову так і історичну, лише фіксувалися в пояснювальних записках 1944 року». В цілому, розпочинаючи з 1928 року владою проводилися «макулатурні компанії» в ході яких нищилися дорадянські і радянські документи. Здача архівних документів в макулатуру щорічно сягала десятки тонн. В першому півріччі 1937 року історичними архівами області в макулатуру було здано 32,5 т, а районами 1.26 т. документів, що склало 20% від річного плану. Виконання плану керівництво архівного управління області планувало не тільки виконати, а й перевиконати у друго-

му півріччі [7, ст. 100] (а це більше 160 тонн документів).

Обмін досвідом роботи – один з дієвих напрямків підвищення кваліфікації архівістів. Розпочинаючи з 2012 року, начальники відділів, директор, заступники директора побувала у своїх колег у Вінниці, Рівному, Луцьку, Тернополі, Чернівцях, Львові, Івано-Франківську, Ужгороді, Одесі, Житомирі, Кропивницькому, Києві, а також Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства, Центральному державному архіві зарубіжної України, Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтв України, ЦДАГО, Центральному історичному архіві м. Львова та м. Києва, ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, обмінюючись візитами з деякими архівними установами цілими делегаціями колективів. Поряд з цим колектив знаходив можливість продовжити традиційні туристичні знайомства з історичними місцями Поділля та України.

Я зупинився на декількох аспектах діяльності архіву. Звичайно є певні проблеми над якими сьогодні працюють архівісти. Серед них

– обмежене централізоване сховище даних для зберігання цифрових зображень та робочих документів в електронному вигляді ставить перед архівом питання придбання сучасного сервера. Відсутність його унеможливорює ефективне використання наявної інформації, її захист від пошкодження або втрати внаслідок технічних аварій та помилок. Впровадження технології захисту інформації, регулярне автоматичне страхове копіювання файлів на сучасні надійні носії – завдання для зберігання усієї інформації.

Зроблено перші кроки. Заслуга в досягненні високих результатів архівної служби Хмельницької області в першу чергу належить заступникам директора Бурдуваліс К.М., Войтовича О.В., начальникам відділів Кузьміної Н.А., Данілкович С.А., Захарова Ю.А., Раги В.С., Лях Г.В., Бортник І.В., Федючок О.М., кожному архівіста області, району, міста, а їх 150 професіоналів. Хмельничани є лідерами по збереженню історичної спадщини Поділля та України і важливо зберегти напрацювання, традиції, шануючи кожного працівника, дякуючи їм за добросовісну роботу.

Список використаної літератури:

1. Сторіччя поступу: інформаційно-довідкове видання/кол.авторів під керівництвом Володимира Байдича – Хмельницький: ТОВ «Приватна Друкарня», 2020. – С. 84
 2. Архівна справа на Хмельниччині: збірник документів, матеріалів і світлин(редкол: Баженов Л.В., Байдич В.Г.(від. ред), Завальнюк О.М.(наук.ред) та ін. – Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст – 2». 2012. – С. 13.
 3. Архіви і архівна справа Сполучених Штатів Америки: історія та організація : монографія/Л.Левченко . – Миколаїв: Іліон, 2013. С.10
 4. ЦДАВО України, ф. 14 оп. 1, спр. 2195, арк. 4-6
 5. ДАХМО ф. р – 338, оп. 5. сп. 38, арк. 314
 6. ЦДАВО України, ф. 14 оп. 1, спр. 2195, арк. 8
 7. Архівна справа на Хмельниччині: історія та сучасність/Серія «Праці Державного архіву Хмельницької області». Байдич В.Г., Завальнюк О.М., Комарницький О.Б..
- В статті використані річні звіти ДАХМО та веб-сайт Архівної служби України.

Бурдуваліс К. М.

БУРЕМНИЙ, АЛЕ ПЛІДНИЙ 2019 РІК

Висвітлено роботу Державного архіву Хмельницької області за звітними показниками 2019 року та окреслено перспективи розвитку на 2020 рік.

Ключові слова: Державний архів Хмельницької області, архів, одиниця зберігання (од.зб), справа

Державний архів Хмельницької області – це невичерпне та безцінне джерело інформації та комунікації України.

До мережі архівних установ області входить 20 архівних відділів райдержадміністрацій, 5 архівних відділів міських (міст обласного значення) рад та 23 трудових архіви районних, міських (міст обласного значення) та селищних рад. Протягом кінця 2019 – початку 2020 року статус архівного відділу повернуто державним архівним установам в Старокостянтинівському та Хмельницькому районах. Штатна чисельність працівників архівних установ області становить 150 одиниць.

Протягом 2019 року періоду профінансовано Обласну програму розвитку архівної справи на 2018-2021 року на суму 265 тисяч гривень для оплати послуг охорони, переоснащення електричних мереж та придбання картону.

Органами місцевого самоврядування області різного рівня впродовж останніх років затверджено та частково профінансовано 9 програм розвитку архівної справи на місцях.

Проведено 8 засідань колегій Держархіву, з яких одне у формі вебінару та одне — розширене, спільно з Департаментом освіти і науки Хмельницької обласної державної адміністрації, 4 засідання науково-методичної ради та 14 засідань експертно-перевірної комісії в т.ч. три виїзних на базі архівних відділів Полонської, Волочиської та Новоушицької райдержадміністрацій.

28 травня 2019 року на засіданні колегії Хмельницької облдержадміністрації заслуговувалось питання „Про хід проведення оглядів на краще забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду та стану діловодства в установах, організаціях, підприємствах різних форм власності” та розроблено розпорядження голови обласної дер-

жавної адміністрації від 31 травня 2019 року № 370/2019-р „Про хід проведення оглядів на краще забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду та стану діловодства в установах, організаціях, підприємствах різних форм власності”.

Протягом 2019 року здійснено 5 тематичних перевірок архівних установ Старосинявського, Кам’янець-Подільського, Летичівського, Чемеровецького районів та міста Кам’янець-Подільський, 3 комплексних перевірки в архівних відділах Білогірської, Городоцької, Старокостянтинівської райдержадміністрацій та міста Старокостянтинів, 2 контрольних перевірки в архівних установах Славутського та Ізяславського районів, діяльність яких визначено задовільною.

У червні 2019 року до Міжнародного дня архівів в Україні підписано договір про співпрацю між Державними архівами Хмельницької та Вінницької областей.

Проведено 20 семінарів, взято участь у роботі 23-ох наукових конференціях, круглих столах, симпозіумів, презентаціях, форумах в т.ч. архів був співорганізатором 6-ти наукових конференцій та близько 30 тематичних заходах з громадськістю.

Архівісти області прийняли на державне зберігання 23020 од.зб. управлінської документації, 286 од.зб документів особового походження відомих людей краю, 2192 од.обл. фото-, фоно-, відеодокументів.

Тривали роботи з ліквідації наслідків пожежі в Кам’янець-Подільському міському архіві: ідентифіковано 1000 ушкоджених пожежею справ, внесено їх до бази даних, відреставровано 12936 арк. документів, з них 4464 арк. – ушкоджених пожежею та 8472 арк. - пошкоджених в результаті незадовільного зберігання в Кам’янець-Подільському міському архіві.

Здійснено ремонт 8707 арк. документів, опрацьовано і підшито 5623 справ, закартоновано 41424 справ, перевірено наявність 38492 справ, оцифровано 4840 справ для фонду користування документами.

Впродовж 2019 року в ході перевіряння наявності на фізичного стану справ, інших робіт з документами, виявлено 104 справ (Ф. 132 „Кам'янецька міська дума”), що потребують дезінфекції. Проведено дезінфекцію 26 справ, 8 фондів.

Архівні відділи райдержадміністрацій та міських рад здійснили удосконалення та переробку описів на 1303 од.зб. управлінської документації на фонди сільських, селищних рад та колгоспів.

Каталогізація здійснювалася майже в усіх архівних установах області.

1466 юридичних осіб є джерелами комплектування архівних підрозділів області, які передають документи на постійне зберігання. На засіданнях ЕПК розглянуто і схвалено 54146 од.зб. управлінської документації, погоджено 22932 од.зб. з кадрових питань (особового складу), 787 номенклатур справ, що в двічі більше ніж минулого року, 467 інструкцій з діловодства, що втричі більше ніж минулого року, 1038 положень про архівні підрозділи та про ЕК. Архівістами області проведено 42 семінари з підвищення кваліфікації працівників архівних служб установ, здійснено 148 перевірянь архівних підрозділів установ, підприємств та організацій.

Експертно-перевірною комісією Держархіву області погоджено 277 актів на 1048061 справах до виділення документів на знищення, які не внесені до НАФ.

На виконання спільного наказу Державного архіву Хмельницької області та Департаменту освіти і науки обласної державної адміністрації від 21.02.2018 № 11/63-од “Про створення організаційного комітету з проведення огляду на краще забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду та стану діловодства в закладах освіти і науки Хмельницької області” проходив обласний огляд на краще забезпечення збереженості документів НАФ та стану діловодства в закладах освіти і науки Хмельницької області (далі – Огляд). В ході

Огляду розроблено 493 інструкції з діловодства, 466 номенклатур справ, 455 положень про експертні комісії та архівні підрозділи, укладено 470 історичних довідок та їх продовження на фонди дошкільних закладів, закладів загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти. Покращено умови зберігання документів НАФ та з кадрових питань (особового складу) понад 60 закладах освіти і науки, описано документи з 1946 року.

В рамках Огляду за підтримки голови Дунаєвецької селищної ради видано історико-краєзнавчий нарис „Селище Дунаївці в сузір'ї громад”.

Протягом звітного періоду проводилась науково-методична та видавнича робота. Протягом 2019 року розроблено такі методичні рекомендації: „Організація діловодства та архівної справи в закладах загальної середньої освіти Хмельницької області”, „Методичні рекомендації щодо ведення діловодства та архівної справи в організаціях профспілки працівників освіти і науки України в Хмельницькій області”, „Інструкцію з організації обліку документів НАФ у Держархіві області та архівних відділах райдержадміністрацій, міських рад та об'єднаних територіальних громад”, складено обласну Програму здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів НАФ на 2020-2024 роки.

Кількість джерел комплектування архівних відділів райдержадміністрацій становить 1088 установ, яка зменшилась на 121 установу. Зменшення відбулося в процесі реалізації реформи децентралізації влади в області, а саме об'єднання громад у районах, реформи медицини та навчальних закладів. Кількість справ постійного зберігання, що знаходяться в архівних підрозділах установ області понад встановлені строки становить 18754 од.зб.

За архівними документами організовано 65 виставок. Працівники архівів підготували 20 радіо-, 22 телепередач (з них архівним відділом Хмельницької міської ради — 7), 94 публікацій, проведено 77 шкільних уроків та 48 оглядових екскурсій. Держархівом області опубліковано 4 видання.

До архівних установ області звернулися 7644 тис. громадян, в читальних залах працю-

вали 1404 дослідників, в т.ч. 24 іноземних громадян. За звітний період державними архівними установами та архівними відділами міських рад виконано 57514 запитів (що на 21% більше ніж минулого року): з яких 10123 тематичного та 36591 соціально-правового характеру.

Архів активно здійснює міжнародну діяльність. В рамках договору з Інститутом національної пам'яті (Польща) проводилась робота з оцифрування архівно-слідчих справ подолян, які зазнали репресій органами радянської влади в 30-х роках ХХ століття. Протягом 2019 року оцифровано 4221 од.зб. фонду Р-6193 Управління Служби безпеки України у Хмельницькій області.

Архівними установами вживалися заходи для зміцнення матеріально-технічної бази. У січні 2019 року архівним відділом Дунаєвської райдержадміністрації замінено приміщення на орендоване, комунальне некомерційне підприємство „Дунаєвський центр первинної медико-санітарної допомоги” Дунаєвської міської ради загальною площею 179,8 кв.м.

Додаткове приміщення для архівосховища 32 кв. м. виділено в архівному відділі Городоцької райдержадміністрації. Здійснено ремонт приміщення в архівних відділах Вінківської райдержадміністрації загальною площею 10 кв.м. та Кам'янець-Подільської міської ради 20 кв.м.

Загальна протяжність стелажного обладнання збільшилася на 427,3 пог.м. В архівних відділах райдержадміністрацій загальна протяжність стелажного обладнання збільшилася на 211,3 пог.м., в т.ч. в архівних відділах Волочиської (+33,6 пог.м), Дунаєвської (+75 пог.м.), Славутської (+43,7 пог.м.), Старокостянтинівської (+32 пог.м), Ярмолинецької (+27 пог.м.) райдержадміністрацій. На 216 пог.м. збільшилась протяжність стелажного обладнання в Кам'янець-Подільському міському архіві.

В області функціонує 22 трудових архівів, з яких 16 — юридичні особи. У процесі адміністративно-територіальної реформи в Полонському районі був реорганізований трудовий архів в трудовий архів Полонської міської ради Полонської міської ОТГ.

У 2019 році трудовими архівами відремонтовано 6498 арк., закартоновано 10200 од.зб., перевірено наявність 15466 од.зб. документів.

Працівники трудових архівів області виконали 30211 запитів.

На 1 січня 2020 року в трудових архівах області зберігається 463502 од.зб. документів з кадрових питань (особового складу). Протягом 2019 року прийняли 7285 од.зб. документів з кадрових питань (особового складу).

Разом з тим, в діяльності архівних установ області існує ряд невирішених проблем. Залишається низьким рівень матеріально-технічного та кадрового забезпечення, не визначене місце архівних відділів райдержадміністрацій, міських рад, трудових архівів в процесі адміністративно-територіальної реформи.

Пріоритетними завданнями діяльності архівних установ у 2020 році вважаємо: реалізацію обласної програми розвитку архівної справи на 2018-2021 роки; забезпечення гарантованого збереження документів Національного архівного фонду України, протипожежного та охоронного режиму в архівних установах області, оцифрування документів, описів справ для фонду користування документами, виявлення унікальних документів, забезпечення перевіряння наявності стану та руху документів; здійснення комплексу робіт з ліквідації наслідків пожежі в Кам'янець-Подільському міському архіві; поповнення Національного архівного фонду, розширення мережі установ-джерел формування НАФ, контроль за діяльністю архівних підрозділів установ, умовами зберігання, упорядкування та обліку документів, першочергове приймання на постійне зберігання документів НАФ, що знаходяться в архівних підрозділах установ понад встановлені строки, впровадження електронного документообігу; розширення спектру науково-видавничої та міжнародної діяльності, популяризації документальної інформації, співпраця з громадськими організаціями, ЗМІ, закладами освіти, науки, культури; участь архівних установ в обласному огляді на краще забезпечення збереженості документів НАФ та стану діловодства в органах місцевого самоврядування області; утворення архівних підрозділів, організація діловодства та архівної справи в новостворених об'єднаних територіальних громадах області; вжиття заходів, спрямованих на запобігання і виявлення корупції; перегляд

грифів секретності архівних документів та забезпечення доступу до архівних документів, що не становлять державної таємниці; забезпечити виконання планів розвитку архівної справи на 2020 рік та виконання Указів Президента України від 18.05.2019 № 286 „Про Стратегію національного патріотичного виховання” та від 22.01.2016 № 17 „Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років”; організація приймання на зберігання виборчої документації з місцевих виборів; створення тематичних виставок, участь у

проведенні „круглих столів”, науково-практичних конференцій, тематичних теле- та радіопередач, висвітлення в засобах масової інформації та в мережі Інтернет відомостей про документи НАФ, що відображають історичні події, пов’язані з пам’ятними датами та ювілеями у 2020 році та підвищувати та вдосконалювати професійні знання, уміння і навички для забезпечення відповідного рівня професійної компетентності щодо сучасних підходів до виконання своїх посадових обов’язків.

2020 рік-високосний, натхненно працюємо далі!

Бурдуваліс К. М., Тараненко Л. О.

РОБОТА ТРИВАЄ...

Проаналізована робота проведення оглядів на краще забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду та стану діловодства в установах, організаціях, підприємствах різних форм власності протягом 2014-2019 років у Хмельницькій області

Ключові слова: *Огляд, НАФ, описи справ, номенклатура, інструкція з діловодства*

На виконання законів України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення протидії незаконному обігу архівних документів”, розпорядження Президента України “Про невідкладні заходи щодо збереження національних архівних цінностей України” від 13 квітня 2005 року №957/2005- рп. Державним архівом Хмельницької області (далі – Держархів) з 2014 року було започатковано огляд на краще забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду (далі-НАФ) та стану діловодства в установах та закладах культури, охорони здоров’я, освіти і науки області (далі-Огляд).

Метою Огляду було забезпечити належний облік та зберігання документів НАФ, з кадрових питань (особового складу) та документів на нетрадиційних носіях (фото-фоно-відеодокументів), упорядкування документів відповідно до вимог положення про архівний підрозділ, розроблення діловодними службами необхідної нормативно-правової документації з питань діловодства та архівної справи, створення експертних комісій та архівних підрозділів з обладнанням, упровадження електронного діловодства.

Спільним наказом Держархіву та управління культури, національностей, релігій та туризму обласної державної адміністрації від 10.10.2014 № 202-н/54 “Про створення організаційного комітету з проведення огляду на краще забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду та стану діловодства в установах та закладах культури Хмельницької області” було оголошено Огляд в установах і закладах культури області.

Всього Оглядом було охоплено 2336 установ і закладів культури області, а саме: 876 бібліотек (3 обласні, 23 центральних районних та міських, 767 сільських, 19 центральних районних для дітей, 46 міських філій, 17 міських філій для дітей); музейні установи, серед них: державні історико –культурні заповідники „Межибіж” та „Самчики”, 22 державних (4 обласних, 12 районних, 6 міських) та 291 недержавних музеї; вищі навчальні заклади I-II рівня акредитації: Хмельницьке музичне училище ім. В.Заремби та Кам’янець – Подільський коледж культури і мистецтв; початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади – 57 шкіл; театральні-концертні установи: обласна філармонія, обласний академічний музично-драматичний театр імені М.Старицького; академічний обласний театр ляльок „Дивень”; 1083 клубних закладів, у тому числі — 1033 у сільській місцевості.

Під час Огляду установ і закладів культури області організовано 32 наради-семінари, у яких взяло участь 856 слухачів. Проведено комплексні перевірки у 68 установах та закладах культури області. Експертно-перевірною комісією Держархіву (далі – ЕПК) погоджено та схвалено 2780 од.зб документів постійного зберігання та 890 од.зб. документів з кадрових питань (особового складу), погоджено 83 інструкції з діловодства, 193 положення про експертні комісії та архівні підрозділи, 412 номенклатур справ та укладено 222 історичних довідок. Покращено умови зберігання документів НАФ у 16 установах та закладах культури, а саме: в управлінні культури, національностей, релігій та туризму обласної державної адміністрації, обласній філармонії, обласному музично-драматичному театрі імені М.Старицького, обласному літературному музеї тощо.

Краще роботу з погодження та схвалення документів ЕПК організовано в установах та закладах культури Городоцького, Деражнянського, Красилівського, Летичівського та Теофіпольського районів. Значно покращено діловодство та архівну справу у забезпеченні збереженості документів НАФ у Дунаєвецькому, Ізяславському, Кам'янець-Подільському, Новоушицькому, Полонському, Славутському, Старосинявському районах та містах Кам'янець-Подільський, Старокостянтинів, Хмельницький.

Підсумки Огляду в установах та закладах культури області було оголошено 28 листопада 2015 року на спільному засіданні колегії Держархіву та управління культури, національностей, релігій та туризму обласної державної адміністрації.

Відповідним наказом від 28 березня 2016 року № 21/118 „Про створення організаційного комітету з проведення огляду на краще забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду та стану діловодства в закладах охорони здоров'я Хмельницької області” було оголошено Огляд у закладах охорони здоров'я області.

Всього Оглядом було охоплено 112 закладів охорони здоров'я, а саме: 31 обласний лікувально-профілактичний заклад, 24 міських та 40 районних установ медицини.

Організовано 26 нарад – семінарів, у яких взяло участь 765 слухачів. Проведено комплексні перевірки 64 закладів охорони здоров'я області. ЕПК погоджено та схвалено 799 описів справ постійного зберігання та 1038 описів справ з кадрових питань (особового складу) та передмови до них.

Обласними, районними та міськими закладами охорони здоров'я розроблено 30 інструкцій з діловодства, 38 номенклатур справ та передмов до них, 55 положень про експертні комісії та архівні підрозділи, укладено 40 історичних довідок. Надано методично-практичну допомогу закладам охорони здоров'я Городоцького, Деражнянського, Красилівського, Теофіпольського, Чемеровецького районів, та міста Хмельницький.

Протягом двох років працівниками Держархіву було надано методично-практичну допо-

могу усім закладам охорони здоров'я обласного підпорядкування.

На базі Хмельницької обласної лікарні, дитячої обласної лікарні, обласного кардіологічного диспансеру працівниками Держархіву було проведено навчальні семінари для відповідальних за діловодство та архівну справу, в яких взяло участь 203 особи.

Покращено умови зберігання документів НАФ у Департаменті охорони здоров'я обласної державної адміністрації та 14 закладах охорони здоров'я області, а саме: в управлінні охорони здоров'я Кам'янець-Подільської міської ради, обласній лікарні, обласному протитуберкульозному диспансері, Волочиській, Деражнянській, Красилівській, Кам'янець-Подільській центральних районних лікарнях, Чемеровецькому медичному коледжі тощо.

Краще організовано роботу з погодження та схвалення документів ЕПК у закладах охорони здоров'я Городоцького, Волочиського, Деражнянського, Дунаєвецького, Красилівського, Старосинявського, Чемеровецького районів та місті Кам'янець-Подільський. Значно підвищили рівень діловодства та архівної справи у забезпеченні збереженості документів НАФ у Дунаєвецькому, Ізяславському, Кам'янець-Подільському районах та містах Кам'янець-Подільський, Хмельницький.

Працівниками Держархіву для відповідальних за організацію діловодства та ведення архівної справи в закладах охорони здоров'я розроблено методичні рекомендації „Методи ефективної організації документування в закладах охорони здоров'я”. Підсумкова колегія по завершенню Огляду в закладах охорони здоров'я області відбулася 2 листопада 2017 року.

21 лютого 2018 року видано спільний наказ між Держархівом та Департаментом освіти і науки Хмельницької облдержадміністрації щодо проведення Огляду в закладах освіти і науки області, який завершився у IV кварталі 2019 року.

Огляд закладів освіти і науки області здійснювався в такі етапи: дошкільні навчальні заклади – I півріччя 2018 року, заклади загальної середньої та позашкільної освіти – II півріччя 2018 року - I квартал 2019 року. В II – III кварта-

лах 2019 року Оглядом були охоплені заклади професійно-технічної та вищої освіти, а у IV кварталі цього ж року – заклади післядипломної освіти.

Під час Огляду організовано 93 наради – семінари з керівниками, кураторами, відповідальними за діловодство та архівну справу в закладах освіти і науки області, за участю 2433 слухачів. Проведено комплексне перевіряння 342 закладів освіти і науки.

Організаційним комітетом з проведення Огляду було відвідано заклади освіти і науки у Волочиському, Городоцькому, Ізяславському, Красилівському, Летичівському, Новоушицькому, Славутському, Старосинявському, Теофіпольському, Полонському, Шепетівському районах, містах Хмельницький, Шепетівка та Нетішин.

Експертно-перевірною комісією Держархіву області погоджено та схвалено 10780 справ постійного зберігання та 9200 справ з кадрових питань (особового складу).

В ході Огляду розроблено 493 інструкції з діловодства, 466 номенклатур справ, 455 положень про експертні комісії та архівні підрозділи, укладено 470 історичних довідок та їх продовження на фонди дошкільних закладів, закладів загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти.

Покращено умови зберігання документів НАФ та з кадрових питань (особового складу) понад 60 закладах освіти і науки, а саме: Хмельницькому національному університеті, Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, Білогірському ліцеї імені Івана Ткачука, відділі освіти, молоді та спорту Віньковецької райдержадміністрації, Волочиському промислово-аграрному професійному ліцеї, Деражнянській загальноосвітній школі I-III ступенів № 3 імені Героя України Івана Зубкова, Деражнянському ліцеї № 1, Городоцькому ліцеї № 1, Балинському вищому професійному училищі № 36, Ізяславському навчально-виховному комплексі „Загальноосвітня школа I-III ступенів № 5 імені Олега Онищука, гімназія” (опорний заклад), Довжоцькому навчально-виховному комплексі „Загальноосвітня школа I-III ступенів-колегіум”, відділах освіти, молоді та спорту Краси-

лівської міської ради, Летичівської селищної ради, Новоушицької селищної ради, Славутській загальноосвітній школі I-III ступенів № 4, дошкільному навчальному закладі „Бджілка” Миролубинської сільської ради, відділі освіти, молоді, спорту, культури Старосинявської селищної ради, Теофіпольській загальноосвітній школі I-III ступенів № 1, відділі освіти, культури молоді та спорту Хмельницької райдержадміністрації, Полонській гімназії міської ради, Полонській загальноосвітній школі I-III ступенів № 3, Лісовогринівцевському ліцеї, Вишнівчицькій загальноосвітній школі I-III ступенів імені С.М. Раєвського Чемеровецької районної ради, Грицівському вищому професійному училищі № 38, Ярмолинецькому навчально-виховному комплексі „Загальноосвітня школа I-III ступенів-гімназія”, Нетішинській загальноосвітній школі I-III ступенів № 2, Нетішинському дошкільному навчальному закладі (ясла-садок) комбінованого типу № 5 „Теремок”, управлінні освіти Шепетівської міської ради тощо.

Краще роботу з упорядкування документів здійснено у Департаменті освіти і науки облдержадміністрації, обласному еколого-натуралістичному центрі учнівської молоді, державному центрі естетичного виховання учнівської молоді, закладах дошкільної, загальносередньої та позашкільної освіти у Волочиському (1948-2017), Городоцькому (1944-2017), Деражнянському (1944-2017), Дунаєвецькому (1952-2017), Ізяславському (1944-2017), Славутському (1948-2017), Старосинявському (1944-2017), Теофіпольському (1946-2017) районах та місті Кам'янець-Подільський (1946-2017).

Значно підвищили рівень діловодства та архівної справи у забезпеченні збереженості документів НАФ та з кадрових питань (особового складу) у Білогірському, Віньковецькому, Кам'янець-Подільському, Красилівському, Летичівському, Новоушицькому, Полонському, Старокостянтинівському, Хмельницькому, Чемеровецькому, Шепетівському, Ярмолонінецькому районах та у містах Хмельницький, Нетішин, Шепетівка та Старокостянтинів.

В рамках Огляду за підтримки голови Дунаєвецької селищної ради видано історико-краєз-

навчий нарис „Селище Дунаївці в сузір'ї громад”, в якій за документами архівного відділу Дунаєвецької райдержадміністрації описується історичне становлення та розвиток освітніх закладів на Дунаєвеччині.

Працівниками Держархіву області розроблено методичні рекомендації „Організація діловодства та архівної справи в дошкільних закладах Хмельницької області”, „Організація діловодства та архівної справи в закладах загальної середньої освіти Хмельницької області”, „Методичні рекомендації щодо ведення діловодства та архівної справи в організаціях профспілки працівників освіти і науки України в Хмельницькій області”, які погоджено рішенням Науково-методичної ради Держархіву протягом 2018-2019 років.

Архівістами області протягом проведення Огляду презентовано більш, як 30 онлайн виступів тематичного характеру з елементами дискусій в закладах освіти і науки області.

Через популяризацію архівних документів та науково-видавничу діяльність Держархів області за останні три роки активно співпрацювали із вищими навчальними закладами, а саме:

— з Кам'янець - Подільським національним університетом імені Івана Огієнка (проведено спільні конференції: „XV Подільську наукову історико-краєзнавчу конференцію” (2017 рік) та Міжнародну науково-практичну конференцію „Архівістика: теорія, методика, практика” (2019 рік);

— з Хмельницьким університетом управління та права (організовано круглий стіл на тему: „Магдебурзьке право та розвиток місцевого самоврядування на Поділлі” (2017 рік), 2 наукові конференції „Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ-ХХІ століть”.(2017 рік), „Репресивна політика більшовицької влади щодо населення Поділля та Волині в першій половині ХХ ст.” (80 –х роковин великого терору – масових репресій 1937 – 1938 років) (2018 рік));

— з Хмельницьким національним університетом (проведено конференцію „Великий

терор на Поділлі (до 80-річчя Великого терору 1937 – 1938 рр.)”(2018 рік);

— з Хмельницьким інститут МАУП (організовано Всеукраїнську інтернет – конференцію „День соборності України: історико – політологічні дискусії” (до 100 – річчя створення Української Центральної Ради) (2017 рік) та XVII Всеукраїнську науково-практичну конференцію „Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій ХХ – ХХІІ століть” (2018 рік);

— з Хмельницькою гуманітарно-педагогічною академією (організовано VIII Всеукраїнську науково-практичну конференцію „Духовні витоки Поділля: місцеве самоврядування в історії краю” (2018 рік) та „Духовні витоки Поділля: заклади освіти в історії краю” (2019 рік);

— з Хмельницьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти (організовано панельну дискусію „Насилля комуністичного режиму в Україні. Пролонговані наслідки і латентні складові Голодомору 1932 – 1933 років” (2018 рік) та науково – практичну конференцію „Визвольні змагання українського народу 1917-1923рр.: подвиг і драма, продовження боротьби (2019рік).

Разом з тим, в процесі проведенням Оглядів було виявлено деякі порушення правил ведення діловодства та організації архівної справи, пов'язані з використанням застарілої нормативно-методичної бази. У деяких установах через обмежене фінансування документи постійного, тимчасового, довготривалого зберігання та з кадрових питань (особового складу) розміщені у шафах, робочих кімнатах, в підвальних приміщеннях з підвищеною вологістю, що не гарантує їх збереженості і порушує нормативні вимоги зберігання документів НАФ. Через брак фінансування та системного забезпечення не здійснюються заходи щодо впровадження електронного документообігу.

Наразі, у процесі адміністративно-територіальної реформи Огляд планується започаткувати в органах місцевого самоврядування області.

Левченко Л.Л.

ОЦИФРУВАННЯ ФОТО- ТА КІНО- КОЛЕКЦІЙ: ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРІГАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ОРИГІНАЛЬНОСТІ

Анотація Мета дослідження, результати якого представлено в статті, визначена як пошук аргументів на користь оцифрування як шляху до подальшого збереження в архівах України у цифровій формі фото- і кінодокументів, оригінали яких створювалися на плівкових носіях за радянських часів, та обґрунтування підстав для присвоєння цифровій копії кіно- і фотодокумента статусу оригінала.

У дослідженні використано загальнонаукові (аналізу та синтезу, історичний і логічний), а також емпіричні (спостереження, опису, вимірювання, експерименту і порівняння) методи наукового пізнання.

Дослідження базується на результатах проекту оцифрування в держархіві Миколаївської області 25563 фотосюжетів і 394 кіносюжетів, створених на плівкових носіях. Результати проекту довели, що візуальна та аудіовізуальна інформація після оцифрування негативів цілковито зберігається в цифровому файлі, а її зміст і форма жодним чином не порушуються. Кожен кадр негативу ідентичний позитиву в цифровому форматі.

Архівісти міцно тримаються за традиційні уявлення про оригінал кіно- і фотодокумента у вигляді поєднання носія та інформації, на ньому зафіксованої. Однак низка аргументів переконує в тому, що процес руйнації плівкових носіїв у державних архівах не вдасться зупинити, а саме: 1) низька вихідна якість негативів і кіноплівки; 2) невпинність процесів природного старіння та руйнації негативів і кіноплівки як наслідку початкової неякісної обробки та недотримання умов архівного зберігання; 3) відсутність в архівах спеціальної техніки для відтворення зображення з негативів і кіноплівки, реставраційного обладнання, спеціалістів зі знанням і досвідом роботи з плівковими носіями. Технічний прогрес і час також діють проти плівкових носіїв, оскільки сучасні кіно- та фотодокументи створюються на цифрових носіях і цифровою технікою, тобто не існує потреби в подальшому розвитку та широкому застосуванні аналогової техніки.

Проект InterPARES довів, що за умови збереження форми й змісту забезпечується автентичність і цілісність документа після оцифрування. Це підтвердили й результати проекту в держархіві Миколаївської області. Завдяки коректному вибору форматів файлів забезпечується їх міграція програмним та апаратним устаткуванням у майбутньому. Очевидно, що під час створення кіно- і фотосюжетів і їх відбору на державне зберігання цінність представляла візуальна та аудіовізуальна інформація. Все це надає підстави для зміни ставлення до оцифрування як лише до способу надання доступу користувачам до кіно- й фотодокументів і використання їхньої інформації, дозволяє розглядати оцифрування як шлях до збереження цього виду документів у майбутньому, уможливорює надання цифровій копії кіно- та фотодокумента статусу оригінала.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в українському архівознавстві пропонується змінити ставлення до визначення цінності кіно- й фотодокументів, взявши за основу цінність візуальної та аудіовізуальної інформації.

Практична значимість отриманих результатів демонструє перспективи врятування й подальшого зберігання в цифрових форматах кіно- і фото колекцій у державних архівах України.

Ключові слова: фотодокументи; кінодокументи; оцифрування документів на плівкових носіях інформації; проблема оригінальності архівних документів.

На сучасному етапі історії людства створені на плівці й збережені в архівах історичної цінності кіно- й фотодокументи опинилися під загрозою втрати візуальної та аудіовізуальної інформації, що в них міститься, оскільки надії на міцність і витривалість плівкового носія виявилися марними. Вирішення питання про те в який спосіб краще зберегти записану на плівкових носіях інформацію стало світовою проблемою. Переважна більшість архівістів,

стійко обстоюючи ідею цінності оригіналу, традиційно розглядає оцифрування кіно- й фотодокументів лише як спосіб спрощення та пришвидшення доступу користувачів до цього виду джерел. Така позиція врешті може призвести до втрати інформації разом із плівковим носієм. Отже, важливою є аргументація на користь того, що у випадку кіно- й фотодокументів цінність має сама інформація, а не її носій, відтак їх переведення у цифрові формати може стати шляхом до гарантованого подальшого збереження й передавання візуальної та аудіо-візуальної інформації про наш час наступним поколінням.

Доступу, розвитку напрямів і форм використання аудіовізуальної інформації із застосуванням інформаційних технологій присвятила дисертацію українська дослідниця Т. О. Ємельянова [1]. Американські автори, висвітлюючи власний досвід, на сторінках журналу «The American Archivist» [2–5] довели переваги діджиталізації плівкових фотодокументів з метою зберігання й передавання нащадкам зафіксованої на них візуальної інформації вже у цифровій формі. Російські архівісти, навпаки, наполягають на реставрації плівкових носіїв і їх подальшому зберіганні в оригінальному стані [6, 7].

Росіяни не відходять від традиційного погляду на цінність оригіналу. Американські автори вважають оцифрування за можливий спосіб врятування інформації, закріпленої на плівкових носіях. Втім вони не фокусуються на історично сформованих реаліях українських архівів, які значно відрізняються від архівів США. Українські архівісти досліджували лише проблему організації доступу та використання аудіовізуальної інформації за допомогою інформаційних технологій і ще не сформували свою позицію щодо можливостей зберігання візуальної та аудіовізуальної інформації виключно в цифровій формі. Вона досі дискутується лише в кулуарах.

Зважаючи на актуальність проблеми та досвід Державного архіву Миколаївської області, який протягом 2019 р. здійснив оцифрування своєї фотоколекції і частково кіноколекції, мета дослідження визначена як пошук аргументів на користь оцифрування як шляху до

подальшого збереження в архівах України у цифровій формі фото- і кінодокументів, оригінали яких створювалися на плівкових носіях за радянських часів, та обґрунтування підстав для присвоєння цифровій копії кіно- і фотодокумента статусу оригінала.

У дослідженні використано загальнонаукові (аналізу та синтезу, історичний і логічний), а також емпіричні (спостереження, опису, вимірювання, експерименту і порівняння) методи наукового пізнання. Об'єктом дослідження визначено кіно- та фотодокументи (на прикладі колекцій держархіву Миколаївської області); предметом дослідження – проблему подальшого зберігання кіно- та фотодокументів і статусності їх цифрової копії.

У 60-ті рр. ХХ ст. державні архіви областей УРСР почали планово комплектуватися документами на плівкових носіях. Найважливішими джерелами комплектування держархіву Миколаївської області від початку створення фотоколекції стали редакції обласних газет і районних газет, фотостудії суднобудівних заводів, миколаївські фотокореспонденти РАТАУ тощо. У 1968 р. систематичний фотокаталог архіву вже налічував близько 1 тис. фотовідбитків та анотацій [8]. Коло джерел комплектування з часом розширилося. Фотофіксацією важливіших подій в обласному центрі займалися також самі архівісти. При цьому директор архіву Ш. С. Людковський у своїй статті вказував на проблеми комплектування, зберігання й використання документів на плівкових носіях, серед яких найбільшою була низька якість негативів, прийнятих на державне зберігання [9]. Станом на 1 січня 2012 р. у держархіві Миколаївської області зберігалось 25 235 фотосюжетів на плівкових носіях за період з кінця ХІХ ст. по 2010 р.

На жаль, комплектування архіву фотодокументами уповільнилося в період незалежності України (1992–2019 рр.). Причинами цього стали ліквідація фотолабораторій на підприємствах, зміна форми власності редакцій газет і журналів або взагалі їх закриття, створення фотографій у цифровому форматі й, насамперед, Закон України «Про авторське право», що запровадив поняття презумпції авторства, за якої авторське право на твір (а фото за законом

належить саме до цієї категорії) виникає внаслідок факту його створення. Автор набуває майнових та немайнових прав. Відтак поняття «обов'язковість» та «плановість» передавання фотодокументів на зберігання до архіву зникло й тепер архівісти роз'яснюють переваги передавання історичної цінності фотодокументів на державне зберігання й переконують творців безоплатно здавати їхні твори до архіву, адже на викуп архів не має фінансових ресурсів. Низка фотокореспондентів, які ставляться до своєї роботи як «лише до роботи» і не вбачають у ній творчого акту, а в своїх знімках історичної цінності, після виходу матеріалу в публікацію й за умови відсутності достатнього місця на їхніх власних комп'ютерних приладах або на серверах редакції, одним натисканням клавіші «Delete» відправляють зафіксовані ними історичні події у небуття. Разом із цим, не зменшилося використання фотодокументів. Навпаки, людство все більше сприймає світ не через читання, а завдяки візуальним образам, серед яких фотографія посідає чи не найголовніше місце.

Колекція кінодокументів почала створюватися у держархіві Миколаївської області з 1974 р. і нині налічує 7258 одиниць кіносюжетів і фільмів за період з 1944 р. по 1993 р. Головним джерелом комплектування була Миколаївська обласна державна телерадіокомпанія (Миколаївський обласний Держкомітет по телебаченню і радіомовленню), яка розпочала свою діяльність 13 грудня 1959 р. Як згадували метри миколаївського телебачення В. Антоненко, В. Барабаш, О. Митрофанов, будувалося воно на ентузіазмі співробітників. Спершу в Миколаєві передбачалося лише встановлення ретранслятору. Оскільки у миколаївців переважало прагнення бачити місцеві новини й телепередачі, було докладено значних зусиль до відкриття місцевої студії телебачення, а згодом телеканалу [10]. Вже кілька років поспіль миколаївське телебачення працює в цифровому форматі. Неможливо переоцінити історичну значущість кінодокументів, створених миколаївськими тележурналістами і переданих на зберігання до держархіву Миколаївської області. Це – історія Миколаївщини не лише у візуальних образах, а й у русі та мові. Крім Микола-

ївської обласної державної телерадіокомпанії, у Миколаєві працювали галузеві кіностудії, що виростили з аматорських гуртків. Про них у своїй статті написав Вадим Кірчев [11]. На жаль, не всі фільми, зняті галузевими студіями, надійшли на зберігання до держархіву Миколаївської області.

Особливість фото - та кіноколекцій архіву полягає не лише в надзвичайній історичній цінності, а й у тому, що матеріальним носієм інформації виступає плівка (фотоплівка, кіноплівка). Збереженість плівки залежить не тільки від умов зберігання (світла, температурно-вологісного режиму, впливу кисню тощо), а й від вихідних фізико-хімічних властивостей самої плівки, дотримання технології обробки, часу, за плинності якого плівка старіє й втрачає свої якості.

У спрощеному вигляді структура фотоплівки представлена прозорою пластиковою основою, на якій нанесено желатиновий шар, потім шар фотоемulsії, і захисний шар. Аналогічною є структура кіноплівки, але в неї інша перфорація. Всі компоненти плівки піддаються природним процесам старіння.

Технологічний процес обробки фотоплівки складається з проявки, промивки, фіксування, знов промивки і висушування. Тому старіння фотоплівки також напряму залежить від якості промивки, якщо на плівці залишаються невимиті реактиви, то вони є однією з причин передчасного старіння негативу. Фотокореспонденти, журналісти, репортери радянських часів не мали на меті довготривалого зберігання плівки, їх завдання полягало у швидкій передачі фото для друку – «виконували роботу сьогодні на вчора». Тому здебільшого не дотримувалася технологія обробки плівки: на промивку в кращому випадку витрачалося 5 хвилин. У редакціях районних газет за радянської дійсності у «темних кімнатах» не було проточної води; як згадують старійшини фотосправи, воду носили до будівель відрами. Якби планувалося довгострокове зберігання оброблених фотоматеріалів, фотокореспонденти використовували б для промивки стоп-ванни (розчини гідрокарбонату або карбонату натрію або застосовували розчини речовин, що руйнують тіосульфат – пероксид водню з аміаком). Зрозуміло, що цього в

провінційних редакціях газет не робили, адже це не столична преса.

Відтак, у процесі старіння негативу відбувається бронзування (зміна кольору з чорно-білого на жовтий, а потім коричневий), опукла деформація (поява бульбашок і відшарування покриття), ерозія та деструкція компонентів (унаслідок чого покриття перетворюється на порошок), з'являється крихкість плівки, втрачається еластичність, відбуваються кристалізація солей та інші процеси руйнування. Все це ставить під сумнів можливість довгострокового зберігання негативів з архівної колекції.

Про терміновість виконання робіт на телебаченні емоційно повідомляв заступник генерального директора Миколаївської телерадіокомпанії О. Топчій: «Швидше, швидше пишіть і монтуйте, донечки! І – терміново в ефір! – це наказую, кричу я, дивлячись на себе немов збоку. Невтішна, сумна картина...» [10, с. 47]. На початку роботи миколаївського телецентру використовували негативний процес і знімали на плівку КН-1, КН-2 (оберненої плівки до 1965 р. не використовували). Наприкінці 1960-х рр. почали знімати на плівку МЗ-2. На рік виписували до 10 км плівки одного сорту, і якщо вона лишалася – то використовувалася наступного року. Тож, часто знімали на прострочену плівку. За перевитрату плівки кошти вираховували з заробітної плати операторів, а економія не сприяла якості знятих телесюжетів. Плівку заправляли в камеру, знімали сюжет і відправляли на проявку. У перші роки роботи миколаївського телебачення проявочних машин не було і, як згадувала одна з його керівників Н. М. Землякова (спогади передано В. Кірчевим), проявляли в «каструлях»: плівку намотували на стрічку «Корекс» і занурювали у розчин, потім прокручували. Все це робилося в темній кімнаті. Проявка тривала 5 хвилин, а фіксаж – 7-8 хвилин, тобто плівка на виході була недопроявлена. Іноді, навпаки, перетримували й плівка виходила перепроявлена. Багато було браку, плівка злипалася, проявка не була рівномірною, негативна стрічка виходила сіра (без якісного чорно-білого зображення). Після 1-2 прокруток в проекційному апараті плівка дряпалася.

Отже, у держархіві Миколаївської області за 1960-1971 рр. зберігаються негативи телевізій-

них сюжетів, знятих на чорну-білу 16 мм негативну кіноплівку КН-1, КН-2, МЗ-2. Ці сюжети – німі. У ті роки всі телепередачі виходили в прямому ефірі й диктор начитував текст. До німих сюжетів під час передавання на зберігання до архіву були долучені дикторські тексти на папері.

На початку 1970-х рр. миколаївські тележурналісти знімали на обернену плівку ОЧТ-45 або ОЧТ-180 (плівка пониженої контрастності), з 1974 р. – на плівку ОЧТ-45М з магнітною звуковою стрічкою, на яку вже синхронно записувався звук. Згодом для телецентру придбали камеру 2СР: дозволяла вести зйомку й синхронно записувати звук на ту ж саму плівку. Цю камеру використовували лише в студії. У 1978 р. з'явилися камери «Кинор-16СХМ», «Кинор-16СХ2М» (використовували для виїзної зйомки), що разом із зображенням писали звук. З середини 1960-х рр. уже використовували проявочні машини й монтажні столи.

Отже, збережені в архіві кіноплівки за період з 1971 р. по 1984 р. здебільшого виготовлені в процесі обробки обернених матеріалів (перша проявка, відбілювання, висвітлення, засвітка, друга проявка, фіксування; між усіма етапами кожного разу здійснювалася промивка та після фіксування робилася остаточна промивка на 20 хвилин). Це все вже робила машина, яка мала кілька бачків і краплездувачі. Обернений процес використовувався для отримання високоякісного швидкого позитивного зображення на екрані, в основному його застосовували на телебаченні й кіноаматори, коли потрібен був тільки один примірник фільму/кіносюжету. Однак, якщо необхідно було тиражувати фільм у копіях, то використовувався негативно-позитивний процес (знімали на негативну плівку й друкували на кінокопіювальному апараті контактним способом позитивну фільмокопію на плівці МЗ-3М, потім озвучували, звук записували на цю ж саму плівку). З 1985 р. стали знімати на кольорову плівку.

Процес роботи з кіноплівкою складніший, однак він кардинально не відрізняється від процесу обробки фотонегативів і тому кіноплівці притаманні ті ж самі вади, що й негативам.

Для кіноплівки також характерна така вада як всихання понад допустимі норми. Безумов-

но, кіноплівку можна реставрувати, але в Україні фільмореставраційні можливості вкрай обмежені: відсутня техніка, ліквідовані кінокопіювальні фабрики, обладнанням яких можна було б скористатися (здано на металобрухт). Потужностей столичних організацій, що зберігають кінодокументи, не вистачає навіть на роботу з їхніми власними колекціями. А втім, зацікавленість користувачів у використанні кінодокументів з колекцій державних архівів областей не згасає. За статистикою держархіву Миколаївської області кількість звернень за останні роки така: 2013 р. – 18 звернень (на 102 сюжети), 2014 р. відповідно – 4 (23), 2015 р. – 10 (61), 2016 р. – 9 (42), 2017 р. – 4 (18), 2018 р. – 4 (15), 2019 р. – 2 (на запити) та 14 сюжетів уже в цифровому форматі передано архівом фондоутворювачеві (Миколаївській філії Суспільного телебачення) для підготовки програм до Дня міста та 60-річчя миколаївського телебачення.

Запобігти старінню плівкових носіїв неможливо, його можна лише уповільнити. Чорно-білі фотодокументи на нітрооснові мають зберігатися при температурі +10 градусів й вологості 40-50 %, на триацетатній основі +15 (максимум +20) та 40-50 %, кольорові – при температурі –5 та 40-50 % вологості. Для зберігання кінодокументів допускається температура +10 градусів (при коливанні +/-5 градусів), відносна вологість 45 % (при коливанні +/-5 %). Чим нижча температура, тим довше «житиме» плівка. На жаль, архівосховища в Україні вже давно віднесені до категорії «з нерегульованим кліматом» і в архівах південного регіону влітку температура сягає 35-40 градусів.

Не допомагає подовженню «життя» плівки й контроль та так звана «консерваційно-профілактична обробка». Так, контроль кіноплівки, під час якого вона перемотується, часто призводить до подряпин та розривів і подальшого склеювання, оскільки плівка нееластична, а обладнання, на якому виконуються ці роботи настільки застаріле, що через свій власний знос не може працювати коректно (у разі якщо таке обладнання в архіві взагалі наявне й працює). Склеювання плівки має робитися спеціальним пресом, а на практиці це часто робиться вруч-

ну. Консерваційно-профілактична обробка в кращому випадку зводиться до знепилювання плівки. Про використання спеціальних хімічних розчинів давно не йдеться.

На плівку та все, що з нею пов'язане, катастрофічний вплив здійснює технічний прогрес. Майже всі виробники вже припинили випуск плівки. Разом із цим, не виробляється обладнання, на якому вона оброблялася. Лабораторії для реставрації документів на плівкових носіях у державних архівах й за радянських часів лише такими називалися, а сьогодні вони взагалі не функціонують. Ніхто не випускає запчастини й неможливо відремонтувати застаріле обладнання. До категорії унікального потрапило старе, але працююче обладнання (воно відсутнє навіть у телерадіокомпанії). Отже, з настанням цифрової ери, часи плівки, на жаль, сплили й, здається, назавжди. Сучасні фото і тележурналісти вже багато років поспіль працюють на цифровому обладнанні, у результаті створюються фото- й кінодокументи на цифрових носіях інформації. Слід врахувати, що технічний прогрес кожні півроку продукує нове апаратне та програмне забезпечення, так що й тут спокою не чекати. Сьогодні вчені всього світу замислюються над міграцією електронних документів під час зміни апаратного та програмного забезпечення й появи нових форматів файлів.

Глобальним чинником, який впливає на майбутнє плівкових носіїв інформації, є сама людина. Сучасна людина сприймає світ оком через образи, але не замислюється над тим, що ці образи у випадку фотонегативу та кіноплівки відтворюються на спеціальному обладнанні. Лише паперовий документ людина здатна сприймати, читаючи власними очима. Якщо спеціальне обладнання відсутнє, то такий матеріальний носій інформації як негатив або кіноплівка сам по собі образів не відтворить і ніякої інформації з нього, навіть за величезного бажання, не здобути.

До речі, це саме стосується й електронних документів, але щодо них людство покладається на технічний прогрес. Однак, якщо з плином часу людина не зможе надрукувати фото з негативу й подивитися кінофільм, то вона втратить можливість використання їх інформації.

Такий сумний досвід ми вже маємо з перфокартами, що масово застосовувалися у другій половині ХХ ст. для вводу й зберігання даних у системах автоматизованої обробки інформації. Перфокарти приймали й нині зберігають архіви США, але їх немає в архівах України. Ще одним людським чинником є відсутність спеціалістів, які мають знання та навички роботи з плівкою.

Таким чином, виникає низка цілком доречних запитань:

Що власне зберігають архіви: купу хімічної речовини чи історичні фото- і кінодокументи? Чи існує різниця між цінністю оригіналу паперового документа й оригіналу плівкового документа? У чому історична цінність фото- та кінодокумента: в матеріальному носії чи в самій візуальній та аудіовізуальній інформації, закріпленій на ньому? І що є у даному випадку оригіналом фото- та кінодокумента: матеріальний носій у поєднанні з інформацією чи лише сама інформація? Як врятувати джерела нашої історії? Якщо панацеєю є оцифрування, то чи збереже після сканування свою автентичність кіно- та фотодокумент? Якщо нові кіно- і фотодокументи створюються на цифрових носіях і вже почали надходити на зберігання до архівів, чи не варто наявні в архівах колекції на плівкових носіях також перевести на «цифру»?

На перше питання відповідь очевидна. Кіно- та фотоплівка є хімічною речовиною й статусу історичного документа сама по собі не набуває. Цінність має зафіксована на плівці інформація. Якщо технічний прогрес вируватиме так швидко й невпинно і людина не зможе видобувати інформацію з фотонегативу та кіноплівки через відсутність спеціальної техніки чи руйнування носія інформації, ця хімічна речовина залишиться лише хімічною речовиною. Зважаючи на вищевикладене, зрозуміло, що через свої особливості хімічної речовини вона не зможе чекати довго, як це робили документи на глиняних носіях інформації. Їх особливість полягає в тому, що вони фактично не піддаються руйнації з плином часу. І коли археологи їх знайшли, людина очима могла сприймати тексти цих документів, що надало фізичну можливість без застосування спеціальної техніки розшифрувати тексти на глиняних табличках.

Оригінал паперового документа має цінність не лише через зафіксовану на ньому інформацію, а й через належність до певної епохи, свого творця та іноді через особливості оформлення. Цінність паперового документа в разі рукопису, наявності автографу (підпису, почерку, який неможливо повторити) набуває сакрального значення, адже рука творця (автора) торкалася його. Ми не обговорюватимемо фізичні особливості паперового носія інформації, однак зазначимо, що він також перебуває під загрозою втрати через старіння паперу й вицвітання текстів, хоча на відміну від плівкового носія століттями довів свою міцність. Крім цього, чим старішим за віком є паперовий документ, тим більшої цінності він набуває. Однак, вік кіно- або фотодокумента не сприяє підвищенню його цінності через проблему фізичного старіння плівки.

Хто є творцем фото- та кінодокумента? Фотокореспондент, репортер, телеоператор, тележурналіст. Однак, здебільшого цінності фото- і кінодокументи (тут не йдеться про фотографію та кіно як мистецтво) набувають не через свого творця, а завдяки людям, місцям і подіям, на них зафіксованим. Так, американський фотограф часів Великої депресії Едвард Стейхен, підносячи силу впливу фотодокумента, писав: «Подивіться в обличчя чоловіків і жінок... Послухайте історію, яку вони розповідають, і ви отримаєте відчуття, що самі пережили досвід, якого насправді ніколи не мали» [4]. Український фотохудожник В. Стахів сказав: «Фотографія – це мистецтво бачити» [12]. Це визначення в однаковій мірі стосується як художньої, так і документальної фотографії. Я. Табінський, міркуючи про фотографа-документаліста, зазначив, що його майстерність полягає у прийнятті рішення, що потрібно зняти негайно, а що може почекати, не пропустити ключові кадри (потискання рук, вручення нагород і квітів, перерізання стрічки тощо). Далі він продовжив: «Фотодокументалісти акцентують увагу навколо людини, висвітлюючи її потреби, ідеї, наміри чи настрої» [13]. У телесюжеті з інтерв'ю першорядне значення має не той, хто брав інтерв'ю, а той, хто його давав. Ми аж ніяк не зменшуємо роль тележурналіста та оператора, але вони вдалися до інтерв'ювання

конкретної особи через її значущість, або важливість подій, у яких вона брала участь, а не задля того, щоб презентувати себе.

Навіть коли з фотонегативу робиться відбиток на фотопапір, фотографія зберігає за собою цінність зображення. Якщо ми говоритимемо про фотографію та кіно як художній твір і матиме непересічне значення творець (фотограф, режисер, оператор, актор), то цінність фото й кіно зображення і звуку (голосів людей) тільки підвищиться. Як бачимо, при визначенні цінності фотографії, телесюжету, телепрограми ніхто не згадує про поєднання його з носієм інформації. Майстерність фотографа (вміння обрати об'єкт, композицію знімку, світлове рішення тощо) однаково буде продемонстрована на фотографії, зробленій плівковим фотоапаратом, і на фотографії, виконаній за допомогою цифрового фотоапарату. Аналогічне стосується майстерності тележурналіста й оператора. Відтак, очевидно, що традиційні критерії цінності, застосовувані в експертизі цінності щодо паперового документа, не можуть бути прийнятними в разі документа на плівковому носії.

Отже, носій інформації у випадку кіно- і фотодокумента не відіграє жодної ролі. Цінність має інформація (зображення, запис), на ньому зафіксована. Вона й виступатиме оригіналом кіно- і фотодокумента. Якщо оригіналом є інформація, то вона не поєднана з носієм, вона – «вільна». У 80-х роках ХХ ст. американські вчені-архівісти Фр. Боулс і М. Деніелс висловили ідеї цінності й унікальності інформації, що міститься в документі, й заперечили унікальність оригіналу (фізичного носія), яку вони вважали вторинною [14]. Власне, ще 1940 р. у США «пожертвували» оригіналом паперового документа: федеральними законами 1940 та 1943 рр. мікрофотокопії, виготовлені відповідно до вимог Федерального бюро стандартів, було надано статус оригіналу; її приймали в будь-якій інстанції, а також у суді. У такий спосіб американці зменшували величезні обсяги документів, накопичені федеральними агентствами у процесі діяльності [15]. Тож, неважливо на якому носії зафіксований оригінал кіно- та фотодокумента: на плівковому чи цифровому, адже це не змінює ні його змісту, ні

форми. Це лише ламає традиційні уявлення архівістів, жорстко «прив'язаних» до оригіналу (носія інформації). А втім, коли в 1990-ті рр. на телецентрах почали використовувати відеокасети й відеокасети, телецентри не передавали до архівів оригінально записані відеокасети, тобто ті відеокасети, на які безпосередньо робився запис. Сюжети/фільми переписувалися на інші відеокасети, які часто купувалися й надавалися телецентрам самими державними архівами. То ж ще тоді архівісти, розуміючи цінність інформації, відокремили її від носія, відійшовши від свого непорушного принципу приймання на зберігання лише оригіналів документів.

Якщо ми погоджуємося з можливістю переведення фото- і кінодокументів на цифрові носії інформації, що забезпечуватиме їх автентичність (достовірність, вірогідність) і цілісність? Тут ми пошлемося на звіт проекту InterPARES «Authenticity Task Force Report», у якому вказано, що зберігач/архівіст для підтвердження користувачеві автентичності й цілісності документа повинен мати можливість установити їх за унікальними ознаками (метаданими). До цих ознак належить: статус і повноваження установи, яка створила документ, прізвище автора, дата створення, дата надходження на зберігання, співвідношення документа з іншими документами цієї установи та інші елементи. Запис є цілісною, якщо вона завершена й непошкоджена. У звіті зазначено: «Це не означає, що запис повинна бути такою самою, якою вона була при створенні, щоб її цілісність існувала й була підтвердженою. Навіть у паперовому світі з плином часу записи піддаються фізичній руйнації, зміні та/або втраті. У електронному світі вразливість носіїв інформації, застарілість технологій і особливості систем також впливають на цілісність записів. Коли ми звертаємося до електронного документа, ми вважаємо його по суті повним і непошкодженим, якщо повідомлення, яке він містить, досягає своєї мети, і при цьому залишається незмінним. Це означає, що його фізична цілісність, наприклад, число бітових рядків, може бути порушена, за умови, що артикуляція [внутрішні поєднання] змісту та будь-яких необхідних елементів форми, залишиться незмінною» [16]. Отже, якщо зміст і

форма збережені й забезпечена гарантія того, що фото- і кінодокумент дійсно був створений його творцем, автентичність і цілісність будуть підтверджені.

Розмірковуючи над новими надходженнями до архівів фото- і кінодокументів на цифрових носіях і переведенням існуючих колекцій на цифрові носії зі збереженням змісту й форми інформації та гарантіями автентичності й цілісності, ми не вбачаємо принципової різниці між новими цифровими й оцифрованими старими колекціями документів на плівкових носіях. Відтак, цілком можливим є повне переведення колекцій на плівкових носіях у цифрові форми й надання цифровим копіям кіно- і фото- документів статусу оригінала. Більше того, під час цього переведення можливою стане реставрація зображення. Цю можливість підтверджує американська авторка Лаура Кепелл, якою описано досвід реставрації колекції на плівкових носіях фотографа Роберта Уоллера в Архіві Бібліотеки Університету Південного Міссісіпі шляхом її переведення на цифрові носії. У висновку Л. Кепелл пише, що архівісти не визнають оцифрування за метод довготривалого зберігання негативів і погоджуються з ним лише як зі способом надання доступу користувачам та забезпечення використання. А втім, досвід Архіву Бібліотеки Університету Південного Міссісіпі, як пише авторка, довів можливості оцифрування як шляху до зберігання негативів у майбутньому й способу їх реставрації. Л. Кепелл підкреслює, що з цифрових копій можливо знову надрукувати мікрофільми [3, с. 249].

Одним із важливих питань, обговорюваних у світі, є формати, у яких слід оцифрувати й надалі зберігати та використовувати плівкові документи. Проблема полягає в тому, чи зможе з плином часу файл, записаний у конкретному форматі, мігрувати програмним і апаратним забезпеченням і кожного разу «відкриватися» без втрати інформації. Суперечливою тут стала думка низки фахівців про можливість застосування в архівній сфері так званих «сирих» форматів/файлів (RAW).

Проблема форматів настільки важлива, що, наприклад в США, на її вирішення спрямовані зусилля об'єднаних під егідою FADGI всіх фе-

деральних агентств, дотичних до оцифрування архівних документів і до роботи з електронними документами [17]. FADGI структурно поділяється на дві робочі групи: 1) Still Image Working Group (розробляє рекомендації, поширює кращий досвід із діджиталізації історичних джерел, таких як текстові документи на паперовій основі, мапи, фотографії та негативи); 2) Audio Visual Working Group (теж саме стосовно аудіо- та відеозаписів). Обидві робочі групи тісно співпрацюють із Бібліотекою Конгресу США, Національним архівом США та Міжнародною організацією стандартизації (ISO). До суттєвих розробок FADGI належать такі методичні рекомендації, як-от: 1) «Guidelines for TIFF Metadata Recommended Elements and Format Version 1.0» (2009) – визначає формат TIFF як рекомендований для зберігання та обміну растровими зображеннями [18]; 2) «DIGITIZATION ACTIVITIES Project Planning and Management Outline» (2009) [19] – описує управління проектами з оцифрування матеріалів культурної спадщини; 3) «Guidelines: File Format Comparison Projects» [20] – порівнює формати файлів (still images and video – статичні зображення та відео); 4) «Guidelines: Motion Picture Film Scanning Projects» [21] – надає рекомендації щодо реалізації проектів зі сканування фільмових матеріалів.

Найбільш корисними щодо форматів є методичні рекомендації «Technical Guidelines for Digitizing Cultural Heritage Materials Creation of Raster Image Files» (2016) [22], розроблені на основі досвіду, напрацьованого в Національному архіві США [23]. Вони фокусуються на створенні майстер-копій і рекомендують обирати для них формати TIFF, JPEG2000 та PDF/A. Крім цього, у них надано поради щодо створення файлових імен, структур директорій, здійснення перевірки оцифрованих файлів, роботи з метаданими, постсканувальної обробки кольорових цифрових копій (для роботи з кольорами файли у форматі TIFF конвертують в RGB-файли) тощо. Ще одним рекомендованим FADGI для створення майстер-копій форматом є PNG, однак широко він не застосовується (Див. таблицю 1).

Таблиця 1

Формати файлів для створення майстер-копій, рекомендовані в «Technical Guidelines for Digitizing Cultural Heritage Materials Creation of Raster Image Files»

Види архівних документів	Формати файлів для створення майстер-копій
Рідкісні й спеціальні документи (ілюстровані рукописи, інкунабули, гравюри; документи з нерозбірливим або розмитим текстом, наприклад, копії з копій, термофакси тощо)	TIFF, JPEG2000, PDF/A
Текстові, у т. ч. ілюстровані, друковані видання (книги, журнали) з чистими і високо контрастними сторінками, рівномірним друкованим шрифтом і т. д.	TIFF, JPEG2000, PDF/A
Мапи, плакати	TIFF, JPEG2000
Газети	TIFF, JPEG2000, PDF/A
Відбитки та фотографії	TIFF
Слайди, діапозитиви від 35 мм до 4"х5" (чорно-білі або кольорові); позитивні; які можна сканувати без потреби у подальшій обробці для отримання цілісного зображення	TIFF Роздільна здатність від 1000 ppi до 4000 ppi
Слайди, діапозитиви розміром більші, ніж 4"х5"	TIFF Роздільна здатність від 500 ppi до 2000 ppi
Негативи, діапозитиви від 35 мм до 4"х5" (чорно-білі або кольорові); які можна сканувати без потреби у подальшій обробці для отримання цілісного зображення	TIFF Роздільна здатність від 1000 ppi до 4000 ppi
Негативи розміром більші, ніж 4"х5"	TIFF Роздільна здатність від 500 ppi до 2000 ppi
Картини, двомірні твори	JPEG2000, TIFF Роздільна здатність от 3000 pixels до 12000 pixels
X-Ray Film (радіографічні фільми й знімки) [24]	TIFF, DICOM, JPEG2000 Роздільна здатність від 300 ppi до 500 ppi Скануються на спеціалізованих X-Ray Film сканерах з високою d-max здатністю
Друковані матеріали, рукописи та документи на мікрофішах (монохромні, 16 мм, 35 мм)	JPEG2000, TIFF Роздільна здатність від 3500 ppi до 4000 ppi

Міжнародна організація стандартизації розробила низку керівних документів і стандартів, дотичних процесам оцифрування, головним із яких є технічний звіт ISO/TR 13028:2010 «Information and documentation - Implementation guidelines for digitization of

records». Стандарти ISO щодо оцифрування фото- та аудіовізуальних колекцій були застосовані у розробках відповідних національних стандартів у Новій Зеландії та Австралії й витримали перевірку часом (Див. таблицю 2).

Таблиця 2

Формати файлів для створення майстер-копій, рекомендовані в ISO/TR 13028:2010

Різновиди архівних документів на плівкових носіях, фотографії	Формати файлів для створення майстер-копій
Чорно-білі фотографії	TIFF, JPEG2000, PDF/A, що містить TIFF або JPEG2000; 3000 pixels, 8 bit greyscale
Кольорові фотографії	TIFF, JPEG2000, PDF/A, що містить TIFF або JPEG2000; 3000 pixels, 24 bit greyscale
Чорно-білі негативи	TIFF, JPEG2000, PDF/A, що містить TIFF або JPEG2000; 3000 pixels, 8 bit greyscale або 24 bit greyscale
Кольорові негативи і відбитки	TIFF, JPEG2000, PDF/A, що містить TIFF або JPEG2000; 3000 pixels, 24 bit greyscale
Мікроформи	JPEG2000, PDF/A, 600 ppi

Не обійшла цієї проблеми й Міжнародна рада архівів, яка на своєму веб-сайті представляє досвід архівів різних країн (у т. ч. Іспанії та Південної Африки) із оцифрування фото- та аудіовізуальних колекцій [25] та аналіз форматів файлів, що спирається на досвід Національного архіву Великої Британії [26]. Основним стандартом, рекомендованим для створення майстер-копій фотодокументів, тут вважається TIFF.

Федеральне архівне агентство Російської Федерації для російських архівів розробило документ «Методические рекомендации по электронному копированию архивных документов и управлению полученным информационным массивом» [27], у якому вказано, що найбільш придатним форматом для зберігання майстер-копій є формат TIFF без компресії. А втім, у цьому документі йдеться лише про оцифрування фотографій, матеріальним носієм яких є фотопапір.

У одному з останніх документів, розроблених Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства та затвердженим наказом Укрдержархіву 16 квітня 2019 р. № 36 «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього» [28], для оцифрування візуальних документів обрано формати TIFF (без компресії; для створення майстер-копій при скануванні негативів; із роздільною здатністю 2400 dpi й більше) та AVI (MKV; із роздільністю 720x576 pixels; для створення майстер-копій при оцифруванні кіно- і відео документів. Загалом формат AVI є одним із загальновизнаних форматів у світі для майстер-копій при скануванні плівкових кінодокументів, крім нього застосовуються формати MPEG-4 (версія 2) та MPEG-7 (розроблений і рекомендований ISO/IEC).

Якщо світ у цілому визначився із форматами файлів для сканування фотонегативів і кіноплівки, то чому досі виникає питання про так звані «сирі» (RAW) формати/файли. Відповідь проста: тому що можна досягти кращої якості зйомки та редагування знятого зображення у «сирому» файловому форматі. Перевагами необроблених форматів файлів є: вибір кольорного простору під час обробки файлу, більша біто-

ва глибина, можливість регулювання балансу білого, насиченості, експозиції, тональних характеристик тощо. Принагідно зазначимо, що йдеться лише про сучасну кольорову фотографію та сучасні цифрові фотокамери, а не про сканування старих чорно-білих негативів. Відповідно у такий спосіб можливе оцифрування переважно паперових документів або фотографії з фотопаперу.

Однак, недоліків таких форматів більше. Ці формати тому й називаються «сирими», що вони необроблені і непридатні для друку чи читання жодним із поширених і загальноприйнятих растрових графічних редакторів. У таких файлах міститься інформація, отримана безпосередньо з аналогово-цифрового перетворювача (АЦП) про електричні сигнали матриці, яка не має якого-небудь загальноприйнятого стандарту. Через технічні особливості матриць і АЦП різних виробників загального стандарту RAW не існує, і файли з різних типів фото- і відеоапаратури відрізняються між собою. Так, камери, виготовлені компанією Sony мають «сирі» формати .arw, .srf, sr2, Canon – .crw, .cr2, .cr3, Kodak – .dcr, .kdc, Epson – .erf, Konica Minolta – .mrw, Nikon Nokia – .nef, .nrw, Olympus – .orf, Fijifilm – .raf, Panasonic – .raw, .rw2, Samsung – .sgw і т. д. Список може бути довгим і поповнюватися із випуском кожної наступної версії камери, навіть одного й того ж виробника. Розуміючи сутність проблеми й те, що файли, збережені в одному з таких форматів, можуть не відкритися в майбутньому, велика група організацій, об'єднаних у «OpenRAW initiative» і зацікавлених в архівуванні з метою довготривалого зберігання цифрових зображень, зі Сполучених Штатів, Канади, Австралії, Італії, Швеції, Гонконгу [29] звернулася до компаній-виробників із проханням надати інформацію про їхні необроблені формати. 2006 року «OpenRAW initiative» провела огляд, у якому взяли участь 19 тисяч фотографів, затим семінар із виробниками камер, однак досі позитивного результату не досягнуто й робота «OpenRAW initiative» триває. А втім, запропонованою альтернативою стало створення майстер-копій у форматі DNG (Digital Negative), рекомендованому в «Universal Photographic Digital Imaging Guidelines» [30]. DNG нині по-

пуляризується як широкодоступний архівний формат для «сирих» файлів, створених різними цифровими камерами [31].

Зважаючи на те, що проблема RAW форматів/файлів є світовою й досі не з'ясованою, очевидно, що поки що українським архівам не варто приставати на експерименти із «сирими» форматами, адже за кожним із них є ще складова витрат фінансів і людських ресурсів. Також слід враховувати, що фото- та відеокamera, комп'ютерне обладнання, як і програмне забезпечення, в Україні не виробляється й невідомо, що завтра нам запропонують зарубіжні виробники. Формат, який обирає архів, має бути відкритим, детально описаним і стандартизованим, усталеним і довготривалим, загальноприйнятим суспільством, поширеним на ринку й підтриманим широко розповсюдженим програмним і апаратним забезпеченням. При конвертації із/в інші формати не повинно спостерігатися втрати інформації (втрати якості зображення). Такими саме є рекомендовані в низці вищеназваних керівних документів формати.

Враховуючи вищевикладене, у держархіві Миколаївської області протягом 2019 р. за проектом, профінансованим Українським культурним фондом, була оцифрована вся фотоколекція: 25563 фотосюжети, у т. ч. у негативах нульового розміру 20953 сюжети (38906 кадрів) і різного розміру 2629 сюжетів (4350 кадрів). Фотонегативи сканувалися й зберігалися у форматі TIFF, 2400 dpi без компресії, кожен кадр збережено в окремому файлі, всі негативи під час сканування перетворено на позитиви. Також було оцифровано понад 300 кіносюжетів у форматах AVI та MPG, кожен сюжет збережено в окремому файлі в позитиві. Зважаючи на те, що архів не мав у своєму розпорядженні сканерів останнього покоління (використовувалися сканери EPSON Expression 10000 XL для фотонегативів і оптичний спосіб оцифрування кіноплівки), результати цієї роботи довели, що візуальна та аудіовізуальна інформація цілком зберігається в цифровому файлі, а її зміст і форма жодним чином не порушуються. Кожен кадр негативу ідентичний позитиву в цифровому форматі. При цьому, здійснено експеримент, у ході якого в 14 рані-

ше німих кіносюжетах було накладено начитаний диктором текст. Цифрові файли залито на сервер держархіву для подальшого зберігання. Після виконання цієї роботи відкритим лишилося питання про статус цих цифрових копій. Чим їх уважати: лише фондом користування чи основним архівним фондом?

Якщо архівісти здатні оцифрувати кіно- й фотоколекції на плівкових носіях, забезпечивши автентичність і цілісність візуальної та аудіовізуальної інформації, обрати потрібний формат, який з плином часу зможе без втрат мігрувати програмним і апаратним забезпеченням і конвертуватися у формати майбутнього, у такому разі, що робити з плівковими носіями, чи варто їх зберігати після оцифрування й витрачати на це фінансові ресурси? І чи можливо замість плівкових носіїв надати статус оригіналу кіно- і фотодокумента цифровому файлу? Архівісти за характером є хранителями «до мозку кісток» і попри всі реалії вони будуть зберігати плівкові носії. Можливо, вони виявляться правими: технічний прогрес піде назад і людство повернеться до плівки та чи буде до чого повертатися в архівах, адже за вихідних умов, описаних вище, існує загроза того, що через кілька років плівка нічого іншого як хімічну речовину не буде собою представляти. Тоді кіно- і фотодокументи, які через втрату інформації вже й статусу документів не матимуть, будуть втрачені як це сталося з перфокартами й нащадки лишаться важливої складової історичного надбання.

У «Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки» зазначено, що у цифровому світі за умови наявності цифрової альтернативи існування та розвиток більшої частини аналогових систем (сфер) стає недоцільним, не вигідним і неефективним; саме цифровий стан стає звичайним станом функціонування та розвитку багатьох систем, сфер, організацій, індустрій та економік. Тож, очевидно, для архівістів настав час серйозно поставитися до оцифрування не лише як до шляху удосконалення історичних кіно- та фотодокументів користувачам, а й як до способу, завдяки якому буде збережено й передано нащадкам візуальну та аудіовізуальну інформацію. У цьому світлі не обійтися й без

зміни ставлення до оригіналу кіно- та фотодокумента, який врешті доведеться закріпити саме за візуальною та аудіовізуальною інформацією, а не за плівковим носієм. Тому, ми погоджуємося із підходом американських дослідників-архівістів, за якого оцифрування може розглядатися як спосіб врятування інформації, закріпленої на плівкових носіях, а цифрова копія – служити заміном оригіналу кіно- та фотодокумента на плівковому носії [2–4].

Архівісти міцно тримаються за традиційні уявлення про оригінал кіно- і фотодокумента у вигляді поєднання носія та інформації, на ньому зафіксованої. Однак низка аргументів переконує в тому, що процес руйнації плівкових носіїв у державних архівах не вдасться зупинити, а саме: 1) низька вихідна якість негативів і кіноплівки; 2) невідповідність процесів природного старіння та руйнації негативів і кіноплівки як наслідку початкової неякісної обробки та недотримання умов зберігання в архівах; 3) відсутність в архівах спеціальної техніки для відтворення зображення з негативів і кіноплівки, реставраційного обладнання, спеціалістів зі знаннями і досвідом роботи з плівковими носія-

ми. Технічний прогрес і час також діють проти плівкових носіїв, оскільки сучасні кіно- та фотодокументи створюються на цифрових носіях і цифровою технікою, тобто не існує потреби в подальшому розвитку та широкому застосуванні аналогової техніки.

Проект InterPARES довів, що за умови збереження форми й змісту забезпечується автентичність і цілісність документа після оцифрування. Це підтвердили й результати проекту в держархіві Миколаївської області. Завдяки коректному вибору форматів файлів забезпечується їх міграція програмним та апаратним устаткуванням у майбутньому. Очевидно, що під час створення кіно- і фотосюжетів і їх відбору на державне зберігання цінність представляла візуальна та аудіовізуальна інформація. Все це надає підстави для зміни ставлення до оцифрування як лише до способу надання доступу користувачам до кіно- й фотодокументів і використання їхньої інформації, дозволяє розглядати оцифрування як шлях до збереження цього виду документів у майбутньому, уможливорює надання цифровій копії кіно- та фотодокумента статусу оригінала.

Список використаних джерел

- [1] Ємельянова, Т. О. (2010). Аудіовізуальні документи в державних архівах України: організація доступу та використання інформації, що міститься в них (1930–2007 рр.) Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. Київ: УкрНДІАСД, 21 с.
- [2] Conway, P. (2010). Modes of Seeing: Digitized Photographic Archives and the Experienced User. *The American Archivist*. Vol. 73. Fall/Winter. P. 425–462.
- [3] Capell, L. (2010). Digitization as a Preservation Method for Damaged Acetate Negatives: A Case Study. *The American Archivist*. Vol. 73. № 1. Spring/Summer. P. 235–249.
- [4] Mifflin, J. (2010) 'The Story They Tell': On Archives and the Latent Voices in Documentary Photograph Collections. *The American Archivist*. Vol. 73. Spring/Summer. P. 250–262.
- [5] Matusiak, K. & Johnston, T. (2014). Digitization for Preservation and Access: Restoring the Usefulness of the Nitrate Negative Collections at the American Geographical Society Library. *The American Archivist*. Vol. 77. № 1. Spring/Summer. P. 241–269.
- [6] Карский, И. М. Некоторые аспекты реставрации фотодокументов. URL: <http://rgakfd.ru/doklady-soobshhenija/karsky-nekotorye-aspekty-restavracii-fotodokumentov>
- [7] Алексеева, Т. Хранение и реставрация архивных материалов. Доклад на XI Международной конференции архивов стран Центральной Европы из Цикла «Сковронекские чтения». URL: <https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/TAleksiejewa.rtf>
- [8] Фоменко, В. (1968). Використання фотодокументів в агітаційно-пропагандистській роботі [Досвід Миколаївського обласного державного архіву]. *Архіви України*. № 4 (90). С. 40–42.
- [9] Людкевич, Ш. С. (1975). Комплектування Миколаївського облдержархіву фотодокументами та їх використання. *Архіви України*. № 6 (134). С. 73–78.
- [10] Віч-на-віч з часом. Збірка спогадів тих, хто стояв біля джерел теле- і радіомовлення на Миколаївщині... (2009)/ Вид-во Ірини Гудим. 223 с.
- [11] Кірчев, В. (2018). Галузеві кіностудії на Миколаївщині у кінці 1950-х – на початку 1990-х років. Емінак. Науковий щоквартальник. Т. 1. № 3 (23). С. 69–74.
- [12] Пилипчук, М. «Фотографія – це мистецтво бачити»: творчий звіт волинських фотохудожників. Волинські новини. 29 лютого 2019 р. URL: <https://www.volynnews.com/news/culture/fotohrafia-tse-mystetstvo-bachyty-tvorchyy-zvit-volynskykh-fotokhudozh/>

- [13] Табінський, Я. (2015). Фотодокументалізм: функції, специфіка відображення, сучасні трансформації. Теле- та радіожурналістика. Вип. 14. С. 235–242.
- [14] O'Tool, J. M. (1994). On the idea of Uniqueness. *The American Archivist*. Fall. Vol. 57. № 4. P. 632–658.
- [15] Левченко, Л. Л. (2013). Архіви і архівна справа Сполучених Штатів Америки: історія та організація. 1204 с.
- [16] InterPARES: Authenticity Task Force Report. P. 20. URL: http://www.interpares.org/book/interpares_book_d_part1.pdf
- [17] Federal Agencies Digital Guidelines Initiative. URL: <http://www.digitizationguidelines.gov/about/>
- [18] Guidelines for TIFF Metadata Recommended Elements and Format Version 1.0 (2009). URL: http://www.digitizationguidelines.gov/guidelines/TIFF_Metadata_Final.pdf
- [19] DIGITIZATION ACTIVITIES Project Planning and Management Outline (2009). URL: <http://www.digitizationguidelines.gov/guidelines/DigActivities-FADGI-v1-20091104.pdf>
- [20] Guidelines: File Format Comparison Projects. URL: http://www.digitizationguidelines.gov/guidelines/File_format_compare.html
- [21] Guidelines: Motion Picture Film Scanning Projects. URL: http://www.digitizationguidelines.gov/guidelines/Motion_pic_film_scan.html
- [22] Technical Guidelines for Digitizing Cultural Heritage Materials Creation of Raster Image Files» (2016). URL: http://www.digitizationguidelines.gov/guidelines/FADGI%20Federal%20%20Agencies%20Digital%20Guidelines%20Initiative-2016%20Final_rev1.pdf
- [23] Technical Guidelines for Digitizing Archival Materials for Electronic Access: Creation of Production Master Files – Raster Images. For the Following Record Types - Textual, Graphic Illustrations/Artwork/Originals, Maps, Plans, Oversized, Photographs, Aerial Photographs, and Objects/Artifacts». URL: <https://www.archives.gov/files/preservation/technical/guidelines.pdf>
- Корисну інформацію про використувані при оцифруванні архівних документів формати файлів наведено на сайті Бібліотеки Конгресу США. URL: <https://www.loc.gov/preservation/digital/formats/fdd/descriptions.shtml>
- [24] X-Ray Film. URL: <https://www.nde-ed.org/EducationResources/CommunityCollege/Radiography/EquipmentMaterials/radiographicfilm.htm>
- [25] Case studies Experiences List. International Council on Archives. URL: <https://www.ica.org/en/case-studies-experiences-list-0>
- [26] File-format analysis tools. International Council on Archives. URL: <https://www.ica.org/en/file-format-analysis-tools>
- [27] Методические рекомендации по электронному копированию архивных документов и управлению полученным информационным массивом. Федеральное архивное агентство Российской Федерации. URL: http://archives.ru/documents/rekomend_el-copу-archival-documents/razdel-1.shtml#s02
- [28] Наказ Укрдержархіву від 16 квітня 2019 р. № 36 'Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього'. С. 31, 33.
- [29] OpenRAW initiative. URL: <https://www.openraw.org/>
- [30] Universal Photographic Digital Imaging Guidelines. URL: http://www.updig.org/pdfs/updig_photographers_guidelines_v40.pdf
- [31] DNG. URL: <https://helpx.adobe.com/photoshop/digital-negative.html>
-

Олійник Ю. В.

АРХІВНА СПРАВА НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ У ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

В статті досліджується становлення та розвиток архівної мережі на території області в довоєнний період.

Ключові слова: обласний архів, окружні архівні управління, районні архіви.

24 грудня працівники архівних установ області відзначають своє професійне свято. Його святкування започатковано Указом Президента України Л.Кучмою „Про день працівників архівних установ”, підписаного 30 жовтня 1998 року як данина значного внеску архівних установ України у розвиток вітчизняної науки і культури. Адже на думку видатного історика-архівіста М.В.Калачова “На архівних полицях зберігається набагато важливіша інформація ніж вміст державних казначейств. Втрачені грошові заощадження підлягають відновленню, а втрачені писемні пам’ятки не можуть бути заново куплені”.

Створення та розвиток архівної справи на Хмельниччині тісно пов’язане з історією регіону та суспільно-політичними подіями, що відбувалися на теренах України.

В 1920р. розпочинається формуватися структура архівних установ Подільської губернії. Тут архівною справою займалася секція охорони пам’яток старовини і мистецтва, яка в 1921 р. перейменована у Кам’янець-Подільський комітет охорони пам’яток старовини і природи. Секція працювала під керівництвом Євгена Сташевського у складі чотирьох працівників: Ф.Вороніна, Нагноиноного, Д.П.Давиденко-Даниловича та Кравецького [1, арк. 37].

Важливу роль у процесі організації архівної справи на початковому етапі відіграли представники професорсько - викладацького складу Кам’янець - Подільського державного українського університету. П.Клименко, І.Сазанський та інші або очолювали архівне управління, або працювали у в його структурі. Саме викладачі університету підготували та надіслали Міністру Народної Освіти протест проти нищення архівів „...В останні часи брак

паперу та нестача коштів на утримання служачих деяких установ загрожують архівам цих установ, документи яких можуть бути продані або знищені, вириванням з них чистих листів паперу. При цьому загинуть акти, які мають історично-наукову цінність. Щоби не допустити цього, потрібно негайно заборонити безоглядне нищення або продаж архівів. Разом з тим, визнається необхідним упорядкувати архівну справу так, щоб догляд і збереження архівів на певній території доручалися постійній комісії, в склад якої входили б знавці архівного діла та археографи, науково підготовлені, призначених Міністерством Освіти по рекомендації історико-філологічних факультетів або Академії Наук. Університет має за честь просити, аби закон про архівну справу та інструкція архівним комісіям були вироблені в найближчій часі” [2, с.9].

В січні 1921 р. при Вінницькому губвиконкомі створюється губернське архівне управління у складі представників: губнаросвіти (Олександрович), губвидавництва та губміліції [3, арк.116].

Завершували архівну вертикаль повітові архівні управління. Одне з яких – Кам’янець-Подільське очолив професор Кам’янець-Подільського інституту народної освіти П.Клепатський. Він ж після чергової реорганізації очолив районне архівне управління діяльність якого поширювалася на Кам’янець-Подільський, Проскурівський, Ушицький та Могилівський райони.

Наприкінці 1923 року відсутність коштів на утримання архіву в Кам’янець - Подільському ледь не призвели до його закриття та перевезення фондів у Вінницю. Сталий розвиток галузі розпочався у 1924 р., коли було остаточно сформовано політику держави щодо архівної

справи та встановлення партійного контролю над архівами, що дало змогу припинити їх розкрадання.

Із створенням губарху погварилося архівне будівництво. Цьому сприяло видання обов'язкових постанов та методичних рекомендацій з питань розвитку архівної справи. Керуючись законодавчими актами, архівісти розгорнули роботу по обстеженню та реєстрації архівів. Станом на 1924р. в Подільській губернії було зареєстровано 1231 архів [4, с. 115].

Вживалися заходи щодо охорони архівів, які тимчасово зберігалися в приміщеннях інших установ, розроблялися інструкції щодо ведення обліку архівних документів, які перебували у відомствах, складання архівних описів і оглядів тощо.

Однак, незважаючи на великі зусилля, що докладалися губархом по охороні документів, їх концентрації та підпорядкуванню загальний стан архівної справи залишався вкрай складним. Насамперед відчувалася недостатня кількість працівників архівних установ, відсутність коштів для забезпечення перевезення архівних документів, ремонт та обладнання архівосховищ.

У вересні 1923 р. при губархіві створено губерньський історичний архів з історико-революційним відділом. На нього покладалися завдання щодо зберігання, упорядкування і наукової розробки архівних документів місцевого значення. До історичного архіву планувалося передати фонди дорадянського періоду, які зберігалися у Кам'янці-Подільському. Однак, на заваді стала відсутність коштів на перевезення документного масиву.

Період з 1925 по 1930 рр. в історії архівного будівництва в Україні характеризується створенням окружних архівних управлінь. Вони були сформовані замість ліквідованих губерньських архівних управлінь. Ці структури працювали в Україні до чергової адміністративно-територіальної реформи, яка в 1930 р. ліквідувала округи. Після ліквідації округів було створено місцеві архівні управління.

На території сучасної Хмельницької області впродовж п'яти років діяло три окружні архівні управління: Кам'янець-Подільське, Проскурівське та Шепетівське.

26 серпня 1925 року на позачерговому засіданні президії Кам'янецького окружного виконавчого комітету було ухвалено рішення щодо організації з 1 серпня у м. Кам'янці - Подільському окружного архівного управління у складі завідувача управління, інспектора та двох архіваріусів [5, арк.28].

25 вересня Укрцентрархів затвердив рішення Кам'янецького окрвиконкому про призначення завідувачем архівним управлінням Дмитра Прядія. На жовтень 1925 р. окрім керівника працювали також: Карпович, Володимир Евтимович Свідзинський працював інспектором; Ксенофонт Михайлович Ключинський – архіваріусом; Сергій Мартинович Андрусевич – архіваріусом резервного сховища; Кавецький Іван Тимофійович – сторожем.

На окружне архівне управління покладалося завдання – прийняття документів від усіх державних та громадських установ Кам'янецької округи, їхня наукова обробка, постановка належним чином архівної справи в установах шляхом постійних перевірок та інструктування. Впродовж 1926 року працівники установи взяли на зберігання документи 24 ліквідованих установ за 1833 – 1924 роки, а метричні книги за 1820 – 1876 роки [6, арк. 80-81].

Проводилися роботи по впорядкуванню архівних фондів. За рік архівістами було зв'язано у зв'язки та складено на полиці 16 т архівних документів: фонди „Селянського присутствія”, „Духовної консисторії”, „Чоловічої гімназії”.

Відповідно до розпорядження Укрцентрарху Державному політичному управлінню було передано документи „Жандармського управління”, а штампи та печатки ліквідованих установ імперської Росії місцевому музею. Архівісти облаштувати кімнату під бібліотеку, куди було передано газетні матеріали, „Своди Законів Російської імперії” та інші друковані видання.

Працівники управління займалися також перевіркою установ, організацій та підприємств на предмет збереження документів. Ними перевірено впродовж року 101 установу та організацію. На засіданні експертної комісії погоджено акти на утилізацію документів з фондів „Духовної консисторії”, „Чоловічої гімназії”. В утиль відправлено другі примірники „Своду

Законів Російської імперії” та інші видання. Забезпечувалися також соціальні потреби населення краю. На вимогу заявників було надано 133 довідки та 32 довідки на вимогу державних установ.

Гальмувало роботу неналежне фінансування установи. Так, через недофінансування на опалення, роботи в сховищах в зимовий період не велися. Відсутність коштів на відрядження призвели до мізерної перевірки районних архівів; скорочення посади вченого архівіста паралізувало популяризацію архівних документів.

з 1 жовтня 1925 року розпочало роботу по зберіганню архівних документів Проскурівське окружне архівне управління. Йому місцева влада виділила приміщення, але як тільки керівник установи розпочав його ремонтувати воно було в спішному порядку передано окружному управлінню охорони здоров'я.

З першого жовтня 1926 року керівником окрарху замість Змислі було призначено Кршевецького, якого зразу ж було направлено на курси архівістів у м. Харків. Поки керівник перебував на курсах, в установі залишено тільки посаду завідувача, що негативно впливало на подальшу роботу. В архівному управлінні на кінець 1926 року перебувало 6396 справ, які потребували впорядкування. Відсутність описів та впорядкування документів по фондах унеможлилювала видачу довідок як фізичним так і юридичним особам [7, арк. 34].

Зрушення відбулися лише з приміщенням. Воно було впорядковано стелажми, а вікна решітками. В сховищі можна було розмістити 1500 пудів архівних документів. Зв'язок із джерелами комплектування окрархів тримав через листування.

Шепетівське окружне архівне управління хоча і було створено в 1925 році, але юридичної адреси, тобто приміщення не мало. Неодноразові постанови Шепетівського окрвиконкому щодо виділення приміщення залишалися лише на папері. Окрвиконком пропонував перемістити окружне архівне управління то в Ізяслав, Старокостянтинів, або в Славуту. Кінцевим варіантом стало очікування завершення будівництва будинку окружного виконавчого комітету, в якому мали і виділити приміщення установі. Одним з найважливіших завдань, зазначалося у

звіті установи, було вирішення фінансових питань та виділення приміщення. В кінці 1925 р. установа отримала кошторис та керівника. Ним став призначений Укрцентрархом колишній завідувач Мелітопольським окрархом Ребринна. Його кандидатуру було затверджено президією Шепетівського окрвиконкому. Постановою цієї ж президії було затверджено штат установи у складі 3 працівників: завідувача, архіваріуса та інструктора [8, с. 136].

В 1926 році працівники установи перевірили ведення діловодства та збереження документів в Шепетівському окрфінвідділі та відділі соціального страхування. За фактом перевірки були складені акти, чого не робилося до цього часу. Перевірка дала позитивні результати. Рішенням колегії окрфінвідділу архів планувалося перевести з горища в окрему виділену кімнату на першому поверсі та привести у відповідність архівні та діловодні документи.

В цьому ж році архівісти налагодили стосунки з працівником, який відповідав за архів в Теофіпольському райвиконкомі. Ця установа для збереження документів виділила окреме приміщення, обладнала його стелажми, полицями. Справи розклала на стелажі та підготувала каталог.

З 1920 -х років, поряд з державною архівною системою, формується друга офіційна архівна структура – партійний архів як складова частина архівного фонду. В руках Істпарту зосереджувалася монополія на володіння документами з історії КП(б)У та революційного руху в регіоні. Поряд з виявленням і збиранням історико-партійних матеріалів проводилися заходи щодо збереження архівних фондів жандармських управлінь, охоронних відділень, судових палат, військових трибуналів, у яких зосередилися матеріали з історії революційного руху. Такого роду документи в наказовому порядку передавалися на зберігання в Істпарт. Так, в 1923 р. Подільське губернське архівне управління передало Губістпарту 250 пудів (4 т) документів з історії революційного руху на Поділлі. Характерною особливістю партійного архівного фонду була засекреченість, обмежений доступ, повний контроль за використанням архівних документів у вузькоідеологічних цілях. Одночасне існування двох архівних

структур: губархіву та губістпарту призвело до виникнення конфліктних ситуацій.

Проведена у версні 1930р. адміністративна реформа вимагала перебудови мережі архівних установ. Урядова комісія у справі ліквідації округів ухвалила рішення про утворення замість окружних архівів місцевих архівних управлінь, на які покладалися обов'язки по керівництву архівною справою у містах та районах, що перебували на території колишнього округу.

Ліквідація у зв'язку з проведенням адміністративно-територіальної реформи великої кількості окружних державних, громадських і кооперативних установ ставила вимогу про забезпечення в них належних умов зберігання.

Проведення суцільної колективізації сільського господарства краю поставило перед архівістами завдання організації архівної справи у новостворених колгоспах та радгоспах. Працівники місцевих архівних управлінь надавали постійну методичну та практичну допомогу в зберіганні і упорядкуванні ділових документів колгоспів та радгоспів.

У зв'язку з утворенням в лютому 1932р. Вінницької області при облвиконкомі створено обласне архівне управління. Йому підпорядковувалися обласний та державний історичні архіви у Бердичеві, Кам'янці-Подільському, Проскурові, Умані. Створювалися також районні та міські державні архіви. Організація мережі районних та міських архівів було одним з основних напрямів діяльності обласного архівного управління.

4 травня 1935 р. ЦВК УРСР виніс постанову про утворення на території прикордонної частини Вінницької області трьох округ: Кам'янець-Подільської, Проскурівської та Шепетівської. Державні історичні архіви продовжували функціонувати, підпорядковуючись окружним і Вінницькому обласному архівним управлінням.

Окружні архівні управління вирішували ряд завдань, необхідних для розвитку архівної справи: по-перше, здійснювали організацію та керівництво роботою міських та районних архівів; по-друге, вели контроль за комплектуванням та передачею архівних документів установ на зберігання в архіви; по-третє, здійснювали перевірку додержання громадськими та державними установами

законодавства в архівній справі; по-четверте, попереджали знищення та пошкодження архівних документів; по-п'яте, здійснювали підготовку та перепідготовку архівних працівників.

Кам'янець-Подільське окружне архівне управління організовувалося у другому кварталі 1936 року, але тривалий час з ряду причин працювало без керівництва (його обов'язки виконував секретар окрвиконкому Бойко). До штату цієї структури входили 3 працівники: 2 інспектори та секретар. Окружному архівному управлінню на місцях підпорядковувалося вісім районних та один міський архів. Джерелами комплектування фондів окружного архівного управління стали 60 підприємств, організацій та установ, які у 1936 р. передали на зберігання: 13 тис. документів з колгоспів, 1000 – з радгоспів та 700 – з МТС. Управління передало 5600 документів до Кам'янець-Подільського державного історичного архіву.

Проскурівське окружне архівне управління очолював Н.Резнік, якому підпорядковувалися 11 районних та 1 міський архіви. Районні архівні управління знаходились у скрутному становищі, деякі із них (Базалійське та Черноострівське) існували лише на папері, а Красилівське, Волочиське, Михалпільське та Ямпільське не працювали через відсутність кадрів. Окружне управління разом із районними та міськими архівами у 1936 р. прийняло на зберігання 13000 документів від установ і організацій; 1300 – від підприємств різного підпорядкування; 8000 – від колгоспів; 1000 – від радгоспів та 700 – від МТС. У Проскурівському архіві на недостатньому рівні знаходилося збереження документів. Хоча вони знаходились у сховищах, забезпечених відповідним протипожежним інвентарем та охороною, але як зазначалося у звітах, майже всі були «пошкоджені черв'яком». Замість прийняття негайних заходів з хімічної обробки сховищ, працівники через низький фаховий рівень і некомпетентність директора, проводили боротьбу із шкідниками методом витрушування їх із документів.

Північні райони області обслуговувало Шепетівське окружне архівне управління із штатом з трьох працівників. Установа певний період часу існувала лише на папері і лише після клопотання обласного архівного управління

йому виділили під приміщення кімнату канцелярії. На місцях йому підпорядковувались 12 районних архівів. Разом із цими архівами воно забезпечило передачу на зберігання 13000 документів від установ і організацій; 1200 – від підприємств; 9000 – від колгоспів; 1000 – від радгоспів та 800 – від МТС.

22 вересня 1937 р. утворюється Кам'янець-Подільська область. З її утворенням створюється Кам'янець-Подільське обласне архівне управління, а архівні установи стали називатися Кам'янець-Подільським обласним історичним і Проскурівським державним історичним архівами. В Проскурівському історичному архіві на 1 січня 1938 р. зберігалось 1320 фондів, зокрема 53 дореволюційного періоду. Кількість справ сягала 196 790. Загальна площа архівосховища становила 398 м². До штату архіву входило 13 осіб: директор, два старших наукових працівники, два наукових, три архівно-технічні і 5 осіб обслуговуючого персоналу.

В 1938 році архівні установи очікувало ще одне нововведення. Їх було підпорядковано Наркомату внутрішніх справ УРСР. Передача повноважень відбулася в лютому 1939 року. На виконання наказу НКВС СРСР Кам'янець-Подільським управлінням НКВС було створено районні комісії по передачі документів в усіх районних архівних відділах в підпорядкування НКВС.

Головним завданням архівних установ на думку начальника ГАУ НКВС СРСР Нікітінського стало: „Поставити на службу соціалістичному будівництву всі матеріали архівів на ворогів народу, починаючи з провокаторів, філерів, жандармів, закінчуючи троцькістами і правими», тобто виявити ці документи „для оперативного використання органами НКВС”.

Всі сили архівістів були кинуті на створення карток обліку на осіб, що проходили за архівними документами певних фондів, всі дані передавалися органам НКВС для проведення розшукових робіт. Достатніми для арешту були „установчі” дані (прізвище, ім'я, по батькові, рік і місце народження, місце служби і рід занять в минулому). Незайвим визнавалися інші відомості, що компрометували дану особу.

Слідом за передачею архівів у відання НКВС, з'являються відповідні нормативно-розпорядчі документи. Найважливішими з них

були „Положення про ГАУ НКВС СРСР” (підписано наркомом внутрішніх справ Л.Берією і затверджено РНК СРСР 28 січня 1940 року) та „Положення про Державний архівний фонд СРСР і мережу державних архівів” (затверджено РНК СРСР 29 березня 1941 року).

Ці нормативні документи не публікувалися у відкритій пресі. У них в якості ведучих були визначені відділи організаційно-методичний і секретний (який займався і контролем за використанням архівних документів). Тепер архівні органи НКВС встановлювали політичну, наукову і практичну цінність документальних матеріалів ДАФ.

В міру можливості архіви проводили науково-красназничу роботу. Зокрема, у 1932 р. до 15-річчя Жовтневої революції Проскурівський державний історичний архів підготував постійну виставку архівних матеріалів. У 1934 р. Кам'янець-Подільський державний історичний архів разом з красназничим музеєм підготували дві виставки документальних матеріалів, організували 4 екскурсії для студентів та колгоспників. Збільшилося число дослідників, що працювали над архівними матеріалами.

Займалися історичні архіви також видавничою діяльністю. Відповідно до річних планів на 1932 рік Кам'янець – Подільський історичний архів планував підготувати історію Маківської цукроварні та Дунаєвецької ткацької фабрики. Їх колеги з Проскурівського історичного архіву – історію Проскурівської цукроварні.

У 1938 р. працівники Кам'янець – Подільського історичного архіву підтримували тісний зв'язок з місцевою газетою „Прикордонний більшовик”, де опублікували 20 статей. Починаючи з 1934 по 1937 р. архів підготував 11 виставок, які оглянули 7600 осіб.

Наукові працівники Кам'янець-Подільського обласного історичного архіву разом з Вінницьким обласним історичним архівом розпочали роботу із підготовки збірника документів „Революція 1905-1907 рр. на Поділлі”, самостійно планували підготувати нариси „3 історії буржуазно-демократичної революції в Кам'янці - Подільському”, „3 історії заводу „Мотор”, „3 історії революційного руху на Поділлі”, „Боротьба радянської влади з бандитизмом на Поділлі”, „Боротьба з петлюрівщиною на Кам'яниччині”.

Проскурівський історичний архів в планах науково-видавничої роботи на 1939-1942 роки запланував підготувати нариси „Історія громадянської війни на Проскурівщині”, „Історія Проскурівського радгоспу” та „Жовтневі дні на Проскурівщині”.

З початком другої світової війни, документи обласного архіву підготовлено до евакуації в м.Харків. Їх було спаковано в 12 тис. ящиків, а приміщення архіву передано на баланс кінотресту. З включенням Західних областей до складу УРСР, Головним архівним управлінням НКВС СРСР було прийнято рішення про відновлення роботи обласного архіву зі створенням читального залу, секретної частини, секретної та загальної бібліотек і довідкового відділу.

Діяльність архівних установ області перервала війна. З початком гітлерівської агресії їх робота регламентувалася відповідно до вимог воєнного часу. Першочерговим завданням стала евакуація документальних матеріалів на Схід.

Невідкладному і обов'язковому вивезенню підлягали секретні фонди, які мали оперативне значення для НКВС: списки і картотеки на „ворогів народу”. До категорії першочергових для евакуації” було віднесено фонди партійного архіву, політичної поліції другої половини ХІХ–початку ХХ ст., які містили джерела з історії революційної боротьби та весь обліковий і науково-довідковий апарат. Водночас найдавніші і найцінніші у науковому відношенні документи не підлягали евакуації.

Керуючись політичними пріоритетами і вузьковідомчими інтересами, керівні архівні органи НКВС наказували знищувати ті матеріали, які не вдалося евакуювати. Типовим при-

кладом евакуації документів партійних органів є епопея з перевезенням документів Антонінського райкому партії, які відповідно до мобілізаційних планів передбачалося передати на зберігання в секретний відділ Проскурівського обкому партії КП(б)У. 4 липня 1941р. відповідальні працівники райкому долаючи неймовірні труднощі привезли документи в Проскурівський обком КП(б)У. Однак обком партії було евакуйовано. Працівники з власної ініціативи повезли по прифротовим дорогам документи у Вінницький обком партії, який було також евакуйовано. Звідти працівники з документами поїхали у Київ. Однак ввірені їм документи не приймалися на зберігання по причинам підготовки до евакуації. В кінцевому результаті архів райкому партії було спалено.

З великими труднощами вдалося евакуювати документи обласного архіву в м.Ростов-на-Дону. Евакуація архівних документів велася в складних умовах. Необхідно було в стислі строки відібрати найважливіші документи не порушуючи їх систематизації, відвантажити у наданий транспорт. Ця клопітка та фізично важка робота проводилася інколи під час бомбардувань і артилерійських обстрілів.

До 18 липня область була повністю окупована ворогом. Основна маса документів залишилася на окупованій території.

Таким чином, за два довоєнних десятиліття місцевій владі вдалося сформувати мережу архівних установ, забезпечити зберігання, облік та надходження документів до архівосховищ. На території сучасної Хмельницької області діяли в ті роки різні типи архівних установ.

Перевіреними часом та досвідом залишилися до наших днів лише обласний та районні архіви.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф. Р- 12, оп. 1, спр. 19, арк.37.
2. Сторіччя поступу: інформаційно - довідкове видання /кол. авт. під керівн. В. Байдича. – Хмельницький: ТОВ „Приватна Друкарня”, 2020. – 102с.
3. ДАХМО, ф. Р- 336, оп. 1, спр. 29, арк. 116.
4. Байдич В. Г., Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Архівна справа на Хмельниччині : історія та сучасність / Серія „Праці Державного архіву Хмельницької області”. Випуск 17 / підбірка документів – Олійник Ю.В., Галатир В.В. – Вінниця : ТОВ „Нілан-ЛТД”, 2017. – 390 с.
5. ДАХМО, ф. Р-3161, оп.1. спр.30, арк. 28.
6. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 14, оп. 1, спр. 274. арк. 80-81.
7. Там само, спр. 303, арк. 34.
8. Архівна справа на Хмельниччині: збірник документів, матеріалів і світлин [редкол.: Баженов Л.В., Байдич В.Г. Завальнюк О.М. та ін.].– Хмельницький: ТОВ „Поліграфіст – 2”, 2012. – С.136.

Полянський Ф. І.

АРХІВНІ ОРІЄНТОВАНІ ДОВІДКИ 1940-х рр. У КОНТЕКСТІ КОЛОНІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті проаналізовано особливості складання архівних орієнтованих довідок, що направлялись в органи НКВД з грифом «Совершено секретно», про т.зв. «контрреволюційні елементи» в умовах «радянзації» західноукраїнських областей.

Умови сучасної гібридної російсько-української війни дають підстави задумуватись про загрози існування української державності. Ностальгія значної частини українського населення за пережитками радянського минулого, недостатня просвітницька робота, відсутність реального механізму з розвінчуванням злочинів радянського карально-репресивного апарату проти українського народу і для розуміння сутності «новоросійського» режиму на окупаційних територіях України (частини Донецької і Луганської області і Криму) розглянемо особливості впровадження т.зв. радянзації західноукраїнських територій у 1940-х рр. на прикладі використання архівно-орієнтованих довідок, підготовленими за документами держархіву.

Для впровадження колоніального статусу на західноукраїнських землях, радянська влада не гребувала ніякими засобами і методами. Процес «радянзації» західних областей УРСР проходив за аналогією східних областей. Головним чином, «завдяки» використанню перевіреного карально-репресивного апарату, на який було покладено основну функцію – ліквідувати не тільки будь-які прояви українського національно-визвольного руху, але й основи демократичності і самобутності. Тому на керівні посади в органах КП(б)У і МДБ активно залучались працівники, перевірені на практичній роботі, зі знанням української мови із відповідних апаратів східних обласних управлінь, районних і міських відділів. А особовий склад НКДБ і НКВС комплектувався, в основному, з співробітників зі східних областей РСФРР, які не перебували під німецькою окупацією, з союзних національних республік, частково зі східних областей УРСР, раніше звільнених від окупантів, органів армійської контррозвід-

ки «Смерш», офіцерів прикордонних військ і партизан [1].

У 1944 – 1945 рр. в обласних управліннях НКДБ робота з організації боротьби з т.зв. «бандитизмом» була покладена на спеціальне відділення 2-го відділу, яке діяло в тісному зв'язку з відділами боротьби з «бандитизмом» НКВС за підтримки кількох дивізій внутрішніх військ. На допомогу залучались війська Прикарпатського, Львівського військових округів, а також паралельно Українського і Закарпатського прикордонних округів та Українського округу внутрішніх військ [1].

Аналіз архівно-слідчих справ свідчить, що активна частина населення, що була задіяна у різних громадських організаціях і політичних партіях, працювала на різних офіційних посадах, виступала зацікавленими об'єктами радянської карально-репресивної системи.

З цією метою з квітня 1940 р. у держархіві надходили інструкції НКВД СРСР для виявлення даного кола осіб [2-6]. Згідно методичних вказівок, мовилось про те, що у держархівах наявні фонди колишніх управлінь, розвідувальних і контррозвідувальних органів тощо, де містяться цінні відомості про діяльність розвідок, партій, рухів, органів адміністрації.

У 1940-1941 рр. для виконання таких завдань були об'єктивні труднощі в організації самої архівної справи. Так, згідно доповідної записки архівного відділу УНКВД від 13.11.1941 р. велика кількість архівних матеріалів, що відклались у період функціонування польської держави, були розкомплектовані по різних приміщеннях міста і області. Значну частину таємних документів поляки спалили. З приходом червоної армії були випадки неадекватного відношення до архівів, як зі сторони військових, так і цивільних осіб. Наприклад,

матеріали магістрату були розкидані по підлозі. Документами поліції розпалювали печі. У Чорткові військові частини знищили матеріали суду. У Кременці архівні матеріали знаходились у відкритих шафах, у прохідній кімнаті, коридорах, де був загальний доступ і т.п.

Безперечно, військова ситуація внесла свої корективи у період 1941-1944 р. Згідно Інструкції з складання списків установ, організацій і підприємств, що функціонували у період німецької окупації 1941-1944 рр., а також списку їх керівників за підписом Сараєва, підполковника держбезпеки, від 30 вересня 1944 р. зобов'язувалось начальникам РО/ГО НКВД приступити архівістам до виконання завдання.

Після військових дій 1941-1944 рр., які безперечно негативно вплинули на архівну галузь – тисячі аркушів архівних документів знаходилась у невпорядковану стані, розсипом. Не обліковані, не описані документи, без відповідного науково-довідкового апарату, адресних картотек, без відповідних умов зберігання – дало те, що виконувати спеціальні завдання, наприклад складати орієнтовані довідки, при умові збереження фахових архівістів з знанням польської мови, потребувало значного часу роботи.

Станом на перше півріччя 1947 р. робота з приведенням у порядок і розробленням в спеціальних цілях секретних документальних матеріалів була повністю проведена у Миколаївському і Полтавському держархіввах. На стадії завершення – у Дніпропетровському, Житомирському, Кіровоградському, Донецькому, Харківському, Херсонському держархіввах. Тому зобов'язувалось іншим архівам завершити дану роботу до кінця 1947 р., а архівам західних областей – на протязі 1948 року [7, арк. 11-12].

Так, за наказом НКВД-НКГБ №0011222/00368 від 02.10.1944 р. архіви були зобов'язані допомагати оперативним органам в їх роботі. Шляхи орієнтування визначились різні. Велике значення відігравали орієнтовані довідки на заклади, організації, товариства, союзи, партії і т.п. Це був найбільш повний і дієвий шлях орієнтування для чекістів.

Орієнтована довідка складалась архівами тільки після погодження з оперативними органами з приводу її доцільності та актуальності,

оскільки дана робота потребувала детального вивчення і значного часу. Такі довідки могли бути сформовані як на основі одного фонду, так і групи фондів з опрацюванням друкованих видань.

Схема орієнтованої довідки полягала у наступному.

1. Вступ – обґрунтування вибору теми довідки і коротка характеристика джерел, на основі яких сформована довідка.

2. Історична довідка – історичні умови створення закладу, або системи закладів, організації, партії з відповідними характеристиками (де, коли, ким, підстава створення, основні напрями діяльності).

3. Компетенція, характер діяльності, структура, методи і прийоми роботи відповідних установ/організацій і характеристика особового складу. У даному розділі як основному подавались всі наявні в архіві дані, що відносились до сфери діяльності закладу, організації, партії. Наприклад, якщо темою орієнтованої довідки була діяльність системи закладів або карально-розвідувальної установи, то необхідно було розкрити методи і прийоми діяльності, побудову агентурної мережі, агентурні кадри, структуру установи/закладу і характеристику особового складу. Якщо темою довідки були партія, рух, товариство, тоді потрібно було детально подати програму партії, характеристику діяльності, організаційну побудову і кадровий склад [7, арк. 13-14].

Для розуміння кола зацікавлених категорій населення органами радянської карально-репресивної системи буде лист №1731 від 01 липня 1948 р. начальника Чортківського МГБ підполковника Козачука. У листі затребувались орієнтаційні довідки на: особи, що співпрацювали з німцями; фольксдойче і рейхсдойче, що працювали на керівних посадах; особи, що управляли фірмами, працювали на транспорті, біржі праці, на пошті; списки поліцейських, сільські старости, бургомістри; дивізійники «Галичини»; списки осіб, що навчались на поліцейських курсах та працювали адміністративних посадах; списки робітників гестапо, жандармерії; заяви антирадянського характеру від родичів репресованих радянською владою тощо.

Тематично орієнтаційні довідки можна поділити на осіб, що становили кадровий склад німецької окупаційної адміністрації і політично вмотивовані особи (УВО, ОУН, УНДО, дивізійники).

Основною опорою у впровадженні німецької окупаційної політики, на думку чекістів, було керівництво установ, організацій і підприємств, що функціонували на території області. Наявні тематичні довідки на дану категорію населення у розрізі таких районів: Скалатського і Гусятинського [8, арк. 53-59], Збаразького [8, арк. 60-70], Бережанського [8, арк. 71-72], Копичинецького [8, арк. 85-86], Зборівського [8, арк. 96-98], Велико-Бірківського [8, арк. 99-104], Мельниці-Подільського [6, арк. 4-5], Борщівського [6, арк. 5-6].

Довідки на в'їтів і заступників в'їтів Тернопільського і Терехівських повітів Тернопільської області були складені на основі колишнього фонду №2/с «Крайгаптман міста Тернополя за 1941-1944 рр.» на 255 особи. [8, арк. 8-24], а на осіб, що служили в кримінальній поліції і поліції СС в Тернопільському окрузі – згідно колишнього фонду №2/с «Крайгаптман Округа Тернопіль» на 186 осіб. [8, арк. 26-33].

Наявні довідки і на інші категорії населення періоду німецької окупації, саме: керівників шкіл загальною кількістю 302 особи [6, арк. 100], осіб-фольксдейч, що проживали в місті Тернополі у складі 333 осіб [10, арк.5-22]; керівництво і робітників Чортківського податкового управління за 1941-1944рр. на 14 осіб [10, арк. 39-40]; службовців спецслужб в м. Чортків на 18 осіб [10, арк. 40-41]; членів партії польських соціалістів, які майже всі були членами товариства «Праця» у м. Тернопіль, на 15 осіб [10, арк. 33-34]; службовців судових органів у складі 103 ос. [9, арк. 92-101]; залізничників у складі 44 ос. [9, арк. 102-107]; осіб-рейхсдойч, що працювали службовцями Тернопільського німецького поштампу (1941-1944 рр.) у складі 24 ос.; службовців української поліції, жандармерії у складі 65 осіб; фольксдойчів на 49 ос.; працівників фірми «Рекмен» у складі 273 ос.; працівників фінансового інспекторату на 107 ос.; військовополонених та осіб, що добровільно виїхали у Німеччину, судів Тернопільсько-

го окружного суду; працівників філіалу фірми «Рекмен» з числа німців і фольксдойч (963 ос.) [11-12]. І взагалі, на весь т.зв. «контрреволюційний елемент», що співпрацював з німцями (інженери, годинникові майстри, чоботарі, поліцейські, купці, кравці, залізничники, телефоністи, робітники німецьких фірм, тощо) [9, арк.3-31].

Діяльність Українського національно-демократичного об'єднання 1930-х рр. радянською владою визначалась як «контрреволюційна». Тому наявні й орієнтаційні довідки на членство УНДО (1 список - 160 ос., 2 сп. – 75 ос.; 3 сп. – 196 ос.) [9, арк. 31-89].

Окремим предметом зацікавлення є дивізійники «Галичини», а пізніше солдати 1-шої Української дивізії Української Національної Армії. Довідку про них було складено на основі колишнього фонду №4/с «Прийомна комісія Округа Збараж СС Стрілецької дивізії Галичина». У список ввійшло всього 62 особи (з 11, 5 тис. добровольців округ Тернополя, Чорткова, Бережан). Вписувались такі дані: прізвище ім'я / Кальба Володимир - рік і місце народження / 21 вересня 1913 р.н. с. Лубянки Збаражського округу - коротка характеристика і документальна підстава / Доброволець СС Стрілецької дивізії Галичина. Осн. Ф.№ 4/с, арх.№ 2, л-27. док від 10 травня 1942 р. [8, Арк. 4-6].

Напевно, значно більшого зацікавлення для чекістів викликали довідки про осіб, що на політичному фронті відстоювали права українців у 1930-х рр. В умовах продовження боротьби українського національно-визвольного руху у другій половині 1940-х рр. інформація про членів УВО і ОУН 1930-х рр. для них була доволі цінна.

Опрацювавши колишні польські фонди, було складено орієнтаційні довідки. Довідка на членство УВО у складі 292 особи [9, арк. 31-89]. Дві орієнтовані довідки на членів ОУН, що складалась на основі відповідної довідки за 1940 р. Одна - на 54 особи, стосувалась переважного керівного складу ОУН. У другій довідці подані дані на оунівців, що діяли на території Тернопільського повітового староства на 75 осіб [10, арк. 23-31]. На основі опрацювання фонду «Тернопільська окружна прокуратура» було виявлено членство ОУН на 36 осіб [10, арк. 35-37].

При аналізі довідки на членів УВО автором було виявлено декілька архівно-слідчих справ у фондах держархіву Тернопільської області. Переглянувши документи справ, стає зрозуміло, що саме такі довідки були підставою для ув'язнення. У постанові арешту вказувалось на те, що ув'язнений є учасником «контрреволюційної» організації, що діяла у певному районі на основі матеріалів, що надійшли в НКВД СРСР. Далі згідно постанови арешту слідчим НКВД стверджувалось, що такі особи є членами ОУН. На допитах заарештований, як правило, підтверджував факт арешту польською поліцією за причетність до ОУН, але заперечував про націоналістичну діяльність в

умовах радянської дійсності. Доведені факти т.зв. контрреволюційної діяльності 1930-х рр. проти польської держави фактично були основою доказовою базою різних термінів арешту (7-8 років) радянської карально-репресивної системи 1940-х рр. Тільки у 1989 р. дана категорія арештованих була реабілітована.

Отож, довідки складались на осіб різних організацій, установ, що працювали у період німецької окупації (пошта, окружне управління, залізнична станція, телеграф, суди тощо), а також на основі польських фондів, що ставали підставою подальших чекістських спецоперацій у відношенні до активної частини українського населення.

Література

1. Ільницький В. Радянські карально-репресивні органи: особливості формування у Карпатському краю.- Режим доступу: <http://dsru.edu.ua/hsci/wp-content/uploads/2017/11/013-05.pdf>
2. Державний архів Тернопільської області. – ф.Р.-222, оп.6, спр.1
3. ДАТО.- ф.Р.-222, оп.6, спр. 3
4. ДАТО.- ф.Р.-222, оп.6, спр. 7
5. ДАТО.- ф.Р.-222, оп.6, спр. 8
6. ДАТО.- ф.Р.-222, оп.6, спр. 13
7. ДАТО.- ф.Р.-222, оп.6, спр. 17
8. ДАТО.- ф.Р.-222, оп.6, спр. 12
9. ДАТО.- ф.Р.-222, оп.6, спр. 23
10. ДАТО.- ф.Р.-222, оп.6, спр. 30
11. ДАТО.- ф.Р.-222, оп.6, спр. 20
12. ДАТО.- ф.Р.-222, оп.6, спр. 21

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

Адамський В. Р.

ГАЙСИНСЬКИЙ ПОВІТОВИЙ КОМІСАР У ДОКУМЕНТАХ ДОБИ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР.)

У статті подано комплекс документальних джерел, що характеризують становлення та функціонування інституту повітового комісара Гайсинського повіту у період владних трансформацій, розпочато Тимчасовим урядом після перемоги Лютневої революції 1917 р. у Росії. Документи виявлено у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Ключові слова: повітовий комісар, революція, Гайсинський повіт, Поділля, влада.

За роки новітньої незалежності українська наука звільнилася від усталених в радянську добу стереотипів та схематизму в оцінках доволі складних суспільно-політичних процесів, які відбувалися на постімперському просторі після повалення самодержавства в Росії у лютому 1917 р. Сьогодні ми можемо оперувати низкою фундаментальних праць, які на системному рівні пояснюють докорінні зміни, що відбувалися в українському соціумі [1; 2;].

Щодо вивчення регіонального виміру революційних процесів, зокрема тих, які мали місце на Поділлі, то ситуація виглядає менш оптимістично. Хоча й тут ми можемо виокремити декілька студій, в яких на ґрунтовній джерельній базі проведено аналіз різних проявів революційної доби [3; 4; 5; 6; 7].

Водночас чимало аспектів знакового у вітчизняній історії історичного періоду залишається актуальними для продовження дослід-

ницьких практик. До кола останніх слід віднести проблему становлення та функціонування інституту повітових комісарів. Вони уособлювали на місцях органи державної влади за нових суспільно-політичних обставин.

У пропонованому повідомленні ставиться за мету мовою документальних джерел проілюструвати формування даного інституту в Гайсинському повіті Подільської губернії. За констатацією В. П. Рекрута, місто Гайсин за чисельністю мешканців та становом розвитку господарсько-культурного потенціалу входив до чільної п'ятірки кращих поселень міського типу на Поділлі [8].

Зауважимо, що виявленні документи знаходяться на зберіганні в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Вони подані в хронологічному порядку мовою оригіналу зі збереженням тогочасної стилістики та лексики, застарілих слів та специфічних виразів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Верстюк В. Ф Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. Київ: Заповіт, 1997. 344 с.
2. Нариси історії Української революції 1917–1921 років /авт. кол.: О. Д. Бойко, В. Ф. Верстюк (керівник), В. І. Головченко та ін. Київ: Наукова думка, 2011. Кн. 1. 388 с.
3. Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 320 с.
4. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 216 с.
5. Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. Вид. 2-е. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. 272 с.
6. Реєнт О. П., Рекрут В. П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність /наук. ред. акад. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. 298 с.
7. Рекрут В. П. Нариси життя Гайсинщини. Українська революція (1917–1921 рр.): Події. Особи. Роздуми. Книга 1: Доба Української Центральної Ради (4 березня 1917 – 29 квітня 1918 рр.). Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. 420 с.
8. Там само. С. 31.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

ТЕЛЕГРАММА

Винница Губернскому Комиссару

Из Гайсина № 909

Принята 13/3 1917 г[ода].

Сегодня я телеграфировал Министру Вн[утренних] дел будучи одновременно председателем земской управы Гайсина губернским уполномоченным Хлебармии Винницы что вызывает продолжительные выезды в виду отказа заместителя по управе за [...] срочного дела замещать меня как комиссара правительства прошу согласия уполномочить исполнение на время моих выездов обязанности комиссара Ивана Федоровича Васильева что одобрено местным советом представителей общественных организаций о чем довожу сведения.

Гайсинский комиссар Савостьянов 5.

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1 – 2. Телеграфний бланк.

№ 2

ТЕЛЕГРАММА

КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСКОМУ ГУБЕРНСКОМУ КОМИССАРУ

Из Петрограда № 4/17.

Принята 16/3 1917 г[ода].

ИВАН ФЕДОРОВИЧ ВАСИЛЬЕВ НАЗНАЧЕН ЗАМЕСТИТЕЛЕМ ГАЙСИНСКОГО УЕЗДНОГО КОМИССАРА 1395 = ЗА М[ИНИСТРА] В[НУТРЕННИХ] Д[ЕЛ] ЩЕПКИН

*ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 3. Телеграфний бланк.***На телеграмі резолюція: К сведению [підпис]*

№ 3

ТЕЛЕГРАММА

ГУБЕРНСКОМУ КОМИССАРУ КАМЕНЕЦ-ПОД[ОЛЬСК]

Из Петрограда

Принята 23/IV 1917 г[ода].

ПЕРЕДАЕТСЯ ДЛЯ СООТВЕТСТВУЮЩЕГО ПРЕДСТАВЛЕНИЯ МВД ТЕЛЕГРАММА ЗАМЕСТИТЕЛЯ ГАЙСИНСКОГО УЕЗДНОГО КОМИССАРА КАВЫЧКИ ПРОШУ УВОЛИТЬ МЕНЯ ДОЛЖНОСТИ ЗАМЕСТИТЕЛЯ ГАЙСИНСКОГО УЕЗДНОГО КОМИССАРА ЭТУ ДОЛЖНОСТЬ ПРИНИМАЕТ ВНОВЬ ВЫБОРНЫЙ ЗАМЕСТИТЕЛЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ЗЕМСКОЙ УПРАВЫ БОНЕЦКИЙ КАВЫЧКИ 753 = ЗА М[ИНИСТРА] В[НУТРЕННИХ] Д[ЕЛ] ЛЕОНТЬЕВ

*ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 6. Телеграфний бланк.***На телеграмі резолюція: Каниц[елярши]. Освободить и назначить г[осподина] Бонецкого заместителем Комиссара.*

№ 4

Губернский Комиссар

Общее

«24» апреля 1917 г[ода].

№ 8261.

Заместителю Председателя Гайсинской земской Управы г[осподину] Бонецкому

Прошу Вас вступить в исполнение обязанностей заместителя Гайсинского Уездного Комиссара.

Губернский Комиссар
Правитель Канцелярии

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 8. Машинопис. Копія.

№ 5
Общее

«11» мая 1917 г[ода].

№ 8758.

В Редакцию «Подольских Губернских Ведомостей»

Канцелярия просит опубликовать в «Губернских Ведомостях» следующее: «Васильев освобожден от обязанностей заместителя Гайсинского уездного Комиссара и на эту должность назначен заступающий место Председателя Гайсинской уездной земской Управы Бонецкий».

Помощник Комиссара
Помощник Правителя

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 12. Машинопис. Копія.

№ 6
ТЕЛЕГРАММА
КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСК ГУБЕРНСКОМУ КОМИССАРУ
Из Гайсина № 1183.

Принята 19/5 1917 г[ода].

Основываясь на решении губернского совета объединенных организаций слагаю себя сего числа обязанности заместителя комиссара Гайсинского уезда.

196. Заместитель председателя управы заместитель комиссара Бонецкий

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 13. Телеграфний бланк.

**На телеграмі резолюція: Канц[елярии]. Телеграфировать, что необходимо исполнять обязанности Комиссара до утверждения нового, обратитесь уездн[ый] Испол[нительный] Комитет с просьбой наметить кандидатов заместителей комиссара и сообщить [підпис]*

№ 7
Гайсин
Бонецкому

Необходимо исполнять обязанности Уездного Комиссара до утверждения нового точка Обратитесь Уездный Исполнительный Комитет с просьбой наметить кандидатов заместителей Комиссара и сообщить мне 890.

За Губернского Комиссара Одинцов
19/V 1917 г[ода].

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 14. Машинопис. Засвідчена копія.

№ 8
ТЕЛЕГРАММА
КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСК ГУБЕРНСКОМУ КОМИССАРУ
Из Гайсина № 1237.

Принята 20/5 1917 г[ода].

Совет объединенных общественных организаций города Гайсина и Гайсинского уезда заслушав в заседании 17 сего мая протокол кибличского волостного совета краснопольского волостного схода и отношение терновского волостного исполнительного комитета о деятельности уездного комиссара Савостьянова и признал деятельность последнего на всестороннем обсуждении вредной в условиях переживаемого тяжелого времени постановило выразить недоверие Савостьянову поручить мне от лица поселенца Гайсинского уезда ходатайствовать о немедленном удалении от занимаемой должности уездного комиссара приступить к обсуждению вопроса об избрании кандидата на должность уездного комиссара совет после обмена мнениями единогласно признал желательной кандидатурой прапорщика Александра Георгиевича Кешолы как энергичного и демократичного деятеля точка так как Савостьянов фактически не несет обязанности комиссара в виду проживания в городе Виннице запятая совет предложил прапорщику Кешолы немедленно вступить в исполнение обязанностей уездного комиссара по полномочию собрания председатель прапорщик Узун

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 15 – 17. Телеграфний бланк.

**На телеграмі резолюція: Каниц[еляря]. Просить А. Г. Кешолы вступить в исполнение обязанностей заместителя уездн[ого] Комиссара. Уведомить уездн[ый] Исп[олнительный] Комитет, что представление об устранении г[осподина] Савостьянова от должности считаю возможным сделать лишь по получении мотивированного сообщения о причинах, почему Совет выразил г[осподину] Савостьянову недоверие и что содержал в себе протокол Кибличского волостного Совета. Резолюция эта подлежит обсуждению Губ[ернского] Исп[олнительного] Комитета. М. Одинцов. 20/V 1917 г[ода].*

№ 9

ТЕЛЕГРАММА

КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСК ГУБЕРНСКОМУ КОМИССАРУ

Из Гайсина № 1240.

Принята 20/5 1917 г[ода].

При настоящем положении дела оставаться заместителем Комиссара не нахожу возможным точка Прошу срочно распоряжения копии телеграммы министру от председателя Гайсинского совета вам послана телеграмма.

Заместитель Комиссара Бонецкий

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 18. Телеграфний бланк.

**На телеграмі резолюція: Каниц[еляря]. Сообщить одновременно с телеграммой о назначении Кешолы увольнение Бонецкого от должности заместителя уездн[ого] Комиссара. Полагаю в Гайсин надо поехать кому либо из членов Губ[ернского] Исп[олнительного] Комитета. 20/V 1917 г[ода].*

№ 10

Общее

«20» мая 1917 г[ода].

№ 9017.

Главнокомандующему армиями Юго-Западного фронта

Гайсинский Совет объединенных общественных организаций ходатайствует о назначении на должность Гайсинского Уездного Комиссара Прапорщика Александра Георгиевича Кешолы.

Докладывая об изложенном, прошу Ваше Высокопревосходительство изъявить согласие на это назначение.

За Губернского Комиссара,
Помощник Комиссара
Правитель Канцелярии

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 19. Машинопис. Копія.

№ 11
Общее

«20» мая 1917 г[ода].

№ 9008.

Гайсинскому уездному Исполнительному Комитету

Вследствие телеграммы совета объединенных общественных организаций г[орода] Гайсина и Гайсинского уезда, сообщаю, что представление об устранении г[осподина] Савостьянова от должности Уездного Комиссара считаю возможным сделать лишь по получении мотивированного сообщения о причинах, почему Совет выразил г[осподину] Савостьянову недоверие и сведений о том, что содержал в себе протокол Кибличского волостного Совета.

За Губернского Комиссара,
Помощник Комиссара
Правитель Канцелярии

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 20. Машинопис. Копія.

№ 12
Общее

«20» мая 1917 г[ода].

№ 9009.

Прапорщику А. Г. Кешолы (г[ород] Гайсин)

Прошу Вас вступить в исполнение обязанностей заместителя Гайсинского уездного Комиссара.

За Губернского Комиссара,
Помощник Комиссара
Правитель Канцелярии

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 21. Машинопис. Копія.

№ 13
ТЕЛЕГРАММА
ГУБКОМИССАРУ КАМЕНЕЦ-ПОД[ОЛЬСК]
ИЗ ПЕТРОГРАДА

Принята 24/5 1917 г[ода].

М[ИНИСТЕРСТВО] В[НУТРЕННИХ] Д[ЕЛ] ПОСТУПИЛО ПОСТАНОВЛЕНИЕ КИБЛИЧСКОГО ВОЛОСТНОГО СОВЕТА ХОДАТАЙСТВО УДАЛЕНИИ ГАЙСИНСКОГО УЕЗДНОГО КОМИССАРА САВОСТЬЯНОВА ВВИДУ НЕСООТВЕТСТВИИ ХАРАКТЕРА ВСЕЙ ПРЕДЫДУЩЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДОЛЖНОСТЕЙ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ЗЕМСКОЙ УПРАВЫ И УПОЛНОМОЧЕННОГО ЗАКУПКАМ НАЧАЛАМИ НОВОГО СТРОЯ ТОЧКА ПЕРЕДАВАЯ НАСТОЯЩЕЕ ДЛЯ СВЕДЕНИЯ М[ИНИСТЕРСТВО] В[НУТРЕННИХ] Д[ЕЛ] ПРО-

СИТ ВЫЯСНИТЬ ПОЛОЖЕНИЕ НА МЕСТЕ ПОСЛЕДУЮЩЕМ СООБЩИТЬ 1610 = ЗА
М[ИНИСТРА] В[НУТРЕННИХ] Д[ЕЛ] ЛЕОНТЬЕВ

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 23. Телеграфний бланк.

**На телеграмі резолюція: Канц[елярія]. Сообщить когда будут получены сведения по сделанному уже допросу. Одинцов*

№ 14

**ТЕЛЕГРАММА
ГУБКОМИССАРУ КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСК
ИЗ ПЕТРОГРАДА**

Принята 25/V 1917 г[ода].

ДОПОЛНИТЕЛЬНО 1610 СООБЩАЕТСЯ СОВЕТ ОБЪЕДИНЕННЫХ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ГОРОДА ГАЙСИНА И УЕЗДА ТЕЛЕГРАФИРУЕТ ЧТО ПРИЗНАЛ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЕЗДНОГО КОМИССАРА САВАСТЬЯНОВА ВРЕДНОЙ И ПОСТАНОВИЛ ВЫРАЗИТЬ ЕМУ НЕДОВЕРИЕ ЕДИНОГЛАСНО ИЗБРАЛ КАНДИДАТОМ ДОЛЖНОСТЬ ГАЙСИНСКОГО УЕЗДНОГО КОМИССАРА ПРАПОРЩИКА АЛЕКСАНДРА ГЕОРГИЕВИЧА КЕШОЛЫ ТОЧКА БЛАГОВОЛИТЕ СООБЩИТЬ ВАШИ СООБРАЖЕНИЯ И СЛУЧАЕ ПРИЕМЛЕМОСТИ КАНДИДАТУРЫ КЕШОЛЫ СДЕЛАТЬ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ЕГО НАЗНАЧЕНИИ ПОСЛЕ ЧЕГО М[ИНИСТЕРСТВО] В[НУТРЕННИХ] Д[ЕЛ] ВОЙДЕТ СНОШЕНИЕ ВОЕННЫМ МИНИСТРОМ ОТКОМАНДИРОВАНИИ КЕШОЛЫ ЕГО РАСПОРЯЖЕНИЕ 1636 = ЗА М[ИНИСТРА] В[НУТРЕННИХ] Д[ЕЛ] ЛЕОНТЬЕВ

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 24. Телеграфний бланк.

№ 15

**Українська Центральна
РАДА**

Липня 18 дня 1917 року

№ 1913.

СПІШНО

До Кам'янець-Подільського Губерніяльного Комісара

Голова З'їзду Ради об'єднаних громадських організацій Гайсинського повіту й голова Комітету Селянських Депутатів того ж повіту, сповістили телеграфічно Українську Центральну Раду, що ними обібрано 16 липня 1917 р[оку] на Комісара повіту п[ана] Педаховського, судового слідчого З участка.

Повідомляючи Вас про се, Генеральний Секретар У[країнської] Ц[ентральної] Р[ади] справ внутрішніх доводить до Вашого відома, що з його боку немає перешкод на затвердження п[ана] Педаховського на посаді Комісара.

Про допущення п[ана] Педаховського до виконання обов'язків комісара належить сповістити негайно згадані в горі організації, якщо вибори сі будуть Вами затвержені.

Товариш Генерального Секретаря внутрішніх справ [підпис]

Діловод [підпис]

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 65. Машинопис. Оригінал. Підпис.

№ 16
Генеральний Секретаріат
УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ
РАДИ
Генеральний Секретарь
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

№ 486.

«18» септєбря 1917 р[оку].

М[істо] Київ.

Панові Губерніяльному Комісарові Поділля

З приводу телеграми Вашої з дня 10-го сього місяця № 1467, про зміну Комітетом Охорони революції ріжних особ, що займали адміністраційні і інші посади в Гайсинському повіті, Генеральний Секретарь має честь повідомити Вас, що зміна адміністрації революційними організаціями признана Центральним урядом недопустимою. Що до зміни зосібна повітового Комісара Савостьянова і вибору на його місце Костянтина Брезкуна, то Генеральний Секретарь повідомляє Вас, що в Генеральному Секретаріаті одержано повідомлення від Голови Гайсинського надзвичайного Земського Зібрання п[ана] Миколайчука, що настановленому Комітетом Охорони революції повітовим Комісаром Брезкунові й його заступникові Яблоновському висловлено Зібранням довір'я.

За Товариша Генерального Секретаря [підпис]

Старший Писарь [підпис]

ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 107. Машинопис. Оригінал. Підпис.

**На документі резолюція: До відома. 14/Х.*

Комарницький О. Б.

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНУ БАЗУ ТА МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ КОЛЕКТИВІВ ВИШІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ У ДОБУ ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ»

У статті характеризується матеріально-технічна база інститутів Хмельниччини у роки хрущовської «відлиги». Зокрема, розповідається про розширення навчальних площ, формування спортивної бази вишів Хмельниччини, зростання кількості кабінетів і лабораторій, навчально-дослідних господарств, бібліотечних фондів. Йдеться про залучення студентів до суспільно-корисної праці, їх забезпечення гуртожитками, харчуванням.

Ключові слова: інститут, студенти, приміщення, гуртожиток, харчування.

У період хрущовської «відлиги» чи не найбільша увага приділялася розвитку навчально-матеріальної бази інститутів загалом і кожного факультету та спеціальності зокрема. Це забирало найбільше сил, енергії і часу, бо ж потрібно було створити необхідні умови для нормального і ритмічного функціонування вишів. Для цього доводилося використовувати усі можливі варіанти і найменші шанси.

У нашій статті на основі наявних документів Державного архіву Хмельницької області охарактеризуємо матеріально-технічну базу та матеріальне становище студентського і трудового колективів вишів Хмельниччини у роки хрущовської відлиги.

Складно було забезпечити виші навчальними приміщеннями. Так, зокрема, Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут, діяльність якого було відновлено наприкінці 1955 р., станом на грудень 1958 р., на думку комісії Міністерства сільського господарства мав недостатні навчальні площі. Того року вони становили 7635 м², на яких розмістили 18 кафедр, 53 аудиторії і кабінети для групового навчання, 19 лекційних аудиторій. На одного студента припадало 7,4 м² [1, арк. 10]. У 1962-1963 н.р. 5 навчальних корпусів розміщувалися на площі 9211 м². У 1964 н.р. планували завершити будівництво нового навчального корпусу площею 7740 м² [2, арк. 476].

Новостворений Хмельницький загальнотехнічний факультет Українського поліграфічного інституту ім. І. Федорова розмістили у двох приміщеннях загальною площею 2780 м², у яких

під лабораторії відвели 600 м², а під аудиторії – 640 м² [3, арк. 6].

Поступово зростали навчальні площі Кам'янець-Подільського педінституту. У середині березня 1959 р. депутати міської ради сьомого скликання затвердили пакет пропозицій наказів виборців, серед яких було і питання щодо відбудови і реконструкції інститутського приміщення по вул. Московській. Відповідні роботи мало проводити будівельне управління №2. Першу чергу з відбудови корпусу завершили до кінця 1961 р. У 1962 р., спорудивши два спортзали з душовими, масажними кімнатами та гардеробом, роботи були завершені. У ході відбудови було добудовано четвертий поверх. Повністю виконання всіх завдань із реконструкції успішно завершилося у 1963 р. Загальний кошторис вартості будівництва склав 694,75 тис. крб. [4, арк. 5]. На будівництві нового корпусу працювала частина студентів. Вони очищали територію новобудови, перевозили обладнання кабінетів і лабораторій у нове приміщення [5, арк. 87]. Тут розмістили фізико-математичний факультет та факультет фізичного виховання, ректорат, канцелярія, бухгалтерія і всі громадські організації.

Факультет педагогіки і методики початкового навчання отримав навчальний корпус по вулиці Гагаріна, 47, у якому до цього навчалися майбутні фізкультурники. В корпусі по вулиці К. Маркса, 10 розмістились заочний відділ, загальнонауковий факультет, окремі лабораторії і майстерні фізико-математичного факультету та загальноінститутська бібліотека [6, арк. 5; 7, арк. 8].

Поступово формувалася спортивна база вишів Хмельниччини. У 1953 р. припинила існування школа перепідготовки офіцерського складу прикордонних військ у Кам'янці-Подільському. Єдиний в місті стадіон цієї школи за неодноразовими клопотаннями директора педінституту був переданий на баланс вишу і за два роки він став окрасою всього міста. Його реконструкцію здійснили методом нарядної будови. У 1962-1963 н.р. студенти брали участь у ремонті стадіону. Вони мурували стіни, стовпи, оновлювали частину дерев'яної огорожі [5, арк. 87]. Водночас, площі спортзалів вишу були недостатніми. Зокрема, у 1953 р. обладнали спортзал площею 200 м², який забезпечував потреби факультету фізичного виховання лише на 50%. Крім того, у цьому ж спортзалі проводилися заняття з фізвиховання зі студентами інших факультетів [8, арк. 104]. На початку 60-х рр. становище поліпшилося. Для занять з гімнастики, спортивних ігор, важкої атлетики, боротьби були 4 спортзали. Легкоатлети для занять мали спортивне ядро з 400-метровою доріжкою і двома секторами для метання легкоатлетичних снарядів і стрибків. Крім того, на стадіоні обладнали 2 баскетбольні, 2 волейбольні, городошний майданчики, тенісний корт [9, арк. 7].

Сільськогосподарський інститут у 1962-1963 н.р. мав спортзал площею 231 м², дві спортивні кімнати: одна з них площею 75 м² для занять легкою атлетикою, настільним тенісом і важкою атлетикою, інша площею 150 м² – для занять легкою і важкою атлетикою. У літній період заняття проводяться на спортмайданчиках (2 волейбольні, одна баскетбольна, одна гандбольна, майданчики для стрибків в довжину і висоту, з жердиною), у гімнастичному містечку, відкритому 50-метровому тирі. Заняття з легкої атлетики відбувалися на стадіоні педінституту [10, арк. 442-443].

З кожним роком зростала кількість кабінетів і лабораторій. У 1951 р. у педінституті була лише одна фізична лабораторія, а у 1953 р. – вже 5 (фізики, радіотехніки, електротехніки, методики фізики, психології). На початку 50-х рр. обладнали кабінети історії, педагогіки, основ марксизму-ленінізму, літератури, мови, математики, відкрили навчальну майстерню

[8, арк. 103]. Наприкінці 50-х рр. були створені кабінет фізики та астрономічна лабораторія, придбані і змонтовані планетарій, а в окремому павільйоні – рефрактор типу АВР-3 (діаметр об'єктиву 130 мм). Це дало змогу значно покращити викладання астрономії і, зокрема, піднести науково-практичний рівень лабораторно-практичних робіт студентів [11, арк. 5]. Власними силами обладнали кабінети теорії і методики фізичного виховання, лабораторію хімії, дещо пізніше – кабінет домоводства, лабораторію технічної механіки і машинознавства, фонічний кабінет для вивчення іноземних мов. Зі створенням факультету педагогіки і методики початкового навчання було закладено кабінети методики початкової освіти та музики. Загалом, у 1959-1960 н.р. у структурі інститутських кафедр працювали 12 кабінетів і 16 лабораторій [11, арк. 5], у 1960-1961 н.р. – відповідно 13 і 14 [9, арк. 6-7], у 1962-1963 н.р. – 14 і 15. У 1963-1964 н.р. загалом налічувалося 32 кабінети і лабораторії [12, арк. 30].

Крім того, виш мав навчально-дослідну ділянку площею 3 га, а також навчальну майстерню. Що стосується останньої, то її спочатку оснастили кількома верстатами: токарними верстатами по дереву і металу, трьома слюсарними, свердлильним, свердлильно-довбальним, рейсмусовим, фуговальним. У березні 1960 р. комісія Міністерства освіти УРСР зробила зауваження про недостатність обладнання майстерні. Дирекцією інституту і кафедрою загально технічних дисциплін були вжиті заходи до покращення цього обладнання. Було придбано декілька верстатів. Силами студентів і викладачів збудоване ковальсько-пресове відділення майстерні, в якому встановили два горни з дуттям від ротаційного насоса та вінтовий прес. Загалом, майстерня мала 30 обладнаних слюсарних та столярних робочих місць. Встановлено 13 металообробних та 6 деревообробних верстатів. Тут першокурсники проходили виробничий практикум, у ході якого навчалися працювати на верстатах, набували навичок застосування інструментів, елементарної техніки в роботі з картоном, склом, деревом, металом й іншими матеріалами. Наприкінці 1959-1960 н.р. майстерня мала слюсарно-механічне, столярне і ковальське відділення [11, арк. 5-6;

13, арк. 89]. Зростала кінолабораторія, яка на 1960-1961 н.р. мала 9 кінопроекторів, 105 фільмокопій, 108 діапозитивів та діафільмів, 2 діапроектори типу ЛЕТІ-55 [9, арк. 9].

У сільськогосподарському інституті у перші роки після відновлення його роботи обладнання лабораторій і кабінетів було не достатнім. У грудні 1958 р. в акті перевірки роботи вишу комісією Міністерства сільського господарства УРСР зазначалося, що низка лабораторій не підготовлені до проведення занять, не мали достатнього обладнання, а якщо й мали, то не використовувалися через відсутність води, каналізації, нестачу енергетичок, столів. Більшість обладнання кабінетів і лабораторій вимагало заміни. Навчальні машини і сільськогосподарське знаряддя кафедри механізації сільського господарства розташовані безсистемно частково в дворі інституту під навісом і не пристосовані до пуску в робочий рух, знаходяться без належного догляду і ржавіють. У той же час кафедрі не вистачало 5 тракторів, 3 автомобілі, 10 електродвигунів, електростригального агрегата, пересувної доільної установки. Особливо гостро відчували нестачу обладнання кафедри ґрунтознавства та меліорації, загального хліборобства, розведення і годівлі тварин, анатомії і фізіології тварин, спеціального тваринництва, хімії, фізики і ботаніки [1, арк. 10-11].

У Хмельницькому загальнотехнічному факультеті було облаштовано лабораторії неорганічної хімії, органічної хімії, механіки і молекулярної фізики, електрики, оптики, електротехніки, опору матеріалів, технології металів, фотокінолабораторію; кабінети – історії КПРС, креслення, програмованого навчання [3, арк. 6-10].

Підготовка і виховання висококваліфікованих фахівців неможлива без необхідної наукової та навчально-методичної бази. Тому в педінституті велась цілеспрямована робота щодо формування бібліотечного фонду. У 1953 р. у педінституті було 62 тис. томів навчальної, методичної, наукової і художньої літератури [8, арк. 103], у 1954 р. – 70,8 тис., у 1955 р. – 80,4 тис., у 1956 р. – 130,8 тис., у 1958 р. – 195 тис. [6, арк. 5; 13, арк. 3], у 1959 р. – 211,8 тис., у 1960 р. – 216 тис. [11, арк. 4], у 1961 р. – 230,7 тис. [9, арк. 9], у 1963 р. – 270,1 тис. прим. [5, арк. 7].

Поступово зростала бібліотека сільськогосподарського інституту. На 1 листопада 1959 р. вона мала 56280 томів основного і 42 тис. прим. обмінного фондів. Постійно поповнювалася новою літературою, особливо підручниками і посібниками. Намагалися доукомплектувати фонди, літературою, яка була видана до організації інституту. Вдалося отримати понад 20 тис. книг з бібліотек Української сільськогосподарської академії, Харківського сільськогосподарського інституту ім. Докучаєва. На весь книжковий фонд створили каталоги – читацький систематичний і генеральний службово-алфавітний. Започаткували також картотеку газетно-журнальних статей і картотеку, опублікованих робіт викладачів інституту. Склалися також тематичні картотеки (наприклад «Мікроелементи в сільському господарстві»). Бібліотека обслуговувала 2031 читача, у т.ч. 996 студентів стаціонару, 526 заочного навчання, 250 викладачів, працівників і службовців інституту. Було відкрито міжбібліотечні абонементи з найбільшими бібліотеками країни – Державною бібліотекою ім. В. І. Леніна, Центральною науковою сільськогосподарською бібліотекою, Бібліотекою іноземної літератури, Державною публічною бібліотекою АН УРСР. Бібліотека проводила масову роботу. Організовувала книжкові виставки: «Велична програма будівництва комунізму», «XXI з'їзд КПРС», «Семирічка орденоносного Поділля», проводилися лекції «Як працювати над книгою», «Охорона книжкових фондів», бесіди «Великий письменник О. М. Горький», «Міжнародний день захисту миру» тощо. Проводилася значна бібліографічна робота [1, арк. 122-123]. У 1963 р. бібліотека провела взаємообмін книг з бібліотеками Болгарії, Чехословаччини, Югославії [14, арк. 256]. На 1 вересня 1963 р. вона мала фонд у 125864 прим., з яких суспільно-політична й історична література становила 9116 прим., природознавча, математична – 19300, технічна – 1043, сільськогосподарська – 65755, художня література – 8037 і т.д. [10, арк. 448].

У бібліотеці Хмельницького загальнотехнічного факультету в березні 1964 р. було 7312 прим. [3, арк. 82].

Поступово зростала матеріальна база навчально-дослідного господарства сільськогосподарського інституту (учгосп). До 1958 р. воно мало бл. 800 га орної землі, що не за-

безпечувало виконання програми виробничого навчання студентів. У зв'язку з цим було розширено площу до 2084 га за рахунок прирізки із земельного фонду колгоспів Кам'янець-Подільського і Чемеровецького районів. Фактично господарство розташоване у двох земельних масивах – кам'янецькому і орининському. В учгоспі розвивали як рослинницьку, так і тваринницьку галузі. Основним завданням першої галузі було вирощування елітного насіння для колгоспів Кам'янець-Подільського і Дунаєвецького виробничих управлінь. Завданням тваринництва визначалося розведення племінних тварин і виконання зобов'язань з продажу продуктів тваринництва державі.

Одночасно важливим завданням цих галузей було навчання студентів передовим прийомам ведення господарства. Для виконання робочих процесів у рослинництві і забезпечення виробничого навчання студентів, господарство достатньо забезпечили тракторами, автомобілями, необхідними сільгоспмашинами і знаряддями. У тваринництві впроваджується механізація трудомістких процесів: доїння, водозабезпечення, кормоприготування тощо [10, арк. 21]. Урожайність, вирощених в учгоспі деяких культур (озимої пшениці, гречки, кукурудзи, картоплі, буряків), зокрема, у 1962 р. була вищою за аналогічні культури у колгоспах регіону (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Урожайність, вирощених у навчально-дослідному господарстві
сільськогосподарського інституту,
сільськогосподарських культур (1962 р.) [15]**

Назва сільськогосподарської культури	Площа	Урожай з 1 га	Середній урожай по Кам'янець-Подільському управлінню
Озима пшениця	209	18	15,2
Гречка	43,5	11	10
Кукурудза на зерно	169	30,8	26,8
Кукурудза на силос	276	252,5	122
Буряки фабричні	50	210	193
Картопля	14,2	128	105
Кукурудза на корм	97,3	136,6	112
Кормові буряки	20,5	500	107,8

Водночас, колгоспи мали вищі врожаї жита, ячменю, проса, гороху, вики. Більш продуктивними були колгоспні сади [15, арк. 176-177]. У 1963 р. в учгоспі озиму пшеницю посіяли на площі 390 га, середній урожай якої склав 23,1 цнт з 1 га, озиме жито – відповідно 14 і 13,9; ярий ячмінь – 52 і 8,3; горох – 173 і 23,2; гречка – 39 і 5,2; просо – 36 і 16,8; кукурудза на зерно – 120 і 34; кукурудза на силос – 295 і 200; соя – 10 і 3; овес – 20 і 16,8; соняшник – 34 і 20,4; цукровий буряк – 22 і 252; кормовий буряк – 40 і 306; картопля – 89 і 80; овочі – 21 і 73 і т.д. Того року за середнім показником урожай, зібраний в учгоспі випереджав показники по Кам'янець-Подільському району. Тут урожай озимої пшениці складав 16,8 цнт з 1 га, гороху – 15,1; кукурудзи на зерно – 15,6; цукрового

буряка – 170 і т.д. В учгоспі було 700 голів ВРХ, 621 свиня, 186 овець, 987 курей, 1687 кролів, 26 коней кролів [14, арк. 263-265]. У 1962 р. в учгоспі було 616 корів, 995 свиней, 133 овець, 418 курей, 1843 кролів тощо [15, арк. 176-177], у 1963 р. – відповідно 700, 621, 186, 987, 1687 [14, арк. 263-265].

Значну частину студентів у позанавчальний час залучали до суспільно-корисної праці, у ході якої вони виконували різні фізичні роботи. Починаючи із середини 50-х рр., сотні майбутніх фахівців надавали практичну допомогу колективним господарствам регіону. Наприклад, восени 1955 р. упродовж 6 днів студенти педінституту працювали у колгоспах: допомагали збирати врожай картоплі, цукрових і кормових буряків, овочів і фруктів, прополювати кукуру-

дзу, копати силосні ями тощо [13, арк. 52]. У 1956 р. в колгоспах Дунаєвецького і Орининського районів трудилися 500 студентів. У 1958 р. у Кам'янець-Подільському районі трудилися 525 трудових десантників, 1960 р. – у Вінківському і Чемеровецькому районах – 700 [7, арк. 71; 16, арк. 33, 34]. Відомо, що у 1959-1960 н.р. у вихідні дні та після занять студенти очистили у підшефному колгоспі ім. Дзержинського 1980 цнт початків кукурудзи, допомагали в обробці цукрових буряків у колгоспі с. Голосків, працювали на кукурудзяно-калібрувальному заводі, захищали урожай від дощів. Крім того, кожного студента зобов'язали за місцем проживання під час канікул провести бесіди і читати лекції, а також виробити в колгоспах не менше 30 трудових [11, арк. 56].

Студенти сільськогосподарського інституту восени 1958 р. виробили понад 14 тис. трудових, побудували гараж, спортзал, посадили 2 тис. дерев [1, арк. 17].

З доброї волі і під керівництвом ректора студенти педінституту охоче виконували багато робіт щодо озеленення міста. Зокрема, їх руками були насаджені дерева та декоративні кущі в каньйоні річки Смотрич. За спеціально складеним графіком весною і восени майже щодня від інституту від'їжджала автомашина із саджанцями та галасливими юнаками та дівчатами, які співали і працювали з однаковим захопленням. Кожен студент відпрацьовував на благоустрої міста, стадіону, оздоровчого табору по 10-12 днів. Якщо хтось не встигав виконати цієї норми під час навчання, то залишався для цього на перші два тижні канікул [11, арк. 58].

У полі зору дирекції інституту, профкому студентів педінституту завжди знаходилося питання забезпечення студентів гуртожитками. У 1953 р. у гуртожитках педінституту мешкали 357 студентів. 718 студентів проживали на приватних квартирах, з яких понад 500 «знімали кутки». З числа тих, хто винаймав житло (390 осіб) отримували грошову допомогу у розмірі 30 крб. для оплати за проживання. Молодь, яка мешкала у гуртожитку, забезпечувалася як м'яким, так і твердим інвентарем [8, арк. 120]. У сільськогосподарському інституту на грудень 1958 р. було 6 гуртожитків, у яких на

площі 4975 м² мешкали 525 студентів (51% від загальної кількості). Ще 185 студентів проживали у приміщенні колишніх курників на території учгоспу, переобладнаних під гуртожитки. У них було пічне опалення, мало світла, воغو і небуло вимощеного підходу з дороги [1, арк. 10]. У вересні 1959 р. у гуртожитках було 465 студентів [17, арк. 2зв.]. У звіті вишу за 1962-1963 н.р. зазначалося, що він мав гуртожитки площею 2849 м² (ймовірно це дані про житлову площу), у якому проживали 540 студентів [10, арк. 476].

У гуртожитках сільськогосподарського інституту в 1958 р. не достатньо було шаф, столів, стільців, не було килимків, абажурів для ламп, графінів і склянок для питної води, не виділено місця для зберігання продуктів. Побутові кімнати дуже брудні, тісні, як для готування їжі, так і для вмивання та прання білизни. В навчальних копусах та гуртожитку не було належних туалетів [1, арк. 10].

На початку 50-х рр. незадовільними були побутові (особливо квартирні) умови частини викладачів. У 1953 р. 20 викладачів педінституту проживали у кімнатах гуртожитку. Покращити їхні квартирні умови, а також розширити житлову площу для студентів дирекція інституту не мала ніякої змоги у зв'язку з відсутністю житлового фонду в місті [8, арк. 120].

Значна увага приділялася харчуванню студентів. У гуртожитках були побутові кімнати, де студенти могли готувати гарячу їжу. У педінституті функціонувала їдальня на 40 місць (з 1962 р. – 48), а також 5 буфетів (на 190 місць), два з яких видавали гарячу їжу. Тут студенти могли поснідати або пообідати, придбати необхідні продукти харчування. Водночас, пропускна спроможність їдальні була дуже низькою. Вона могла обслуговувати не більше 250 студентів в день. Тому молодь змушена була користуватися послугами міської студентської їдальні. Частина студентів привозили продукти з дому і, як зазначалося, самостійно готували для себе їжу [8, арк. 120].

Навчальні корпуси утримувалися в належному порядку самими студентами шляхом запровадження самообслуговування. Аудиторії, кабінети, сходи між поверхами були закріплені за академічними групами. Щодня чергові студенти

робили вологе прибирання закріплених територій. Молодь проводила поточний ремонт: студенти білили стіни, фарбували панелі у частині аудиторій і кабінетів, закріплювали вікна і замазували їхні фальца, чистили і мили стенди, меблі, робили генеральне прибирання. Подібна робота проводилася і у гуртожитках [11, арк. 57].

Фінансову основу життя студентства складала стипендія. У 1960-1961 н.р. стипендіями були забезпечені 710 студентів педінституту, у 1961-1962 н.р. – 816. Особлива увага зверталася на матеріальне забезпечення контингенту I-II курсів, оскільки тут 80% складала молодь, яка прийшла на навчання з виробництва або демобілізована з лав радянської армії [9, арк. 5].

Значна увага приділялася дозвіллю і відпочинку студентів. З ініціативи дирекції і профкому у 1958 р. в парку колишнього графського маєтку біля с. Голосків створено спортивно-оздоровчий табір «Юність» на 200 місць, який мав велике значення для зміцнення здоров'я студентів. Силами студентів було обладнано шляхову бігову доріжку на 300 м, сектори для штовхання ядра, стрибків у висоту та довжину, для стрибків із жердиною, тенісні та гандбольні майданчики, майданчики для занять важкою атлетикою, настільним тенісом (5 столів), водну станцію на 4 доріжки. Крім того, студенти розбили алеї і клумби, виготовили і встановили павільйони і лавки для відпочинку, павільйони для естради, обладнали атракціон, їдальню, кінозал і т.д. [11, арк. 54]. За літо могли оздоровитися понад 500 юнаків і дівчат (наприклад, у 1962-1963 н.р. – 560) [5, арк. 7].

Тим, кому це було необхідно, видавалися путівки на лікування в кращих санаторіях країни. У 1963 р. у санаторіях, будинках відпочинку, на туристичних базах загалом побували 450 студентів педінституту [5, арк. 92].

Отже, у середині 50-х – у першій половині 60-х рр. поступово розвивалася навчально-матеріальна база інститутів. Насамперед, заклади використовували різні шляхи щодо розширення навчальних площ. Зі збільшенням кількості студентів це питання загострювалося. Формувалася спортивна база вишів Хмельниччини. Зокрема, педінституту передали стадіон, який було реконструйовано методом народної будови. Водночас, недостатніми були площі спортзалів. З кожним роком зростала кількість кабінетів і лабораторій. Сільськогосподарський інститут збагачував матеріальну базу навчально-дослідного господарства (учгоспу), де розвивали як рослинницьку, так і тваринницьку галузі. Невеличку навчально-дослідну ділянку мав і педінститут. Велася цілеспрямована робота щодо формування бібліотечного фонду. У 1958 р. книгозбірня педінституту стала найбільшою в області. Значну частину студентів у позанавчальний час залучали до суспільно-корисної праці. У полі зору дирекцій інститутів, профкомів студентів завжди знаходилося питання забезпечення студентів гуртожитками. Цих площ було недостатньо. Незадовільними були побутові (особливо квартирні) умови частини викладачів. Складно вирішувалося питання із харчуванням студентів, оскільки пропускна спроможність їдалень була дуже низькою.

Список використаних джерел:

1. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 195. Оп. 3. Спр. 89.
2. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 195. Оп. 3. Спр. 205.
3. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 6151. Оп. 1. Спр. 2.
4. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 259.
5. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 275.
6. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 83.
7. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 112.
8. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 7. Спр. 154.
9. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 244.
10. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 195. Оп. 3. Спр. 205.
11. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 99.
12. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 285.
13. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 7. Спр. 192.
14. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 195. Оп. 3. Спр. 167а.
15. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 195. Оп. 3. Спр. 116.
16. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 54.
17. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 195. Оп. 3. Спр. 183.

Захар'єв В.А.

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ПРО РІД ЗАЛІСЕЦЬКИХ ЖОВТОНОГ

У кожного українського роду є історія його появи. Жовтоноги з с. Залісці Дунаєвецького району Хмельницької області ще не так давно розповіли б вам родинну легенду про те, що їхні предки втекли на Поділля з Галіції через конфлікт з євреєм, який вимагав гроші за вхід до церкви, а оригінальне прізвище їм дісталося від наймайстеровитішого з трьох братів, який пошив для себе жовті чоботи і ходив у них, мов пан [1].

Час та події ХХ століття стерли з пам'яті сучасників подробиці розповідей дідусів та бабусь, але, як показала практика, надійним помічником у дослідженні історії роду стали архівні установи. Зокрема, Жовтоногам пощастило, що у Центральному державному історичному архіві м.Київ зберігаються «Метричні книги» Залісецької сільської церкви з 1767 по 1803 роки у трьох справах. У одній з них знайдено відомості про Данила Жовтоногу з датою смерті 15 лютого 1792 року, його законну дружину Ганну Федорівну та окремих із дітей [2].

У «Ревізьких казках» за 1795 р., які до пожежі 2003 р., зберігалися в Державному архіві Хмельницької області, було зафіксовано селян з частини села, що належала поміщику Комарницькому. Серед інших 60-річну вдову Ганну Федорівну Жовтоножиху, з неодруженими дітьми Степаном, 26 р., Левом, 18 р. і Оленою, 8 р. Її 30-річний син Іван Данилович з дружиною Розалією Лаврівною, 26 р., та дітьми Матвієм, 2 р., Варварою, 7 р. і Марією, 6 р., мешкади на іншій садибі [3].

Згодом Г.Ф. Жовтоножиха, певно, померла від старості, бо у «Ревізьких казках» за 1811 р., її вже не зафіксовано, але перераховано усіх раніше зазначених, а також не згаданих раніше Федора Даниловича, 24 р., з 40-річним Василем Даниловичем за прізвищем або ремеслом Шаповалом, що був у «бігах». З ними і дітей їхніх братів Івана – Єиртка, 15 р., Степана – Михайла, 13 р., Василя, 7 р., Танаса, 5 р., Льва – Івана, 10 р., Гаврила, 9 р., Семена, 6 р.

та 1-річного Івана Василя Шаповала. Одна з 2-х доньок Івана Даниловича Жовтоноги, вишла заміж за Івана Андрійовича Антонюка і народила йому сина Івана. Як і заведено, жила вона у родині свекра – Андрія Андрійовича Антонюка [4].

Отже, завдяки документам з вищезгаданих архівів, встановлено, що спільним предком для залісецьких Жовтоног був Данило, по-батькові якого, як і вік його на мить смерті, через відсутність такої традиції у тогочасному діловодстві не вказано в уніатській метричній книзі. Тому за побічними фактами можна вирішити, що народився він у 30-их рр. ХVІІІ ст. і був сином або внуком у сім'ї переселенців до Залісець, яка потрапили сюди із-за Збруча після турецької експансії 1672-1699 рр.

Черговий документ, де згадували представників роду Жовтоног, теж згорів 2003 р., але до того опрацьований автором статті. Датоване 25 квітням 1862 – 8 серпням 1872 рр. «Дело 128», фактично, було «Уставной грамотой с. Залесцы Каменецкого уезда Подольской губернии части помещика Комарницкого Болеслава Григорьевича» [5]. Там було зареєстровано трьох Жовтоног – голів садиб, а саме: Петра (без по-батькові), який володів 1 десятиною і 345 сажнями землі, Пилипа Михайловича з 1903 сажнями присадибної землі та Івана Михайловича з садибою площею 1800 сажнів

Сини Михайла Жовтоноги, 1798/97 р.н., Пилип та Іван були онуками Степана, 1769/68 р.н., і, відповідно, правнуками Данила, що помер 1792 р. Садиба, на якій вони виростили, розташовувалася на західному схилі долини з копанкою, що звалася Прачка, перейшла у спадок від батька старшому Пилипу. Це знайшло візуальне підтвердження у виявленому автором безпосередньо у селі переліку на «Плане мирским усадебным землям части села Залесец Подольской губернии Каменецкого уезда помещика Комарницкаго предоставленных временно обязанным крестьянам того же селения Залесец на выкуп при содействии Правитель-

ства согласно выкупному договору 13 мая 1862 года» [6].

У свою чергу, вони стали родоначальниками двох нових ліній Жовтоног. Детальніше про них та їхніх нащадків, що проживали у ХІХ ст., вдалося дізнатися з «Книгах реєстрації актів...» Залісецької церкви [7-8], що зараз зберігаються у ДАХМО.

Пилипа Степановича /1830-28.01.1891/, там було згадано лише двічі: як хресного батька, і у записі про смерть. Але побічно встановлено, що у них з дружиною Євфросінією було троє синів. Дати народження та смерті Тимофія Пилиповича не відомі, з дружиною Пелагією вони народили доньок Явдоху /1889-?/, Софію /1894-?/, Ганну /поч. ХХ ст.-?/, які облаштували своє життя у Залісцях. Четверта Олександра /1899-?/ вийшла заміж до сусіднього Чанькова. Єдиний син подружжя Василь /1897-?/ зник з села в часи громадянської війни. Тому ця генеалогічна гілка обірвалася.

Стільки ж доньок, а саме: Анну /1885-?/, Федору /1887-?/, Харитину /1891-?/ та Марію /1894-?/, народили Василь Пилипович з Юзефою. Але синів було двоє: Прокіп (1882-1947) та Яків (дати життя не відомі).

Двоє з шести дітей Прокопа Васильовича та Пелагеї померли у малолітстві. Найстарший син Данило (1905-1982) під час ВОВ служив офіцером служби постачання льотних частин. Згодом працював начальником відділу кадрів на кількох підприємствах Дунаєвець і Кам'янця-Подільського. Його з дружиною Агрофіною син Анатолія (1933-1997) став кандидатом сільгоспнаук і у 1975-1997 рр. викладав основи сільського господарства у Житомирському університеті. А онук Андрій (1963 р.н.) закінчив військове училище і був офіцером у РФ, доки не перейшов до мирної праці.

Донька Валентина Данилівна, 1937 р.н., жила у Кам'янці-Подільському,

де працювала секретарем керівника. Зараз з чоловіком М.В. Пономарем мешкають у Києві. Своїх дітей не мали.

Оксана Прокопівна у заміжжі Шабельна (1912-2002) мешкала у селищі Смирнова. Народила 3 синів та доньку. Була домогосподиною.

Середущий син Прокопа Васильовича Максим, 1921 р.н., не встиг створити сім'ю. Під час

другої світової війни, став офіцером і на початку 1945 р. загинув біля польського м.Слуп'я.

Анатолій Прокопович Жовтонога, 22.08.1931 р.н., вивчився на слюсаря-залізничника у Чернівцях, потім заочно закінчив Кам'янець-Подільський будівельний технікум і Одеський будівельний інститут. Пройшов кар'єрними сходинками від прораба до начальника дільниці. Працював як у сфері цивільного, так і військбуду. З першою дружиною Анатолій Прокопович мав сина Сергія (1955-1988), що так і не одружився, та доньку Тетяну (1960-1998). Як і батько вони освоїли будівельний фах, але передчасно померли. Тому гілка цього роду теж завершилася.

Лише один нащадок залишився по лінії Якова Васильовича Жовтоноги. Старший його син Григорій (1911-1987) жив у Залісцях та був їздовим. З дружиною Ольгою мали доньок Галину (1940-?), Лідію, 06.07.1943 р.н., та сина Миколу (1950-2018). Усі вони не залишили по собі дітей. Середущий брат Данило Якович (1916 -?) після призову до армії потрапив в охорону концтабору для політзасуджених у селищі Нікель Печенського району Мурманської області, де й залишився на позастрокову службу. Там і помер. Синів не мав.

Молодший син Якова Роман (1921-1941), певно, помер у німецькому полоні на початку ВВВ. Син його від Г.Мартинюк Микола народився 8.02.1942 р., жив у селі, працював водієм у колгоспі. Помер у 2016 р. У шлюбі з Надією він мав 2-х синів Сергія (1969-1996) і Володимира, 15.02.1974 р.н. Старший встиг залишити по собі сина Андрія, 18.10.1991 р.н., і доньку Ірину, 19.05.1993 р.н., у молодшого нема чоловічих нащадків.

Якби не масив архівних документів з ДАХМО, навряд би вдалося би розібратися з генеалогічною лінією другого фігуранта «Дела 128» Івана Михайловича Жовтоноги (?-1899), котрий жив у селі на початку так званої Барвіньщини. Збереглися прямі свідчення лише про його доньок: Юстину /1877-1878/ та Євфросінію /1880-?/. Обидвоє вони були пізніми дітьми і, швидше всього, від другої дружини. Від першої, мабуть, була народжена до 1875 р. Марія. Інформацію про його синів встановлено побічно. Лінія старшого з них Степана при-

пинила розвиток, бо первісток Микола прожив лише кілька тижнів /1877-1878/, а пізніше, у 1883 і 1892 рр. дружина Олександра народила йому лише доньок Євдокію і Феклу.

Молодшого сина Івана Михайловича – Івана зафіксовано у 1891 р. солдатом, що звільнений у запас. Пізніше він вже мав статус «побілетнего» солдата. Його перша дружина Анастасія, що прожила лише 22 р. і 10 травня 1895 р. померла від тифу, встигла народити доньок – Ольгу /1892 -?/ та Марію /1894-?/. Наступна – Катерина померла 16.03.1901 р. бездітною. Третя, імені якої не знаємо, 1909 р. народила сина Василя. Його призвали до армії в 30-х роках ХХ ст. Служив у Білорусії в танкових військах і залишився позастроково. На війні дослужився до полковника.

Старший його син Едуард (1939-2009) працював у Іловайську на Донбасі. Дітей по собі не залишив. Молодший Валерій (1940-2011) – у випробувальному цеху ВАЗу в Тольятті. Там і залишилися дружина-росіянка та син Ігор (1965 р.н.), коли після виходу на пенсію чоловік повернувся на Україну.

Найактивнішим представником роду Жовтоног наприкінці ХІХ ст. був до 1880 р. за документами Максим, далі – Максим /він же Онисим/, а згодом Онисим, Жовтонога. З дружиною Варварою вони створили багатодітну сім'ю. Проте син Василь прожив лише 20 років /1876-1896/, менше року син Григорій /1878-1879/. Не пощастило і молодшому Максиму Максимовичу, 13.08.1882 р.н., який зник безвісти 14.06.1916 р. на фронті І-ої світової війни [9].

Найстарший брат Семен рахувався «побілетним» солдатом, про нього і дружину Пелагію згадано 17.12.1901 р.

Служив на фронті і був поранений середущий син – ефрейтор 295-ого Свірського полку Петро Онисимович. В цей час на нього чекали вдома дружина з донькою Ганною (1914-1972). 12 січня 1919 р. у подружжя народився син Степан Петрович, котрий згодом пройшов через фронти Другої світової війни, отримав сім поранень та бойові нагороди. Після війни, незважаючи на інвалідність, він працював різноробочим у колгоспі. Помер 15.10.1996 р. До речі, його дружина Надія відбула примусові роботи в Німеччи-

ні. Старший їхній син Василь, 12.01.1947 р.н., все життя працював водієм у Дунаївцях, був учасником ліквідації наслідків землетрусу у Вірменії та аварії на ЧАЕС. Його з дружиною Валентиною син Олександр, 20.04.1970 р.н., закінчив КВВСКУ, КНУВС, полковник СБУ, живе з сім'єю у Києві. З дружиною Наталією вони продовжили рід донькою-фармацевтом Юлією та сином Олександром, студентом Одеської юридичної академії.

Донька Василя Степановича і Валентини Мирославівни Наталія теж вийшла заміж за офіцера, який працює у Дунаєвецькому центрі космічного зв'язку. Народила сина-студента і доньку-школярку, що успішно займаються боротьбою дзюдо і стали переможцями багатьох турнірів.

Володимир Степанович Жовтонога (1953-2019) жив у Дунаївцях. Як і брат, усе життя шоферував, а після виходу на заслужений відпочинок працював на пропускній Дунаєвецького маслозаводу. Його син від першого шлюбу Валерій живе у Залісцях і займається євроремонтами. Молодший син Олександр, 11.09.1989 р.н., від другої дружини Людмили Павлівни – майор Національної Гвардії України. Живе у Києві. У шлюбі з дружиною виховують сина-школяра Дмитра і доньку Діану.

Найскладнішим виявилось розібратися з біографією і генеологічними зв'язками третього фігуранта згаданого «Дела 128» Петра Жовтоноги. Його елементарно чи зумисно не внесли у «Ревізьку казку» 1811 року. (Але згідно запису в метричній книзі, він помер 01.03.1879 р. у віці 75 р.) Хоча через старість в останній період життя його лише двічі запрошували охрещувати новонароджених, однак саме ця інформація допомогла ідентифікувати його як сина Федора Даниловича, 1771/70 р.н., і батька Петра Петровича Жовтоноги (?-1903). За родинним переказом, цей кремезний талановитий від природи залісчанин окрім землеробства займався ще й будівництвом дерев'яних та мурованих церков, а взимку шив взуття. Жив він на Дижмі – у першій в селі дильованій хаті «на дві сторони», з широкими вікнами і піддашшям.

Не байдужою до життя громади людиною виявився його тезка-син Петро Петрович, ко-

трий шанував давні українські традиції та закони звичаєвого права, відстоював позицію простого люду при вирішенні важливих для села справ. За родинним переказом певний час він ніби-то був старостою села. Документально підтверджено, що у 1896 р. його обрали головою церковно-парафіальної опікунської ради [10]. З ним рахувалися банкіри, адже стабільно сплачував кредиті проценти за надієні йому згідно «Уставної грамоти» 7 десятин 1749 сажнів землі і остаточно його повернув 23.09.1902 р., на що дано «Довідку Столу 2, III Відділення Подільської казенної палати» [11]. Він міг дозволити собі взяти і додаткові кошти на придбання 2-ох дес. землі в ур. Томашівка біля містечка Шатава. Щоправда, для цього чомусь довелося дещо змінити прізвище – на Петра Петровича Рохова /Жовтоногу/ [12].

У метричній книзі виявлено інформацію про доньку Анастасію Петрівну, яка жила не довго /1881-1882/, хоча вдома розповідали про Явдоху, котру згодом засватав і забрав із собою хлопець із сусіднього с.Зеленче. Можливо, вона була першою дитиною подружжя Петра Петровича з Ганною і народилася до 1875 р. (документи про раніші часи у архіві відсутні).

29.06.1877 р. на світ з'явився син Павло, котрий одружився у 23 роки і з дружиною Варварою народили сина Антона і Євдокію, Софію та Євгенію.

У 1915-1918 рр. йому доручили представляти інтереси волосного банку в селі. За радянської влади Павло Петрович ледь не потрапив під розкуркулення – чи не останнім у селі вступив до колгоспу і відкрито висловлював незадоволення цим аж до смерті у 1947 р. Старожили села розповідали, що за характером він був дуже оригінальною людиною – з почуттям достоїнства, як його попередники, і мудрого селянського гумору.

Його старша донька Євдокія, 1905 р.н., в молодості перебралася до Одеси. Але померла наприкінці 70-их рр. XX ст. у Шатаві, що біля Кам'янця-Подільського. Працювала у торгівлі. Середуща донька Софія (1908-1967) вийшла за жителя с. Сл.Балинської Григорія Феодосійовича Войткова (1901-1976) і втекла з ним до Одеси, де 28.11.1929 р. народила сина Володимира. Коли виріс, він став офіцером і

закінчив службу підполковником, начальником Львівської КЕЧ, а після виходу на пенсію ще 10 років – працював головним інженером мисливських угідь Прикарпатського округу. Його з дружиною Ніною донька Наталія, 6 січня 1970 р.н., в дитинстві та юності неодноразово перемагала у музичних конкурсах країни. Тепер живе в Італії, де має сім'ю.

Наймолодша донька Павла Петровича Євгенія (1912-2006) мала коротке сімейне щастя з пораним фронтовиком І.Маркітаном, бухгалтером Маківського цукрового заводу, що передчасно помер у 1946 р. Заміж вона більше не виходила. Все життя пропрацювала офіціанткою.

Єдиний син Павла Петровича Антон народився 10 червня 1902 р. До I-ої світової війни він встиг закінчити сільську школу. Як нащадок міцних селянин, найбільше любив коней. Тому радянська влада відправила його служити в кавалерію – боротися з басмачами у далекій від Поділля Середній Азії. Після повернення додому Антона Павловича призначили старшим конюхом залісецького колгоспу ім.Сталіна. Згодом на кількотижневих курсах у Дунаївцях він додатково освоїв фах ветеринара. І наступні 30 років успішно лікував колгоспних та сільських тварин. В очільники – не рвався, в партію не вступав. Майже цілодобово був на роботі. Від природи компанійський та розсудливий Антон Павлович мав багато друзів. Це допомогло восени 1937 р. своєчасно втекти з села і уникнути арешту у т.зв. «справі ветеринарів-шкідників».

Весною 1944 р. Антон Павлович потрапив на західний фронт, де став чорноробом інженерних військ і звів десятки дерев'яних мостів.

Після виходу на пенсію у середині 60-тих років Антон Павлович ще десятиліття працював на колгоспному пункті штучного запліднення тварин. А після 70-річного ювілею перейшов сторожувати на тракторному стані. Однак роки взяли своє. Помер ветеран наприкінці квітня 1989 р.

Старший син Антона Павловича і Ганни Микола (1932-1982) спочатку працював водієм крана Маківського цукрового заводу, потім на довгомірі «Колхіда» у Кам'янці-Подільському. Передчасно загинув у аварії. Його з Галиною

старший син Олександр, 22.12.1958 р.н., освоїв фах столяра. Переселився в с.Педоси під обласним центром до дружини і працював у сфері обслуговування торгівлі. Його син Микола, 01.08.1985 р.н., мешкає у сусідньому с.Рідкодуби і має сина Тимура. Донька Олександра Наталія, 02.04.1989 р.н., поки що не вийшла заміж. Періодично підрацьовує в Польщі.

Чималих здобутків у житті досяг молодший син Миколи Антоновича – Микола, 23.08.1960 р.н. Він освоїв професію «економіста-організатора» у Кам'янець-Подільському сільгоспінституті. Працював у колгоспі. 1989 р. переселився у Дніпропетровськ і став науковцем. У 1995 р. захистив дисертацію кандидата економічних наук. З вересня 2000 р. працює в Національному університеті залізничного транспорту ім. Академіка В.Лазаряна. Зараз – проректор із науково-педагогічних та соціально-економічних питань. З дружиною Ніною виховали сина Руслана, 1986 р.н., котрий займається бізнесом.

Середущий син Антона Павловича Олександра, 12.04.1941 р.н., повоєнні роки втратив пальця, розбираючи боєприпаси. Згодом закінчив Черкаський технікум механізації та електрофікації сільського господарства. До виходу на пенсію працював майстром виробничого навчання Чорноострівського СПТУ. З дружиною Марією (1947-2003) виростив доньку Майю, 28.11.1965 р.н., яка вийшла заміж за С.Д.Малькута і живе у Ч.Острові. Їхній син Сергій, 01.11.1988 р. н., отримав вищу освіту і працює у сучасній ІТ-сфері. Брат її Олександр, 17.04.1967 р.н., одружувався двічі. Від першого шлюбу має синів Артура, 1990 р.н. та Івана, 1995 р.н. Разом з другою дружиною-хмельничанкою Наталією займаються оптово-роздрібним торговим бізнесом. Спільних дітей не мають.

Наймолодший син Антона Павловича Жовтоноги Анатолій народився 13.12.1946 р. Як і старший брат освоїв фах водія. Працював у Кам'янці-Подільському.

Гордістю подружжя є син Павло, 28.10.1986 р.н. Він закінчив з відзнакою Ірпінський податковий університет із двох спеціальностей – економіста і юриста. Працює начальником відділу акцизів податкової системи Хмельницької області. З підполковником податкової міліції Альоною Олександрівною вони виховують синів Кирила і Антона.

З дружиною Ганною народили ще й доньку Наталію, 20.05.1989 р.н., яка займається приватним бізнесом, і виховує сина Даміра.

Єдина донька Антона Павловича і Ганни Федорівни Жовтоног – моя мама з популярним колись іменем Ніла (1937-2003) – не шукала щастя деінде, а залишилася в селі поруч з батьками. Важко працювала у колгоспі: на полі і на фермі. Проте протягом свого непростого життя вона нічим серйозним не хворіла і довгий час була донором.

Перший її шлюб був не тривалим. З другим чоловіком – Анатолієм Петровичом Захар'євим (1939-2001) із сусіднього Чанькова – народила та виховала мене, 17.09.1963 р.н, брата Юрія (1966-2013) та сестру Таїсу, 29.05.1970 р.н.

Таким чином, завдяки документам метричних книг Залісецької церкви, що зберігаються у різних державних архівах України, та документах, що втрачені через пожежу 2003 року в ДАХМО, подільський рід Жовтоног зумів отримати якнайповнішу генеологічну інформацію про свою історію, починаючи з середини XVIII століття. Це дозволило повернути із забуття імена та справи людей, які давно відійшли у інший світ, і розповісти про здобутки їхніх достойних нащадків.

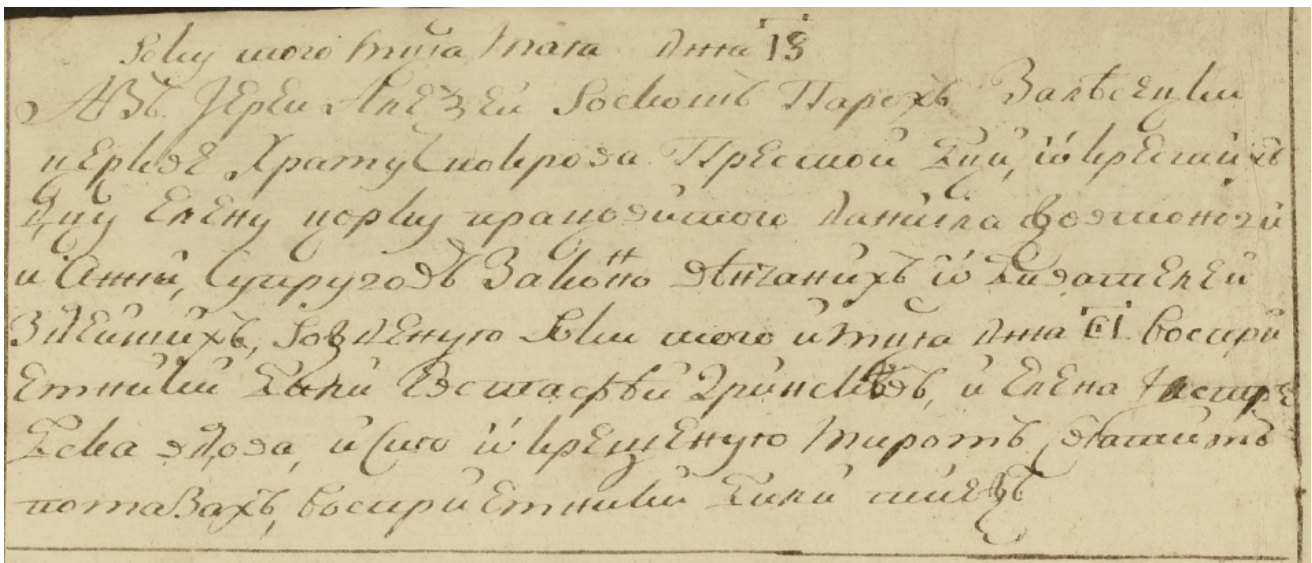
ВИКОРИСТАНІ ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА:

1. Захар'єв В.А. Жовтоноги та рідня. Спогади в дослідження. Т.1. – Хмельницький, ФОП Цюпак А.А., 2019. – С.12.
2. Метрическая книга Покровской церкви с.Залесецкого Каменецкого уезда за 1780-1794 гг. – *Центральний державний історичний архів м.Київ, ф. 224, оп.1, спр. 3981.*
3. Ревизские сказки 1795 года Каменецкого уезда. – Державний архів Хмельницької області, ф.226, оп.79, спр. 2709, частина 8, стор.459-599. (*Документ втрачений під час пожежі 2003 р.*)
4. Ревизская сказка Подольской губернии Каменецкого уезда части села Залесец г^{на} Комарницкаго штатского советника, генерала адъютанта и Кавалера сентябрь 29 дня 1811 года. – Державний архів Хмельницької області, ф.226, оп.79, спр. 3305. (*Документ втрачений під час пожежі 2003 р.*)

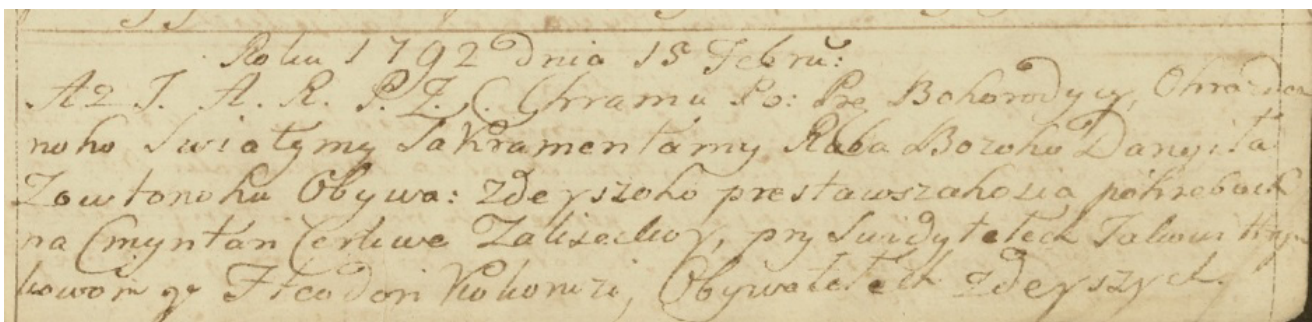

5. Дело 128 // Уставная грамота с. Залесцы Каменецкого уезда Подольской губернии части помещика Комарницкого Болеслава Григорьевича. 25 апреля 1862 – 8 августа 1872 pp. – Державний архів Хмельницької області. (Документ втрачений під час пожежі 2003 р.).
6. План мирским усадебным землям части села Залесец Подольской губернии Каменецкого уезда помещика Комарницкаго предоставленных временно обязанным крестьянам того же селения Залесец на выкуп при содействии Правительства согласно выкупному договору 13 мая 1862 года. – З колекції В.А. Захар'єва.
7. Дунаевецкий районный ЗАГС. Залесецкая приходская церковь. Книга реестрации актов о рождении за 1875-1901 годы Залесецкой церкви. – ДАХМО, ф. 18, оп. 1, спр. 448.
8. Дунаевецкий районный ЗАГС. Залесецкая приходская церковь. Книга реестрации актов о рождении за 1877-1887 годы и смерти за 1876-1901 годы. – ДАХМО, ф. 18, оп. 1, спр. 449.
9. Поіменний список втрат з Російського Державного Військово- історичного архіву //gwar.mil.ru/ heroes/?last_name=Желтонога&birth_place_gubernia =Подольская&birth_place_uezd= Каменецкий& groups= awd:ptr:frс:cmd:prs&types=awd_nagrady:awd_kart:potery_doneseniya_o_poteryah:potery_gospitali:potery_spiski_zahoroneniya:potery_voennoplen:frс_list:cmd_commander:prs_person&page=1&filters=vibitie_prichina[ранен/ контужен,пропал%20без%20вести
10. Церковний літопис с.Залісці за 1886-1896 pp. – Кам'янець-Подільський історичний музей /К.-П.І.М./ – №118.
11. Справка Столу 2, III отделения Подольской казенной палаты, от 23 сентября 1902 року. – Державний архів Хмельницької області. (Документ втрачений під час пожежі 2003 р.).
12. Договори о выдаче ссуд на покупку земли Желтавского, Сказинецкого и Залесецкого товариществ за 1900-02 г.» (19 окт.1900-29 марта 1902 г.). – ДАХМО, ф. 234, оп. 1, спр. 25.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл.1. Свідчення про охрещення Олени – доньки Данила і Ганни Жовтоног

Іл.2. Свідчення про смерть Данили Жовтоноги у 1792 р.

Іл. 3. Прокіп Васильович, Пелагея Максимівна з донькою Оксаною (сидять) та земляками у 1917-1921 рр.

Іл.4. Данило та Агрофіна Жовтоноги (в центрі) з донькою Валентиною (справа у верхньому ряду), братом Анатолієм, його дружиною Ніною та племіниками Сергієм і Танею.

Іл.5. Загиблій на фронті ВОВ офіцер Максим Прокопович Жовтонога і загиблій у німецькому полоні Роман Якович Жовтонога

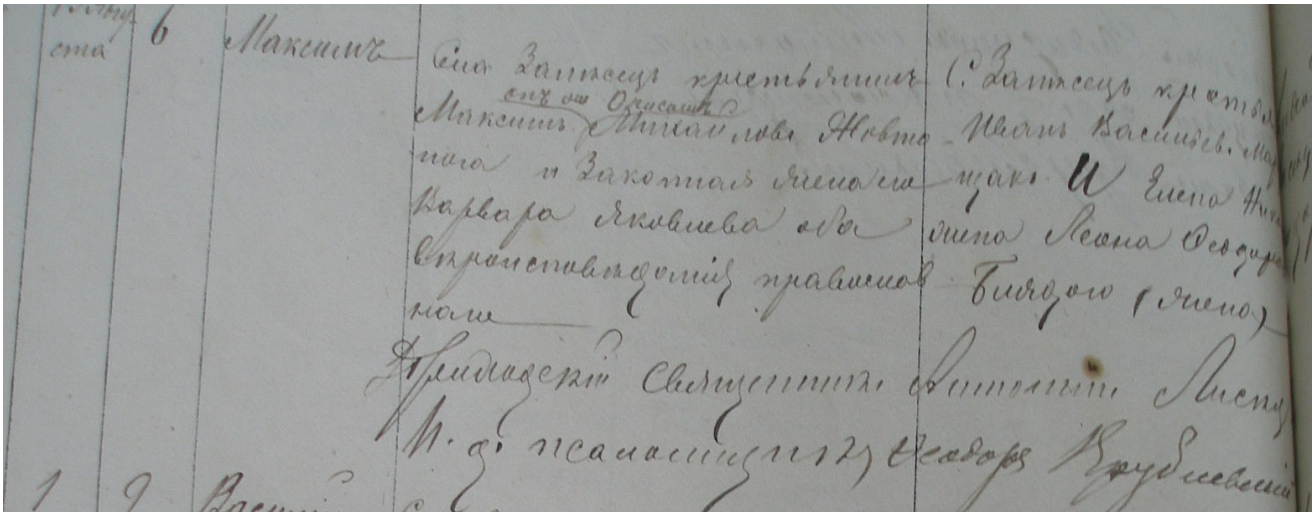
Іл.6. Учений-агроном Анатолій Данилович Жовтонога

Іл. 7. Будівельник *Анатолій Прокопович Жовтонога* з нинішньою дружиною *Євгенією Григорівною Цапколенко*

Іл.8. Полковник-танкіст *Іван Іванович Жовтонога*.

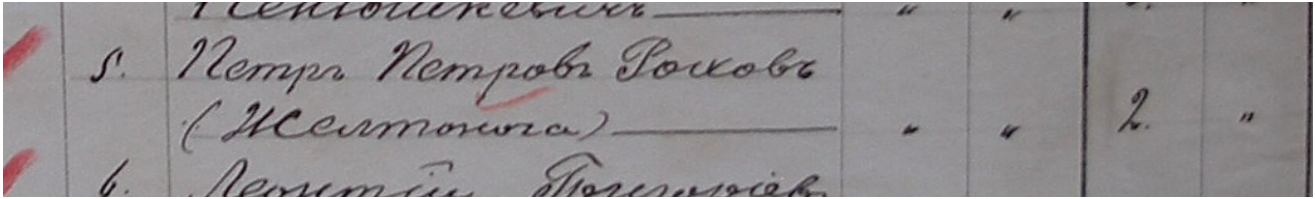
Іл.9. Витяг з метричної книги залісецької церкви, де згадано *Максима/Онисима Жовтоногу*

Іл.10. Фронтовик-орденоносець, інвалід ВОВ Степан Петрович Жовтонога і його дружина, остарбайтер Надія Петрівна

Іл.11. Двоюрідні брати-офіцери: полковник СБУ Олександр Васильович Жовтонога та майор Національної гвардії України Олександр Володимирович Жовтонога

Іл. 13. Витяг з банківського документа, де фігурував П.П. Рохов (Жовтонога)

Іл.14. Павло Петрович Жовтонога з доньками та невісткою. 30-і роки XX ст.

Іл.15. Кавалерист, а згодом сільський ветеринар, Антон Павлович Жовтонога

Іл.16. Кандидат економічних наук, проректор вишу Микола Миколайович Жовтонога

Іл.17. Податківці Павло Анатолійович та Олена Олександрівна Жовтоноги

*Іл.18. Колгоспниця Ніла Антонівна Жовтонога/Захар'єва (крайня справа)
з сусідками на житньому полі*

*Іл.19. Оселя, побудована ветеринаром Антоном Павловичем Жовтоногою,
яка служить вже четвертому поколінню*

Ляскович Р. С.

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ПРО МОБІЛІЗАЦІЮ ЧОЛОВІКІВ ДО АРМІЇ УНР НА ПОДІЛЛІ У ЛИСТОПАДІ 1918 – ЧЕРВНІ 1920 РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ ВІННИЦЬКОЇ І ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ)

У статті з'ясовано інформаційний потенціал певної частини документів і матеріалів держархівів Вінницької та Хмельницької областей як вирішальну умову для вивчення військових мобілізацій до Армії УНР на території Поділля у 1918–1920 рр. Звернено увагу на різні види джерел, представлені у 12 архівних справах, їхнє різноманітне змістове наповнення, яке об'єктивно засвідчує складність призовного процесу, роботу різних адміністративних структур та їх готовність до виконання мобілізаційних завдань.

Ключові слова: Держархів Вінницької обл., Держархів Хмельницької обл., джерела, мобілізаційна кампанія, чоловіче населення, армія УНР, Поділля, адміністративні органи.

В умовах продовження збройної боротьби за національний суверенітет на сході країни, посилюється інтерес до проблеми спроможності наших Збройних Сил виконати свої прямі функції і відновити територіальну цілісність держави, порушену російською агресією і незаконними збройними формуваннями сепаратистів. В контексті цього набирає актуальності національний історичний досвід, зокрема щодо військового будівництва, набутий під час Української революції 1917-1921 рр.

У творення армії УНР великий внесок зробили подоляни, які відгукувалися на мобілізаційні кампанії і ставали в ряди захисників молоді держави. У цьому контексті найбільшу активність вони виявили влітку 1919 р. та навесні-восени 1920 р. Зрештою, на Поділлі найчастіше проводився набір особового складу до українського війська, що стимулює значний дослідницький інтерес.

Метою нашого повідомлення є встановлення наявності та інформаційної цінності різних видів джерел у Держархівах Вінницької та Хмельницької областей, як необхідної умови для формування джерельної бази в ході вивчення мобілізаційних кампаній до армії УНР на території Поділля у листопаді 1918 – червні 1920 рр.

Важливе місце у цьому процесі посідають документи і матеріали, розміщені у фондах 261 (Маківська волосна народна управа Кам'янецького повіту), 264 (Рахновецька народна управа), 3332 (Подільська фінансова па-

лата) Держархіву Хмельницької обл. та фондах 37 (Могилів-Подільська міська управа), 230 (Вінницька міська управа) та 6023 (Колекція фільтраційних, слідчих та наглядових справ, переданих УСБУ у Вінницькій області) Держархіву Вінницької обл. Вони ознайомлюють з нормативно-правовою базою різних кампаній, діяльністю відповідних державних органів, дають змогу частково простежити масштаби мобілізаційні заходи та їх результативність в окремих волостях і повітах.

Найбільш поширеними видами документів розмічених у вказаних фондах, є телефонограми, телеграми, оголошення, накази, листування та ін. Їхнє інформаційне наповнення дозволяє відповісти на низку важливих запитань регіональної історії та заповнити існуючі лакуни невідомими фактами досліджуваної доби.

Унікальні телеграфні матеріали, які становлять найбільший відсоток у загальній масі джерел, дають змогу простежити роботу Вінницької повітової управи у листопаді-грудні 1918 р., зокрема щодо мобілізації до республіканського війська у цьому регіоні [4, арк. 177]. У них вказується дата проведення цієї кампанії та порядок явки громадян на призивний пункт [6, арк. 4]. Досить цінні дані розміщені у документах справи 10 [9, арк.14], де зафіксовано скороминучий інтерес чоловічого населення до збройної боротьби Директорії проти режиму гетьмана П. Скоропадського (після завершення повстання мобілізовані стихійно покидали наприкінці 1918 р. військові ряди). Цікавою

у цьому ряду є телефонограма Кам'янецького повіткомісара Я. Огородника усім підлеглим волосним та сільським комісарам, яка містить наказ затримувати дезертирів. Крім того, священникам кожного із сіл доручалося під час недільних богослужінь звертати увагу на прихожан призивного віку і наголошувати їм на необхідність виконання ними свого військового обов'язку в українській армії [9, арк. 14, 26].

Джерела повідомляють про порядок та дати призову новобранців 1899 року народження у Могилівському повіті у перші місяці 1919 р., роботу повіткомісаріату із формування призивних списків. Підіймалося питання про компенсацію родинам військовослужбовців, які через мобілізацію позбавлялися єдиного годувальника [3, арк.102, 142, 146]. Називалися й інші способи стимулювання до військової служби. Так, з телефонограми Кам'янецького повіткомісара від 10 лютого 1919 р., адресованій волосним і сільським представникам влади, відомо, що начальник формування резервів для війська УНР отаман Чеховський вербував чоловіків, обіцяючи їм місячну платню в розмірі 300 крб. [11, арк. 13]. Могилівським комісаром подібне звернення про співпрацю отримано 22 лютого 1919 р. [3, арк. 108]. Оскільки державні структури ще не всюди існували, то командири намагалися поповнити свої частини новобранцями за допомогою місцевих комісарів. Як приклад, полковник 10 армійського корпусу Кірієнко 18 лютого 1919 р. просив на місцях посприяти організації набору «найкращих певних козаків, синів своєї батьківщини» [10, арк. 205; 11, арк. 3].

Унікальними документами, які зберігаються у справі 11 Ф.Р.-261 (опис 1) Держархіву Хмельниччини [10] є телефонограми нового повіткомісара Дідченка від 23 лютого 1919 р., надіслані волосним народнім управам, Кам'янецькій повітовій та міській міліції Кам'янець-Подільського. У них йшлося про необхідність виконання закону УНР від 13 січня 1919 р. «Про заклик військових до дійсної служби», за яким до армії призивали чоловіків 16 вікових груп - 1883–1898 рр. народження, а не 3-х (1885–1887 рр.), як практикували у цьому повіті, а сам призов відтермінували на 6-10 березня. Крім того, у зазначених докумен-

тах йшлося про правила і строки проведення мобілізаційної кампанії для різних населених пунктів, залежно від їх відстані до збірного пункту в повітовому центрі [10, арк. 210-211, 213]. Загалом комплекс виявлених документів, пов'язаних з весняною мобілізацією на Поділлі, лише частково висвітлює організаційний аспект у Кам'янецькому повіті загалом та Маківській волості зокрема, що слід враховувати при написанні праць [10, арк.132, 212, 216].

Цінними для дослідників є телефонографічні повідомлення, розміщені у справах 11 та 12 зазначеного фонду і опису [10; 11]. Вони стосуються організаційно-структурних і практичних аспектів, пов'язаних з проведенням в регіоні влітку 1919 р. низки мобілізаційних кампаній. Наводиться приклад активного ухиляння від мобілізації та методи боротьби із цим деструктивним явищем [10, арк. 237], пасивного ставлення деяких сільських комісарів до виконання своїх обов'язків щодо призову молодих і старших чоловіків [11, арк. 30-30зв., 32-32зв.]. Досі було відомо, що 4 липня 1919 р. Директорія УНР затвердила ухваленій Радою Народних Міністрів «Закон про тимчасові правила проведення в Кам'янецькому повіті на Поділлі мобілізації...», який мав на меті забезпечити порядок у цій справі, зокрема, передбачав утворення 3-х комісій, які б відповідали за контингент придатних до служби мобілізованих чоловіків. Завдяки вміщеному у архівному джерелі повідомленні, є змога ширше представити тодішню ситуацію. Як свідчить один із документів, кожна комісія, яка мала запрацювати 8 липня, формувалася із представників 5 волостей і відповідала за призов чоловіків у розташованих тут населених пунктах [11, арк. 37-37зв.].

Для висвітлення призову до війська УНР влітку 1919 р. у південній частині регіону, зокрема у Могилівському повіті, варто ознайомитися з документами і матеріалами справи 27772 «Дело по обвинению гражданина Дядынюка Прокопия Авакумовича» Ф.Р.-6023 (опис 4) Держархіву Вінницької обл.[5]. На перший погляд, вона не має відношення до нашої теми. Утім, намагаючись довести антирадянський характер діяльності зазначеного діяча, який був головою місцевої повітової управи і був

причетний до формування особового складу різних військових частин, чекісти підшили до цієї справи його телефонограми про сприяння мобілізаційним заходам української армії, які стали підставою для ув'язнення. Частина документів зафіксувала факти примусового методу мобілізації, який застосували 8-9 липня 1919 р. у низці населених пунктів повіту [5, арк. 23], ліквідації більшовицької агітації, що згубно впливала на малосвідоме сільське населення та ін. [5, арк. 24].

Чималу групу документів становлять телеграми, які надходили від різних суб'єктів тодішнього державно-політичного життя. Зокрема, вони дають змогу з'ясувати участь населення Ушицької та Рахнівської волостей Кам'янецького повіту у збройній боротьбі проти гетьманського режиму у листопаді 1918 р. [12, арк.20-20зв.]. Телеграфом часто передавались мобілізаційні розпорядження, вказівки щодо проведення якісного набору чоловіків до війська та ін. [3, арк. 130; 11, арк. 9-9зв, 39]. Найбільш виразно це зафіксовано у двох телеграмах Подільського губерніяльного комісара О. Морозовського Могилівському повіткому сару, датованих 15 січня та 5 лютого 1919 р. [3, арк. 89, 103].

Особливе місце серед документів фонду, з огляду на їх інформативне значення для призовників, посідають мобілізаційні оголошення, передані зокрема телеграфом. Так, у телеграмі отамана Подільського корпусу Ф. Колодія від 10 грудня 1918 р. наголошувалося на суворому дотриманні встановлених владою вимог при наборі чоловіків у республіканське військо, а також містилося звернення до місцевого комісаріату для фіксування «ухилянтів» (осіб, що відмовлялися йти на призивні пункти) і застосування до них дисциплінарних стягнень [10, арк. 223].

Чимало оголошень, які проливають світло на організацію мобілізаційного процесу на Могилівщині упродовж січня-серпня 1919 р., Ф.37 (опис 1) увійшли до справи 78 «Матеріали о производстве воинского набора...» Держархіву Вінницької обл. Із них відомо, що на основі «Закону про поповнення армії і флоту Української Народної Республіки» від 26 січня 1919 р. призов юнаків 1899 р. н. було перенесено на

період 10 лютого–1 березня [3, арк. 90]. Щоправда, в іншому повідомленні заперечується своєчасність виконання запланованого військового призову навіть із відтермінованою на 4 дні явки новобранців [3, арк. 104]. Цікавим у цьому контексті є документ за підписом голови управи військової повинності Н. Скалецького, у якому покроково розписано правила цієї кампанії, вказано конкретні дати явки чоловіків у кожній волості та можливі відстрочки [3, арк. 113]. Стосовно останнього, то у Могилеві-Подільському було розклеєно спеціальні об'яви для донесення громадянам інформації щодо можливої відстрочки призову певним категоріям військовозобов'язаних [3, арк. 103, 143]. У зв'язку з відсутністю у держави зимового одягу, взуття, тощо для новобранців, 12 лютого 1919 р. їм запропонували самостійно укомплектуватися необхідним обмундируванням на зимовий період. Позитивним був намір відшкодувати грошову вартість принесених козаками речей за запропонованим урядом прайс-листом [3, арк.106].

З матеріалів справи відомо про мобілізаційні оголошення 9 червня 1919 р. [8, арк. 24] та 12 червня 1920 р. у цьому ж повіті [2, арк.15]. Після успішних військових дій із звільнення Поділля від більшовиків, українська армія наприкінці липня 1919 р. здобула плацдарм для подальших наступальних операцій. В повіті пожвавилась мобілізаційна справа, про що свідчить оголошення місцевого комісаріату про запланований на 15 серпня черговий призов [3, арк. 7].

До документів, які відображають мобілізаційний процес на законодавчому рівні, варто віднести накази військовиків. Вони свідчать, зокрема, як проводилася мобілізація 22 листопада 1918 р., які вимоги ставилися перед сільськими комісарами для забезпечення явки 19-річних юнаків на збірні пункти [6, арк.1]. Цікавим є наказ ч.105 від 22 червня 1919 р., виданий у Кам'янці-Подільському за підписом міністра військових справ Г. Сиротенка. Він вимагав повторно провести мобілізацію військовозобов'язаних осіб, котрі не з'явилися на збірні пункти відповідно до розпорядження від 9 червня [8, арк. 22зв; 10, арк.158]. Намагаючись виконати наказ за будь-яку ціну, началь-

ник загону із забезпечення порядку в процесі мобілізації у Маківській волості сотник Карбовський офіційно розпорядився притягати до відповідальності родини, новобранці яких не виконували свій обов'язок [11, арк. 31, 36]. З наказу ч. 24 Могилівського повітового військового начальника В. Гудими можна дізнатися про проведені 24 січня 1920 р. заходи із формування особового складу української стрілецької бригади [1, арк.3].

Велику частину віднайдених документів становить листування між уповноваженими особами, що відповідали за організацію і результативність мобілізаційних кампаній. Зокрема, з офіційних листів Могилівської повітової управи з виконання військової повинності, адресованих волосним управам, начальникам міліції Могилева-Подільського та Ямпольського можна скласти уявлення про рівень організації призову до армії УНР у цьому мікрорегіоні упродовж листопада 1918 – червня 1920 рр. Наводиться приклад співпраці цих структур при формуванні військових частин 23 листопада 1918 р. з юнаків 1899 р. н. [3, арк. 95; 4, арк. 178]. Також у цьому комплекті зберігається інформація про діяльність адміністративних органів Вінницького та Могилівського повітів, спрямована на належне облаштування призивних пунктів і казарм для новобранців, що мали з'явитися тут протягом лютого 1919 р. [4, арк. 140,179-180]. Частина документів містить висновки про діяльність представників військових структур на території Ямпільського та Могилівського повітів щодо підготовки детальної інформації медичним комісіям та списків чоловіків призивного віку, набір яких планували розпочати 15 серпня 1919 р. [3, арк. 340, 348, 359, 361]. У свою чергу, як вказано у документі, явку цих осіб забезпечувала місцева міліція [3, арк.347,350]. Цікавим у цьому контексті є повідомлення Могилівської управи від 7 вересня до П. Юнкевича про призначення його членом медкомісії по прийому військовослужбовців [3, арк.7а]. Звідси дізнаємось також про мобілізаційні заходи у січні 1920 [1, арк.4]. Віднайдено також список українців і євреїв, які підлягали мобілізації, запланованій на 12 червня 1920 р. [2, арк.11-11зв, 14,16].

Особливий інтерес викликають розпорядження Кам'янецького повіткомісара Якова

Огородника волосним представникам влади провести упродовж 20 лютого-2 березня 1919 р. збір підстаршин у віці до 40 років [11, арк.11-12]. Увагу привертає звернення від 14 березня 1919 р., адресоване військовому начальнику Маківської волосної народної управи, з вимогою відправити 30 березня 1919 р. на перекомісію козаків 1895–1901 р. н., яким у січні 1919 р. надали тимчасову відпустку [10, арк. 95; 11, арк. 6-6зв.,17-18]. Про червневий військовий набір у цій волості також є чимало інформації, зокрема про явку новобранців на збірні пункти тощо. Деякі матеріали інформують про різні способи ухилення чоловіків від військової служби та практику їх примусової мобілізації [10, арк. 240; 11, арк. 15-16, 22, 23-23зв, 34-35, 38].

Виявлено також і поодинокі види документів, серед яких депеша за підписом губкомісара О. Морозовського від 18 січня 1919 р. усім волосним народним управам Ушицького повіту із пропозицією взяти на облік усіх козаків у віці до 35 років, що проходили службу у запасі [10, арк. 229]. Не можна обминути увагою посвідчення №2265, видане сільською владою Михайлу Турніцькому з с. Слобідка-Гуменецька про неможливість явки за повісткою у липні 1919 р. через хворобу [10, арк. 118]. Виявлено письмове звернення вихідця з м. Немирів до Вінницької міської управи про надання йому відстрочки від виконання військової служби [4, арк.182].

Отже, фонди державних архівів Вінницької та Хмельницької областей містять чимало різних за видами писемних документів і матеріалів, які насичені інформацією про проведення наприкінці 1918 – влітку 1920 рр. у повітах Подільської губернії мобілізаційних кампаній. Найбільш значущими у цьому плані є телеграфні матеріали на ім'я представників повітових управ про відповідні заходи, наведені тексти законів та оголошень про призов, інша документація, завдяки якій у значній мірі можна реконструювати процес проведення призивних акцій, виокремити у них як позитивні, так і негативні сторони. Загалом, проаналізовані оригінали та копії документів і матеріалів значених архівних установ дають змогу дослідникам вивчати досі малоз'ясовану наукову

проблему щодо формування за широкої участі подільян боєздатних частин армії УНР. Проте виявлена колекція документів усе ж є неповною, і для широкого дослідження проблеми необхідно залучати додаткові комплекси матеріалів із архівосховищ України та з-за кордону.

Список використаних джерел:

1. Держархів Вінницької обл., ф.37, оп.1, спр.71. 24 арк.
2. Держархів Вінницької обл., ф.37, оп.1, спр.77. 86 арк.
3. Держархів Вінницької обл., ф.37, оп.1, спр.78. 352 арк.
4. Держархів Вінницької обл., ф.230, оп.1, спр.1847. 222 арк.
5. Держархів Вінницької обл., ф. р. 6023, оп.4, спр.27772. 31 арк.
6. Держархів Хмельницької обл., ф. р. 261, оп.1, спр.3. 78 арк.
7. Держархів Хмельницької обл., ф. р. 261, оп.1, спр.8. 16 арк.
8. Держархів Хмельницької обл., ф. р. 261, оп.1, спр.9. 28 арк.
9. Держархів Хмельницької обл., ф. р. 261, оп.1, спр.10. 48 арк.
10. Держархів Хмельницької обл., ф. р. 261, оп.1, спр.11. 292 арк.
11. Держархів Хмельницької обл., ф. р. 261, оп.1, спр.12. 41 арк.
12. Держархів Хмельницької обл., ф. р. 264, оп.1, спр.3. 22 арк.

Ляскович Т. В.

МАТЕРІАЛИ ЦДАВО УКРАЇНИ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ НА ПОДІЛЛІ ЗАКЛАДІВ МЕДИКО-САНІТАРНОЇ СЛУЖБИ АРМІЇ УНР (ЧЕРВЕНЬ-ЛИСТОПАД 1919 Р.)

У статті проаналізовано комплекс документів і матеріалів, які зберігаються у фондах ЦДАВО України і мають чимале значення для вивчення процесу формування медико-санітарної системи у армії УНР. Зокрема, вони містять відомості про окремі аспекти роботи лікарських установ, що практично заново створювалися на відвоєваній у ворога території, забезпечення їх професійними кадрами, медикаментами та санітарним майном. Запропонована документальна база стосується літа-осені 1919 р., власне, коли політичне та військове життя Української Народної Республіки було зосереджене на Поділлі.

Ключові слова: Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, документи і матеріали, медичне забезпечення, лікарі, шпиталі, Армія УНР, Головне військово-санітарне управління.

Із початком війни на сході України у 2015 р., українська держава взялася за реформування своїх Збройних Сил, яке охопило важливі компоненти цієї вкрай складної і значущої для усього народу практичної проблеми. Складовою частиною цієї політики стала, зокрема, модернізація медичного забезпечення військовослужбовців, перетворення медичної служби у чинник забезпечення боєздатності армії та сприяння успішним воєнним операціям. У цьому контексті важливо враховувати непростий досвід діяльності вітчизняної військово-медичної служби під час проведення воєнних операцій, зокрема і в період збройної боротьби за українську державність у 1919 р., його здобутки і невирішені проблеми.

У червні 1919 року, коли знесилена армія УНР після кровопролитних боїв із більшовиками, втративши чималу територію, відступила на Західне Поділля для загоєння ран і поповнення людським ресурсом своїх військових частин, відповідальна роль припала на працівників лікарських закладів, які докладали чималих зусиль для підвищення якості медичного обслуговування козаків. Їх значення стає зрозумілим, коли ми врахуємо, що організація системи медико-санітарної служби проходила в надзвичайно складних обставинах поширення епідемії тифу, незадовільного постачання для обслуговування хворих і поранених військовослужбовців медичних препаратів та майна.

Піднята нами проблема, на жаль, ще не знайшла достатнього висвітлення в сучасній українській історіографії, хоча деякі її питання з'ясували такі дослідники, як О. Демчучен [1], Р. Піняжко і О. Любінець [3], В. Муляр [2]. Їх аналіз засвідчує потребу широкого уведення до наукового обігу нових та маловідомих джерел, у першу чергу архівних, які містять цінну інформацію про функціонування медико-санітарної служби української армії у зазначений період. З-поміж них увагу привертають документи і матеріали 13 справ Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Вони представляють різні види військово-медичного діловодства, такі як накази, листування, рапорти, телеграми тощо. Ознайомлення з ними дозволяє прояснити широке коло питань, пов'язаних як з функціонуванням служби загалом, так і її ефективності на різних відтинках українсько-радянського фронту.

Важливе значення для вивчення організаційної структури медичної служби українського війська мають накази військових і військово-медичних органів. В одному із них, що належить Головній управі військ УНР і датований 23 серпня 1919 р., розміщена інформація про порядок роботи медичних установ, які обслуговували армійські структури. Звідси дізнаємося про створення військових санітарно-адміністративних пунктів, до обов'язків яких

входив розподіл хворих козаків між санітарними інституціями, контроль над їх діяльністю, а також вирішення усіх фінансових питань [7, арк.68-69].

Частина зазначених документів свідчить про творення лікувальних закладів з метою надання невідкладної допомоги воякам. Цікавим у цьому контексті є наказ, підписаний військовим міністром Г. Сиротенком, про відкриття у Кам'янці-Подільському 20 червня 1919 р. 1-го шпиталю на 400 ліжок для обслуговування пошесних хворих [6, арк. 201]. Окремі накази вимагають проведення профілактичних заходів із недопущення поширення холери та боротьби з нею у війську [15, арк. 508-509 зв.]. Передусім йдеться про створення коштами сотень і батерей військових лазень-пралень та щотижневу обов'язкову зміну білизни [6, арк. 191-191 зв.; 8, арк. 37-37 зв.]. Набагато менше розкрито питання про порядок фінансового відшкодування військовою владою земствам, міським самоврядуванням та іншим організаціям затрат, понесених для лікування хворих та поранених вояків [7, арк. 174 зв.].

Щоб зрозуміти, як проходило формування кадрів лікарського персоналу для військових шпиталів варто познайомитися з матеріалами справи 2 Ф.1075 (опис 2) «Накази Головної Управи війська УНР» [6]. Один із них, що з'явився 12 червня 1919 р., інформує про мобілізацію медичних працівників у Кам'янецькому, Проскурівському та Ушицькому повітах [6, арк. 166]. Через стрімке поширення тифу на початку осені, збільшилося число хворих козаків, а кількість медикаментів та лікарів щоразу зменшувалася. Свідченням цього є накази за Ч.Ч.202-203 від 17 вересня 1919 р. про мобілізацію студентства 4-5 курсів медичних факультетів та стоматологів для обслуговування потреб армії на всій території УНР [6, арк. 156 зв.].

Основну частину виявлених документів складає офіційне листування між державними посадовцями УНР, службовцями Головного військово-санітарного управління (ГВСУ) та персоналом медичних закладів. Цікавими, на наш погляд, є листи, надіслані на адресу санітарної управи про діяльність військових шпиталів на місцях. Досить промовистими у

цьому плані є повідомлення, відправлені начальником санітарно-адміністративного пункту ст.Жмеринки Русевим та представником ГВСУ Сулимою, про кількість вільних ліжок для хворих козаків, чисельність медпрацівників, яких оминула епідемія, та фінансовий стан медичних установ [12, арк. 71, 118]. У справі 6 Ф.1109 (опис 1) «Листування про діяльність медичних установ» важливими є згадки про труднощі у роботі військових лікарень [12]. Так, на початку липня лікарня Подільської бригади окремого кордонного корпусу була перетворена на лазарет для хворих і поранених військовослужбовців. Однак, за повідомленням старшого лікаря Лебедева, кошти на його утримання взагалі не асигнувалися, через що пацієнти по декілька днів голодували [12, арк. 47-47 зв.]. Із листів довідуємося про роботу шпиталю у селі Панівцях Кам'янецького повіту, заснованого Подільським відділом Українського Червоного Хреста, та його ліквідацію 1 жовтня, через брак коштів на ремонт і підготовку приміщень до зимового періоду [12, арк. 58, 188, 349-349зв.].

Особливий інтерес мають офіційні звернення військової влади до Головної управи українського товариства Червоного Хреста та повітових і міських управ з проханням утворити заклади медичної допомоги для обслуговування фронту й тилу армії. Наприклад, із листа Міністерства народного здоров'я і опікування УНР до військово-санітарного управління 15 жовтня 1919 р. стає відомо, що лазарети планувалося відкрити в Могилеві-Подільському, Барі, Проскуріві, Кам'янці-Подільському, Летичеві, Деражні, Літині, Сербинівці, Новій Ушиці та Мурованих Курилівцях. При цьому зазначається необхідна кількість місць для майбутніх пацієнтів [12, арк. 264, 296].

Не менш важливими є документи, в яких повідомляється про брак санітарних працівників у шпиталях та прохання замінити їх немущтровими козаками [12, арк. 44; 13, арк. 113, 159]. Кореспонденція, розпорошена у різних фондах архіву, засвідчує також про таку невирішену проблему, як відсутність транспортних засобів для евакуації поранених бійців [13, арк. 122, 157]. Із повідомлення Кам'янецького повітового коменданта полковника В. Савченка до

начальника міліції 24 липня можна з'ясувати, які заходи проводилися для послаблення гостроти цієї проблеми. Зокрема, на 31 село Кам'янеччини покладався обов'язок щодня надсилати на залізничну станцію підводи для транспортування козаків до шпиталів, за кожну з яких виплачувалося 100 крб. за добу [13, арк. 155-155зв.]. Переписка дозволяє скласти уявлення про хід роботи санітарно-гігієнічного відділу для збільшення чисельності кваліфікованих медичних кадрів у війську. Письмові повідомлення зафіксували у низці випадків факти створення різних шкіл для організації курсів з метою підготовки фельдшерів та медсестер у Кам'янці-Подільському (при 11-му військовому шпиталі) та Вінниці [13, арк. 351-352; 14, арк. 45-47; 15, арк. 183].

Особливе місце серед документів Ф.1109 (опис 1), з огляду на їх високу інформативну наповненість, посідають рапорти. Цінними у цьому відношенні є офіційні донесення головного лікаря залоги м. Кам'янця-Подільського та державного інспектора О. Петренка про огляд шпиталю Подільської кордонної бригади, 1-го пошесного, 11-го та 24-го польових запасних шпиталів і міського пошесного бараку. Завдяки вміщеним у них фактам можна з'ясувати рівень функціонування лікувальних установ та виявити недоліки у роботі медперсоналу [12, арк. 26-27, 80, 82-83, 129]. Крім того, у цих рапортах проаналізовано заходи уряду щодо забезпечення санітарним та господарським майном, вказано на об'єктивні чинники, що спричинили несприятливі умови утримання хворих [12, арк. 21-22].

Один із рапортів, підписаний 5 серпня 1919 р. завідуючим Могилів-Подільського госпіталю, інформує про нестачу білизни, простирал, продуктів харчування та з'ясовує, як здійснювалось оздоровлення хворих. Вміщено дані про брак препаратів, потрібних для лікування тисяч хворих бійців. Як великий недолік у роботі, вказується на розпорошеність на значній території корпусів цього медичного закладу (вони розміщувалися у 4-х будинках на відстані 2 км один від одного) [12, арк. 85-86]. Активно рапортували про виконану роботу та матеріальний стан медици 1, 11 та 467 шпиталів [12, арк. 20, 269, 286; 13, арк. 144]. Частина

доповідних записок характеризує становище санітарної справи у військових частинах під час здійснення ними маршу. У справі 7 Ф.1109 (опис 1) «Листування про стан і діяльність санітарних установ» знаходяться свідчення інспектора піших частин війська УНР, отамана Ю. Капкана, про відсутність лазарету у 4-й Сірій Стрілецькій дивізії та, як наслідок, збільшення у ній кількості хворих [13, арк. 112-112 зв.]. У віднайденому нами рапорті начальника санітарної частини Запорізької групи В. Мантуляка від 14 серпня, запропоновано заходи щодо поліпшення медичного обслуговування козаків, зокрема, провести мобілізацію лікарських працівників, яких гостро не вистачало, придбати за кошти частини санітарно-медичні матеріали, організувати спеціальний рухомий загін для прання та дезінфекції брудної білизни бійців [15, арк. 395-395 зв.]. У докладі помічника державного інспектора 4-ї пішої Холмської дивізії Б. Палащука, датованому 16 червня 1919 р., серед іншого вказується на факти дезертирства серед військовослужбовців, причиною якого була цілковита відсутність санітарних засобів для допомоги пораненим [4, арк. 1-1 зв.]. У донесеннях також нерідко йдеться про допомогу хворим козакам, вже надану органами місцевого самоврядування. Вміщено цікаві дані про заснування 2-х шпиталів у м. Нова Ушиця, кількість вояків, які перебували на оздоровленні у різних лікарнях Ушицького повіту, а також відсутність коштів для утримання пацієнтів, які не надійшли від Міністерства здоров'я та опікування і військової влади [5, арк. 32-32зв.]. Про спроби розв'язання цієї проблеми на підконтрольній йому території інформував Могилівський повітовий комісар Я. Христич [13, арк. 115].

Джерелом цінної інформації є телеграми, які оперативно фіксували ті чи ті факти, пов'язані з роботою медико-санітарної служби у війську. Зокрема, у них зафіксовано дані про кількість хворих і поранених козаків, які прибували до медичних закладів із фронту. Так, станом на 13 вересня, за повідомленням Русева, у жмеринських шпиталях знаходилося на лікуванні 1149 бійців. Вміщено відомості про розподіл пацієнтів за захворюваністю [11, арк. 215-216зв.]. Віднайдені нами телеграми про

мобілізацію працівників охорони здоров'я дають можливість простежити наслідки цієї компанії, а також процес розподілення призваних по лікарнях. Про мобілізацію медичного персоналу 21 червня 1919 р. і її результати у Проскурові йшлося у повідомленні лікаря Цвібака [13, арк.27-27зв.]. Унікальні матеріали, адресовані медикам військових частин, свідчать про порядок отримання препаратів та санітарного майна з аптечних сховищ. Зокрема, правила прийому та передачі предметів для здійснення медичних процедур розробив лікар корпусу Січових Стрільців І. Рихло [16, арк. 32, 79]. Загалом, у телеграмах міститься найбільше інформації про число бійців у шпиталях Вінниці, Жмеринки, Могилева, Проскурова, запити про кількість вільних місць у лазаретах для розміщення поранених [12, арк. 30-31, 175].

Чимало цінних документів, які сприяють дослідженню окремих аспектів організації медико-санітарної системи у Дієвій армії УНР, розміщено у фонді 1078 «Головне управління Генерального штабу УНР». У цьому комплекті зберігається інтерв'ю міністра народного здоров'я і опікування Д. Одрини щодо заходів уряду, спрямованих на покращення діяльності лікувальних закладів. Зокрема, цей державний діяч повідомив про заснування в низці поміщицьких маєтків лазаретів для захисників української держави, придбання для них медичного майна за кордоном та перспективу створення санітарної інспектури з метою недопущення зловживаннями в системі медичного забезпечення козаків [9, арк. 432-433 зв.].

Важливу роль у наданні лікарської допомоги військовикам відіграв залізничний транспорт. Про організацію його діяльності свідчать матеріали справи 5 «Рапорти і листування про стан і роботу санпотягів». У телеграмах з цього приводу йдеться про курсування на території Поділля трьох поїздів, під номерами 19/2208, 28/літ. Т., 0/1, які очолювали лікарі Болотнер, Матковський і Шаргіна [11, арк. 13, 48, 98-98 зв., 122, 269 зв.]. При цьому, архівні джерела повідомляють також про проблеми у налагодженні безперебійної роботи цих потягів [10, арк. 52 зв., 55-56, 59].

Широко представленим видом документів є різного роду звіти. Ознайомлення з ними до-

зволяє скласти уявлення про працю евакуаційного відділу Головного військово-санітарного управління від 13 липня по 1 листопада 1919 р. Начальник відділу С. Верхрадський звітував про масштабні роботи, виконані для поліпшення медичної допомоги хворим та пораненим бійцям Дієвої армії УНР. Письмові повідомлення зафіксували факти створення в регіоні шпиталів та дивізійних лазаретів, впровадження дезінфекційних заходів, спрямованих на покращення гігієни у війську, організацію транспортних засобів для перевезення козаків з фронту до тилкових медичних установ, а також утворення штатів санітарної частини збройних сил [13, арк. 137-138, 201, 348, 363].

Важливими архівними джерелами, наповненими значним фактичним матеріалом, є усілякі списки. Так, велику цінність становлять реєстри медичних закладів, підпорядкованих Головному військово-санітарному управлінню, які датовані 27 червня та 14 липня 1919 р. У них зафіксовано назви установ, місця їх розташування, кількість вільних місць для прийому хворих вояків [13, арк. 298, 303-303зв.]. Також виявлено відомості про число козаків, які за станом здоров'я потребували лікарської допомоги. За нашими підрахунками, станом на 6 жовтня 1919 р. у шпиталях Кам'янця-Подільського, розрахованих на лікування усього 2 тисяч пацієнтів, перебувало аж 2837 військовиків, що негативно впливало на умови їхнього утримання і ускладнювало роботу медперсоналу, штат якого не збільшувався. [13, арк. 357].

Набагато менше виявлено документальних свідчень про роботу лазаретів, підтверджених самими військовослужбовцями. У архівному масиві зберігається протокол, підписаний старшиною Петром Голодом, ознайомлення з яким дає можливість скласти розуміння того, як працював пошесний шпиталь, де лікувався сам хворий. У ньому наголошувалося на брак ліків, харчів, неякісне виконання обов'язків медичним персоналом, антисанітарні умови тощо [15, арк. 427].

Отже, зазначені архівні документи ЦДА-ВО України містять цінну інформацію про організацію медико-санітарної служби у армії Української Народної Республіки, частини

якої дислокувалися в Подільському регіоні. Досить важливими є джерела, які містять відомості про роботу санітарних установ як складову відповідного медичного забезпечення військовиків. Інформативними у цьому плані є накази, листування, рапорти, телеграми вищого командування Дієвої армії УНР, державних службовців військово-санітарного управління та медиків військових шпиталів. Попри різне походження, усі вони об'єктивно зафіксували факти створення та діяльності інституцій для надання лікарської підтримки війську, підтверджують наявність процесу формування штату медичного персоналу, вироблення заходів для покращення санітарного становища армії, а також засвідчують про труднощі при виконанні поставлених завдань. Загалом проаналізовані матеріали дають змогу на достатньому рівні розглянути питання щодо функціонування мережі військово-медичної системи у збройних силах Директорії УНР, які знаходилися в зазначеному краї.

Список використаних джерел:

1. Демчучен О. До питання про всебічне забезпечення Армії Української Народної Республіки в період Директорії (1918–1920 рр.) // Питання історії України. 2013. Т. 16. С. 67–70.
2. Муляр В. Організація медико-санітарної служби війська УНР у запіллі (Проскурів-Старокостянтинів) у 1919 р. // Старокостянтинівщина та національно-визвольні змагання (100-річчю Української національної революції 1917-1921 рр. присв.): науковий збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2019. С. 123-128
3. Піняжко Р., Любінець О. З історії організації медико-санітарної служби Української Народної Республіки // Україна. Здоров'я нації, 2013. №1. С. 125-130
4. ЦДАВО України. Ф. 9. Оп.1. Спр.21. 1 арк.
5. ЦДАВО України. Ф. 538. Оп.1. Спр.32. 187 арк.
6. ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп.2. Спр.2. Т.1. 222 арк.
7. ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп.2. Спр.3. Т. 2. 201 арк.
8. ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп.2. Спр.6. 67 арк.
9. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп.1. Спр.48. 484 арк.
10. ЦДАВО України. Ф. 1109. Оп.1. Спр.4. 63 арк.
11. ЦДАВО України. Ф. 1109. Оп.1. Спр.5. 295 арк.
12. ЦДАВО України. Ф. 1109. Оп.1. Спр.6. 361 арк.
13. ЦДАВО України. Ф. 1109. Оп.1. Спр.7. 374 арк.
14. ЦДАВО України. Ф. 1109. Оп.1. Спр.9. 73 арк.
15. ЦДАВО України. Ф. 1109. Оп.1. Спр.11. 556 арк.
16. ЦДАВО України. Ф. 2266. Оп.1. Спр.1. 224 арк.

ДЖЕРЕЛА З ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ В РОКИ НЕПУ (1921-1928)

В статті здійснено умовне групування широкого корпусу джерел з історії Поділля в роки нової економічної політики (1921-1928), дано характеристику архівним джерелам за їхнім походженням. Проведено комплексний аналіз документів і матеріалів 5 державних архівів, низки збірників опублікованих документів, публікацій у республіканських і подільських часописах, мемуарів.

Ключові слова: архів, джерело, документ, неп, мемуари.

Докладне об'єктивне історичне дослідження можливе винятково на основі широкого кола джерел, яке складають документальні та наративні матеріали. Джерела з історії Поділля в роки непу (1921-1928) умовно можна поділити на такі групи: 1) опубліковані та 2) неопубліковані (архівні) документальні джерела; 3) газетна періодика 1920-х рр.; 4) мемуари. Основий масив джерел неупередженої інформації становлять неопубліковані документи та матеріали Національного архівного фонду України.

Архівні джерела за походженням поділяються на підгрупи: а) нормативно-правові та організаційно-розпорядчі документи (законодавчі акти, директиви, накази, постанови, резолюції, офіційні листи та телеграми) вищих партійних і радянських органів, у яких зафіксовано їхню діяльність щодо впровадження непу в УСРР і регіонах республіки; б) виконавчо-розпорядчі документи (накази, циркуляри, обіжники, постанови, доповіді, відозви, оголошення) губернських, повітових (окружних), волосних (районних) органів влади на Поділлі, спрямовані на реалізацію рішень вищестоящих інстанцій; в) інформаційно-довідкові документи (анкети, довідки, звіти, інформаційні та політичні зведення і листи, статистичні матеріали), які містять інформацію про реалізацію зазначених рішень; г) діловодні документи (протоколи засідань і підготовчі матеріали до них) партійних комітетів і органів радянської влади, що розкривають механізми розгляду питань і ухвалення рішень.

Оскільки державна політика апріорі виробляється в столиці, а вже потім реалізується

в регіонах, то відповідним чином було визначено перелік державних архівів, фонди яких містять необхідну для розв'язання завдань і досягнення мети інформацію. Насамперед нами опрацьовані документи, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. На їхній основі можлива реконструкція процесу вироблення рішень, заходів, спрямованих на їхню реалізацію, та ступінь виконання. Зокрема, документи та матеріали фонду "Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів" (ф. 1) містять інформацію щодо організації та проведення виборів до рад різних рівнів, регламентації роботи місцевих рад і їхніх відділів, перманентної роботи з упорядкування та скорочення радянського апарату. Значний масив необхідних даних дають протоколи засідань президії ВУЦВК, на яких обговорювалися різноманітні питання життєдіяльності УСРР і регіонів, ухвалювалися відповідні рішення, зокрема, щодо запровадження непу, боротьби з антибільшовицьким повстанським рухом, який радянська влада називала "бандитизмом", проведення адміністративно-територіальної реформи тощо.

Важливий корпус документів щодо діяльності уряду з реформування, відбудови й розвитку народного господарства та соціально-гуманітарної сфери, політичного становища губерній, боротьби з контрреволюцією, "бандитизмом" і кримінальною злочинністю містить фонд "Рада Народних комісарів Української радянської соціалістичної республіки (РНК УСРР, Раднарком УРСР)" (ф. 2).

Можливість проаналізувати документи, якими обмінювалися уряди УСРР та Російської Федерації, а згодом СРСР, надають документи з фонду “Постійне представництво РНК УРСР при Уряді РНК СРСР” (ф. 3).

Опрацювання матеріалів фонду “Народний комісаріат внутрішніх справ УРСР” (ф. 5) дозволяє не лише отримати цінну інформацію щодо боротьби з кримінальною злочинністю, самогоноварінням, а й стосовно проведення адміністративно-територіальної реформи, визначення статусу та меж населених пунктів, взаємовідносин із церковними громадами тощо. При цьому слід пам’ятати, що НКВС у період непу ще був органом, до відання якого належали всі сфери власне внутрішньої політики. У звичне нам міністерство з винятково правоохоронними функціями він був перетворений у ході масових репресій 30-х років минулого століття.

Багату інформацію щодо проведення землеустрою, розвитку сільськогосподарської кооперації та колективізації в роки непу, стану комун і артільей дає аналіз справ фондів “Народний комісаріат земельних справ УСРР” (ф. 27) та “Всеукраїнська спілка сільськогосподарських колективів” (ф. 559). Чітке розуміння характеру і особливостей міжбюджетних відносин дають матеріалами фонду “Народний комісаріат фінансів УРСР (Наркомфін УРСР)” (ф. 30).

Достатньо цінну інформацію про особливості діяльності мережі роздрібної торгівлі “Ларьок” дослідник отримає, опрацьовуючи матеріали фонду “Всеукраїнське пайове товариство роздрібної торгівлі “Ларьок” (Ліквідком товариства “Ларьок”)” (ф. 57).

Важливі узагальнені відомості про стан шкільної мережі на Поділлі та вищої школи в губернії, матеріальне становище вчителів, прийом у регіоні голодуючих дітей Поволжя містить фонд “Народний комісаріат освіти УРСР” (ф. 166).

Унікальні факти про формування та діяльність комнезамів, організацію загонів неможливі для боротьби з “бандитизмом”, списки та біографії активістів комнезамів, які загинули в цій боротьбі, а також статистичні відомості окружних комітетів неможливі для сільськогосподарські колективи зосеред-

жено у фонді “Всеукраїнський центральний комітет неможливі селян” (ф. 257).

Незамінні першоджерела стосовно реального масштабу голоду в Поволжі та його наслідків, діяльності подолян з надання допомоги голодуючим дітям містяться у фондах “Ліквідаційна комісія Всеукраїнської комісії по боротьбі з наслідками голоду” (ф. 258) та “Центральна комісія допомоги дітям при Всеукраїнському Центральному Виконавчому комітеті” (ф. 283).

Різноманітну інформацію щодо діяльності Держплану УСРР з розвитку сільськогосподарської, споживчої та лісової кооперації, індустріалізації колективних господарств, його участі в проведенні районування тощо містить фонд “Українська державна загальнопланова комісія при Українському економічному засіданні” (ф. 337).

Безцінні дані про методи викачування податку, боротьбу з приховуванням землі та з повстанським рухом містять фонди “Народний комісаріат продовольства УРСР” (ф. 340) та “Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Раді Народних комісарів УРСР” (ф. 3204).

Справи з фонду “Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ)” (ф. 1) Центрального державного архіву громадських об’єднань України містять документи та матеріали, які свідчать про вироблення та реалізацію політики компартії з усіх питань життєдіяльності республіки. Тут акумулювалася інформація про діяльність не лише місцевих партійних організацій та їхніх керівних органів, а й усіх без винятку органів радянської влади, правоохоронних, народногосподарських, громадських та інших структур. Також зберігаються безцінні документи про національно-визвольну повстанську боротьбу українського народу в роки непу, зокрема й на Поділлі, свідчення колоніального характеру дій проти повстанців з боку влади, антинародний характер податкової політики. Критичний аналіз цих справ дозволяє отримати об’єктивну картину стану народного господарства, соціальної сфери, освіти та культури, відносин держави і церкви тощо. Матеріали цього фонду дають повне уявлення про сутність партійно-радянського режиму. Саме тому в радянські часи доступ до

них жорстко регламентувався і потребував від бажуючого ознайомитися з ними 2-ї форми допуску до державних таємниць від КДБ, оскільки практично всі справи даного фонду мали гриф “цілком таємно”.

Опрацювання матеріалів фондів “Комісія з історії громадянської війни при ЦК КП(б)У” (ф. 5) та “Комісія з історії Комуністичної партії і Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У (істпарт)” (ф. 17) дозволяє побачити масштабну пропагандистську кампанію більшовиків із захисту інтересів жертв іноземної воєнної інтервенції та громадянської війни, рівень дискусії в комсомолі з ідейних і організаційних питань.

Ще більше втаємниченими донедавна були документи і матеріали фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Ґрунтовне опрацювання матеріалів фонду “Колекція друкованих видань оперативного архіву КДБ УРСР” (ф. 13), який містить зокрема й документи, які підлягали знищенню, але з якихось причин цього зроблено не було, дозволило виявити та дослідити документальні свідчення про існування українських антирадянських підпільних організацій на Поділлі в 1926-1928 роках. Крім того, вдалося відшукати свідчення про єврейське підпілля в регіоні та боротьбу з ним подільських чекістів.

Відзначаючи важливість документів і матеріалів, які зберігаються у вищезазначених архівах, з огляду на тему статті більшу частину опрацьованих нами документальних джерел склали справи фондів державних архівів Вінницької та Хмельницької областей. Насамперед це фонди “Подільський губернський комітет комуністичної партії більшовиків України” (фп. 1) та “Подільський губернський виконавчий комітет рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів” (фр. 925). Їхнє опрацювання дозволило отримати об’єктивну інформацію про всі сторони життя регіону в досліджуваній період. Дані щодо процесів, які відбувалися на рівні повітів, а після їхньої ліквідації в 1923 р. – округ, містяться у фондах Кам’янецького (фр. 336), Летичівського (фр. 912) і Новоушицького (фр. 1010) повітових виконавчих комітетів рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів;

Вінницького (фп. 29), Кам’янецького (фп. 3), Могилівського (фп. 31), Проскурівського (фп. 301), Тульчинського (фп. 33) окружних комітетів КП(б)У” та Вінницького (фр. 595), Гайсинського (фр. 833), Кам’янецького (фр. 337 і 337 сч.), Могилівського (фр. 489), Проскурівського (фр. 926), Тульчинського (фр. 93) окружних виконавчих комітетів рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Для порівняння процесів, які проходили на Поділлі та Волині, були опрацьовані справи фондів Полонського (ф. 1386) і Старокостянтинівського (ф. 4133) повітових виконавчих комітетів рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів та Шепетівського окружного виконавчого комітету рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (фр. 766) Волинської губернії.

Важливе місце серед джерел посідають опубліковані документи і матеріали. Частина з них, переважно нормативно-правові акти, були надруковані на шпальтах офіційного видання “Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України”.

Більшість же першоджерел побачили світ у різних збірниках документів і матеріалів. Перші з них були надруковані в 20-ті рр. й мали тематичний характер. Так, у 1925 р. було проведено інкорпорацію нормативно-правових актів, які регламентували прийом на роботу, тривалість робочого дня, відпочинку та відпустки молоді, умови оплати праці цієї категорії працюючих [1]. Зберігають свою актуальність і в наш час збірники, присвячені ходу та підсумкам адміністративно-територіальної реформи 1923–1925 рр. [2], організації роботи депутата місцевої ради (як приклад надання допомоги обраним уперше) [3]. Цінну інформацію щодо перетворень на Поділлі в роки непу містять збірники, видані працівниками держархіву Вінницької області в 1957 і 1987 рр. [4]. Зауважимо, що укладачі цих збірників працювали в певних історичних умовах, що не могло не позначитися на характері відібраних для публікації першоджерел. Тому лише у наш час з’явилася можливість надрукувати документи, які розкривають всю палітру подій доби непу на Поділлі [5]. Необхідно звернути особливу увагу на фундаментальне видання документів і матеріалів “Советская де-

ревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД» [6], яке своїм об'єктивним підходом до публікації першоджерел дисонує з домінуючою у Росії тенденцією на прославлення Сталіна та фактичною реабілітацією комуністичного режиму.

До кола опублікованих джерел також належать видання ЦСУ УСРР, у яких міститься багатий статистичний матеріал щодо сільського господарства [7], підсумки всесоюзного перепису населення 1926 р. [8] та комплексні дані щодо окремих округ Подільського краю [9]. Логічним продовженням цих видань є «Політекономічний опис Проскурівської округи за даними 1930 року» [10].

Цінними є публікації рішень, стенограм засідань, бюлетенів та інших документальних матеріалів, продуктованих радянськими та компартійними органами Поділля у вигляді окремих брошур [11]. Надзвичайно важливим є унікальний дослідницький проект Інституту історії України НАН України «Україна: хроніка ХХ століття» [12]. На основі аналізу величезного обсягу архівних матеріалів та публікацій у часописах авторський колектив, шляхом публікації витягів з них, реконструював щоденні події в Україні впродовж майже всіх 20-х років.

Важливі документальні дані щодо адміністративно-територіальної реформи 1923-1925 рр. містять статті голови Держплану УСРР Г. Гринька [13], членів секції з районування Держплану УСРР І. Вологодцева й В. Ключова [14], брошура секретаря ВУЦВК П. Буценка [15]. В них ми знаходимо багату інформацію не лише щодо проведення цієї реформи, а й про маловідомі пропозиції тогочасних російських керманів розділити УСРР на дві області – промислову та сільськогосподарську.

Різноміснну інформації про повсякденне життя регіону в роки непу дало ознайомлення з публікаціями республіканської газети «Вісти ВУЦВК» та місцевих часописів: «Вісти», «Известия», «Праця кличе!», «Проскурівський пролетар», «Робітнича газета», «Рабочий подросток», «Червоний казак», «Червоний кордон», «Червоний край» тощо. Зазначимо, що тогочасні газети, реалізуючи ленінські настанови щодо партійності преси, були активними учасниками будівництва радянського суспільства. Газети були не стільки інформаційними

органами, скільки засобом пропаганди політики партії. З номера в номер проводилися ідеї непримиренної боротьби з ворогами трудового народу, до яких відносили петлюрівців, куркулів, саботажників, самогонників, бюрократів тощо. Постійно пропагувався передовий досвід чи то в сільському господарстві, чи в промисловості, чи в культурному будівництві. Широка мережа сількорів дозволяла виявляти і вести боротьбу з дрібними негараздами. Зате успіхи були великими, перемоги – масштабними, а світле майбутнє – близьким. Всі, хто цього не розумів, вважалися підозрілими елементами. Невдовзі по завершенні непу їх переक्валіфікували на ворожих елементів і знищили.

Важливим історичним джерелом є спогади очевидців подій. У 30-40 рр. ХХ ст. було опубліковано низку розповідей учасників визвольних змагань. Серед них є роботи, в яких безпосередньо аналізувався перебіг повстанської боротьби на Поділлі в 20-х роках: спогади керівника повстанської боротьби на Поділлі Я. Гальчевського «Проти червоних окупантів» [16] та документальна повість Ю. Горліса-Горського (Городянина-Лісовського) «Отаман Хмара. З таємниць ГПУ» [17]. Хоч вони мають відверто суб'єктивний характер, проте дозволяють відчутти характер епохи, настрої безпосередніх учасників подій та їхніх очевидців. Крім того, в них міститься інформація, яка не завжди збереглася в інших джерелах.

Широкі можливості відкриває перед дослідником використання глобальної інформаційної мережі Internet. Однак користування її ресурсами потребує пильності та критичного підходу до розміщеної там інформації, вимагає її перепереверки. Це зумовлено оприлюдненням у мережі як достовірних публікацій, так і матеріалів сумнівного характеру.

Отже, комплексний аналіз документів і матеріалів архівних справ Національного архівного фонду України, збірників та окремих опублікованих документів, публікацій у республіканських і подільських часописах, спогадів учасників визвольних змагань дозволяє сформувати автентичну, вірогідну та репрезентативну джерельну базу, яка робить можливим отримання інформації достатньої для розкриття проблеми загалом і окремих напрямів зокрема.

Джерела та література

1. Скарубский М. Законы о труде рабочей молодежи / М. Скарубский, Н. Коптев, П. Черновол / Под ред. и предисловием Е. Г. Горбачева. Харьков: Из-во "Пролетарий", 1925. 152 с.
2. Районирование СССР. Сборник материалов по районированию с 1917 по 1925 год. Под ред. К. Д. Егорова. Москва-Ленинград: Изд-во "Плановое хозяйство", 1926. 295 с.; Адміністративно-територіальний поділ У.С.Р.Р. При 3-х ступневій системі врядування (за даними на 1 жовтня 1925 року) / Центральна Адміністративно-Територіальна Комісія при ВУЦВК'у. Харків: Друкарня ВУЦВК'у "Червоний Друк", 1925. 110 с.
3. Радянське будівництво. Порадник для низового робітника на районі та селі. Зі вступною статтею Члена Президії-Секретаря Київського Окрвиконкому В. М. Стойкевича. Київ: Газета "Вісти ВУЦВК", 1926. 363 с.
4. Поділля в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.): Збірник документів і матеріалів / [Ред. кол.: І. О. Пшук (відпов. ред.), А. Г. Бабенко, С. Я. Вініковецький та інш.]. Вінниця, 1957. 560 с.; Социалистическое строительство на Виннитчине: Документы и материалы: (1921–1941) / [Сост. В. Ф. Воловик и др.; редкол.: Г. Я. Буртяк (руководитель) и др.]. Одесса: Маяк, 1987. 272 с.
5. Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр.: Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" (голова І С. Гамрецький, заступники В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін./ Автори-упорядники: Р. Ю. Подкур, В. Ю. Васильєв, П. М. Кравченко, В. П. Лациба, І. П. Мельничук, В. І. Петренко. Вінниця, ДП "ДКФ", 2007. 704 с. ; Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції "згори". 1928–1940 / Авт. вступ. ст.: В.Васильєв, Р. Подкур; [упоряд.: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Петренко]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. 528 с.; Поділля та Південно-Східна Волинь у перші роки радянської влади (в документах та матеріалах) / [Автор-упоряд., передмова, коментарі М. П. Олійник]. Хмельницький: ХНУ, 2008. 268 с. ; Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919-1921) і повстанського руху під проводом Я. Гальчевського (1921-1924): збірник документів та матеріалів / [упоряд.: Байдиш В.Г., Завальнюк О.М., Олійник Ю.В., Галатир В.В., Павлунішена Т. Д.]. – Кам'янець-Подільський: ПП "Медобори-2006", 2015. 536 с. (серія: "Праці Державного архіву Хмельницької області": вип. 12).
6. Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 1. 1918–1922 гг. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. Москва: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2000. 864 с. ; /Т. 2. 1923-1929 гг./ , 2000. 1168 с.
7. Сельское хозяйство Украины. Харьков: Издательский отдел НКЗ, 1923. 232 с.; Статистика України. Серія II. Підсумки весняного обслідування сільського господарства України в 1924 р. (Вибірковий перепис селянських господарств). Харків-Київ: Центральне статистичне управління УСРР, 1925. Т. III. Вип. 7. № 59.
8. Всесоюзная перепись населения 1926 года. – Т. XII: Украинская Социалистическая Советская Республика. Правобережный подрайон. Левобережный подрайон: народность, родной язык, возраст, грамотность / Центральное статистическое управление СССР, Отдел переписи Москва: Издание ЦСУ Союза ССР, 1928. 472 с.
9. Проскурівська округа. ЦСУ УСРР. Харків, 1926. 58 с. (Матеріали до опису округ УСРР).
10. Політ-економічний опис Проскурівської округи за даними 1930 року. [Автор-упорядник, передмова, коментарі М. П. Олійник]. Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2010. 80 с.
11. Бюлетень X Подольской Губернской Конференции КП(б)У 6-7 мая 1924. № 1. 31 с.; № 2. 21 с.; № 3. 13 с.; Отчет Проскуровского Окрпаркома за период работы от 4 по 5 окрпартконференции (с марта по 25 ноября 1923 г.). Проскуров: гос. типография, 1923. 48 с.
12. Україна: хроніка XX століття. Довідкове видання. Рік 1921 / Ольга Мовчан / Ред. рада В. М. Литвин (гол.) та інші; Ред. колегія В. А. Смолій (гол.) та ін. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2006. 289 с.
13. Гринько Г. Ф. К вопросу о районировании (вместо вступления) / Г. Ф. Гринько. Материалы по районированию Украины. Харьков: Госплан УСРР, 1923. С. IX-XVII.
14. Вологодцев І. К., Ключков І. К. Описание губерний и округов /Материалы по районированию Украины. Харьков: Госплан УСРР, 1923. С. 45-96.
15. Буценко А. И. К вопросу о районировании Украины / А. И. Буценко. Харьков: Госполитиздат Украины, 1925. 54 с.
16. Гальчевський Я. Проти червоних окупантів. Кам'янець-Подільський: ПП "Медобори-2006", 2011. 360 с.
17. Горліс-Горський Ю. Отаман Хмара / "Ми ще повернемось!": Спогади. Поезії. Документи. Листування / Р М. Коваль. Бібліотека Історичного клубу "Холодний Яр". Київ: Історичний клуб "Холодний Яр". Вінниця: ДП "ДКФ", 2012. С. 191-230.

Олійник С. В.

ФОНД 2188 ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ І УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ НА ПОДІЛЛІ

Стаття має джерелознавчий характер. Вона присвячена характеристиці фонду 2188 Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. На основі аналізу описів фонду доводиться його вагомість для вивчення історії Української Галицької армії на Поділлі в липні 1919 – травня 1920 рр.

Ключові слова: архів, архівний фонд, галицьке військо, Поділля, Українська Галицька армія, Українська революція 1917-1921 рр.

Українська революція 1917-1921 рр. не безпідставно вважається однією із найяскравіших сторінок вітчизняної історії. Українському народу прийшлося вести боротьбу за збереження власної державності. Активним учасником цього процесу була Українська Галицька армія (УГА). Впродовж липня 1919 – травня 1920 рр. вона діяла на теренах Поділля. Цій сторінці галицького війська, в тій чи іншій мірі, присвячено чимало публікацій, від невеликих заміток до монографічних видань, авторами яких були представники української діаспори [6; 9; 10; 16; 18-19], радянські [17], зарубіжні [5; 21; 22] та сучасні вітчизняні [1-4; 7; 8; 11-15] історики. А будь-яке наукове дослідження не може бути об'єктивним без використання джерел, насамперед архівних. Стосується це і участі УГА в боротьбі за українську державність на Поділлі в липні 1919 – травня 1920 рр.

Основний масив документів і матеріалів, що стосується діяльності УГА на теренах подільського краю у зазначений вище період зберігається в Центральному державному архіві вищих органів і влади України, що розташований у Києві. Переважна більшість їх зосереджена в окремому спеціальному фонді 2188 «Начальна Команда Галицької Армії Західної Области Української Народної Республіки (м. Чортків)», який складається з чотирьох описів. У більшості вони україномовні, з галицьким діалектом. Документальний матеріал як машинописний, так і виконаний від руки. Є документи оформлені за допомогою олівця. У фондах зустрічається чимало німецько і польськомовних текстів. Мають місце і такі випадки, як напи-

сання українськомовного тексту на друкарській машинці з польським шрифтом. На жаль є тексти важкодоступні для прочитання.

Перший опис складається з цілого ряду розділів. У розділі I «Канцелярія» вміщено накази Начальної команди (командування) та її штабу, оперативні зведення про хід бойових дій, продовольчий стан і т. п. окремо за 1918, 1919, 1920 рр. Щодо останнього, то він представлений всього кількома справами, які хронологічно доведені до початку лютого 1920 р. Розділ II «Начальна Інтендантура» (1919, 1920) включає в себе матеріали листування з командирами корпусів, бригад, департаментом військових справ про проблеми постачання і забезпечення армії провіантом, обмундируванням тощо. Розділ III «Канцелярія Польового Контролю» (1919) складається з шести справ. Їх матеріали хронологічно охоплюють період з вересня і до початку листопада. В основному – це листування з польовим контролером про ревізію рахунків. Все це дає змогу значно глибше з'ясувати стан матеріального та харчового забезпечення війська. Розділ IV «Команда Етапу Армії» охоплює весь 1919 р. і містить листування з Державним секретарем військових справ щодо матеріально-технічного, господарського та харчового забезпечення війська. Проблеми господарського характеру розглядаються в наступних розділах (V-VII) – «Ліквідатура» (1919), «Експозитура» (1919) та «Інтендантура етапних формацій» (1919). Велику цінність для з'ясування пропагандистської та культурно-просвітницької роботи галицького війська на Поділлі мають документи розділу VIII

«Пресова Квартира». Про різноманітні аспекти життєдіяльності окремих військових з'єднань йдеться у розділі ІХ «Окремі військові частини Галицької Армії» (1918-1920). Тут зберігаються накази корпусам, бригадам, оперативні донесення про хід бойових дій, розвідувальні звіти, відомості про виплату продовольчого та грошового забезпечення, списки на виплату і т.п. Питання фінансового характеру простежуються за документами розділу Х «Бухгалтерська книга». Завершується опис блоком справ, присвячених оперативно-розвідувальними та адміністративними питаннями.

Матеріали першого опису дають унікальну змогу внести ясність щодо чисельного складу Української Галицької армії, на час прибуття в середині липня 1919 р. на Поділля [24], простежити бойовий шлях галицького війська на теренах краю, проведення ними як наступальних, на кшалт липневої Проскурівської [22], так і оборонних [28]; доволі детальну інформацію щодо організації та проведення культурно-освітньої та пропагандистської роботи, яка велася у війську, як серед стрільцтва, так і серед місцевого населення [26]; забезпечення армії [24; 25; 27], навіть через укладення угод з подільськими торгівцями [23]; поповнення війська через мобілізації [30; 31; 34] та підготовку старшинських кадрів [29] тощо.

Різнманітна інформація про наддніпрянський період галицького війська знаходиться у документах за 1919-1920 рр., що згруповані у другому описі. Значна частина справ не має чіткого хронологічного розмежування і включає матеріали за обидва роки. Документи, накази і розпорядження Начальної команди, Команди етапу армії дають змогу простежити широке коло проблем, передусім господарчих, пов'язаних з галицьким військом. Зустрічаються і оперативні звіти [41], в т.ч. і по окремих районах подільського краю, наприклад, в районі

Вінниці [36] чи Брацлава [35] восени 1919 р., інформації про реорганізацію УГА в ЧУГА [33; 45], доповіді, довідки про військово-технічний і моральний стан війська, проведення мобілізації і взаємини з місцевим населенням [40; 42], розвіддані [38], санітарний стан війська [39] тощо. Тут вміщена маловідома інформація про перебіг переговорів командування галицького війська з керівництвом денікінської армії у Зятківцях у листопаді 1919 р. [32].

Документи і матеріали третього опису хронологічно поділено на дві частини – окремо за 1919 і 1920 рр. Вони представлені наказами Начальної команди, її штабу, Команди етапу армії, а також оперативними зведеннями, інструкціями, звітами, що дають змогу з'ясувати різні питання управління військами, їх бойової діяльності. Також у ньому вміщено з справи, пов'язаних з пропагандистською діяльністю галицького війська на теренах Поділля [40; 41]. Окремо відмітимо матеріали, що стосуються діяльності унікального у своєму роді Дунаєвецького освітнього гуртка, створеного галицькими стрільцями, його співпраці з подільцями [42].

Найменше інформації про подільський період галицького війська вміщено у документах, згрупованих у четвертому описі. Це накази і розпорядження по армії, адміністративно-господарські справи [43-45].

Таким чином, фонд 2188 Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України є важливим джерелом для дослідження історії Української Галицької армії на Поділлі. Він складається з чотирьох описів, в яких зосереджено надзвичайно потужний пласт документів і матеріалів, які дозволяють простежити бойовий шлях галицького війська на теренах подільського краю, його внутрішній устрій, систему забезпечення, взаємини з місцевим населенням і т.п. впродовж липня 1919 – травня 1920 рр.

Джерела та література

1. Березинський В. Г. Військова організація основних українських 264. державних формувань / [Акад. Збройн. сил України]. Київ, 1995. Ч. 3. 39 с.
2. Березинський В. Г. Червона Українська Галицька армія / [Акад. Збройн. сил України]. Київ, 1997. 39 с.
3. Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети / [За заг. ред. Кузьмука О. І.]. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 448 с.
4. Гордієнко В. Українська Галицька Армія. Львів: Меморіал, 1991. 111 с.

5. Грицкевич А. П. Борьба за Украину, 1917-1921/ [под науч. ред. А. Е. Тараса]. Минск: Современная школа, 2011. 528 с.
6. Доценко О. Літопис української революції. Матеріали і документи до історії української революції. Київ; Львів, 1923. Т. 2. Кн. 4. 362 с.
7. Завальнюк О.М., Олійник С.В. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): монографія. Вид. 2-е, доп. і перероб. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. 292 с.
8. Західно-Українська Народна Республіка.1918-1923: Історія / [керівник авторського колективу й відповід. ред. О.Карпенко]. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. 628 с.
9. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років 302. ХХ ст.). 4-е вид., змінене і доповн. /І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін. Львів: Світ, 1992. 702 с.
10. Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році: короткий історичний огляд. 2-е вид. Мюнхен, 1946. Кн. 2. Ч. 3. 200 с.
11. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійсь312. ке протистояння: Наукова монографія. Київ: Темпора, 2006. 576 с.
12. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія галицького стрілецтва. Львів.: Каменяр, 1991. 200 с.
13. Макаруч С.А. Українська республіка галичан: Нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997. 191 с.
14. Папікян А.Л. Збройні сили України двадцятого століття. Львів: Кобзар, 1999. 308 с.
15. Солдатенко В. Ф., Савчук Б.П. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. Київ: Світогляд, 2004. 213 с.
16. Удовиченко О.І. Україна у війні за державність. Історія організації 422. і бойових дій Українських Збройних сил 1917-1921. Київ: Україна, 1995. 206 с.
17. Українська РСР в період громадянської війни 1917-1920 рр.: У 3 т. Т. 2: Розгром куркульської Директорії. Вигнання інтервентів Антанти. Визволення України від денікінців / [Ред. кол. А. Д. Скиба (голов.), Гудзенко П. П., Доній М. Р. та ін.]. Київ: Політвидав України, 1970. 421 с.
18. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. 317 с.
19. Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. Вінніпег: Вид-во Дм. Микитюка. 1974. 396 с.
20. Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918-1920 / [pod red. 438. Т. Krzastka]. Warszawa, 2009. 471 s.
21. Slipiec J. Drogi niepodległości – Polska i Ukraina 1918-1921. Warszawa: Dom wydawniczy Bellona, 1999. 299 s.
22. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.1. Спр.58. Оперативні донесення військових частин та розпорядження Начальної команди Галицької армії про хід військових дій і розташування військ 12 червня – 13 серпня 1919 р. 191 арк.
23. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.1. Спр.73. Листування з головною інтендантурою штабу армії про порядок проведення реквізиції хліба для потреб армії, постачання її провіантом, обмундируванням і грошовим задоволенням 1919 р. 170 арк.
24. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.1. Спр.103. Листування з Диктатором ЗУНР, Держсекретаріатом військових справ, штабом армії про реквізицію у населення продовольчих продуктів, постачання й забезпечення провіантом і обмундируванням армії, призначення й увільнення командного складу інтендантури. Списки старшин, призначених до організацій, підвідомчих інтендантурі 15 липня – 11 серпня 1919 р. 314 арк.
25. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.1. Спр.106. Листування з Державним секретаріатом військових справ, командою бригади УСС про потсуплення й забезпечення провіантом і обмундируванням армії, виплату утримання козакам та реквізицію продовольчих продуктів у населення 21-30 вересня 1919 р. 337 арк.
26. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.1. Спр.117. Плани організації Пресової квартири Галицької армії 30 квітня – 19 грудня 1919 р. 45 арк.
27. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.1. Спр.120. Накази І галицького корпусу 1919 р. 45 арк.
28. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.1. Спр.131. Накази Команди 3-ї бригади 20 серпня 1919 – 4 березня 1920 рр. 52 арк.
29. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.1. Спр.270. Оперативні зведення, накази по адміністративним частинам, військам Галицької армії 1919-1920 рр. 298 арк.
30. ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп.1. Спр.275. Оперативні зведення Галицької армії, відомості про стан Галицької армії 1919-1920 рр. 303 арк.
31. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.1. Спр.276. Оперативні і розвідувальні зведення та накази по Галицькій армії 1919-1920 рр. 304 арк.
32. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп. 2. Спр. 5. Копии протокола заседания объединённой комиссии представителей командования Галицкой армии и деникинской армии. 2 арк.
33. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп. 2. Спр. 38. Приказы по Красным Украинским Галицким войскам 23 февраля – 21 апреля 1920 г. 111 арк.
34. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.2. Спр.101. Переписка Галицкой армии о мобилизации в районах Литин, Летичев, Винница, о массовом дезертирстве и разложении армии, перевозке войск по железной дороге 1919 г. 96 арк.
35. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.2. Спр.110. Приказы и оперативные сводки о действиях в районе Брацлава. Радио-известия, информационные известия Прессбюро Украины 14-22 октября 1919 г. 59 арк.

36. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.2. Спр.112. Приказы и оперативные действия оперативно-армейской группы генерала Кравса в районе Винницы 22-23 октября 1919 г. 106 арк.
37. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.2. Спр.131. Доклады командования Галицкой армии Революционному Военному Совету XII армии о их реорганизации. Переписка с Полевым штабом по оперативным вопросам 30 марта – 24 апреля 1920 г. 94 арк.
38. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.2. Спр.133. Разведывательные и информационные сводки 50. штаба Галицкой армии 27-28 сентября 1919 г. 75 арк.
39. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.2. Спр.167. Штаты и организация санитарных учреждений Галицкой армии 29 февраля – 25 марта 1920 г. 84 арк.
40. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.3. Спр.14. Приказы штаба Начальной команды Галицкой армии 15-29 июля 1919 г. 46 арк.
41. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.3. Спр.18. Приказы войскам Галицкой армии 6 апреля – 30 ноября 1919 г. 37 арк.
42. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.3. Спр.39. Инструкции для пропаганды о целях Украинской Народной Республики и список старшин Начальной Команды 31 мая – 25 ноября 1919 г. 12 арк.
43. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.4. Спр.3. Приказы штаба главной управы войск октябрь 1919 г. 17 арк.
44. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.4. Спр.9. Переписка с главным атаманом, военной канцелярией, военными управлениями о сборе денег в пользу армии, организацию практических инженерных курсов и др. октябрь-ноябрь 1919 г. 286 арк.
45. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.4. Спр.12. Приказы Полевого штаба армии за февраль-апрель 1920 г. 71 арк.

Прокопчук В. С.

ДЕЯКІ ФАКТИ З ПОВСЯКДЕННЯ ВИХОВАНЦІВ КИТАЙГОРОДСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ТЕХНІКУМУ (за спогадами колишнього його учня Онуфрія Матвійчука)

У публікації подано спогад колишнього учня Китайгородського сільськогосподарського технікуму, згодом учителя початкових класів Слобідкоракнівської ПШ, директора Блищанівської семирічної школи, Гірчичнянської вечірньої середньої школи сільської молоді О.М. Матвійчука, спогад, що проливає світло на деякі аспекти повсякденного життя тогочасного студентства.

Ключові слова: Китайгород, сільськогосподарський технікум, Онуфрій Матвійчук, харчування, репресії.

10 березня 1992 року я, тоді завідуючий Дунаєвським райвідділом освіти, отримав листа від колишнього директора Гірчичнянської вечірньої середньої школи сільської молоді, на той час пенсіонера Онуфрія Михайловича Матвійчука. Він просив обов'язково приїхати до нього хворого, бо мав намір передати мені – історику - краєзнавцю, голові районної організації створеної 1990 року Всеукраїнської спілки краєзнавців свої спогади. А ще просив поклопотати про підвищення пенсії, яка, на його думку, була несправедливо занижена. Питання з пенсією вдалося успішно вирішити, встановивши йому статус інваліда війни. А ось поїхати в село все якось не вистачало часу. Через три місяці знову отримав листа, де крім слів вдячності за турботу про пенсію прозвучала тривога, що із-за погіршення здоров'я (ішемічна хвороба серця, астма) можемо і не побачитись. Відклав усі справи і поспішив у Гірчичну, де жив Онуфрій Михайлович. Кілька годин просиділи біля хати, я вислухав сповідь ветерана про пережите і зрозумів, що його життя - то досить цікаве віддзеркалення складної доби в життєдіяльності непересічної особи.

Син бідняків із села Іванківці на Дунаєвщині, 1909 року народження він пам'ятав деякі епізоди часів Першої світової війни, був учасником революційних подій і національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., становлення радянської влади, радянської школи, здобув професійну освіту, бачив усі несправедливості 1920-1930 рр., по - своєму сприймаючи і колективізацію, і хлібозабирання, які остаточно обездолили селянина і привели до голодомору,

був учасником і жертвою Другої світової війни, отримав поранення, відбув полон, фільтраційний табір, став педагогом, ще до війни очолюючи Тернавську початкову, Савинецьку семирічну та Удрівецьку середню школи Солобковецького району, а після війни - Блищанівську семирічну і майже до виходу на пенсію - Гірчичнянську середню школу сільської молоді Дунаєвського району. Очолював і парторганізацію колгоспу ім. Суворова в с. Гірчична, був лектором товариства «Знання», пропагандистом, завідував сільським парткабінетом, власне - став учасником і свідком багатьох історичних подій.

Під кінець нашої розмови Онуфрій Михайлович виніс з хати 14 учнівських зошитів своїх спогадів, написаних у проміжку 1980-1984 рр. На першому із них написав «Молодому поколінню присвячую», в останньому - «Прокопчуку Віктору Степановичу заповідаю для використання. 2 червня 1992 року». За дві неділі йому виповнилося 83 роки, а незабаром Онуфрія Михайловича не стало.

Ознайомившись зі спогадами, зрозумів, що вони є дзеркалом епохи, цінним нарративним джерелом, і можуть стати наочним підтвердженням процесів, які проходили в складну перехідну добу в окремо взятому мікрорегіоні. Виникло бажання надрукувати їх повністю, супроводивши коментарями і примітками. Однак фінансова ситуація, особливо з середини 90-х різко погіршилася і віднайти кошти на окреме видання не виявилось можливим. Деякі сюжети зі спогадів ввійшли до моїх книг. Однак відчуття незреалізованості задуму, бажання

віддати данину життєвому подвигу педагога - старшого колеги супроводжує мене й досі. Оприлюднюючи дешифру з мемуарів О.М. Матвійчука, у такий спосіб виконую побажання їх автора, а читачам і дослідникам історії адресуємо живі свідчення повсякденного життя і неймовірних труднощів тогочасного студентства. Надамо слово авторіві споминів:

«Прочитали ми (з Миколою Беймаром із с. Слобідка Іванковецька Дунаєвецького району - В.П.) оголошення в газеті «Червоний кордон», що Китайгородський сільськогосподарський технікум оголошує набір на агрономічний відділ. Ми не гаяли часу, зібрали документи і поїхали в технікум. Обоє взяли довідки з комітету незаможних селян, що наші батьки були членами КНС і поїхали здавати екзаменів. Дуже боялися, що не витримаємо екзаменів, але благополучно витримали і були зараховані студентами.

Після екзаменів ми з Беймаром почали готуватися до виїзду на навчання. Беймарів вітчим Павзюк поробив нам розкладушки, мами пошили матраци, дали подушки. Все це поклали на віз (Беймарів вітчим мав власні коні), забрали книжки, зошити і поїхали. Пам'ятаю як сьогодні, що вночі випав великий сніг на зелені дерева, від ваги снігу ламалося гілля.

Приїхали на місце, дали нам кімнату на 12 чоловік, одну гасову лампу. Погано було вчитися при такому світлі, але іншого тоді не було. Нас з Миколою Беймаром не зачислили на стипендію, бо наші батьки платили сільськогосподарський податок - Беймарові батьки 3 крб. в рік, а моя мама - 1 крб. 80 коп. Беймар трохи матеріально краще стояв, його нерідний батько мав тяглову силу і міг якусь копійку заробити, старший брат Леонід був шевцем, теж заробляв й інколи давав Миколі гроші. А мені не було від кого чекати й копійки. Вчилися тоді по п'ятиденках: чотири дні вчимося, а п'ятий - вихідний. За чотири дні все, що дала мати з'їдав. На другу п'ятиденку після уроків йшов шукати харчі, цебто жив на підножному кормі: знайду на полі технікуму кілька помідорів - з'їм, проберусь до сушарки - з'їм кілька задимлених грушок, на вечерю принесу кілька яблук, випрошу в студентів кусок хліба - цим і повечеряю. Зроблю уроки і лягаю спати.

Технікум нам сподобався. Він містився над великим ярмом у двоповерховому будинку. Обійти його можна було тільки з фасаду, з тильної сторони він був неприступний - глибокий яр, кам'яна круча. Технікум мав своє господарство - поле, сад, сільськогосподарський реманент, тяглову силу, склади, а також добре обладнані навчальні кабінети. Все господарство технікуму вночі охоронялося черговими студентами в кількості 6 чоловік, озброєними вогнепальною зброєю. Щовечора старший черговий прикордонник викликав студентів, проводив інструктаж, давав по 5 патронів і гвинтівку, про що ми розписувалися в караульній книзі. Він же вказував об'єкти, які треба було охороняти цілу ніч. Кордон від Китайгороду був недалеко, а тому охороняти господарство технікуму треба було надійно.

Часто ми з Беймаром на вихідні ходили додому. Виходили з технікуму в 16 год. дня, а додому добиралися о 2-ій ночі. Змучувалися дуже. З Китайгороду попадали до Жванчика, і через Ростю, ліс Довжок добиралися до Іванковець. Мама мусила позичити або купити одну - дві буханки хліба, розжитися з літру сметани, давала яблук, грушок, городини і все це на другий день на плечі і в путь - дорогу на Китайгород.

Були і такі дні, коли на підножному кормі не можна було прохарчуватися, і тоді ми з товаришами стояли під столовою, поки всі пообідають чи повечеряють, можливо і нам щось лишиться. На пошук корму йшло багато часу, а на навчання його майже не залишалося.

Після 7 жовтня 1927 року¹ в технікумі сталися небувалі події - радянські внутрішні органи арештували директора технікуму Кобилянського, багатьох вчителів і студентів старших курсів, звинувачуючи, що вони були членами контрреволюційної націоналістичної організації СВУ.

Щосуботи підбирали старших хлопців технікуму - комсомольців і залучали до лекторської групи для поширення агрономічних знань у навколишніх селах. Одного разу послали і мене читати лекцію про переваги соціалістичної форми господарювання над одноосібним господарюванням в село, назву якого забув. Голові сільради дали розпорядження зібрати людей

на 8 год. вечора до сільського клубу. Я подав голові сільради направлення від технікуму, він на мене косо подивився:

- Зараз люди зберуться, і ти прочитаєш, що там надряпав.

Я посидів з півтори години - сходилися повільно, по одежі бачив, що то бідняки. Потім читав свою доповідь хвилин 30 - 40. Почали задавати питання, а їх було чимало: що мають люди усупільнювати? Чи правда, що в комуні будуть спільні жінки, що люди будуть спати під одним одялом? Що дасть людям колективне господарювання? та ін. Відповідав, як міг. Люди швидко розійшлися, зник і голова сільради, а я залишився сам. Якась жінка, певно техпрацівниця, закінчила замітати і звернулася до мене:

- Ти, хлопче, будеш тут ночувати чи підеш в Китайгород?

- Напевне піду,- нерішуче мовив я.

Вийшов з клубу, а навкруги темно, хоч око вибери. Обмірковую, де та дорога, якою йшов до клубу. Врешті пішов. А за селом ще темніше, ні вогника. Не помітив, як збочив на польову дорогу. Час від часу присідав, намагаючись побачити бодай якийсь вогник»².

Далі Онуфрій Михайлович з відстані у більш ніж 50 років з великою долею гумору розповідає про нічні мандри в пошуку Китайгорода. Наведемо один із заключних майже детективних епізодів його блукань.

«Поспішаю йти, а куди - не знаю. На обрії, коли присів, показала темна пляма. Подумав, що то може село або ліс, в напрямку чорної плями прискорив хід. Пляма збільшувалася, вже проглядали контури дерев. Наблизившись, ледь не впав у канаву. Подумав, що це ліс, бо тільки його обкопують канавою. Видерся на насип - нічого не видно, чорно, ні гавкоту псів, ні співу когутів. Остаточо переконуюсь, що це ліс. На мені все мокре від дощу і поту. Думаю, дійду до дерев, щоб обіпертись і трохи відпочити. Зробив кілька кроків, зашпортнувся за щось тверде і полетів вниз. Блиснуло в очах, приголомшеним несподіванкою і сильним ударом у голову знепритомнів. Не знаю скільки пролежав на дні ями, піднявся і став обмацувати стіни. Трохи повеселішав, думаючи, що то, мабуть, хазяїн викопав яму на буряки чи

картоплю, а отже я попав таки в село. Почав драпатися наверх, вилізти трудно – стіни від дощу зробилися слизькими. Помалу з останніх сил дотягнувся до краю ями, вхопився за якийсь корчик, виповз на поверхню і остовпів з переляку - неподалік ями стояв хрест. Мене охопив жах від усвідомлення, що серед темної ночі опинився на цвинтарі. І я з переляку знову полетів у яму, викопану для покійника. Не знаю скільки просидів я на дні ями, а коли трохи пройшов переляк, почав знову драпатись наверх. Небо почало світлішати, почувся гавкіт псів, закукурікали півні, і мені полегшало, бо мама не раз казала, що коли запіють півні, то вже ніяка нечиста сила не страшна»³.

Обліплений з ніг до голови постукав у хату, в якій світилося віконце, перелякав бабусю, що з досвітку сиділа за куделею, попросив показати дорогу на Китайгород і вранці, ще до початку занять, дібрався до технікуму. Зустрічні з острахом поглядали і хитали головами. У гуртожитку товариші по кімнаті теж розглядали лектора – невдаху, як дивину. Позбігалися хлопці і з сусідніх кімнат послухати одісею, хто співчував, а врешті всі реготали з невдалого дебюту новоспеченого лектора. Цього дня на заняття він не пішов.

«Настав листопад. Дуже похолодало. Наприкінці листопада випав сніг. Підножним кормом кормитися стало трудніше. Холодно було стояти і під кухнею, щоб після сніданку, обіду чи вечері дали поварі лишки супу чи борщу. Дуже часто виходив повар і казав розходитися, бо нічого не залишилося. Голодні лягали спати. Ранок був не крацим, на голодний шлунок наука не засвоювалася.

Додому за 50 км ходити було не можливо. А тут ще міліція кожного дня довідується, викликають то одного, то другого. НКВС розкрив у технікумі націоналістичну організацію СВУ. Директор технікуму Кобилянський, ініціали не можу згадати, та багато студентів були заарештовані, столову закрили. І ми з Миколою Беймаром вирішили залишити навчання. Приїхав його вітчим Павзюк і забрав нас додому. Микола повернувся в Гірчичну закінчувати 7-ий клас, а я вирішив піти в Дунаївці, де відкрили платні підготовчі курси до вступу у вузи...»⁴.

Як бачимо, авторові спогадів не випало закінчити технікум, його навчання виявилось не тривалим, але залишило в пам'яті кілька яскравих фактів про нелегке напівголодне життя тогочасного студентства, прикордонне становище Китайгорода і участь учнів технікуму в охороні технікуму і населеного пункту, про репресії кінця 1920-х років, які грубо ввірва-

лись в освітнє життя, скалічили долю директора Кобилянського, окремих педагогів та учнів технікуму, про використання студентства в агітаційній роботі з морально - психологічної підготовки жителів села до знищення справжніх сільських господарів, на яких влада навішала клеймо «куркулів», проведення суцільної колективізації.

Примітки:

1. Онуфрій Михайлович Матвійчук допустився помилки - масові арешти у справі «Спілки визволення України» почалися 1929 року.
2. Особистий архів В.С. Прокопчука, спогади О.М. Матвійчука, зошит №1, с.20-25.
3. Особистий архів В.С. Прокопчука, спогади О.М. Матвійчука, зошит №2, с.1-3.
4. Там само, с.5-6.

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Байдич В. О., Байдич О.В., Лавринчук В. О.

МИКОЛАЇВСЬКИЙ КОНОКРАД ШМУЛЬ ГЕПНЕР

В цьому повідомленні розповідається про епізод з історії конокрадства на порубіжжя Поділля і Південно-Східної Волині XIX ст.

Ключові слова: злочин, повітовий суд, кінь, конокрадство, Шмуль Гепнер (Епнер), банда, історія, XIX ст., Поділля, Південно-Східна Волинь.

В історичному плані висловлювання: «все нове, це давно забуте старе», досить часто є достовірним. Про один з таких моментів нашого минулого ми вже писали в статті «Рейдер з Тарноруди» [1, с. 173-187]. Тепер же у нашому розпорядженні є матеріали, які стосуються інших аспектів кримінальної історії Хмельниччини XIX століття, які дуже чітко перекликаються із злочинними діями у нашій сучасній історії України.

Нижче ми подаємо документальний епізод, який стосується порушень законодавства в одній із карних сфер тодішнього порубіжжя Поділля і Південно-Східної Волині, а саме конокрадства.

15 червня 1863 року вночі селяни с. Писарівки Старокостянтинівського повіту Волинської губернії Карпо Борков, Микола Федорчук, Гаврило Бабійчук (Бойчук), Василь Мішук і Трохим Гринчук затримали в Великозозулинецькому лісі міщанина м. Миколаєва Проскурівського повіту Подільської губернії Шмуля Давидовича Епнера (Гепнера) та однодворця м. Кузьмина того ж повіту Олександра Павловича Зелінського з однією гнідою кобилою та однокінним візком з упряжжю, за підозрою в спробі крадіжки їхніх коней.

Під час слідства Шмуль Гепнер пояснював, що того дня, він, за наказом матері, пішов шукати свою корову, але не знайшов. Тому пішов аж до Марковецької корчми, а далі по поштової дорозі Старокостянтинів – Волочиськ, якою дійшов до Зозулинецького лісу. Там, вже в сутінках, він дуже злякався, але його виручив знайомий йому шляхтич Олександр Зелінський, який саме тоді якраз проїздив поруч. Останній взяв Шмуля у свій візок, і вони поїхали далі. Зелінський служив економічним писарем у с. Котюржинці Старокостянтинівського пові-

ту. У лісі вони зупинилися, щоб набрати сіна у возик. Але Зелінський був п'яний і заснув. Опівночі Гепнер розбудив його, й вони пішли по сіно. А там, коли вони проходили повз коней, яких випасали селяни з с. Писарівки, були останніми затримані. Зелінський пояснював майже ідентично їхні з Гепнером дії.

Але селяни Писарівки повідомили, що коли вони випасали коней, то до них прибув їхній односець Карпо Борков, який повідомив, що біля коней ходять якісь люди. Тоді вони цих осіб і затримали. Останні сказали, що вони є: Зелінський – економічним писарем із Великих Зозулинець, а Гепнер – близький родич зозулинецького корчмаря, й що нібито вони стережуть цей ліс від вирубки. При них були знайдені мотузок з каблуком, дрючок, шлеї та оброть.

Місцевий пристав вияснив, що затримані насправді прийшли красти і ходили поміж коней селян, вибираючи кращик.

Надалі Олександр Зелінський невідомо куди зник і пошуки, оголошені органами поліції, в наступні роки закінчилися нічим (аж по 1871 рік включно – авт.).

А ось вияснення особи і дій Шмуля Гепнера привело до приголомшливих результатів. Виявилося, що він по ревізії міщан м. Миколаєва не значиться. Йому в 1870 році виповнилося всього 22 роки, але він з 15 років займався конокрадством, і в цьому ремеслі досяг значних успіхів. Його судив Проскурівський повітовий суд за різні крадіжки та організацію банди конокрадів та вимагачів. Про це під присягою засвідчили 11 мешканців села Черепівки Проскурівського повіту. Вони повідомили, що Гепнер є «відчайдушний злодій по конокрадству, цим ремеслом безкарно розорує господарів, вміє викручуватись від правосуддя і тому потерпілі бояться його переслідувати через небезпеку

втратити господарство, оскільки Гепнер і його бандити, залишаючись на волі, мають повну можливість помститися скаржникам; Гепнер накладає на селян контрибуції, зокрема харчовими продуктами, а хто не виконує його вимог, то через деякий час того обкрадають; коли ж відбувається крадіжка коней, то Шмуль Гепнер пропонує знайти вкрадених коней за 10 і більше рублів, й іноді повертає вкрадене».

Висновок пристава 2 стану, а далі й повітового суду: Гепнер є ватажком банди конокрадів, а після його арешту вже немає тих 5-6 крадіжок в місяць (їх зовсім вже не стало – авт.). Саме тому, мешканці всіх навколишніх сіл вимагали, щоб влада вислала Гепнера в Сибір як найшкідливішого члена череповецької громади.

Далі по його справах Подільська Палата Кримінального Суду 31 квітня 1870 року прийняла наступне рішення: «Миколаївського міщанина Еврея Шмуля Дувидовича Гепнера, 22 роки від народження, за злочини, здійснені ним з 15 річного віку піддати без позбавлення прав і переваг ув'язненню в робітничий дім або тюрму на один рік і вісім місяців, а потім віддати під нагляд громади на два роки».

А згадувана вище спроба крадіжки у с. Писарівці розглядалася вже в Старокостянтинівському повітовому суді, який теж визнав Гепнера винним у вчиненні злочину і додав йому ще три місяці тюремного ув'язнення. Крім цього, Проскурівський повітовий суд наказав записати Гепнера у ревізькі казки міщан містечка Миколаєва. Цим зайнялося Проскурівське повітове поліцейське управління.

Покарання Шмуль відбував у Проскурівській міській тюрмі, а далі був переданий під нагляд миколаївського єврейського кагалу на два роки.

Звичайно, що після цілого ряду вчинених злочинів, покарання (а їх до цього у нього було

вже кілька), було досить невеликим. Влада не дослухалася до пропозицій сільських громад, що не означало якоїсь особливої лояльності до Гепнера. Просто тоді таке було кримінальне законодавство щодо конокрадів – злодіїв, навіть якщо вони були організаторами – ватажками злочинних угруповань.

Прошло ще досить багато років, доки російська влада зрозуміла всю небезпеку конокрадства для економіки Південно-Західного краю, тому й прийняли більш жорстоке законодавство. Але й тоді тільки на третій раз могли відправити конокрадів за крадіжки у Сибір, а перша і друга крадіжки обходилися в 1-2 роки тюрми в гіршому випадку, а в кращому – робочий дім або арештантські роти. Причому більш жорсткі покарання застосовувалися до селян – конокрадів українського походження, а не до однодворців – поляків чи євреїв, які становили переважну частину крадіїв цієї сфери.

Стосовно ж Гепнера, то при опрацюванні карної справи про нього спочатку здавалося, що він був лише випадковим свідком при спробі Зелінського вкрасти коні у селян с. Писарівки. Брехав він дуже майстерно, подаючи себе невинною овечкою! А за цією маскою ховався молодий, але вже дуже досвідчений злочинець [2, арк. 44-48 зв.].

Читаючи про його діяння, мимоволі ловили себе на думці, що це щось дуже знайоме й для нашого часу. І справді, чим він відрізнявся від наших злочинців 90-х рр. ХХ та перших десятиліть ХХІ століття? Напевно, лише тим, що не вбивав людей, але наявними були крадіжки, розбої, вимагання, накладання податків (рекет) і т.д.

Так що й справді, багато з того, що чинилося кілька століть тому, проводилося й проводиться в наші дні. Тому досвід історії нам дуже потрібний, щоб все робити, аби такі події більше не повторювалися.

Джерела

1. Рейдер з Тарноруди /О.В. Байдич, В.О. Лавринчук// Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства. - Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2014.- С. 173-180.
2. Держархів Хмельницької області. Ф.692.-Оп. 1.- Спр. 871.

Берковський В. Г.

ДО ПИТАННЯ КІНОФІКАЦІЇ СЛАВУТЧИНИ У 1920-х – НА ПОЧАТКУ 1930-х РОКІВ

У статті досліджується перший етап розвитку кіномережі на теренах Славутського району. Визначено основні тенденції повстання й поширення кіноустановок в селах району.

Ключові слова: Кінофікація, ВУФКУ, Славутський район, Ганнопільський район.

З перших днів формування радянської влади в її владному дискурсі кіно зайняло суттєве місце, як один з базових елементів пропагандистської політики та методів ідеологічної роботи з населенням. Саме це мав на увазі 17 січня 1922 року головний ідеолог більшовизму/комунізму В. І. Ульянов (Ленін) говорячи, що слід «спеціально звернути увагу на організацію кінотеатрів в селах ..., де вони є новинками і звідси наша пропаганда буде ще більш успішнішою» [11, 361]. Разом з тим, до цілеспрямованої політики контролю за кіноіндустрією в Україні більшовики взялися лише після 1922 року. До того часу, як цілком слушно зауважує Р. Росляк, відсутнім був єдиний орган управління кіносправою [14, 42]. Більш того, існуючі органи влади часто густо конкурували між собою, що лише вносило хаос та дезорієнтацію на місцях. Лише, після створення в лютому-березні 1922 року Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ), вся кіносправа в більшовицькій Україні переходить у відання цієї керівної установи [2].

Фактично, з перших днів своєї діяльності ВУФКУ дотримувалося настанови Ульянова-Леніна, що необхідно «розгорнути [кіно] виробництво ширше, а особливо просунути здорове кіно в маси в місті, а що більше того – в селі. Ви маєте твердо пам'ятати, що з усіх мистецтв для нас найважливішим є кіно» [1, 579, примітка № 150]. Саме тому, перші дії ВУФКУ були скеровані на визначення ситуації з кіносправою в Україні. Так, в 20-х числах лютого 1923 року уповноважений Київського окрвідділу М. Стародуб доповідає на пленарному засіданні відповідальних працівників ВУФКУ, що кінопрокат на теренах Волинської губернії [до складу цієї губернії входила на той час Шепетівська округа – В.Б.] надзвичайно бідний, загальна чисель-

ність кінотеатрів – 4 і відвідуваність їх глядачами цілковито залежить від якості прокатного кіноматеріалу [12, 59-60, № 22].

У вересні 1924 року рішенням першої Всеукраїнської наради завідуючих фотокіновідділами було визначено необхідність звернення особливої уваги на організацію постійних кінотеатрів в селах та в пунктах, які були центрами для низки сіл та поселень [3, 19]. А вже 11 квітня 1925 року на другій Всеукраїнській кінонаradі представник від ВУФКУ З.С.Хелмно чітко зазначає – «найважливіше та найбільш актуальне завдання – це перейти до кінофікації села» [12, 133, № 26]. Ця теза увійшла до резолюції кінонаради – «Особливу увагу приділити кінофікації села, вважати цю роботу ударною». На основі цих рішень, вже у вересні 1925 року розпочинаються перші заходи з кінофікації районів Шепетівської округи. Надходження у жовтні 1925 року окремого рішення Шепетівського окружного управління політичної освіти лише пришвидшило темпи проведення належних заходів [4, арк. 61]. Одним з перших таких заходів стало виявлення належних умов для розташування кіноустановок в районі. Такими умовами мало бути: населення не менше 2 тис. осіб, наявність окремого приміщення на 200 осіб, наявність безперебійного джерела електроенергії (динамо-машини на щонайменше 25 ампер) [10, 2].

Саме з метою виявлення відповідності значеним умовам Шепетівське окружна інспектура народної освіти підготувала та розіслала по районах спеціальну анкету. На основі результатів цієї анкети було прийнято рішення «взяти курс щоб у кожному районі чи то в райцентрі, но в першу чергу селі було встановлено один кіноапарат» [4, арк. 61]. Щоправда, якщо в райцентрі вже мався державний чи приват-

ний кіноапарат чи взагалі «яке-небудь публічне видовисько», то такий населений пункт включався з програми кінофікації.

Відповідальність за анкетування населених пунктів було покладено на місцевих інструкторів районних сільбудів. До початку грудня 1925 року уся анкетна інформація була зібрана та передана до Шепетівки [4, арк. 61]. На основі анкетних даних Шепетівська окружна інспектура народів розробила мережу сільських кінопунктів – т.зв. кінокущів. Кожен кінокущ складався з центру та сіл, що розташовувалися навколо нього на відстані не більше 20-22 км. Найпершими центрами кінокущів на теренах Славутчини стали – Ганнопіль, Славута та Стригани. Саме в цих населених пунктах було встановлено найперші кіноапарати.

В цілому кінофікація Славутчини, як, в принципі, й всієї України, відбувалася радше «за рахунок місцевих зацікавлених органів» [12, 280, № 38]. Натомість підтримка з боку ВУФКУ, як центрального органу кінофікації, була незначною. По перше, це було пов'язано з незадовільним станом управління, а по друге, з відсутністю належного фінансового забезпечення. Так, згідно рішення ВУФКУ вся територія України була поділена на 7 обласних відділів. Територія Шепетівської округи, поруч з Вінницькою, Кам'янець-Подільською, Проскурівською, Тульчинською, Могилів-Подільською та Бердичівською, входила до Вінницького облвідділу ВУФКУ [12, 283, №38]. З огляду на це до березня 1926 року всі звернення як зі сторони Ганнопільського та Славутського райвиконкомів, так і Шепетівського окрвиконкому фактично були без результатними – «переписка велась велика, паперу списано багато, а толку, аж ніякого ... поїздки до Києва представників окружного політвідділу успіху не мали» [4, арк. 62].

Лише в березні 1926 року з Києва надходить повідомлення, що для всієї Шепетівської округи виділяється лише 10 кіноапаратів, які мали бути пропорційно розділені між районами. Таким чином Ганнопільський та Славутський райони мали отримати 4 кіноапарати [4, арк. 63]. Однак, надходження нової кіноапаратури спричинилося до появи розбіжностей між реальним станом речей щодо забезпечення діяль-

ності кіноапаратів в селах та інформацією вказаною в анкетах. Так, вже у квітні 1926 року до Шепетівки почали знаходити скарги щодо того, що «немає проволочки, що помешкання не відповідає, що несправне динамо, що динамо зовсім не мається» [4, арк. 62]. Враховуючи, що окружна влада не мала достатніх фінансових та матеріальних можливостей для забезпечення непередбачених витрат, окремі села втрачали статус центрів кінокущів. Так, через відсутність належного забезпечення в квітні – червні 1926 року статус центрів кінокущів було знято з Хоровця та Іванівки (Янушівки) [4, арк. 62]. В цілому ж станом на кінець 1926 року кіноапарати було встановлено в Ганнополі, Стриганах, Нетішині. Кіноапарат, що мав надійти до Хоровця було передано до Берездова, оскільки наявна в хоровецькому млині динамо-машина не видавала необхідних потужностей [4, арк. 63].

Принагідно зазначимо, що закупівля та встановлення кіноапаратів по селах Славутчини відбувалася винятково за кошти місцевого Ганнопільського та Славутського районного бюджету. Щоправда 25% вартості було сплачено відразу за рахунок коштів окружного політвідділу, однак у наступному ці кошти мали бути компенсовані з райбюджету. Наступні 75% були сплачені векселями окружного політвідділу по трьох-річній кредитній лінії з нарахуванням 12% річних. Фактично ж, і ці кошти мали бути погашені з районних бюджетів. Таким чином, реально Ганнопільський та Славутський райони мали сплатити за придбані кіноапарати на 36% більше від їх реальної вартості [4, арк. 64].

Опісля надходження перших кіноапаратів терени Шепетівської округи було остаточно розбито на 10 кіно-кущів, які об'єднували населені пункти в яких було встановлено стаціонарні кіноапарати або ж які мали можливість для підключення пересувних кіноапаратів. Терени Славутчини увійшли до складу відразу двох кущів. Кожен з цих кущів включав у себе по 9 населених пунктів. Зокрема, до складу Шепетівсько-Ганнопільського куща входили такі села: Майдан-Вила, Цмівка, Броники, Красностав, Хоровець, Пашуки, Марачівка, Жуків, Іванівка. До складу Славутського куща

входили – Варварівка, Радошівка, Цвітоха, Кам'янка, Романів, Корчик, Миньківці, Перемишель, Улашанівка [5, арк. 340].

Поряд з встановленням нових кіноапаратів та кінопересувок на теренах Славутчини продовжувалася робота щодо вилучення кіноапаратури з приватних рук і передача її у державне відання. Фактично, можемо говорити, що справа передачі у відання ВУФКУ всього кіномайна «незалежно від того, кому вони належать та у чиєму віданні знаходяться» [15, арк. 331] не була вирішена практично до кінця 1920-х років. Зокрема у доповіді керівника Київського окрвідділу ВУФКУ М. Стародуба в 1923 році зазначалося, що прийняття приватних кінотеатрів в державну власність «відбувається з надзвичайними перешкодами з огляду на те, що ніхто добровільно віддавати їх не хоче, і що на місцях досить часто не рахуються з вказівками з центру» [12, 60, № 22]. Отже питання т.зв. «одержавлення» кінотеатрів знаходилося під постійною та пильною увагою уповноважених ВУФКУ. І лише наприкінці 1928 року Славутський кінотеатр остаточно було передано у державну власність. Зокрема, в серпні 1929 року на нараді у комерційного заступника директора ВУФКУ зазначалося, що одержавлення кінотеатрів в Славуті, Старокостянтиніві та Шепетівці вже проведено, а їх планова діяльність мала бути згодом включена до промислово-фінансового плану ВУФКУ [12, 693, № 133].

Передачі Славутського кінотеатру у державне відання до певної міри стала позитивним етапом у розвитку даного закладу культури. В першу чергу, це було пов'язано з проведенням модернізації кіноапаратури, а також розширенням кінозали до 200 місць. Так, 16 листопада 1929 року комерційним директором ВУФКУ було прийнято рішення про виділення 1500 крб. для придбання нових стільців для Славутського кінотеатру. Що цікаво, початково до Славуті мали бути направлені стільці з ліквідованого харківського кінотеатру «Червоний маяк» [12, 742, №151].

Отже, станом на початок 1929 року на теренах Славутчини працювало 5 стаціонарних кіноапаратів та 2 кінопересівки. Зокрема, в Ганнопільському районі – 2 стаціонарних та 1

пересувний кіноапарати, які обслуговували 10 сіл, в Славутському районі – 3 стаціонарних та 1 кінопересувка на 13 населених пунктів. За два роки державної політики у сфері кінофікації було отримано додатково 2 стаціонарних та 1 пересувний кіноапарат для Ганнопільського району та 1 кінопересувка для Славутського району. При цьому кількість населених пунктів, яку належало обслуговувати наявною кіноапаратурою збільшилася у два рази [5, арк. 346].

Продовження політики кінофікації в напрямку охоплення кіномистецтвом усіх населених пунктів Славутчини, виконання ним пропагандистської ролі, особливо в умовах наростання протистояння між більшовицькою владою та селянином, вимагало збільшення кількості кіноосередків. Як результат, наприкінці 1929 року Славутський райполітінспектор направляє до Шепетівської окружної інспекції народної освіти запит на встановлення пересувних кіноустановок в Кривині, Цвітосі, Стриганах, Нетішині, Вачеві та Радошеві. Впродовж січня-травня 1930 року це питання знаходилося у стадії вирішення, оскільки майже півроку з'ясовувалося питання наявності технічних можливостей для встановлення стаціонарних та пересувних кіноапаратів [5, арк. 264]. Врешті-решт було визначено, що в Цвітосі кіноустановку змонтують на місцевому тартаку, а в усіх інших 6 селах – на базі місцевих млинів [5, арк. 265]. Однак реально кіноапарати в села надходили упродовж наступних років. Наприклад, 17 лютого 1931 року на засіданні Нетішинської сільської ради було прийнято рішення про встановлення в селі кіноапарату. З цією метою було створено спеціальну комісію у складі зав. клубом Г.Ясіка та голови сільради П.Бойка. Ця комісія мала укласти угоди з Райспоживспілкою, щодо постачання кінокартин в село. Угоду слід було укласти до 1 березня 1931 року [8, арк. 49]. Таким чином, кіноапарат в Нетішин був доставлений лише в квітні-травні 1931 року.

Впровадження кінофікації вимагало наявності належних кваліфікованих кадрів. Починаючи з 1923 року кадровим забезпеченням кіноустановок на селі займався безпосередньо Київ, але у зв'язку з реорганізацією ВУФКУ

цей обов'язок було передано Вінниці. Врешті-решт, з утворенням в 1929 році Проскурівського крайового відділу ВУФКУ [16, арк. 37-38], до складу якого увійшла Шепетівська округа, відбулося й перенесення центру підготовки кіномеханіків. Зокрема, з жовтня 1929 року кузнею кадрів для кінотеатрів та кіноустановок Славутчини стають курси кіномеханіків при Проскурівському крайовому відділі ВУФКУ. Наприклад, в березні 1930 року Шепетівським відділом окрполітпросвіти до Проскурова з метою проходження іспитів кіномеханіків кіноапаратів системи ГОЗТ було направлено двох безрездівчан Д. Котляревського та Ф.Ротенберга. По закінченню курсів та складанні відповідних іспитів дані особи мали обійняти посади кіномеханіків при кінопересувках [5, арк. 103].

З розвитком кінотехніки, поступово відбувається й модернізація наявної кіноапаратури. В першу чергу, це було пов'язано з появою перших звукових кінофільмів. Як результат, вже 13 квітня 1932 року Славутський райвідділ народної освіти, на виконання рішення райвиконкому звертається до сектору масової комуністичної освіти Народного комісаріату освіти УСРР щодо допомоги у будівництві в Славуті звукового кінотеатру [7, арк. 466]. А вже на початку травня 1932 року Славутський райвиконком виділяє 15 тис. карбованців для закупівлі нового кінообладнання, яке б могло відтворювати звукові кінофільми. Це обладнання мало бути поставлено в місто до 15 червня. Однак, своїм листом від 19 травня 1932 року Вінницька крайова філія Українського тресту кінопромисловості «Українфільм» повідомивши, що отримала належні кошти для надання апаратури «для мовного кіна», тим не менше зауважила неможливість виконання замовлення в такі короткі терміни [7, арк. 465]. Як результат, модернізація Славутського кінотеатру та встановлення там звукової апаратури розпочалася лише у другій половині 1932 року.

Наприкінці, даної розвідки маємо звернути окрему увагу на кінорепертуар. Як зазначала резолюція другої Всеукраїнської кінонаради (11-14 квітня 1925 року) для поширення в кінотеатрах УСРР пропонувалося чотири групи кінофільмів – «бойовики, добрі, середні та слабкі кінокартини» [12, 254, №26]. Таким чином,

в міських та сільських кінотеатрах, кінопересувках глядачу пропонувалися як історичні фільми на дореволюційну і революційну тематику, про громадянську війну, про революційне життя більшовиків, так і фільми про сучасне життя, про побут Червоноармії та флоту, на антирелігійну тематику, наукові та науково-популярні фільми, етнографічні [9, 58]. Особливе місце займали кінострічки хронікального характеру – «Хроніка ВУФКУ», «Кінотиждень Маховика», «Кіножурнал», тощо.

При цьому маємо зауважити, що існувала відмінність між забезпеченням кінокартинами міста та села. Так, як цілком справедливо відзначає Р.Росляк, сільські кіноглядачі забезпечувалися кінострічками за остаточним принципом. Більш того, села отримували фільми кількарічної давнини, часто без початку і кінця, у незадовільному технічному стані [13, 46].

Насамкінець зазначимо, що обов'язково перед кожним кіносеансом зачитувалися доповіді присвячені пропагуванню радянського ладу та більшовицької політики. Ці лекції-довіді розроблялися практично усіма органами влади та директивно надсилалися до виконання на місця. Наприклад, в лютому 1931 року культурно-побутовим сектором ВУКОПСПЛККИ було підготовлено та надіслано до усіх райспоживтовариств та робкоопів обов'язковий конспект доповіді перед кіносеансом «Бойові завдання другої більшовицької весни» [6, арк. 327-332]. Ця доповіді була присвячена боротьбі за ліквідацію куркульства та виконання завдань щодо посівної кампанії.

Підсумовуючи дану розвідку зазначимо, що упродовж 1923 – 1932 рр. на теренах сучасного Славутського району радянською владою було організовано процес кінофікації. Тобто проведено низку заходів спрямованих на будівництво кінотеатрів, кіно клубів, пересувних кінозалів. Територіально сформована кіномережа охоплювала всі населені пункти Славутчини. Метою і ціллю політики кінофікації на Славутчині, як зрештою й по теренах всієї України, було вирішення агітаційних та пропагандистських цілей, популяризації більшовицької ідеї. Разом з тим, не можна не відзначити, що розвиток кіномережі сприяв, хоч і ідеологічно викривлений, але просвіті сільського населення, долучення його до кінокультури.

Список використаних джерел та літератури.

1. В.И.Ленин. Полное собрание сочинений. Изд. 5. Москва, 1970. Т. 44 (июнь 1921-март 1922). 726 с.
 2. Вісті ВУЦВК. Харків, 1920. 30 травня.
 3. Всеукраинское киносовещание // Кинонеделя. – 1924. – № 37. – С.19
 4. Державний архів Хмельницької області (Далі – ДАХМО). Ф.Р-1086, Оп.1, Спр.215
 5. ДАХМО. Ф.Р-1086, Оп.1, Спр.396
 6. ДАХМО. Ф.Р-1204, Оп.1, Спр.2
 7. ДАХМО. Ф.Р-1204, Оп.1, Спр.3
 8. ДАХМО. Ф.Р-1204, Оп.1, Спр.11
 9. Захарченко М.В. Особливості кінофікації українського села в другій половині 20-х рр. ХХ ст. // Український селянин. Зб. наук. праць. Черкаси, 2012. Вип.13. С. 56-59
 10. Квітко І. Кінофікація села // Пролетарська Правда. Щоденна газета Київського Округу К.П.(б)У, Округової Округпрофбюро. Київ, 1925. № 265 (1276): 19 листопада. С.2
 11. Ленин В.И. Директивы по киноделу // В.И.Ленин. Полное собрание сочинений. Изд. 5. Москва, 1970. Т. 44 (июнь 1921-март 1922). С.361.
 12. Протоколи Правління ВУФКУ (1922-1930 рр.): зб. арх. док. /передм., упоряд., комент., прим. Р.В.Росляка. К., 2018. 950 с.
 13. Росляк Р. Реформування органів управління кінофікації та кінопрокату (кінець 1920-х – 1930-ті роки) // Студії мистецтвознавчі. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України. К., 2012. № 1 (37): Театр. Музика. Кіно. С.45-50
 14. Росляк Р. Формування органів управління кінематографа в Україні (1919) // Студії мистецтвознавчі. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України. К., 2011. № 3 (35): Театр. Музика. Кіно. С.42-48.
 15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі – ЦДАВО України). Ф.166, Оп.3, Спр.122.
 16. ЦДАВО України. Ф.166, Оп.9, Спр.524.
-

Завальнюк О. М.

ЛЕОНІД БІЛЕЦЬКИЙ ПРО ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ І НАУКОВО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ (1918-1920 РР.)

Висвітлюються події в адміністративному центрі Подільської губернії упродовж 1918-1920 рр., зафіксовані у спогадах приват-доцента по кафедрі історії української літератури, декана історико-філологічного факультету і проректора Кам'янець-Подільського державного українського університету, керівника місцевого осередку Української партії соціалістів-федералістів Леоніда Тимофійовича Білецького, який був не лише здібним науковцем-викладачем і керівником структурного навчального підрозділу, а й активним учасником і свідком місцевих політичного й науково-культурного процесів. Зроблено спробу подивитися на життя міста очима мемуариста, а також піддати сумніву окремі його твердження, що варто врахувати сучасним дослідникам тієї історичної доби.

Ключові слова: Леонід Білецький, Кам'янець-Подільський, університет, влада Директорії УНР, українські діячі, більшовицька влада, польська окупація, репресії.

Вивчення регіонального аспекту історії Української революції 1917-1921 рр. продовжує залишатися одним із актуальних завдань сучасних дослідників. Однією з важливих умов цього процесу є опрацювання маловживаних, у повній мірі не уведених до наукового обігу джерел, які дають змогу скласти більш повне і різноманітне бачення революційного життя різних місцевостей та їх важливих населених пунктів. Не в останню чергу потребують аналізу і осмислення мемуарні свідчення учасників і свідків подій на Поділлі, зокрема у Кам'янці-Подільському, який відіграв важливу роль в утвердженні української державності у Придністров'ї, певний час був її оплотом і державно-політичним центром УНР.

Серед низки мемуарних видань свідків багатогранного життя Кам'янця-Подільського у 1918-1920 рр. виділяються видані з ініціативи Віктора Адамського «Мої спомини (1917-1926 рр.)» Леоніда Білецького (1882-1955) [2], українського вченого-літератора, приват-доцента по кафедрі історії української літератури і проректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ), активного учасника національного відродження. Рукописний варіант тексту спогадів, який зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, неодноразово використовувався у дослідницькому процесі, зокрема і нами, для висвітлення навчального процесу, наукової і видавничої діяльності К-ПДУУ [5; 6; 7; 8; 9; 10].

Зазначимо, що хронологічний вимір спогадів дещо ширший, ніж період проживання їх автора в історичному місті – він включає ще й попередню, київську, і початкову еміграційну складові (розповідь про цей етап не завершена), які самі по собі мають певне значення як для висвітлення революційного життя української столиці, так і з'ясування деяких аспектів перебування вченого поза Батьківщиною.

До Кам'янця-Подільського Л.Т.Білецький прибув на початку жовтня 1918 р., як призначений міністром освіти приват-доцент по кафедрі української літератури К-ПДУУ, з дорученням викладати обов'язковий навчальний курс (який саме – не уточнявся) [2, с.171] Зрештою, у другій частині спогадів автор докладно відтворює підготовку і проведення яскравого свята відкриття цього вишу, його кадрове, інформаційне, матеріально-технічне забезпечення, організацію навчального процесу, студентське життя, показує особисті і професійні риси низки професорів і приват-доцентів.

Крім того, у джерелі зафіксовано низку політичних подій всеукраїнського значення, які позначалися на житті міста й університету. Перш за все згадується антигетьманське народне повстання на чолі з Директорією, підтримане професорсько-викладацькою корпорацією і студентством. Останнє поповнювало республіканське військо, брало активну участь у бойових діях, агітаційно-пропагандистській роботі у війську. Це призвело до того, що на-

повненість студентських аудиторій зменшилася майже удвічі – на лекції приходили переважно студентки, але навчальний процес не переривався [2, с.148]. Після взяття повстанцями столиці і перебазування сюди керівництва другої УНР, «університет оголосив різдвяні ферії і припинив свої виклади». Наприкінці грудня 1918 р., коли формувався новий уряд на чолі з прем'єр-міністром Володимиром Чехівським, до Кам'янця-Подільського надійшла телеграма, якою ректора Івана Огієнка запрошували на відповідальну посаду міністра освіти (пропозицію він прийняв при умові, що за ним залишиться й посада керівника вишу) [2, с.148]. Обов'язки ректора перейшли, за тодішніми правилами, до найстаршого за віком декана – професора П.М.Бучинського, керівним яким якого мемуарист дав загалом невисоку оцінку («відсутність справжнього адміністратора відчувалась на кожному кроці») [2, с.153].

Після евакуації державних структур з Києва до Вінниці на початку 1919 р., через якийсь час до Кам'янця-Подільського прибув міністр І. Огієнко разом зі своїм міністерством. Крім них, сюди перебазувалися й кілька інших міністерств, зокрема структурні підрозділи Міністерства закордонних справ, військові частини, окремі політичні діячі. У зв'язку з цим набрало нечуваної гостроти питання щодо їх розміщення (військові структури намагалися реквізувати один із поверхів університетського будинку, утім, як наголошує мемуарист, І. Огієнку вдалося відстояти право вишу на повне використання своїх навчальних площ.

Зафіксував Л.Білецький також факт першого приходу більшовицького війська («мала військова частина») до Кам'янця-Подільського. Українська влада до того встигла залишити місто, яке ніхто не пробував захищати збройними засобами. В умовах короткого безвладдя, яке виникло тоді, місцеві більшовики вийшли з підпілля і проголосили, що тепер вони керуватимуть губерньським центром Поділля. З-поміж їх першочергових заходів Л. Білецький називає створення збройної опори за рахунок «місцевих військових загонів». «Чужі» і «свої» пограбували матеріально-технічну базу університету (забрали телефонні апарати, хімікати, обладнання фізичного кабінету тощо), навчальний

процес припинився. Серед викладачів і особливо студентів спостерігалася розгубленість. Сам автор спогадів на короткий час покинув місто із сім'єю та проживав у недалекому і від міста сільському населеному пункті, щоб уникнути розправи «нових керманців із своїми особистими ворогами [мались на увазі українські національно свідомі діячі. – О.З.]». Нова влада вважала університет «петлюрівським гніздом», тож ставилася до нього дуже неприхильно, хоча, як пише Л.Білецький, про нього згодом забули через більш важливі назрілі питання (організація влади, проведення соціалістичної політики в економіці тощо) [2, с.165-166].

Як свідчить джерело, в місті створювалися профспілки, зокрема і учительська, проводилися т.зв. трудові неділі (по неділях, коли віруючі збиралися йти до церкви, більшовики збирали мешканців на обов'язкові безкоштовні громадські роботи для впорядкування різних господарських об'єктів і прибирання території). До цього, як і нічного патрулювання вулиць, яке завершувалося вранці, залучали викладачів і студентів університету (їхнім об'єктом став залізничний вокзал) [2, с.166].

Найбільше турбували мешканців міста арешти представників «контрреволюції». Про це пише автор спогадів. Зокрема, повідомляє про ув'язнення тих, хто якимось чином скомпрометував себе в очах представників владного режиму. Ця практика не оминула і представників професорсько-викладацької корпорації. Спочатку затримали професора В. Біднова, у найманій квартирі якого провели обшук, потім взяли за Л.Білецького, у якого знайшли лист від професора Костя Широцького, де він висловлював тривогу щодо ситуації у Гайсинському повіті на Поділлі («наші вороги підняли голову»). Про причини арешту науковців співробітники місцевої ЧК не повідомили (можливо, на Л.Білецького надійшов донос про те, що він був керівником «Кам'янецького комітету соціалістів-федералістів» чи «головою партії соціалістів-федералістів Поділля» [2, с.192]), спрямувавши арештованих до міської буцегарні. Тут утримувалася група осіб за політичними мотивами - чимало старшин, козаків, студентів різних національностей, яких збиралися ліквідувати. Врятувало в'язнів українське військо, яке у перших числах червня 1919 р. підійшло з-за Збруча і мало

завдання відвоювати Кам'янець-Подільський як стратегічний центр Придністров'я [2, с.168-170]. У самому місті, яке знову перейшло до УНР, ситуація була непростою. Як стверджує мемуарист, у єврейській і російській громадах «залишилися большевицькі так звані ячейки. ... Окремі одиниці цих большевицьких центрів впливали і на ... студентство». Вони проводили підривну роботу, поширюючи у місті чутки про швидке повернення комуністів і неминуче покарання усіх, хто підтримував українську владу. У зв'язку з цим певні побоювання демонстрували представники професорсько-викладацької корпорації К-ПДУУ [2, с.189].

Опинившись на волі, Л. Білецький і його колега спостерігали за тим, як противник намагався повернути втрачені позиції, відкинути українські частини з цього району і знову взяти під свій контроль губернський центр.. Велику допомогу у стабілізації антибільшовицького фронту у середині липня надало військо Західної області УНР. Мемуарист бачив, як через Кам'янець-Подільський проходили підрозділи Української Галицької армії (окремі з них залишилися в місті), а вже потім дізнався про їхні успішні дії на фронті, який все більше і більше віддалявся в бік Проскурова, Жмеринки, Вінниці, Києва.

У джерелі відзначається погіршення воєнно-стратегічної ситуації УНР у зв'язку з відходом галицького війська з Києва наприкінці серпня 1919 р.. Після поразок об'єднаної української армії на денікінському фронті восени виникла загроза приходу до Кам'янця-Подільського білогвардійщини. Утім замість неї до міста в середині листопада 1919 р. увійшли, за домовленістю з українським політичним керівництвом, польські війська. У зв'язку з цим захист інтересів українських інституцій і громадян покладался на Головноуповноваженого уряду УНР І.Огієнка (його автор спогадів називає «уповноваженим міністром УНР») та очолювану ним управлінську структуру – Комітет Головноуповноваженого (за Л.Білецьким - уряд), який став центром звернення мешканців міста з різних питань щодо відстоювання своїх політичних і соціальних інтересів [2, с.173].

В цілому позитивно оцінюючи факт польського адміністрування у місті і навколишній території, мемуарист зазначив, що негативним моментом окупаційної політики повітово-

го старости стало встановлення на основних шляхах транспортування продовольчих продуктів пунктів збору мита у польській валюті, що спричинило, з одного боку, попит на польську марку, а з іншого, серйозно понизило курс українського карбованця і викликало ріст цін на товари першої необхідності. У підсумку купівельна спроможність кам'янчан зменшилася, що призвело до значного погіршення їх добробуту. Крім того, автор згадав і про факти обшуків та арештів, які польська влада практикувала щодо місцевого населення, викликаючи у нього невдоволення і провокуючи тим самим ліві політичні настрої [2, с.174, 189].

Через невдачі польсько-українських військ на більшовицькому фронті у червні 1920 р., Кам'янець-Подільський у середині липня 1920 р. знову потрапив під радянський режим. Упродовж двох місяців у місті відбувалися заходи, подібні до тих, що вже практикувалися навесні 1919 р., коли більшовики нав'язували свої політичну, економічну і культурну моделі організації життя громади. Як пише автор, знову проводилися безпідставні арешти, через що йому і на цей раз довелося переховуватися за межами міста. Чимало колег також зникли. В університет влада направила свого комісара – студента-незаможника, громадського активіста лівих поглядів Аристарха Волянського, який ставився до alma mater загалом помірковано і в міру можливостей намагався захищати її від експропріації і руйнування [2, с.196-197].

Розповідає Л.Білецький і про наступні події. Так, після відступу більшовицького війська і відновлення у місті в другій половині вересня 1920 р. української влади, студенти-чоловіки мали перервати навчання і за мобілізацією поповнити Армію УНР. До того ж, військовики хотіли реквізувати для своїх потреб університетські приміщення. Раніше ці проблеми успішно врегулював І.І.Огієнко, який мав видне становище в державній владі. Утім на цей раз він разом з урядом знаходився далеко, у польському Тарнові. За мемуарним джерелом, апелювати до керівництва країни у цих питаннях взялися т. в. о. ректора М.Хведорів і проректор Л.Білецький. Вони нанесли візит Головному отаману Симонові .Петлюрі, який на той час прибув до Кам'янця-Подільського і приймав громадян з

різних питань у резиденції, під яку університет у свій час придбав за державні кошти добротний одноповерховий будинок покійного російського генерала Осаулова. Делегати легко потрапили на аудієнцію до глави держави і отримали змогу звернутися до нього зі своїми проблемами. «Головний Отаман сидів за столом лицем до дверей і щось писав... Коли побачив нас, С.Петлюра встав і чекав коли ми підійдемо до стола. Коли ми підійшли до стола, він нам протягнув по черзі руку і попросив сідати. Коли ми зайняли свої місця, С.Петлюра почав нас розпитувати, як нам жилося під большевиками. Професор Хведорів розповідав і невдовзі перейшов на зреферовання університетської справи, з якою ми до нього прийшли. Не пам'ятаю добре всіх справ, але знаю, що перша була справа про недоторканість військовою владою всіх помешкань, друга справа матеріального забезпечення університету і третя – мобілізації студентства старших курсів. З другою справою Головний Отаман відіслав нас до Міністрів шкільництва і фінансів [обох у місті не було. – О.З.], а першу і третю обіцяв задовольнити. Взагалі кажучи, виявив до університету дуже пильне і прихильне відношення. Вийшли ми з добрим настроєм і не гадаючи навіть, що за декілька часу, за якийсь тиждень [мабуть, трохи більше, адже 7 листопада, за тиждень до евакуації Кам'янця-Подільського, напередодні вступу сюди більшовицьких військових частин, у місті появився ректор І.І.Огієнко, який вирішення цих питань обов'язково взяв би на себе [12, с.273]] приход большевиків до Кам'янця-Подільського був неминучий і який цілковито перекреслював усі наші заходи» [2, с.203]. У середині листопада у зв'язку із згаданою евакуацією група викладачів університету виїхала до Галичини. Серед них був і Л.Т.Білецький [2, с.179], який з того часу розпочав своє довге емігрантське життя.

Розповідаючи про різні події і факти, які мали місце у губерньському місті в 1918-1920 рр., мемуарист не оминув ті, що стосувалися культурного і наукового життя. За його спостереженнями, далеко не всі кам'янчани однозначно прихильно ставилися до української культури, її відродження, молодого державного університету, рідко спілкувалися українською мовою (про це писав у своїх спогадах ще один приват-доцент К-ПДУУ - Дмитро Дорошенко

[3, с.412]). Попри те, він віддав належне тій небагато чисельній, але свідомій і мислячій частині спільноти, яка зніціювала і підтримала проект творення університету на периферії (О.Пашенко, О.Шульмінський, товариство «Просвіта», багатонаціональна міська дума, надзвичайно працююча університетська комісія, яка складалася з 15 (21) осіб на чолі спочатку з професором Петром Бучинським, а з червня 1918 р. - ректором Іваном Огієнком). Разом з тим, він наголосив, що в місцевих державних структурах були представлені росіяни. Окремі з них (керівники Подільського окружного суду і міського відділу акцизного товариства), прибувши до університету 22 жовтня 1918 р., дозволяли собі поводитись зухвало, критикували святкове дійство, привертали до себе увагу голосними розмовами, демонстрували свою антиукраїнську налаштованість [2, с.140].

Л.Т.Білецький, єдиний з авторів, хто зафіксував спробу Михайла Грушевського, який у лютому 1919 р. прибув до Кам'янця-Подільського транзитом до Чехії, зі створення у місті філії Українського наукового товариства (УНТ). (таких осередків в українських містах ще не існувало) на противагу Українській академії наук, узаконеній гетьманом Павлом Скоропадським. З нагоди перебування Грушевського у місті рада професорів К-ПДУУ обрала вченого почесним членом колективу вишу (про це засвідчує й І.І.Огієнко [11, с.117]), як вияв його наукових заслуг в царині українознавства. Щоправда, зауважує мемуарист, жодної офіційної відповіді від самого Михайла Сергійовича виш не отримав [2, с.157-158]. Можливо, це було пов'язано з тим, що відставному політику не пощастило поселитися в університетському флігелі, де мешкали ректор і низка викладачів. Відповідну спробу він зробив при допомозі в. о. міністра військових справ Олександра Жуковського та його ад'ютанта [2, с.158].

За джерелом, з ініціативи М.Грушевського в Українському клубі відбулися організаційні збори зі створення філії УНТ. Сюди запросили і викладачів університету. Головував Михайло Сергійович, він же і виголосив вступну промову про необхідність заснування пропонованої ним структури, яка мислилася як одна із багатьох регіональних відділень товариства, що дало б змогу «об'єднувати й наповнювати одним ду-

хом наукове життя на Україні». Було зачитано й проект Статуту Кам'янець-Подільської філії Українського наукового товариства. Щоправда, вчені, які представляли університет, не прийняли ідеї щодо створення у місті окремої від вищих шкіл організаційної структури, яка певною мірою виступала конкурентною до нещодавно заснованого Наукового товариства (НТ) при К-ПДУУ та ще й розпорошувала наукові сили. Про це заявили професори Василь Біднов, Іван Огієнко, приват-доцент Леонід Білецький та інші. За такої ситуації збори не прийняли очікуваної організаторами ухвали, і філія УНТ у Кам'янці-Подільському так і не постала [2, с.160]. У цьому зв'язку наголосимо, що архівні джерела не підтверджують переконливого факту організованої діяльності науковців університету в своєму НТ на час проведення М. Грушевським і його прихильниками організаційних зборів. Нам вдалося встановити, що товариство науковців К-ПДУУ реально запрацювало тільки восени, хоча у лютому 1919 р. у вищі відбувалися відповідні консультації «ініціативного гуртка» і готувався проект установчих документів (про це згадує і Д. Дорошенко). У 20-х числах березня відбулися установчі збори (у них взяли участь викладачі лише історико-філологічного і богословського факультетів), які висловилися за юридичне оформлення НТ (про це автор спогадів розповідає детально), утім його роботу до початку червня перервав більшовицький режим, встановлений в місті у середині квітня [10, с.291-292]. Наводиться чимало фактів про подальшу роботу товариства, в активі якого чимало виголошених його членами наукових поточних та приурочених до певних подій змістовних доповідей історико-філологічного спрямування.

Л.Білецький правдиво переконує, що за польської окупації в місті продовжував діяти університет – найбільше досягнення українського культурного відродження в регіоні в часи революції. Відзначаючи цей факт як один із найбільш позитивних кінця 1919 – середини 1920 р., автор зауважує, що «окупаційна влада... в культурних справах та місцевого самоврядування не робила жадних перешкод і нічим не допомагала», поляки «до університету ставились досить толерантно» [2, с.173]. Ці твер-

дження явно не узгоджуються з тими фактами, які наводить у своїх спогадах добре обізнаний з політичною ситуацією в місті Іван Огієнко (при підготовці своїх спогадів «Моє життя» він широко послуговувався документальним матеріалом польського і українського походження). Йдеться про те, що, по-перше, польський староста Ю.Губерт розпустив Кам'янець-Подільську міську демократичну думу і замість неї утворив магістрат на чолі з бурмістром, який походив з місцевої полонії. По-друге, наказом Б.Крачкевича, начальника створеної поляками Подільської округи, припинила діяльність ще одна самоврядна структура - губерніяльна земська управа на чолі з українцем В.Приходьком. По-третє, представник польської адміністрації запропонував українській владі дати згоду на те, щоб Річ Посполита фінансувала діяльність українського університету, очевидно, з прицілом на його подальшу полонізацію (І.І.Огієнко відкинув цю пропозицію, принципово наголосивши що Україна здатна сама утримувати свій національний вищий навчальний заклад). По-четверте, у всіх школах міста, згідно наказу старости Ю.Губерта, українські діти повинні були вивчати польську мову [2, с.с.156, 159, 161]. Тож залишається загадковим, чому ці резонансні події, які фігурували як в офіційних розпорядженнях, так і в усному інформаційному просторі, проігноровано у мемуарному джерелі.

Автор доречно згадав про таку подію в культурному житті міста, як вихід у світ молодіжного журналу «Нова Думка», ініційованого студентами університету, частково переказує зміст одного із його чисел, зокрема акцентує увагу на критичному матеріалі Валеріана Поліщука (псевдонім Футурбільш), який стосувався існуючих університетських порядків і містив вимоги щодо розширення громадських прав студентської молоді, зокрема, щодо участі в роботі керівних органів вишу і виборах ректора [2, с.193]. Згаданому періодичному органу ми присвятили своє окреме дослідження, яке значною мірою підтверджує зафіксовану у спогадах Л.Білецького інформацію про «Нову Думку» [5].

З метою українізації церковно-православно-го життя в Україні, яке було одним із напрямів

національного відродження у 1917-1920 рр., важливе значення мало створення україномовної богослужбової літератури. Л.Білецький коротко згадав про заснування Комісії з перекладу Святого Письма українською мовою, зокрема наголосив, що вона була організована деканом богословського факультету К-ПДУУ професором В. О. Бідновим, а очолював її прикомандирований до К-ПДУУ київський професор Є.К.Тимченко. Комісії (подається її неповний склад) поставили завдання в якомога стислий час перекласти з автентичних грецьких джерел текст «Діянь Святих Апостолів», потреба в якому під час проведення української Служби Божої була чи не найбільшою. За джерелом, у 1920 р. «переклад вже близився до кінця; частина [тексту] вже набиралась і мала вийти друком у 3 та 4 томах «Записок Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету», але приход большевиків припинив усю працю Комісії й друкування. І переклад «Діянь» так на світ і не з'явився. Лише дві коректури примірника «Діянь» зберіг професор Біднов...» [2, с.188-189]. У наведеному фрагменті, який загалом об'єктивно відображає значену подію, є кілька прикрих неточностей. По-перше, комісію було створено за наказом міністра ісповідань І. Огієнка і працювала вона певний час при Міністерстві ісповідань УНР, хоча місцем її роботи був богословський факультет університету. Наприкінці грудня 1919 р., як повідомляє у своїй праці добре обізнаний у справах комісії перекладачів В.О.Біднов, Головноуповноважений уряду УНР І.Огієнко розпорядився передати комісію «разом із коштами богословському факультетові. ... Тоді на завідуючого справами комісії обрано декана богословського факультету [тобто В.Біднова.-О.З.], що незабаром став одночасно й секретарем комісії [бо попередній секретар покинув місто. - О.З.], а на членів її запрошено приват-доцентів о.П.Табінського, Л.Т.Білецького та П.М. [М.П.-О.З.] Драй-Хмару. В жовтні 1920 р. комісію знову перенесено до Міністерства Ісповідань, при чому головою її призначено того самого декана богословського факультету, а членами її прот.Єв.Сіцінського, свящ.П.Табінського, Й.Х.Оксіюка, Ів.А.Любарського, А.З.Неселовського,

О.В.Прахова, Л.Т.Білецького та П.М. [М.П.-О.З.] Драй-Хмару (все професори університету). У такому складі комісія проіснувала до 14-го листопада 1920 р., цебто до останньої евакуації з Кам'янця уряду Української Народної Республіки» [1, с.5]. А щодо інших деталей, які подає Л.Білецький, то, за цитованим джерелом, «до Великого посту 1920 р. [члени комісії] встигли перевірити до 20 розділів, і ухвалено приступити до друкування вже готового тексту. ... Друкування, з різних причин того часу, йшло дуже мляво. До 9-го липня, цебто до захоплення Кам'янця більшовиками, складено мало не цілу книгу «Діяній», а остаточно віддруковано її десь у жовтні тільки; але зброшурувати та випустити її цілком готовою друкарня не встигла. Текст мав увійти до 5-го тому «Записок Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету». Одночасно з тим робилися й відбитки його в кількості двох тисяч примірників. На жаль, умови праці в друкарні (університетській) та політичні події не дали змоги зброшурувати відбитки й випустити 5-й том «Записок» [1, с.8]. Словом, голова уточнив ті моменти, про які з часом забув один із членів очолюваної ним комісії.

У спогадах, на жаль, не знайшла висвітлення діяльність автора на посаді голови ради старшин Українського клубу Кам'янця-Подільського [14], що могло прояснити низку цікавих епізодів його заснування та місця у міському громадському житті. Очолюваний Л.Білецьким орган проводив значну культурно-просвітню роботу, про що зазначається у спільній праці двох сучасних подільських авторів - А. М. Трембіцького і А.А.Трембіцького [15]. Крім того, він домігся відкриття у місті народного університету, який став авторитетним осередком популяризації для більш як 200 молодих слухачів наукових знань з природознавчої і суспільно-гуманітарної сфери [13].

Поза увагою мемуариста незрозуміло з яких причин залишився і резонансний факт, пов'язаний з редагуванням незалежної демократичної газети «Життя Поділля», засновником якої була Подільська губернська народна управа. Цей орган почав виходити з грудня 1918 р. за найактивнішої участі приват-доцентів К-ПДУУ Л.Білецького і М.Драй-Хмари, які

були членами його редколегії. У лютому 1919 р. М.Грушевський, за сприяння місцевих есерів, перебрав на себе редакторські функції і змінив її характер на соціалістичний. Л.Білецький у червні 1919 р. став редагувати щойно заснований друкований періодичний орган – «Новий шлях», який висвітлював, зокрема, діяльність вищих органів у державному центрі УНР [4, с.263]. Але і ця важлива робота чомусь не згадана.

Отже, «Мої спомини (1917-1926 рр.)» Л.Білецького є досить цікавим, багатограним і змістовним джерелом про різні аспекти життя Кам'янця-Подільського переважно за Директорії УНР. Наскільки дозволяла пам'ять, автор зафіксував факти про діяльність органів УНР, зміну владних режимів, польське адміністрування, більшовицьке господарювання, які вносили в життя міської громади неочікувані

зміни, тривогу, потрясіння, страх за своє життя і членів родин у зв'язку з більшовицькими репресіями. Унікальним є матеріал про науково-культурні справи, пов'язані з професорсько-викладацькою корпорацією і студентством К-ПДУУ. Цілісного і системного бачення того періоду мемуарист не представив, оскільки його основним завданням було зафіксувати якомога більше спогадів про найбільш близьку і щемлячу йому тему - відкриття і багатогранну діяльність держуніверситету, у якому він відбувся як український учений, майстерний викладач і керівник. Попри це, а також виявлені у тексті авторські неточності, на які вказано у нашому аналізі, зазначене видання безумовно є корисним і в деяких складових не замінимим при дослідженні історії славетного Кам'янця-Подільського в період Української революції 1917-1921 рр.

Список використаних джерел і літератури

- 1.Біднов В. Одна з спроб перекладу Біблії на українську мову // Книголюб: видання Українського товариства прихильників книги. Річних V. Прага, 1931. Кнн.1. С.1-9.
- 2.Білецький Л.Т. Мої спомини (1917-1926 рр.) / Підготовка тексту, вст. стаття та імен. покажч. В.Р.Адамовський. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2013. 239 с.
- 3.Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.): Науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2007. 632 с.:іл.
- 4.Животко А.Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С.Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 1999. 386 с., ім. пок.
- 5.Завальнюк О.М. Журнал «Нова думка» як джерело до вивчення діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету (1920 р.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т.19. С.525-535.
- 6.Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С.170-178.
- 7.Завальнюк О.М. Л.Т.Білецький – приват-доцент, проректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. Київ: Унісерв, 2004. Вип.17. С.59-64.
- 8.Завальнюк О.М. Наукове товариство Кам'янець-Подільського – осередок наукового життя в добу Української революції (1919-1920 рр.) // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. пр. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. у-ту, 2008. Вип.6. С.316-326.
9. Завальнюк О.М. Професорсько-викладацька корпорація і фундаментальна бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т.10. С.289-299.
- 10.Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.) монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.
11. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рятуння України / Упоряд., авт. передм. і комент. М.С.Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005. 464 с.,іл.. вкл.
12. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / Укл. і авт. статті С.А.Копилов, О.М.Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 848 с.
13. Мельник Е.М. Кам'янець-Подільський український народний університет (листопад 1919 – початок 1921 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т.7. С.28-35.
14. Персонал Університету в державній і громадській праці // Наше життя: місячник / Спілка служачих Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Кам'янець на Поділлі, 1920. Ч.1. С.25.
- 15.Трембіцький А.М. Український клуб у Кам'янці-Подільському – осередок суспільно-просвітницької та культурно-освітньої роботи (січень 1919 – грудень 1920 рр.) // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: Матеріали всеукр. наук. конф., 6-7 жовт. 2009 р. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. С.318-337

Кундельський В. В.

ОКРЕМІ ШТРИХИ ДІЯЛЬНОСТІ Є. КОНОВАЛЬЦЯ В КОНТЕКСТІ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ У 1917 – 1919 рр.

У статті на основі вивчених і проаналізованих архівних, документальних та історичних матеріалів висвітлено окремі напрямки діяльності полковника Січових стрільців Є. Коновальця в період Української Центральної Ради, Української Держави П. Скоропадського та Директорії УНР в 1917–1919 рр. Зосереджено увагу на діяльності Є. Коновальця в період створення Галицько-Буковинського куреня Січових стрільців на спротив окремих політиків стосовно створення українських збройних формувань. Вказано, що головну роль у розгромі антиукраїнського повстання на заводі «Арсенал» в січні – лютому 1918 р. та антигетьманському повстанні Директорії в листопаді 1918 р. відіграли Січові стрільці. Розкрито окремі штрихи діяльності Січових стрільців в 1919 р. на території Поділля та Південно-Східної Волині в контексті протистояння військ Директорії УНР більшовицькій Росії та Добровольчій армії А.Денікіна. Наголошується на тому, що в період Української революції 1917 – 1919 рр. Січові стрільці Є. Коновальця були одним із найбільш боєдатних та дисциплінованих підрозділів українських формувань.

Ключові слова: Січові стрільці, Є. Коновалець, отаманищина, Центральна Рада, гетьманат, Директорія УНР, Проскурів, антигетьманське повстання

Процес сучасного українського державотворення, гібридна війна на Сході України ставлять завдання нового історичного осмислення подій Української революції 1917 – 1921 рр. У цьому контексті залишається маловивченою проблемою діяльності Січових стрільців у період 1917 – 1919 рр., особливо на території Поділля та Південно-Східної Волині. Саме цим зумовлена необхідність написання даної статті.

Окремі аспекти означеної проблеми відображені у працях В. Винниченка [1], Є. Коновальця [10], М. Безручка [19], В. Кучабського [19], М. Капустянського [18], П. Скоропадського [11], М. Шкільняка [4], Н. Полонської-Василенко [17], П. Мірчука [3], І. Крип'якевича [14], І. Нагаєвського [7], О. Субтельного [5]. Ці питання є предметом зацікавлення і сучасних дослідників – О. Реєнта [9], І. Коляди [9], О. Завальнюка [20], С. Олійника [20], М. Ковальчука [8], В. Савченка [21], В. В'ятровича [16] та інших.

Падіння монархії в Петрограді в лютому 1917 р. викликало велике українське національне піднесення. У березні 1917 р. створено Українську Центральну Раду, яка взяла політичний курс на здобуття української автономії в складі Російської республіки. Однак суспільно-політична ситуація в українських землях за-

лишалася дуже загостреною внаслідок глибокої соціально-економічної та політичної кризи, викликані подіями Першої світової війни. Ось як оцінює вказаний період Винниченко В.: «Селянство, змучене війною, знервоване революцією, убоге в духовному житті... кинулося в алкоголізм, шукаючи в ньому забуття й розваги. По всіх селах розплодилися в колосальній кількості саморобні гуральні, які курили горілку – самогонку... Село напивалося, дуріло, труїлося, мучилося і рятувалося тією самою самогонкою. З фронту цілими масами сунули дезертири, вимучені й розлючені своїм стражданням у пеклі побоїща, вони страшенною темною силою йшли на країну... фінанси стояли ще гірше. Податків ніхто ніяких не платив, населення не почувало ніякої пошани до Уряду» [1, с. 50-51].

У Києві влітку 1917 р. засновано Галицько-Буковинський комітет допомоги жертвам війни, який опікувався галичанами та буковинцями, що опинилися на Великій Україні. Колишній старшина австрійської армії Коновалець Є. наприкінці жовтня 1917 р. на нараді галицьких політичних та військових діячів висунув пропозицію утворити Галицько-Буковинський курінь Січових стрільців. Центральна Рада дала на це згоду. З огляду на це 18 листопада 1917

р. полковник Дашкевич Р., один із довоєнних організаторів Січового руху у Львові, відібрав у Дарницькому таборі військовополонених під Києвом – 22 добровольців, які поклали початок куреню Січових стрільців [2, с. 55-56].

В.Винниченко пропозицію Є. Коновальця про створення військових формувань зустрів зовсім холодно, стверджуючи, що в період українського державотворення потрібне «знищення всяких постійних армій» [3, с.24].

Долаючи значні труднощі і перешкоди, Коновалець Є., Дашкевич Р. та недавні чотарі УСС Черник Ф., Доморадський А., Чмола І., незабаром довели особовий склад до 500 чоловік. Військовий устрій Січового стрілецтва було побудовано за зразком легіону УСС. Командиром куреню у 1918р. стає полковник СС Коновалець Є., начальником штабу – Мельник А. (відомо, що до 1917 р. обидва перебували як військовополонені в таборі під Царициним). Піші сотні очолювали Сушко Р. та Чмола І. Кулеметну сотню – Черник Ф., артбатарею – Дашкевич Р. Було утворено дорадчий орган – Стрілецьку раду. Курінь СС здійснював охорону резиденції голови Центральної Ради Грушевського М.[2, с.57].

Свого часу Шкільняк М. , урядовець тогочасних міністерств у Києві, земляк Коновальця Є. (навчались обидва у львівській Академічній гімназії), у своїх спогадах згадував, що вказаний підрозділ став найбільш боєздатною частиною українських військових формувань. Галичани, – стверджував автор, – виховані на ідеалах гетьманів П. Конашевича-Сагайдачного, Б. Хмельницького, І. Мазепи, були прихильниками монархічного устрою України [4, с. 212].

У зв'язку з початком більшовицько-української війни 1917 –1918 рр. і наступом військ Муравйова М. у січні 1918 р. Київ готувався до оборони. Виявилось, що міцної української армії Центральна Рада так і не створила. 300 тис. бійців українізованих загонів, що влітку 1917 р. присягнули Центральній Раді, повернулися до своїх сіл і зайняли нейтральну позицію. Інші перекинулися до більшовиків. У свою чергу більшовики не шкодували ні грошей, ні людей для того, щоб проникнути в українські загони, які значною мірою склалися з

надзвичайно наївних у політиці селян, і переконати останніх або ж не брати участі в боях, або ж приєднатися до більшовиків. Через те більшовицькі сили до грудня 1917 р. зросли до 40 тис. чоловік. Військовий міністр Петлюра С. мав розкиданих по різних місцях 15 тис. вояків [5, с. 306-307]. У наступ на Україну згідно з наказом від 7 січня 1918 р. В. Антонова-Овсієнка від імені маріонеткового Народного секретаріату пішли війська, дислоковані в Росії, на Харківщині й Катеринославщині. Серед них були червоногвардійці з Москви, Петрограда, Брянська, Курська, Харкова, Катеринослава, Донбасу, а також балтійські і чорноморські матроси, солдати Західного фронту [6, с.430]. Кияни поводитися пасивно. Масарик Т. проголосив чеські сили в Києві складовою силою французької армії (50 тис.). Те ж саме слід сказати і про румунів, бельгійців та поляків, які тримали нейтралітет у Києві. Бачимо, до якої байдужості призвела довга неволя українського народу [7, с.101-102]. Навіть 200 бійців українського полку П. Сагайдачного перейшли на бік більшовиків [8, с.33].

Честь народу рятували окремі українські військові формування, в тому числі Січові стрільці Є. Коновальця та герої Крут. У січні 1918 р. у Києві відбулося інспіроване радянською Росією повстання на заводі «Арсенал», спрямоване проти УЦР. Київ боронили Січові стрільці Є. Коновальця, Гайдамацький кіш Слобідської України С. Петлюри. План розгрому арсенальців розробив Є. Коновалець разом із А. Мельником. Більшовицька пропаганда в Києві проти Січових стрільців кинула лозунг: «Бий австрійців та мадярів». Стрільці безупинно наступали, не даючи ворогові переформатуватися і закріпитися. 3 лютого 1918 р. Січові стрільці здобули обложений «Арсенал», а 4 лютого – Головні залізні майстерні – останній осередок державного заклоту. Втрати Січових стрільців склали понад 200 убитих і поранених [8,с. 32-33], або 50% особового складу [7, с.103]. Втрати арсенальців становили бл.1000 [9, с. 117].

Після гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. Січові стрільці були розформовані, але 20 серпня 1918 р. вернулися на службу до гетьмана з надією, що П. Скоропадський буде

проводити проукраїнський курс. Однак дуже швидко були розчаровані в його політиці. Ось як описує це у своїх спогадах Є. Коновалець: «На підставі моїх спостережень я прийшов до висновку, що Скоропадський – це людина чесна, але дуже слабівільна, українському народу та його справам дуже й дуже далека... майже в кожній розмові зі мною скаржився, що українці не хочуть його підтримувати, але одночасно оточував себе людьми крайньо ворожими до всього українського і майже сліпо слухав їх порад і вказівок [10, с.18]. У самого П. Скоропадського існувало упереджене ставлення до галичан, що межувало зі стійкою галичанофобією. Галичани, на думку П. Скоропадського, підтримували наддніпрянські соціалістичні партії на антигетьманське повстання [11, с.410].

Відомо, що П.Скоропадський, щоб урятувати своє політичне становище у зв'язку з розпадом Четверного союзу, 14 листопада 1918 р. підписав Грамоту про союз з білою небільшовицькою Росією. Саме це стало поштовхом до антигетьманського повстання, яке очолила Директорія УНР. В історичній літературі існує твердження про те, що командир СС Є. Коновалець мав особисту зустріч (К.В.) з гетьманом П.Скоропадським в листопаді 1918 р., де намагався переконати гетьмана повернутися до переговорів з УНС (Українським Національним Союзом). Та коли П. Скоропадський категорично відмовився, Є. Коновалець заявив, що складає з себе відповідальність за подальші події і залишив гетьмана [8, с.45]. Однак у своїх же «Спогадах» факт зустрічі і перемовин із Є. Коновальцем сам П. Скоропадський заперечує, стверджуючи, що «приїхав начальник січових стрільців Є. Коновалець і хотів мене бачити. Я не погодився і послав його до Петра Яковича Дорошенка. Була велика помилка, що я його не прийняв» [11, с. 332].

Антигетьманське повстання у Білій Церкві 16 листопада 1918 р. розпочали Січові стрільці Є. Коновальця. Тоді було вбито кілька гетьманських урядовців і звільнено з тюрми політичних в'язнів, зайнято Фастів, куди прибула Директорія з Вінниці [12, с.248]. Відомості для повстанців з гетьманського штабу давав В. Тютюнник. Кінцевий план антигетьманського повстання розробили представники Січових

стрільців [13, с.248]. Вирішальний бій відбувся 17-18 листопада на станції Мотовилівка за 40 км від Києва, де генерал Святополк-Мірський зібрав щонайменше 3 тис. російських офіцерів, що підтримували Скоропадського. Успіх бою вирішив стрілецький бронепотяг, який розстріляв російських офіцерів. На полі бою залишилося близько 600 росіян. Загинуло кілька Січових стрільців і двоє найкращих старшин – сотники Черник і Загаєвич [14, с. 452-454]. Після бою війська Директорії УНР вступили до Києва. Першими вступили до столиці частини 1-ої Дніпровської дивізії отамана Зеленого, яка була набрана в основному із селян Київщини і відзначалася низькою боєздатністю. Саме цим воякам було дано наказ: два дні гуляти по Києву і нищити « київську буржуазію». Січові стрільці зайняли Солом'янську площу і частково центр міста. Але не змогли утримати ситуацію під своїм контролем. 15 грудня 1918 р. відбувся парад військ Директорії УНР на Софійському майдані. Тоді ж Є. Коновалець став комендантом Києва (мешкав у готелі «Континенталь»). Полковнику Коновальцю було присвоєно звання отамана, що дорівнювало, за системою рангів Директорії, званню генеральському [8, с.51-53].

Свого часу більшовицький діяч С. Косіор стверджував, що наприкінці 1918-го – на початку 1919-го «Петлюра і Винниченко ніякої влади не мали, а вся влада перебувала в штабі Коновальця» [15, с.48].

Деякі політики робили закид Коновальцю, що він, будучи галичанином, здійснює свою військово-політичну діяльність у Наддніпрянській Україні, а не в Західній. Упереджене ставлення до Є. Коновальця демонстрував навіть Є. Петрушевич [16, с.36]. Є. Коновалець, однак, стверджував, що шлях до вільного Львова лежить через вільний Київ, тобто, щоб зберегти самостійність Наддніпрянської Української держави, годі думати про збереження самостійності Західної України [3, 45-46]. Із політичними колами ЗУНРу полковник підтримував живі ділові контакти, зокрема з Вітовським Д., з яким перебував у «ширшій особистій дружбі». Для потреб УГА із Наддніпрянської України направлялася зброя, амуніція, сукно, саперне та санітарне спорядження, що зали-

шилося на складах ще з часів царської Росії [3, с.55-56].

У той час ставилося питання, про те, щоб Коновалець Є. був шостим членом Директорії УНР, але він відмовився [3, с.53]. 19 грудня 1918 р. полковник СС, будучи на прийомі у В. Винниченка, заявив, що Стрілецька Рада засудила політику Директорії, яка вела країну до катастрофи [8, с.53]. З цього приводу Є. Коновалець висловлювався так: «Найбільше ми попеклися на нашій вірі в провідників тодішнього українського революційного руху. Вони користувалися в наших очах недосяжним авторитетом..., та швидко ми були змушені ставитися критичніше..., бо бачили, що їх політика вводить у краї замість ладу щораз більше анархії, веде до неминучої руїни [7, с.117 с.51-53].

Директорія вичерпала всі запаси грошей, які дісталися від гетьманського уряду, і надто щедро розкидала їх в перші місяці своєї влади. Петлюра послав О.Севрюка до Риму, щоб він визволив полонених, взяв на видатки 2 млн. італ. лір, але той нічого не зробив для полонених, навіть не відвідав їх і не почав клопотів у міністерстві. При цьому жив із дружиною розкішно, мав дороге помешкання в Римі, абонемент в опері. Можна уявити, яку величезну допомогу дали б ці полонені арміям УНР та ЗУНР, якщо б їх звільнили – нехай не 100 000, а половину – 50 000 [17, с.530-531].

Коновалець Є., перебуваючи на посаді коменданта Києва, намагався зміцнити військові сили Директорії, однак це йому не завжди вдавалося, так як він не міг тримати під контролем військово-політичну ситуацію. У січні 1919 р. в лавах Січових стрільців нараховувалося 10 тис. старшин і вояків. У підпорядкуванні отамана знаходилися частини, що перебували на Київщині. Гарматна бригада Р. Дашкевича нараховувала 48 гармат [8, с.54-55].

1919 р. увійшов в історію Наддніпрянської України як рік отаманщини, тобто анархії та хаосу влади. Армія Директорії в січні 1919 р. зменшилася до 25 тис. Велика її частина й надалі складалася з партизанських загонів з отаманами, яких головнокомандувач С. Петлюра ледве міг контролювати. З погіршенням воєнної обстановки 2 лютого 1919 р. Директорія назавжди залишила Київ [5, с.317]. З того часу

Директорія УНР, до складу якої входив і корпус СС, змушена була весь час переїжджати.

У березні 1919 р. Січові стрільці близько місяця перебували у Проскуріві. Саме тоді з'явилася Декларація Січових стрільців про підтримку радянської влади, але за умов здобуття самостійної України [8, с.60]. При цьому більшовицька Росія залишалася головним ворогом української влади. 20 березня 1919 р. Січові стрільці прибули на залізницю Бердичів – Шепетівка. В ході боїв 21–23 березня 1919 р. Січові стрільці вийшли до станції Романів. У той час 23 березня 1919 р. війська УНР визволили Житомир, тоді ж, у березні–квітні 1919 р. Січові стрільці тричі намагалися взяти Бердичів, але, маючи великі втрати, відступили. Відступаючи під тиском більшовиків, вони опинилися поблизу Шепетівки, а 19 квітня 1919 р. звільнили Полонне. Перед тим вибухнуло антибільшовицьке повстання в Миргородському російському полку, який складався переважно з українців. Тоді на бік Січових стрільців перейшло 16 старшин та 250 вояків [8, с.61-62].

Січові стрільці Є. Коновальця відіграли важливу роль у проведенні Проскурівської операції (7 червня – 7 липня 1919 р.), про яку у своїх спогадах розповідає М. Капустянський [18, с. 232 -267]. Чорні запорожці та Січові стрільці Є. Коновальця були найбільш боєздатними та дисциплінованими українськими військовими формуваннями. Більшовицька артилерія на висотах на північ від р. Бужок по обох сторонах шосе (Проскурів – Старокостянтинів) обстрілювала місто і с. Заруддя, але важка батарея галичан пересилила ворога [18, с. 307]. При цьому населення Проскурівського повіту неохоче йшло у військо, побоюючись помсти з боку більшовиків у випадку їхньої перемоги [18, с. 267].

Перебіг боїв на території Поділля та Південно-Східної Волині у війні проти більшовицької Росії в 1919 р. і військ А. Денікіна подає у своїх спогадах начальник штабу Січових стрільців М. Безручко («Від Проскурова до Чорторії») [19, с. 181 - 261]. Так, у червні 1919 р. Січові стрільці вели переможні бої з більшовиками біля сіл Манилівка, Марківці, Чорнилівка, Великі Шмирки, Зозулинці, Катеринівка, Пахутинці, Крачки, м. Чорний Острів, м. Красилова. Збірним пунктом Січових стрільців стає с.

Катеринівка [19, с. 216, 220]. У липні 1919 р. у зв'язку з переходом УГА та уряду ЗУНРу на чолі з Є. Перушевичем на бік Директорії УНР з'явилася можливість утвердити українську владу по всій території Наддніпрянської України. До вересня 1919 р. білогвардійська армія А.Денікіна зберігала нейтралітет з українцями. Галичани, які прийшли на допомогу наддніпрянцям з повагою ставилися до Січових стрільців Є. Коновальця та деяких козацьких формувань. У цілому ж армію УНР вважали анархічною. Так, 29 липня 1919 р. 4-а галицька бригада разом з армією УНР вступила в Проскурів, розгромивши більшовиків і парадним маршем пройшла до села Гринівці [20, с.74].

28 серпня 1919 р. Січові стрільці захопили Чорний Острів, взяли в полон більшовиків, відібрали в них кулемети, і залишки більшовицьких загонів змушені були відступати до с. Заруддя. Тоді ж кіннота Січових стрільців здохнула Миколаїв [18, с.298].

Восени 1919 р. становище українських армій значно погіршилося. Певною мірою на це вплинула «Київська катастрофа» (31серпня 1919 р.), перехід УГА на чолі з генералом

М. Тарнавським на бік Добровольчої армії А. Денікіна (листопад 1919 р.), епідемія тифу (штучно занесена із Франції), нестача зброї та військового спорядження, міжнародна ізоляція українських політичних режимів. Є. Коновалець стверджував, що всі втомилися, нема резервів, хочеться одного – спати [21, с.166].

На території Південно-Східної Волині (Полонне – Миропіль – Романів) залишки армії УНР в листопаді – грудні 1919 р. опинилися в «трикутнику смерті» – наступ червоних, денікінців та поляків. 6 грудня 1919 р. поляки захопили Чарторию, роззброїли підрозділи СС, отаман Є. Коновалець потрапив до польського полону. Так військові формування СС припинили своє існування [8, с. 74].

Участь Січових стрільців Є. Коновальця у Національно-визвольних змаганнях українського народу в 1917 – 1919 рр. принесла визнання Є. Коновальцю та його воякам у боротьбі за незалежність України. Січові стрільці, як показали історичні події, стали одним із кращих підрозділів українських військових формувань в 1917 – 1919 рр. Ще за життя командир СС став легендарним героєм.

Список використаних джерел і літератури

1. Винниченко В. Відродження нації. Історія Української революції марець 1917р. – грудень 1919 р.– Київ –Відень 1920. – 328с.
2. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія галицького стрілецтва. – Львів: Каменяр. 1990.– 200с.; 8 арк. іл.
3. Мірчук П. Є Коновалець (у 20-річчя смерті). / П. Мірчук. Політична Бібліотека Ліги визволення України. Ч.14. з друкарні видавничої Спільки «Гомін України».– Торонто, 1958.– 106 с.
4. Шкільняк М. Україна в боротьбі за державність в 1917 – 1921 рр. Спомини і роздуми / Упор. В.Верстюк – К.: Тов. «Видавництво «Кліо», 2016. – 512 с.
5. Субтельний О. Україна. Історія / Перекл. з англ. Ю.Шевчук. – Київ «Либідь», 1991. – 510 с.
6. Литвин В. Історія України. Підручник. 7-е доповнене видання. Відповідальний редактор В.А. Смолій, академік НАН України. / Литвин В.М. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», 2012. – с. 855.
7. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття: – К.: Укр. письменник, 1994. – 413 с.
8. Ковальчук М. Євген Коновалець на чолі Січових стрільців (1918 –1919) / М. Ковальчук // Укр. визв. рух: наук. зб. – Львів, 2006. – Збірник 8. – С. 24 -75.
9. Реєнт О.П. Україна між світовими війнами (1914 – 1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії : Навч. посіб. / Реєнт О.П., Коляда І.А.– К.: Школа, 2004. – 544 с. – Бібліогр.: с. 529 –538.
10. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. / Є.Коновалець.– Прага, 1928. накладом Проводу українських націоналістів. Б-ка архіву Українського національного Музею в Чикаго. С. 40.
11. Скоропадський П.П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / упорядник Ігор Гирич. К.: Наш формат, 2016. – 480 с.
12. Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка; керівник авт. кол. Ю.Зайцев. – Вид. 3-тє, перероб і доп. – Львів: Світ, 2002. – 520 с. з іл.
13. Політична історія ХХ століття. У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – К.: генеза, 2002 – 2003. Т.2 Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 –1920) / В.Ф. Солдатенко (кер.), В.Ф. Верстюк. – 2003.–488 с.
14. Крип'якевич І., Гнатевич Б. при співпраці Стефаніва З., Думіна О., Шрамченка С. Історія українського війська. Книга в двох частинах. Частина II. Репринтне видання 1936 р. Видання Івана Тиктора – К.: МП «Пам'ятки України», 1992.– с. 568.

15. Файзулін Я., Гінда В. Україна. У вогні минулого століття: постаті, факти, версії. / Ярослав Файзулін, Володимир Гінда. – Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011.– 167 с.
 16. В'ятрович В. Україна. Історія з грифом «Секретно» / Володимир В'ятрович. – Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014.–512 с.:іл.
 17. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2т. Т.2. Від середини XVII століття до 1923 року. – 3-тє вид.– К.:Либідь, 1995.– 608 с.
 18. Поділля і Південно- Східна Волинь в роки Української революції (1919 – 1921) і повстанського руху під проводом Я. Гальчевського (1921 – 1924): збірник документів та матеріалів / [упоряд.: Байдич В.Г., Завальнюк О.М., Олійник Ю.В., Галатир В.В., Павлунішена Т.Д.]. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015. – 536 с. (серія: «Праці Державного архіву Хмельницької області»: вип.12).
 19. Кучабський В., Безручко М., Коновалець Є. Золоті Ворота. Історія Січових стрільців 1917 – 1919. Золоті ворота / ред. О. Романів. – Львів – Рочестер, Наукове товариство ім. Шевченка українознавча бібліотека НТШ. Число 17,2004. – 395 с. зі 198 світлинами і 11 схемами. Репринтне видання 1937 р.
 20. Завальнюк О.М. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): монографія. – Вид. 2-е, доп. і перероб. / О.М. Завальнюк, С.В. Олійник. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – 292 с.; іл.
 21. Савченко В. А. Дванадцять воїн за Україну / Худож.- оформитель А.А. Ленчик. – Харьков: Фолио, 2006.– 415 с. – (Время и судьбы).
-

Кундельський Д. В.

МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті зроблено спробу осмислити на сучасній методологічній основі сутність та основні ментальні риси українського народу. Проаналізовано складові чинники ментальності українського народу, їх вплив на процеси національного державотворення. Акцентовано увагу на значенні історико-генетичного ментального потенціалу українців.

Ключові слова: ментальність, менталітет, архетип, хліборобська культура, козацька держава, генетичний код, самоврядування.

У контексті суспільно-політичного розвитку України після здобуття незалежності та подій Революції 2014 р., коли Українська держава обрала європейський вектор розвитку, важливо глибоко та об'єктивно розуміти ментальність українського етносу. Саме усвідомлення характерних рис національної вдачі допоможе визначити соціально-політичні аспекти дійсності в нашій державі. Без розуміння суті ментальності народу складно зрозуміти політичну ситуацію в країні, розбудовувати державу, впроваджувати реформи економічного й політичного характеру як загальнодержавного рівня, так і місцевого самоврядування. Адже, як зазначає Абрамова І., щоб будувати державу, яка б відповідала особливостям вдачі, треба знати можливості, іманентні якості – специфіку національної ментальності [1, с.7].

Проблема національної вдачі складна для наукового вивчення. До її дослідження зверталися М. Гоголь, І.Нечуй-Левицький, М.Костомаров, М.Грушевський, І.Франко, В.Липинський та ін.. Продовжували і розвивали цю тему Ю.Липа, С.Єфремов. Останнім часом особливу увагу проблемам ментальності приділяють увагу і такі вітчизняні дослідники культури, як Г.Лозко, І. Грицяк, О. Рудакевич та ін., а також відомі вчені української діаспори – Є.Онацький, О.Кульчицький, М. Шлемкевич, Б. Цимбалістий та ін..

Ментальність зберігає генетичний код народу, допомагає зрозуміти закономірності розвитку культури, суспільної моралі, виступає важливою етно-психологічною ознакою нації [2, с.55]. Звернемося до джерел, які пояснюють цю дефініцію. Сам термін має латинське похо-

дження. Ментальний – з лат. mentalis – розумовий; ments, mentis – розум, думка, інтелект [3, с.412].

У Довіднику з історії України це поняття визначається, як “стійкі структури глибинного рівня колективної та індивідуальної свідомості й підсвідомості, що визначають орієнтири людей, у яких виявляється національний характер, загально визнані цінності, суспільна психологія”. [4, с.462].

Ментальність українців формувалась під впливом складних історичних умов: тривале бездержавне існування, розчленованість народу у минулому. Основну роль відіграло й геополітичне розташування України на перехресті історичних шляхів зі Сходу на Захід і з Півночі на Південь. Ця обставина зумовила химерне поєднання у світогляді українців західної (активно-раціоналістичної, індивідуалістичної, матеріалістичної) та східної (пасивно-споглядальної, спрямованої на вищі істини) ментальності [5]. Саме цей фактор і зумовив маргінальність, двоїстість української ментальності.

Роздвоєність національної ментальності посилили взаємодія і взаємовплив двох головних історичних верств традиційно-побутової культури: землеробської та козацької. Найглибинніші риси української ментальності закладені, безперечно, землеробством, яке з найдавніших часів було головним заняттям українців. Саме воно закріпило такі характерні риси українського національного характеру, як відчуття гармонії, зважений підхід до вирішення складних справ, працьовитість, миролюбність, ліричне сприйняття життя, м'який гумор, від-

чуття господаря та певний індивідуалізм (усвідомлення самоцінності власної особистості), розвинуте почуття справедливості, що спонукає до нескінченних пошуків правди [4, с.462].

Саме завдяки землеробській культурі виробилося в українському характері шанобливе ставлення до жінки, що сягає своїм корінням ще архаїчних язичницьких часів, для яких є характерним є архетип „Магна Матер” – архетип Жінки, плодючої Землі, українського чорнозему [6, с. 55].

Водночас архетип “Магна Матер” – архетип Жінки, плодючої Землі став джерелом прагнення оберігати рідну Землю, захищати Батьківщину, виявляти відданість та любов до неї. Активність, волелюбність і демократизм, пріоритет чоловіка почали закріплюватись в українській ментальності із появою на історичній сцені козацтва [4, с.462]. Логічно, що виникнення козацтва як окремого суспільного стану не відбулось на порожньому місці, а було зумовлене різними негативними стресогенними чинниками – поширенням панщини та закріпачення на українських землях, наростанням релігійного та національного гніту з боку польської шляхти після Люблінської унії 1569 р., а також постійна загроза нападів турків і татар на українські землі витворили в XVI–XVII ст. новий козацький соціотип. Саме під впливом сильного колективного стресу (революції, війни, стихійні лиха), який діє впродовж тривалого часу, як зазначає С. Сидорук, національна психіка свідомо починає формувати інші соціальні та правові норми регуляції суспільного життя [2, с.68].

Козацтво стало унікальним явищем не лише в українській історії. Українському козацтву, цьому унікальному явищу світової історії, належить найвидатніше місце в історичному розвитку України. Протягом кількох століть воно відіграло провідну роль в усіх сферах історичного буття українського народу, взявши на себе здійснення найважливіших завдань, що стояли перед українською нацією [7, с.7]. Таким чином, саме з козацькою державою, як зазначає І.Литвиненко, «слід пов’язувати початок становлення українського муніципалізму». Козацьке самоврядування в Січі складалося протягом тривалого часу і мало чисельні де-

мократичні елементи: виборність січової ради, обрання уряду – кошової, паланкової і курінної старшини, курінного отамана і в цілому на засадах самоуправління розв’язувало найважливіші господарські, військові, судові справи [8]. У козацькій державі міста з магдебурзьким правом не зазнавали культурних та конфесійних утисків, міське життя вільно розвивалося на основі своїх традицій, але в рамках магдебурзького устрою [9].

Дослідник Стражний О.С. стверджує, що колись запорізькі козаки переступили через стандарти тодішнього європейського світу своїм вільним суспільством, живучи всупереч тому світу і над тим світом, довели своє право бути не такими, як усі. На цьому й ґрунтується своєрідність української ментальності як цивілізаційного феномену – вихід за рамки звичних шаблонів і світоглядних трафаретів [10, с. 353-354].

Пріоритетного значення із появою козацького стану починають набувати ті риси, які характерні для воїна взагалі: рішучість, сміливість, відважність, схильність до ризику. Хоча це й здається дивним, але ці риси відзначав і запеклий ворог українства Лев Троцький у складеній ним “Інструкції агітаторам-комуністам в Україні”: “В ньому (українському селянинові) прокинувся вільний дух запорозького козацтва та гайдамаків, який спав сотні років. Це страшний дух, котрий кипить і вирує, як сам грізний Дніпро на своїх порогах, і змушує українців творити чудеса хоробрості. Це той самий дух вільності, котрий надавав українцям нелюдської сили на протязі сотень років воювати проти своїх пригноблувачів: поляків, росіян, татар і турків і блискуче перемагати їх” [11].

Суттєво деформувала український національний характер багатовікова відсутність власної держави. Тривала роз’єднаність українських земель, їх перебування у складі Російської, Австро-Угорської імперій, Польщі та інших держав наклало помітний відбиток на культуру, традиції та побут українців. Саме цей чинник протягом віків поглиблював психологічне, побутове та політичне відчуження між різними частинами українського народу і врешті став основною причиною такої болю-

чої риси сучасної української ментальності, як відсутність почуття національної єдності. Наприклад, менталітету галичан притаманний певний консерватизм, скерований на увіковічнення в незмінному вигляді основних національно-етнічних цінностей, патріотизм. Суттєвий вплив на нього мала західноєвропейська культура, насамперед австро-німецька та польська. [4, с.463].

Для населення Центральної, Східної та Південної України через низку історичних обставин головною метою було, як правило, не національне, а соціальне визволення. Провідними рисами ментальності в цьому регіоні були колективізм, віра в доброго та мудрого правителя, який наведе порядок; порівняно слабшими були прояви національних, патріотичних почуттів [4, с.462].

Виходячи з вищезазначеного, маємо підстави говорити про фрагментарність української ментальності, своєрідність у різних регіонах України, що, на думку автора, є деструктивним чинником у плані державотворення та соборності України. Яскравим підтвердженням цьому стали події на Донбасі, анексія Криму, які виникли після зміни політичної еліти України внаслідок подій Революції Гідності в 2014 році. Саме тому дуже важливо пам'ятати про ментальні відмінності регіонального характеру.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що хибними й навіть небезпечними є намагання ідеалізувати та романтизувати українську ментальність, бо їй притаманні й такі небажані крайнощі позитивного, якими неодноразово користувалися вороги українського народу. Промовистими у цьому плані є слова згадуваного вже вище ворога української самостійності Л.Троцького. Слід зауважити, що він добре знав, про що говорив, бо народився й виріс в Україні (Херсонська губернія): "Тільки безмежна довірливість і поступливість, а також відсутність усвідомлення необхідності постійної кріпкої спайки усіх членів держави не тільки під час війни кожного разу губили всі завоювання українців. Тому вони рано втратили свою "самостійність" і живуть то під Литвою, то під Польщею, то під Австрією, то під Росією, складаючи собою дуже цінну частину цих держав. Ці побутові особливості характеру

українців необхідно пам'ятати кожному агітатору, і його успіх буде забезпечений." [10].

На жаль, у чомусь він мав рацію. Адже свій слід на національному генетичному коді залишило й тривале перебування українського народу в жорстких рамках тоталітарного суспільства. Родимі плями тоталітаризму наявні у психології кожної людини, яка вихована за радянської доби. Фахівці виділяють такі основні риси „радянської” ментальності: пасивність особи – відсутність волі до поліпшення життя власними силами, що доповнюється формальною активністю, головне створити враження, що людина працює, а не працювати на певний результат; комплекс меншовартісності – відчуття власної нездатності, некомпетентності та непрофесіоналізму, зворотним боком чого і невмотивована амбіційність та хамство; патерналізм – перекладання на владу вирішення власних проблем [4, с.463].

Безумовно, роки поневолення українців позначились на їх ставленні до влади, що будується на несприйнятті деспотичного характеру останньої. Українець боїться влади і через те всіляко намагається позбутися її, власноруч вирішуючи свою долю. Влада в його підсвідомості є постійним насильством і наругою [2, с.68].

Підсумовуючи дослідження різних авторів, можна узагальнити характерні риси українського менталітету, що вирізняється домінуванням емоцій і почуттів над волею та інтелектом, індивідуалістичним кодом цінностей, який стимулює мотивацію досягнень, особисту незалежність, автономність, прагнення спиратись лише на власні сили, впевненість у собі. Дослідники однотайні у тому, що в українському менталітеті наявні стійкі самоврядні архетипи, що складають його генетичний код [11]. При цьому наголошують на таких основних рисах менталітету, як 1) психологія працюючого господаря з його здатністю навіть за несприятливих умов знаходити різноманітні форми раціонального господарювання; 2) стихія вільної самодіяльної особистості, природного демократизму, що спонукає до самореалізації на локальному рівні; 3) психологічне несприйняття народом деспотичного характеру влади і прагнення до громадсько-політичної творчості "знизу"; 4) схильність до творення порядку на рівні компактних спільностей [12].

Звичайно, ментальність будь-якого народу, як і його культура, яка детермінована цим явищем, має свою інертність і не може різко змінюватись упродовж кількох років, адже тривале існування українського народу в важких умовах гніту та приниження позначилося на його національному характері. У контексті сучасності, безумовно, можна стверджувати, що українському національному характеру притаманні і риси, характерні для розвинутого сучасного європейського суспільства – демократизм, волелюбність, толерантність, індивідуалізм. Український народ не втратив своїх природних рис демократизму та волелюбності, а це дає підстави стверджувати, що є потенціал

для становлення справжнього демократичного суспільства, а модель держави повинна відповідати національній вдачі українців. Для цього слід на усіх рівнях враховувати історико-генетичний ментальний потенціал українців.

Сучасна Україна потребує розбудови суспільства, орієнтованого саме на такі цінності, а також на верховенство закону, повагу до основних прав людини і громадянина, правової держави та розвинутого громадянського суспільства. Ті ж згадувані риси ментальності, які негативно впливають на якісне оновлення суспільства, потрібно долати, аби надати країні бажаного вектору розвитку для здійснення позитивних реформ.

Література:

1. Абрамова І. До проблеми української ментальності. Вісник Запорізького національного університету №2, 2008 с.
2. Сидорук С.А. Українська етнологія: навчально-методичний комплекс з дисципліни для студентів історичного факультету зі спеціальності «Історія» / С.А. Сидорук. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Звойленко Д.Г., 2015. – 192 с.
3. Козлова О.М. Етимологія та сутність поняття «ментальність». // П'яті юридичні читання: М-ли Міжн. Наук. конф. 23-24.04.2009р. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2009 — с. 412-414.
4. Довідник з історії України (А-Я): Посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р.Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2002. – 1136 с.
5. Погрібна В.Я., Чернявський Є.В. Специфіка української ментальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Philosophia/73535.doc.htm
6. Кульчицький О. Світовідчуження українця / О.Кульчицький // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992 – 128 с.
7. Апанович О.М. Козацька енциклопедія для юнацтва: Кн. Ст.. про іст. буття укр. козцтва / Олена Апанович; упорядкув., текстол. Підготов. О Яремійчук; наук.ред., авт. післямови Ю. Мицик. – К.: Веселка, 2009. – 719 с.:іл.. 8. Литвиненко І. Історичні традиції становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні / І. Л. Литвиненко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 1. – С. 43. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2002_1_10.pdf.
9. Грицяк І. Зародження, становлення і розвиток місцевого самоврядування в Україні // Місцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні.– №2 квітень–червень, 2013.– (58–64) Режим доступу: [file:///C:/Users/user/Desktop/mcrru_2013_2_25%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/user/Desktop/mcrru_2013_2_25%20(2).pdf).
10. Стражний О.С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність. – К.: Книга, 2008. – 368с.
11. Нельга О.В. Українська етносоціологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/73913/sotsiologiya/rozyednanist_ukrayinstva_mentalna_pohidna_nadmironosti_individualizmu
12. Кизима В. Своя доля і свій шлях широкий // Віче. – 1993. – №1.С.22

Марчук В.В., Королько А.З.

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ВИВЧЕННЯ ПОКУТТЯ: ЕТНОІСТОРИЧНИЙ ВИМІР

Покуття охоплює той етнокультурний простір, де відбувалася кристалізація і становлення індоєвропейських, праслов'янських, слов'янських етнокультурних утворень. Коли звернутися до історичних джерел, то побачимо, що важливі суспільно-політичні і етнокультурні процеси, пов'язані з розгортанням українського національного відродження на Прикарпатті, розпочиналися з Покуття. До того ж міста, які знаходяться на території історико-етнографічного району мають більше, ніж півтисячолітню історію: Коломия (1240 р.), Тисмениця (1062 р.), Снятин (1158 р.), Тлумач (1213 р.).

Від найдавніших часів погляд на територію України знаходило своє відображення в існуванні різних субетнопонімів та субетнонімів (так званий племінний літописний поділ України). До найдавніших етнографічних топонімів поряд з Волинню (X ст.), Україною (1187 р.), Поліссям (1275 р.), Сівером, Поділлям (1362, 1396, 1430–1432 рр.) слід віднести і Покуття¹. Уперше назва Покуття зафіксована в чолобитній грамоті молдавських бояр і господаря Стефана 1395 р. Для порівняння, етноніми Гуцульщина і Бойківщина вперше згадуються у другій половині XVIII ст., а дефініція Опілля в наукових та історико-краєзнавчих розвідках з'являється лише в XX ст.

У пропонованій статті Покуття окреслене територіями Снятинського, Городенківського, Тлумацького, південно-східної частини Тисменицького, більшості Коломийського (без південно-західної частини) районів Івано-Франківської області².

В радянські часи історико-краєзнавчі дослідження з вивчення Покуття гальмувались. Незважаючи на це, плідно працювали регіональні краєзнавчі та етнографічні музеї, переважно

народної архітектури й побуту. Як правило, їх діяльність зводилась до збору та концентрації у фондових запасниках пам'яток історії, культури й мистецтва покутського краю без відповідного аналітичного обґрунтування³.

У 1970–1980-х рр. з'являється низка історико-краєзнавчих статей, які друкуються в обласних і районних часописах В. Грабовецьким, П. Арсеничем, Б. Гаврилівим. З'являються і спеціалізовані праці з вивчення Покуття. У 1987 р. редактор особливо популярного в ті часи львівського часопису «Жовтень» (сьогодні називається «Дзвін») Роман Федорів надрукував історико-етнографічний нарис «Покуття» Михайла Паньківа, де визначені межі регіону, його культурно-етнографічні особливості, походження назви «Покуття». До того часу в радянській історико-краєзнавчій та етнографічній науці територія Покуття визначалась від декількох сіл до низинних територій межиріччя Дністра і Пруту всієї галицької Гуцульщини і частини Бойківщини⁴.

Історико-краєзнавчі та етнографічні дослідження з вивчення Покуття у період незалежної України здійснюється за такими напрямками: організація науково-дослідницьких експедицій у райони області; індивідуальні та колективні дослідження науковців та краєзнавців; проведення наукових конференцій з проблем історичного краєзнавства, етнології, туризму; публікація наукових праць з питань історичного краєзнавства і етнології; поживлення роботи музеїв, які займаються даною проблематикою; відновлення громадських і родинних звичаїв і обрядів більшістю населення Покуття і сприяння у цьому державних та громадських інституцій; організація на Івано-Франківщині, зокрема і на Покутті, загальноукраїнських та регіональних фестивалів, оглядів свят і спеціальних виставок.

¹ Макаруч С. Історико-політичне та етнографічне районування України: питання співвіднесеності / Степан Макаруч // Народознавчі зошити. – 2001. – Зошит 3 (39). Травень-Червень. – С. 388–394. – С. 388, 391.

² Етнографічна мозаїка // Прикарпаття. Спадщина віків. / авт. ідеї та голов. ред. М. Кугутяк. – Львів : «Манускрипт-Львів», 2006. – С. 438–503.

³ Передмова // Покуття. Історико-етнографічний нарис. – Львів : Манускрипт-Львів, 2010. – С. 11.

⁴ Паньків М. Покуття / М. Паньків // Жовтень. – 1987. – № 2. – С. 100–104.

В 1990-х рр. значно розширилась кількість науково-дослідних та збиральницьких центрів, відділів та філіалів, які працюють під егідою існуючих науково-дослідних інститутів. Деякі з них вийшли на кордони України і функціонують в інших країнах (Польща, Румунія, Словаччина, тощо). Етнографічні публікації з вивчення Покуття можна розподілити на кілька груп: дослідження з вивчення господарської діяльності і матеріальної культури, народних промислів і мистецтва, весільної і календарної обрядовості краю, фольклору. До етнографічних дослідів і польових зборів долучилось багато нових дослідників і не лише молодих а й тих, праці яких не можна було друкувати в радянський час.

На початку 1990-х рр. у новоствореному тоді (на базі Львівського відділення Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Рильського НАН України) Інституті народознавства НАН України розпочалася робота над підготовкою історико-етнографічної монографії «Покуття». Було розпрацьовано докладний план-проспект, намічено виконавців, здійснено перші експедиційні виїзди в терен. Очолювали експедицію 1992–1993 рр. кандидат історичних наук М. Глушко, наступні три роки – доктор філологічних наук, професор Р. Кирчів.

Український дослідник Р. Кирчів зауважив, що ця праця позиціонувалася як продовження задіяного ще в радянський час проекту створення серії комплексних народознавчих монографій, присвячених історико-етнографічним районам України: «Бойківщина» (Київ, 1983), «Гуцульщина» (Київ, 1987) і разом з білоруськими колегами – двох книжок про Полісся («Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья» – Мінськ, 1987; «Полесье. Материальная культура» – Київ, 1988). Різними причинами робота над монографією була тоді призупинена і, як виявилось, на тривалий час – аж дотепер¹.

До 1990-х рр. в Україні випускався єдиний науковий журнал з проблем етнографії, фольклору і мистецтва: «Народна творчість і етнографія». Зараз їх кількість зросла як в

загальноукраїнському, так і регіональному масштабі. Сьогодні двомісячний часопис «Народна творчість та етнологія» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України та Міжнародної асоціації українських етнологів друкує ряд публікацій з високоякісними ілюстраціями про одяг і вишивку України, велика частка з яких надійшла із Покуття.

З січня 1995 р. виходить науковий вісник Інституту народознавства НАН України «Народознавчі зошити». Це щоквартальний науковий часопис, який містить як загальнотеоретичні, аналітичні матеріали (більшість), так і джерельні та науково-популярні. Значна частина матеріалів поміщених у часописі торкається культури і побуту Покуття. Зокрема, перші два номери журналу за 2017 р. повністю присвячені дослідженню різних етнологічних аспектів історико-етнографічного району: доісторичного й історичного буття Покуття (Р. Кирчів); календарно-обрядовому фольклору краю та динаміки його традиції (О. Кузьменко, О. Харчишин); особливостей творення старопокутських пісень (М. Паньків); першоджерел з етнографії Покуття (В. Білоус); символіко-функціональних особливостей ритуальних атрибутів покутян (О. Серебрякова); системи опалення народного житла Покуття (Р. Радович); рибальства на теренах краю (Я. Тарас); допологові обрядовості жителів Покуття (Л. Горошко-Погорецька); традиційного садівництва та виноградарства на Покутті (Я. Тарас); харчування покутян (О. Сапеляк); весільної обрядовості (Х. Бойчук, Л. Герус); народної ветеринарії на Покутті (Т. Файник); гончарного ремесла (Р. Мотиль); мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші Покуття (О. Федорчук); локальних особливостей покутських народних в'язаних та мереживних виробів (О. Козакевич); народного малярства (О. Шпак); поминальних мотивів в календарній обрядовості українців Покуття (А. Кілар); народного ткацтва Покуття (О. Олійник); художньо-естетичних особливостей покутських наміток (О. Никорак); архітектурного декору дерев'яних церков Покуття (О. Болюк); весняних скотарських звичаїв та обрядів українців Покуття (Ю. Пуківський); плетіння на Покутті (Я. Тарас); будівельної

¹ Кирчів Р. Історіографія етнографічного дослідження Покуття // Народознавчі зошити. – 2015. – № 1 (121). – С. 83–84.

культури Покуття (Р. Радович); обробки шкіри та виробів з неї на теренах краю (О. Сапеляк); традиційним уявленням про домашніх духів на Покутті (В. Галайчук); зимової обрядовості покутян (О. Серебрякова). Це результат кропіткої праці дослідників, в переважній більшості наукових співробітників Інституту народознавства НАН України, проведених в ході експедиційних польових досліджень на теренах Покуття в 2013–2016 рр.

Серед місцевих прикарпатських видань треба відмітити «Наукові записки», які видають Івано-Франківський краєзнавчий музей та Інститут народознавства НАН України з 1993 р. У ньому друкуються статті з історичного краєзнавства Покуття.

Історичним факультетом (сьогодні Факультет історії, політології і міжнародних відносин) Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника з 1994 р. видається фаховий науковий часопис «Галичина», на сторінках якого друкуються матеріали з історії, археології, культури і побуту населення Прикарпаття і Покуття.

З 2002 р почав виходити регіональний науково-методичний альманах «Краєзнавець Прикарпаття», засновниками якого є Івано-Франківський обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді та Івано-Франківська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. В альманасі публікуються повідомлення і статті з історії покутського краю.

Вартий уваги літературно-краєзнавчий і мистецький альманах «Ямгорів», який видає у м. Городенці з 1989 р. місцевий краєзнавець В. Никифорук. У ньому часто виступають, крім місцевих краєзнавців, науковці зі Львова та Івано-Франківська. Вийшло 30 випусків. У м. Снятині вийшли два випуски історико-краєзнавчого та літературно-мистецького альманаху «Покуття», де було надруковано низка історико-краєзнавчих матеріалів про історико-етнографічний район¹.

З 1996 р. у м. Коломиї реалізується видавничий проект «Енциклопедія Коломиїщини» (за

¹ Покуття: Історико-краєзнавчий та літературно-мистецький альманах / Снятинська районна держ. адміністрація; Районна організація Товариства української мови ім. Шевченка «Просвіта». – Снятин, 1994.

редакцією М. Васильчука та М. Савчука). Для написання оригінальних гасел коломиїські енциклопедисти часто здійснюють спеціальні дослідження тих або інших проблем. Тут є оглядові статті на певні теми, статті про населені пункти, події і явища, осіб тощо. Вийшло загалом вісім томів на літери А – Д, Ч – Я. Тут також видають серію альбомів «Українське мистецтво у старій листівці» та «Коломиїська бібліотека» (автор проекту В. Ковтун)².

Активізація процесу історико-краєзнавчого та етнографічного вивчення Покуття простежується і по лінії практикування в останній час дисертаційних праць, магістерських, дипломних і курсових робіт, присвячених дослідженню тих чи тих ділянок традиційно-побутової культури цього краю. До них належать і кандидатські дисертації Дмитра Жмундуляка «Народна пісенність Покуття: особливості сучасного функціонування» (Київ, 2002), Христини Нагорняк «Художньо-конструктивні особливості народного вбрання на Покутті кінця ХІХ — початку ХХ століття (історія, типологія, художня система строю)» (Івано-Франківськ, 2012), Лілії Триняк «Покуття в етнографічних дослідженнях ХІХ – 30-х рр. ХХ ст.» (Івано-Франківськ, 2018).

Нового якісного витка набуло пожвавлення на місцях історико-краєзнавчої роботи, пов'язане з підготовкою і виданням «Історії міст і сіл УРСР». Тепер цей імпульс реалізується в окремих авторських монографіях, присвячених історії міст і сіл. Цей рух набув особливого поширення на Західній Україні, зокрема і на Покутті. Цю справу підтримують місцеві видавництва в м. Коломиї і м. Снятині. Найбільшим поліграфічним підприємством у покутському регіоні є ВАТ «Коломиїська друкарня ім. Шухевича», обладнана новітньою поліграфічною технікою; друкує різноманітну продукцію українських та зарубіжних замовників, серед якої можна знайти багато історико-краєзнавчих видань. На Снятинщині видавни-

² Королько А. Покуття: історико-краєзнавчі дослідження (90-і рр. ХХ – початок ХХІ ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. Олександр Седляр, Наталя Кобрин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2012. – С. 436–449. – С. 439–440.

цтво «Прут Принт» при сприянні місцевої влади запровадило видавничий проект «Скрижалі вічності» із серіями «Літопис краю» і «Скарби отчої землі», де у відповідних виданнях є вагомі успіхи у висвітленні історико-краєзнавчої тематики та героїчного минулого наших краян. Друкарня працює під девізом «Кожному місту і селу – написану історію». Завдяки титанічній праці видавництва «Прут Принт» лише у Снятинському районі більше половини населених пунктів мають надруковані історії, а окремі села мають по 2-3 книжки (окремо описані історії церкви і школи)¹.

Активно репродукує фотоілюстративні видання присвячені покутському краю львівське видавниче підприємство «Світло й Тінь». Президент цього видавництва, визначний український фотохудожник, головний редактор фотожурналу «Світло й Тінь», уродженець Покуття В. Пилип'юк є автором біля 60-ти відомих фотоальбомів, частина з яких присвячено рідному краю².

Ряд публікацій покутських краєзнавців можна знайти у місцевих районних газетах «Вісник Коломиї» (м. Коломия), «Вільний голос» (м. Коломия), «Вперед» (м. Тисмениця), «Голос Покуття», «Снятинська вежа» і «Захід» (усі – м. Снятин), «Край» (м. Городенка), «Злагода» (м. Тлумач).

За період незалежності місцевими краєзнавцями написано понад 350 історій окремих населених пунктів Івано-Франківської області. Містам, містечкам і селам покутського краю присвячена велика кількість праць. За попередніми підрахунками у період незалежності з історії покутської Коломиїщини написано близько 35 історій населених пунктів. Снятинщина може похвалитися більше 30 працями з історії містечок і сіл краю. Городенківщина представлена 25 дослідженнями з історії населених пунктів. Тлумаччина може похвалитись виданням більше двадцяти історій містечок і сіл краю. Покутська Тисмениччина, хоч і невелика за обсягом, проте і тут можна виокремити біля п'ятнадцяти написаних історій населених

1 Друковане слово Снятина : Літопис 1991-1998 рр. / Авт.-упоряд. В. Карий. – Снятин : Прут Принт, 1998. – 40 с.

2 Пилип'юк В. В краю Черемоша й Прута : [Снятинщина]: Фотоальб / В. Пилип'юк. – Львів : Світло й тінь, 1995. – 120 с.; Снятин мій : Снятину 850 : фотоальб. / В. Пилип'юк. – Львів : Світло й Тінь, 2008. – 152 с.

пунктів. І це далеко неповний перелік за різним змістовим жанром досліджень. Пишуть їх люди різних професій – відомі вчені, історики, вчителі різних дисциплін, лікарі, інженери та ін. Багато з цих книг містять цінний джерельний історико-краєзнавчий матеріал. Звичайно, книги з історії населених пунктів не всі однакові за науковим рівнем, деякі не мають рецензій, літературних редакторів, але добре вже те, що зроблено перші, водночас і вагомі, кроки у справі популяризації історії рідного краю. Адже підростаючому поколінню необхідно знати свою історію у всій її складності, неоднорідності, прочитати чесний і правдивий опис місцевих подій і фактів. Стосовно Покуття склалася вже поважна бібліотека таких видань. Дослідник Р. Кирчів припустив, що цей край є лідером порівняно з іншими історико-етнографічними районами України³.

Нині в багатьох містах і селах Івано-Франківщини живуть і працюють краєзнавці, імена яких відомі далеко за її межами, бо вони є перш за все авторами цікавих історико-краєзнавчих видань. Перш за все хочемо відмітити доктора історичних наук, професора Володимира Грабовецького. У сучасному історичному краєзнавстві саме він поклав початок міського літописання на Прикарпатті і нині продовжує плідно працювати у цьому напрямі. Багатий матеріал з історії, культури і побуту мешканців Покуття в минулому він подав у своїх «Нарисах історії Прикарпаття», що вийшли у 8 томах протягом 1992-1995 років, а також в історіях окремих населених пунктів, серед яких найвідомішою є «Історія Коломиї. З найдавніших часів до початку ХХ ст.» (1996). Цікавою є праця знаного вченого «Ілюстрована історія Прикарпаття» у трьох томах, де належним чином приділена увага і окремим сторінкам з історії покутського краю (2001, 2003 рр.). Серед прикарпатських науковців, які торкалися питання вивчення Покуття, слід виокремити Б. Гавриліва, В. Бурдуланюка, П. Арсенича, Ю. Угорчака.

Активно працюють над вивченням історії, культури і побуту Коломиї і Коломиїщини М. Андрусак, М. Васильчук, М. Савчук, В. Гла-

3 Кирчів Р. Історіографія етнографічного дослідження Покуття // Народознавчі зошити. – 2015. – № 1 (121). – С. 87.

голюк, І. Монолатій, В. Ковтун, М. Павлюк, М. Арсак, Б. Сенюк та ін. Серед праць присвячених цьому покутському району слід виділити наступні: «Коломийщина: вчора і сьогодні» (упорядники М. Васильчук, В. Плахта, О. Гаврилюк) (2006), «Коломия з минулого в сьогодні» В. Ковтуна та І. Монолатія (2005), «Українська видавнича справа в Коломиї (друга половина XIX – XX ст.)» М. Васильчука (2003), «Українська преса Покуття як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю 20-30-х рр. XX ст.» В. Глаголюка (2008), навчально-методичний посібник «Літературне краєзнавство: Коломия і Коломийщина (XX століття)» М. Васильчука (2007).

На Снятинщині плідно працює член Національної спілки краєзнавців України, історик-педагог В. Харитон. Його перу належить низка історико-краєзнавчих праць з вивчення Покуття: «Просвіта в Тисмениці» (1994), «Замки Галицької землі. З історії фортифікаційного будівництва на Прикарпатті в XIV – XVII століттях» (1998), «Снятинщина: люди, події, факти» (2003), «Снятин погляд крізь час. Історичні ескізи» (2007), «З історії суспільно-політичного руху в Галичині і на Покутті наприкінці XIX – на початку XX ст. Книга для вчителів і учнів» (2007) тощо. Проте найважливішою вважається монографія «Снятин над Прутом» (2003), написана у співавторстві з М. Тимофійчуком. Нариси історії міста та околиць доведені до початку XX ст.¹

Серед відомих краєзнавців Снятинщини слід також виокремити О. Гунька М. Попадаюка, Я. Романюка, В. Карого, Р. Кіреєву, Ю. Радевича, М. Гуйванюка, Т. Виноградника, Д. Чабана, А. Королька тощо. Городенківщина може похвалитися низкою краєзнавців, які займаються вивченням історичного літопису краю. Серед них можна виділити П. Сіреджука, В. Марчука, Я. Левкуна, В. Никифорука, М. Яримовича, Р. Смеречанського, О. Кагляна та ін. На Тлумаччині активно працюють місцеві краєзнавці, етнографи і освітяни М. Буджак, А. Сасевич, І. Драбчук, М. Дзедман, Д. Боднарчук, І. Попадинець, В. Ганчак, Б. Слабий та ін.

¹ Харитон В. Снятин над Прутом. Нариси історії міста та околиць від найдавніших часів до початку XX ст. / В. Харитон, М. Тимофійчук. – Снятин : Прут Принт, 2003.

На основі архівних матеріалів, документальних джерел, монографічної літератури, періодичних видань та спогадів у 2002 р. видана монографія з історії Тисмениці І. Андрухівим та С. Гаврилюком². Автори не ставили собі за мету написати вичерпну історію покутського міста. Проте намагалися об'єктивно відтворити в хронологічній послідовності історію Тисмениці на фоні історичних подій, що мали місце в Україні, охопивши всі багатогранні сфери життя та його мешканців. Прикметним є і те, що першу письмову згадку про Тисменицю датують 1062 р., а не 1144 р., як вважалося раніше.

У 2010 р. вийшла у світ об'ємна багато ілюстративна монографія «Покуття. Історико-етнографічний нарис», підготовлена передусім науковцями Прикарпатського національного університету імені В. Стефаніка³. Ілюстративне відтворення найвидатніших пам'яток природи, історії, культури і етнографії Покуття подане у книзі в хронологічно-тематичній ретроспективі. Структуру видання складають чотири тематичні розділи (дев'ятнадцять підрозділів): пам'ятки природи; історичний літопис; етнографія; Покуття туристичне. Найбільша за обсягом – історична частина. За словами Р. Кирчіва, чи не найбільшу етнографічно-пізнавальну вартість представляє це видання своїм ілюстративним матеріалом, що інспірує поглиблену дослідницьку увагу до традиційної культури, особливо народного мистецтва Покуття, кращого бачення й осмислення цього етнографічного району в контексті загальноукраїнської культури⁴.

Поглибленому історико-краєзнавчому та етнографічному вивченню Покуття сприяють етнографічні матеріали з музейних колекцій історико-етнографічного району. Станом на 1 січня 2016 р. для огляду музейних експонатів на Прикарпатті було відкрито 232 музеї⁵. З них – 25 музеїв, що є юридичними особами, а

² Андрухів І., Гаврилюк С. Тисмениця / І. Андрухів, С. Гаврилюк. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2002. – 486 с.

³ Покуття. Історико-етнографічний нарис. – Львів : Манускрипт-Львів, 2010. – 456 с.

⁴ Кирчів Р. Історіографія етнографічного дослідження Покуття // Народознавчі зошити. – 2015. – № 1 (121). – С. 87.

⁵ Брицька Г., Федунків З. Музеї Івано-Франківщини: проблеми та перспективи розвитку // Музеї Івано-Франківщини. Довідник. Автори-упорядники Белих О. В., Лотоцька І. М., Максимців Г. В., Олійник М. В. – Івано-Франківськ, 2016. – С. 7.

на громадських засадах функціонує 204 музеї¹. В окремих із них відображено історію, побут, і культуру покутського регіону.

Державні музеї популяризують традиційну матеріальну і духовну культуру Покуття. Серед такого типу музейних закладів – Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського – фондів надбання та експозиційний показ якого є матеріальна культура населення краю з кінця ХІХ – ХХ ст. Особливе багатство складають вироби народних майстрів декоративно-прикладного мистецтва (різьба, гончарство, вироби з металу, вишивка, одяг, ткацтво, тощо)². Його колекції становлять світову цінність. Національний музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Й. Кобринського – єдиний український заклад такого типу, що занесений до Королівської енциклопедії Великої Британії як музей світових шедеврів³. Музей організовує конференції та зібрання народних майстрів декоративно-прикладного мистецтва⁴.

Фондовим надбанням Івано-Франківського краєзнавчого музею є речі побуту та інші вироби від доісторичних часів (пізній палеоліт) до кінця ХХ ст.⁵ Музей володіє багатими колекціями матеріальної і духовної культури покутян. Заклад є методичним центром вивчення та експонування історії, культури, і побуту прикарпатців. Музей організовує етнографічні науково-збиральницькі експедиції, в тому числі і на Покуття. Систематично проводить науково-

теоретичні конференції з історико-краєзнавчих та етнографічних проблем⁶.

Значну наукову вартість мають музеї історії покутських міст: історико-меморіальний музей історії м. Тисмениці ім. С. Гаврилюка і музей історії м. Коломиї. Якщо у першому музеї можна почерпнути багато інформації з історії і етнографії (особливо стосовно розвитку кушнірського ремесла), то у другому у 18 експозиційних залах та фондових і службових приміщеннях живе коломиїський час в фотографіях, документах, меморіальних речах і речах побуту городян, більше 20 тисяч одиниць збереження: від першої літописної згадки 1241 р. і до сьогодні⁷. Ще один музей у м. Коломиї – старовинного Покуття «Просвіта» – містить приватну колекцію старожитностей краю: нумізматику, боністику, одяг, побутове, військове зброяння та багато іншого.

Покуття багате на літературно-мистецькі таланти. А тому не дивно, що тут серед інших районів Івано-Франківської області сконцентровано найбільше літературно-меморіальних музеїв, серед яких найбільш відомими є Русівський літературно-меморіальний музей Василя Стефаника, літературно-меморіальний музей І. Федорака (с. Русів Снятинського району Івано-Франківської обл.), Снятинський літературно-меморіальний музей Марка Черемшини, художньо-меморіальний музей Василя Касіяна, музей-бібліотека Михайла Бажанського у м. Снятині, літературно-меморіальний музей Леся Мартовича в с. Торговиця Городенківського району Івано-Франківської обл., літературно-меморіальний музей Мирослава Ірчана (Андрія Баб'юка) в с. П'ядики Коломиїського району Івано-Франківської обл., краєзнавчий музей імені Леся Гринюка, кімната-музей Андрія Чайковського Коломиїського музею народного мистецтва Гуцульщини та

1 Брицька Г. Етнографічні музеї Івано-Франківщини в контексті розвитку музейної справи // Етнокультурна спадщина Прикарпаття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Етнокультурна спадщина Прикарпаття (на пошану Михайла Паньківа з нагоди його 75-річчя)» (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2016 року). – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2016. – С. 194–203. – С. 194–195.

2 Скарби Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського / Упорядник та автор проекту Яросава Ткачук. – Львів : «Манускрипт-Львів», 2015. – 448 с.

3 Путівник природного туризму. Східні Карпати / Карпатський національний природний парк. – Яремче, 2014. – 96 с. – С. 43.

4 Сучасний контент. Музейна галузь. Історія, здобутки та перспективи. Матеріали міжнародної наукової конференції з нагоди 90-річчя заснування Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського (м. Коломия, 6–8 жовтня 2016 р.) / Правопис, стилістика, літературне редагування – авторські. Наукові редактори Я. Ткачук і А. Королько. – Коломия : Вік, 2016. – 390 с.

5 Івано-Франківському краєзнавчому музею – 50 років : тези доп. історико-краєзн. наук. конф. – Івано-Франківськ, 1990. – 32 с.

6 Культура і побут населення Прикарпаття. Тези доповідей та повідомлень науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 27 квітня 2015 р.). – Івано-Франківськ, 2015. – 210 с.; Пам'ятки Прикарпаття: стан збереження та популяризація. Матеріали науково-теоретичної конференції (Івано-Франківськ, 2 жовтня 2017 р.) / Івано-Франківський краєзнавчий музей. – Івано-Франківськ, 2018. – 204 с.; Сучасні акценти музейництва. Історія, здобутки, перспективи. Матеріали науково-теоретичної конференції (Івано-Франківськ, 14 травня 2018 р.). – Івано-Франківськ, 2018. – 226 с.

7 Арсак М. Музей історії міста Коломия / М. Арсак // Музеї України. – 2006. – № 3. – С. 9–11.

Покуття імені Й. Кобринського у м. Коломиї, кімната-музей М. Підгірянки та її родини у м. Тлумачі, музей скульптора Р. Бринського у с. Долина Тлумецького району Івано-Франківської обл. тощо. Основний напрям роботи цих музеїв – не тільки дослідження і популяризація літературної творчості покутських поетів і письменників, але й вивчення історії, культури і побуту краю.

Приділяється увага і вивченню національно-визвольних змагань покутського краю. Тому не дивно, що за роки незалежності з'явилася ціла низка музеїв з таким напрямом діяльності: на Городенківщині – музей «Борцям за волю України» (м. Городенка), музей історії села та визвольних змагань (с. Тишківці), меморіальний музей родини Шухевичів (с. Тишківці), музей «Борцям за волю України» (с. Копачинці); на Снятинщині – історико-меморіальний музей визвольних змагань ім. Василя Андрусика (м. Снятин), музей визвольних змагань покутського краю (сmt Заболотів) та ін.

З громадських музеїв особливо слід відмітити унікальні історико-краєзнавчі та етнографічні колекції музеїв с. Іллінці та Белелуя Снятинського, с. Корнич Коломийського районів Івано-Франківської обл. та міста Тисмениці.

Значну роль у популяризації традиційної культури покутян відіграють фестивалі, огляди, свята. Стало приємною традицією в рамках фольклорно-етнографічних фестивалів «Покутські джерела» (2008–2018 рр., з перервами) організувати наукові форуми та презентувати нові книги з вивчення регіону. Під час дев'яти таких фестивалів було проведено сім наукових конференцій. Перша конференція відбулася десять років тому у м. Снятині 27 вересня 2008 р. у рамках відзначення 860-ї річниці першої писемної згадки про місто. Власне, святкування ювілею міста та проведення конференції стало своєрідним починком для організації фольклорно-етнографічних фестивалів «Покутські джерела». Результатом історико-краєзнавчого форуму став вихід у світ збірника матеріалів науково-практичної конференції «Снятин, Снятинщина: історія і сьогодення» за редакцією Ярослава Романюка і Василя Харитона. У невеликій за обсягом книзі опубліковано 17 статей з вивчення історії Снятина

і Снятинщини, мистецьких та літературних традицій Покуття¹. Упорядники збірника матеріалів конференції Ярослав Романюк і Василь Харитон зауважили, що місцева влада і творча інтелігенція Снятинщини і надалі приділятимуть значну увагу щодо розвитку краєзнавчих студій на терені Покуття: «Будемо вдячні усім, хто долучиться до такої благодійної і вкрай потрібної Україні справи пізнання отчої землі»². У привітальному слові до учасників наукового форуму заступник голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації Василь Гладій відзначив, що потрібно розпочати написання синтетичної праці про Покуття. Це стало своєрідним містком для початку збору науковцями і краєзнавцями матеріалів в п'яти покутських районах, який тривав два роки. Результат плідної праці не забарився – у 2010 р. вийшла у світ колективна монографія «Покуття. Історико-етнографічний нарис»³.

Другий обласний відкритий фестиваль аматорського мистецтва «Покутські джерела» приймала м. Городенка 15–16 серпня 2009 р. Хоч у рамках його проведення не проводилася наукова конференція, але під час акції «Королівство української книги» відбулася презентація низки історико-краєзнавчих видань: Ярослава Левкуна «Скрижалі Покутської Городенківщини»; колективу авторів Романа Смеречанського, Володимира Никифорука і Олександра Кагляна «Городенківщина стежками століть»; перевиданої праці Адама Кіркора «Покуття з археологічного погляду» (упорядник Богдан Купчинський); збірок «Пісні Городенківщини» і «Легенди Городенківщини», впорядкованих працівниками Городенківської центральної районної бібліотеки ім. Л. Мартовича; Євгена Баран «У полоні стереотипів та інші есеї»⁴.

1 Снятин і Снятинщина: історія і сьогодення. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 850-річчю міста Снятина на Покутті / Упоряд. Я. Романюк та В. Харитон. – Снятин : Прут Принт, 2008. – 136 с.

2 Харитон В. «Місто звитяг і краси ...» / Василь Харитон, Ярослав Романюк // Снятин і Снятинщина: історія і сьогодення. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 850-річчю міста Снятина на Покутті / Упоряд. Я. Романюк та В. Харитон. – Снятин : Прут Принт, 2008. – 136 с. – С. 5–7. – С. 6.

3 Покуття. Історико-етнографічний нарис. – Львів : Манускрипт-Львів, 2010. – 456 с.

4 Запрошуємо на «Покутські джерела» [програма фестивалю в м. Городенці 15–16 серпня 2009 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.if.gov.ua/news/8578#>

Туристичний путівник-довідник «Скрижалі Покутської Городенківщини» Я. Левкуна вперше презентує покутянам і гостям цього чудового куточка Галичини його історію, географію, етнографію, історичні пам'ятки архітектури, побуту, культури. Книга знайомить читачів з видатними особистостями, музеями, замками Городенківщини, у ній подано цікаві туристичні маршрути, календар знаменних дат з вивчення краю¹. Книга-альбом Р. Смеречанського, О. Кагляна та В. Никифорука «Городенківщина стежками століть» охоплює не тільки історію значного відтинку часу (від давніх поселень і до XIX ст.), але, й на основі сучасних та старих світлин, репрезентує мальовничість Покутського краю, його архітектурних пам'яток. Книга знайомить читача з роботами видатних фотографів краю, подається повний каталог листівок із виглядом міста, починаючи з 1896 р., розкриває особливості монетного обігу на території краю. Будять уяву старі замки, величні храми та церкви, представлені не тільки красивими світлинами, а й детально змальованою історією їх будівництва².

У рамках святкування другого фестивалю «Покутські джерела» знаменною подією стало відкриття Музею історії та етнографії Покуття в м. Городенці. Тут зібрані унікальні матеріали – найрізноманітніші види народного мистецтва, якими здавна славиться край. Особливо цікаві зразки різьби на дереві, якими прикрашали житлові і культові споруди, меблі, предмети побуту, музичні інструменти тощо³.

Третій обласний відкритий фестиваль аматорського мистецтва «Покутські джерела» відбувся в м. Тлумачі 18–19 вересня 2010 р. З переліку урочистих заходів знаковою подією стала презентація колективної монографії «Покуття. Історико-етнографічний нарис» (автор ідеї та керівник авторського колективу Василь Марчук, головний редактор Андрій Королько), яка готувалася до видання три роки і стало плодом праці науковців і краєзнавців з міст Івано-

Франківська, Львова, Чернівців, Коломиї, Снятина, Городенки, Тисмениці і Тлумача⁴. Таким чином, закладено початок фундаментального вивчення історико-етнографічного регіону.

Четвертий обласний відкритий фестиваль аматорського мистецтва «Покутські джерела» відбувся в м. Коломиї 9 жовтня 2011 р. У його рамках відбулася перша науково-практична конференція з питань дослідження історико-етнографічного регіону Покуття. Ініціатором її проведення стала генеральний директор Національного музею Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського Ярослава Ткачук. На вагомості проведення конференції у своєму виступі «Проблеми вивчення Покуття» наголосив Василь Марчук, адже це добра нагода окреслити проблематику та розповісти про досягнення наших краян: істориків, письменників, краєзнавців, видавців, у доробку яких понад 250 праць, присвячених дослідженню історії міст та сіл Покуття⁵. Вивченню територіальних меж Покуття були присвячені виступи Михайла Паньківа, Андрія Королька і Андріани Ємчук⁶. На думку М. Паньківа, чітко поділити територію на Покуття та Гуцульщину неможливо, бо їх розділяє т. зв. «проміжна зона», в селах якої збереглися особливості, притаманна мешканцям двом історико-етнографічним районам Прикарпаття. Часто через такі непорозуміння в таких населених пунктах хтось вважає себе

1 Левкун Я. Скрижалі Покутської Городенківщини : путівник-довідник / Ярослав Левкун. – Тернопіль : Наш світ, 2009. – 176 с.

2 Смеречанський Р. Городенківщина стежками століть / Роман Смеречанський, Олександр Каглян, Володимир Никифорука. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 139 с.

3 Запрошуємо на «Покутські джерела» [програма фестивалю в м. Городенці 15–16 серпня 2009 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.if.gov.ua/news/8578#>

4 Покуття. Історико-етнографічний нарис. – Львів : Манускрипт-Львів, 2010. – 456 с.

5 Марчук В. Проблеми вивчення Покуття / Василь Марчук // Історико-етнографічне та мистецьке життя Покуття: минуле і сьогодення. Матеріали науково-теоретичної конференції з питань дослідження історико-етнографічного регіону Покуття (м. Коломия, 9 жовтня 2011 року) / Правопис, стилістика, літературне редагування – авторські. Наукові редактори А. Королько, Я. Ткачук. – Коломия : Вік, 2013. – 104 с. – С. 7–13.

6 Паньків М. Проблеми етнографічного межування Покуття // Історико-етнографічне та мистецьке життя Покуття: минуле і сьогодення. Матеріали науково-теоретичної конференції з питань дослідження історико-етнографічного регіону Покуття (м. Коломия, 9 жовтня 2011 року). – Коломия : Вік, 2013. – С. 13–17; Королько А. Історико-етнографічне районування Покуття у картографічних та етнографічних дослідженнях XVI – XIX ст. // Історико-етнографічне та мистецьке життя Покуття: минуле і сьогодення. Матеріали науково-теоретичної конференції з питань дослідження історико-етнографічного регіону Покуття (м. Коломия, 9 жовтня 2011 року). – Коломия : Вік, 2013. – С. 23–29.

гуцулом, а хтось – покутянином. Щоб уникнути плутанини й чітко окреслити межі регіону, слід ще зібрати чимало матеріалу, організувати польові дослідження, результати яких потрібно винести на обговорення всеукраїнської наукової конференції¹.

Збірник матеріалів коломийської науково-теоретичної конференції «Історико-етнографічне та мистецьке життя Покуття: минуле і сьогодення» (14 статей) вийшов через два роки у 2013 р. Він знайомить читачів з проблемами етнографічного межування, історико-етнографічного районування Покуття, вивчення регіону українськими і польськими дослідниками. Також подано розвідки з історії, мистецтва етнографії та літератури Покуття².

Місто Тисмениця з майже тисячолітньою історією прийняла п'ятий обласний відкритий фестиваль аматорського мистецтва «Покутські джерела» 26 серпня 2012 р. Вперше наукова краєзнавча конференція, присвячена 950-річчю заснування м. Тисмениці, «Тисмениця в минулому та сучасному: історія, економіка і культура» передувала проведенню фестивалю і відбулася 18 травня 2012 р. Вперше такого типу конференція проводилася у режимі пленарного і секційних засідань. Зокрема, були сформовані три секції наукового зібрання: «Тисмениця крізь призму історії»; «Економічне, політичне та громадське життя Тисмениці»; «Культура, освіта, дозвілля тисменичан»³.

Підсумком проведеного історико-краєзнавчого форуму став вихід збірника матеріалів наукової конференції «Тисмениця в минулому та сучасному: історія, економіка і культура». До книги увійшло 37 статей учасників конференції, які стосуються проблем археології та історії, суспільного й духовного життя, ролі й

місця особистостей, чиє життя було пов'язано з м. Тисменицею⁴.

Шостий обласний відкритий фестиваль аматорського мистецтва «Покутські джерела» відбувся в м. Тлумачі 21–22 вересня 2012 р. у рамках святкування 800-річчя покутського міста. Своєрідним продовженням урочистого дійства стало проведення в м. Тлумачі 24 жовтня 2013 р. Всеукраїнської науково-практичної конференції «Тлумач: історія та сучасність». Як і попередня наукова краєзнавча конференція в м. Тисмениці, цей науковий форум проводився у форматі пленарного і секційних засідань. Зокрема, були сформовані три секції наукового зібрання: «Тлумач крізь призму історії»; «Економічне, політичне та громадське життя Тлумача»; «Культура, освіта, духовність тлумачан та персоналії»⁵. До збірника матеріалів конференції ввійшло 45 наукових розвідок, які стосуються проблем археології та історії, суспільного, економічного, громадського, культурно-мистецького і духовного життя, ролі визначних особистостей, чиє життя було пов'язане з м. Тлумачем, Тлумаччиною, Покуттям⁶.

У 2014 р. фольклорно-етнографічний фестиваль «Покутські джерела» мав приймати м. Снятин. Однак організація таких культурно-мистецьких заходів була на деякий час призупинена у зв'язку з окупацією російськими агресорами Криму та антитерористичною операцією на Сході України.

Проведення таких фестивалів відновлено в 2016 р. Сьомий обласний фестиваль аматорського мистецтва «Покутські джерела» відбувся в м. Снятині 18 вересня 2016 р. У рамках його проведення 17 вересня відбулася науково-теоретична конференція «Покуття – край звитяг і боротьби». На конференції було заявлено 32 доповіді і повідомлення учасників конференції та проводився у режимі трьох секційних засідань:

1 Паньків М. Проблеми етнографічного межування Покуття // Історико-етнографічне та мистецьке життя Покуття: минуле і сьогодення. Матеріали науково-теоретичної конференції з питань дослідження історико-етнографічного регіону Покуття (м. Коломия, 9 жовтня 2011 року). – Коломия : Вік, 2013. – С. 16.

2 Історико-етнографічне та мистецьке життя Покуття: минуле і сьогодення. Матеріали науково-теоретичної конференції з питань дослідження історико-етнографічного регіону Покуття (м. Коломия, 9 жовтня 2011 року) / Правопис, стилістика, літературне редагування – авторські. Наукові редактори А. Королько, Я. Ткачук. – Коломия : Вік, 2013. – 104 с.

3 Програма наукової краєзнавчої конференції, присвяченої 950-річчю заснування м. Тисмениці «Тисмениця в минулому та сучасному: історія, економіка і культура». – Івано-Франківськ ; Тисмениця, [2012]. – 12 с.

4 Тисмениця в минулому та сучасному: історія, економіка і культура : Матеріали наукової краєзнавчої конференції, присвяченої 950-річчю заснування м. Тисмениці. 18 травня 2012 р. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. – 256 с.

5 Всеукраїнська науково-практична конференція «Тлумач: історія та сучасність» (до 800-річчя заснування м. Тлумача). 24 жовтня 2013 р. Програма. – Івано-Франківськ ; Тлумач, 2013. – 12 с.

6 Тлумач: історія та сучасність : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 800-річчю заснування м. Тлумача (Тлумач, 24 жовтня 2013 р.) / упорядник А. А. Білас. – Івано-Франківськ ; Тлумач : Злагода, 2014. – 248 с.

«Скрижалі пам'яті» (11 виступів); «Скарби слова» (9 виступів); «Джерельний спів землі» (12 виступів). У доповідях учасників конференції порушувались важливі теми історії, етнографії, культури та літератури покутського краю. У ході підведення підсумків учасники конференції висловили такі пропозиції і побажання: посилити експозицію Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського у м. Коломиї музейними предметами зі Снятинщини, Городенківщини і Тлумаччини; створити науково-дослідний інститут з вивчення Покуття; для ґрунтовнішого вивчення історико-етнографічних пам'яток та створення їхнього каталогу необхідно здійснити комплексні експедиції в населені пункти краю; провести наукову конференцію, присвячену вивченню культури і побуту мешканців міст і містечок Покуття; доцільно створити асоціацію міст краю і громадську організацію Всеукраїнського товариства «Покуття»¹.

Результатом проведеного історико-краєзнавчого форуму став вихід у світ збірника матеріалів конференції «Покуття – край звитяг і боротьби», в якому надруковані 30 статей про маловідомі сторінки історії регіону, проблеми етнографічного межування та історико-етнографічного районування Покуття. Показано творчий доробок покутян у сфері літературознавства, шкільництва, етнографії, музейної справи, етнотуризму; простежено діяльність відомих і маловідомих громадсько-політичних діячів, адвокатів, письменників, етнографів, які були уродженцями або досліджували історико-географічний регіон².

Наступного 2017 року восьмий обласний відкритий фестиваль аматорського мистецтва «Покутські джерела» проходив 21 вересня в м. Городенці. Днем раніше, 20 вересня 2017 р., в м. Іва-

но-Франківську відбулася VI Міжнародна наукова конференція «Покуття: український та європейський вимір». Вперше у такому серйозному науковому заході взяли участь більше 100 учасників, серед яких іноземні науковці з м. Кракова, м. Варшави, м. Познані, м. Торуня і м. Гнезно (Республіка Польща). Як і попередні зібрання в м. Тисмениці і м. Тлумачі, цей науковий форум відбувався у форматі пленарного і секційних засідань. Були створені чотири секції: «Покуття в історико-цивілізаційному просторі» (28 тем доповідей і повідомлень); «Покуття на політичній мапі Європи» (30 тем доповідей і повідомлень); «Економіка, бізнес, інвестиції» (13 тем доповідей і повідомлень); «Культурно-мистецька палітра Покуття» (20 тем доповідей і повідомлень)³.

Учасники VI Міжнародної наукової конференції «Покуття: український та європейський вимір» підготували проект Ухвали до державних і регіональних органів влади і місцевого самоврядування:

«Ми, учасники VI міжнародної наукової конференції «Покуття: український і європейський вимір», представники наукових академічних установ, вищих навчальних закладів України, Республіки Польщі, сфери культури, малого і середнього бізнесу, органів влади і місцевого самоврядування, громадських організацій, заслухавши і обговоривши доповіді та виступи, констатуємо:

- В умовах тривалої зовнішньої агресії, неоголошеної війни з боку Росії нагальним є завдання утвердження української національної ідеї, української нації, зміцнення економічного підґрунтя її існування.

- В цьому контексті особливо актуальним є зміцнення регіонів, проведення сучасної і ефективної реформи самоврядування з передачею значних повноважень громадам. Перший досвід її впровадження засвідчує правильність обраного шляху.

- В контексті наукового поступу особливої актуалізації вимагає проблема вибудовання сучасного концепту, нової національної парадигми історії України, як заснованої на націо-

1 Марчук В., Королько А. Наукові дослідження з вивчення Покуття в рамках фольклорно-етнографічних фестивалів «Покутські джерела» (2018–2018 рр.) // Покуття – колыска українського національного державотворення. Матеріали VII науково-краєзнавчої конференції (у рамках проведення IX обласного відкритого покутського фестивалю аматорського мистецтва «Покутські джерела»), м. Тисмениця 14 вересня 2018 р. – Тисмениця; Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. – С. 81–98. – С. 87.

2 Покуття – край звитяг і боротьби. Матеріали науково-теоретичної конференції (у рамках проведення VII обласного фестивалю аматорського мистецтва «Покутські джерела»), м. Снятин, 17 вересня 2016 р. / за науковою редакцією А. Королька. – Снятин; Чернівці: Друк Арт, 2017. – 272 с.

3 Програма VI Міжнародної наукової конференції «Покуття: український та європейський вимір» (у рамках VIII фольклорно-етнографічного фестивалю «Покутські джерела»). м. Івано-Франківськ (20 вересня 2017 року). м. Городенка (21 вересня 2017 року). – [Івано-Франківськ], [2017]. – 20 с.

нальних історичних традиціях, так і такої, що ґрунтувалася б на новітніх досягненнях національного краєзнавства, регіональної історії.

- Значний науковий доробок вітчизняних і зарубіжних вчених у вивченні історії Покуття дає підстави констатувати появу у національній історичній науці нового напрямку – покуттєзнавства, який ще вимагає предметно-об'єктивної структуризації, кристалізації науково-методологічної бази.

З метою подальшого розвитку Покуття, зміцнення його ролі як націоформуючого регіону країни, на нашу думку, слід вжити наступних кроків:

1. Назріла потреба створення суспільно-культурного товариства «Покуття», члени якого б популяризували на громадському та науковому рівні етнографічну самобутність мешканців історико-етнографічного (історико-географічного) регіону, відроджували етнокультурну спадщину власної землі та звичаїв і традицій своїх предків.

2. На часі є прийняття Державної програми розвитку Покуття, як частини Дністерського каньйону, яка б вирізнялася комплексністю і системністю, була спрямована на задоволення потреб пересічних мешканців краю, ліквідацію безробіття, зменшення міграційних потоків, розвиток інноваційних технологій у царині сільського господарства, тваринництва, садівництва, виноградарства, енерговиробництва і енергозбереження, покращення транспортної, освітньої, медичної інфраструктури.

3. Пряма заборона на законодавчому рівні впровадження Державної програми розвитку малих гідроелектростанцій на р. Дністер, відміна її державного фінансування. Реалізація цієї програми призведе до екологічної катастрофи, втрати значної кількості історико-культурних пам'яток, а значить – національної пам'яті.

4. Прийняття і швидке впровадження у 2018 р. програми комплексного дослідження потенційних можливостей краю в царині альтернативних джерел електроенергії, розвитку туристичної інфраструктури з диверсифікованим фінансуванням як з бюджету громад, області, так і державного.

5. Прийняття на державному рівні програми консервації і реставрації пам'яток історії і культури національного, регіонального, місцевого значення.

6. Обласній раді виділити окреме фінансування:

- А) для реалізації проекту «Енциклопедії Покуття». Адже Покуття багате відомими людьми. Безумовно це є предметом вивчення історичної персоналістики. Не менш важливим та актуальним завданням залишається відображення щоденної історії покутського села чи містечка, з'ясування етнолінгвістичних, соціальних, соціопсихологічних чинників, які зумовили формування менталітету покутянина.

- Б) для запровадження на обласному телебаченні цілодобового каналу «Народні джерела» з трансляцією фольклорного самодіяльного мистецтва етнорегіонів краю у виконанні в тому числі сімейних і родинних колективів»¹.

На заключному засіданні під час підведення підсумків роботи пленарного і секційних засідань та обговорення проекту ухвали наукового форуму учасниками конференції були висловлені такі пропозиції і побажання: опублікувати словник покутського говору; підготувати аудіозаписи художніх творів покутських письменників і покутського говору; видати аудіокниги творів місцевих письменників; провести цикл телепередач етнографічного спрямування про Покуття; надрукувати каталог археологічних старожитностей Покуття; провести антропологічні дослідження на Прикарпатті, зокрема й на Покутті; впорядкувати старі та відкрити нові пам'ятні знаки, меморіальні таблиці, пам'ятники відомим історичним постатям Покуття, підготувати програму заходів з увічнення їхньої пам'яті.

16 вересня 2018 р. у м. Тисмениці відбувся дев'ятий обласний відкритий фестиваль аматорського мистецтва «Покутські джерела». В рамках її проведення 14 вересня 2018 р. відбулася VII наукова краєзнавча конференція «Покуття – колыска українського національного державотворення», присвячена 100-річчю утворення Західно-Української Народної Республіки та 570-й річниці надання Магдебурзького права місту Тисмениця. Було заявлено понад 70 тем доповідей і повідомлень в межах трьох напрямків роботи наукового форуму: «Покуття: через минуле до сучасності»;

¹ Програма VI Міжнародної наукової конференції «Покуття: український та європейський вимір» (у рамках VIII фольклорно-етнографічного фестивалю «Покутські джерела»). м. Івано-Франківськ (20 вересня 2017 року). м. Городенка (21 вересня 2017 року). – [Івано-Франківськ], [2017]. – 20 с. – С. 16–17.

«Громадсько-політичне та соціально-економічне життя на Покутті»; «Культурно-мистецька палітра Покуття». За результатами роботи конференції вийшов збірник його матеріалів¹.

Отже, за останні більше ніж десять років в рамках проведення дев'яти фольклорно-етнографічних фестивалів «Покутські джерела» організовано сім міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій. Вийшло шість збірників матеріалів конференції. Ці наукові форуми були присвячені не тільки дослідженню історії, етнографії, культури покутських міст з нагоди відзначення їхніх ювілейних дат (Снятину – 850 років, Тисмениці – 950 років, Тлумачу – 800 років), але й вивченню маловідомих сторінок історії Покуття, проблем етнографічного межування та історико-етнографічного районування краю, творчого доробку покутян у сфері літературознавства, етнографії, музейної справи, діяльності відомих і маловідомих громадсько-політичних діячів, які були уродженцями або досліджували історико-географічний регіон, туристично-рекреаційним та соціально-економічним можливостям краю тощо. Мали місце і презентації книг та відкриття музеїв. Перед підготовкою проведення таких фестивалів місцеве влада регулярно готує до видання буклети, довідники, які покликані відкрити красу й багатство найкращих куточків покутського краю для гостей і туристів.

Вже традиційно в містах Покуття: Коломиї, Городенки, Снятина, Тлумача, Тисмениці відбуваються масові святкові заходи на Новий рік, Різдвяні свята та Великдень. Культурно-освітні установи організовують конкурси колядників, огляди вертепів, маланкових груп, святкової символіки тощо. Такі заходи сприяють популяризації народних звичаїв та обрядів не лише серед покутян, але й для гостей з інших регіонів України, які сюди запрошуються (особливо дитячі колективи), а також виробляється національна традиційна святкова обрядовість покутського краю.

Безумовно, попри величезне зацікавлення вивченням історії, культури, побуту Покуття,

робота не припиняється. Перед краєзнавцями, етнографами, літературознавцями, мистецтвознавцями постають нові завдання, зумовлені не стільки вивченням окремих населених пунктів Покуття у всій палітрі розмаїтості культури, побуту, звичаїв, яскравих сторінок історії (хоча й ця справа надзвичайно важлива і потрібна), скільки необхідністю узагальнити весь досвід вивчення краю в контексті історії Прикарпаття, західноукраїнських земель, загалом історії України. Для уникнення плутанини й чіткого окреслення меж регіону слід організувати польові дослідження, результати яких потрібно винести на обговорення всеукраїнської наукової конференції за участю краєзнавців і науковців вищих академічних установ (Інститут народознавства НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України) та університетів України.

Не менш важливим для наукового аналізу залишаються питання розробки вивчення окремих сторінок історії Покуття. Важливо глибінніше на першоджерельному матеріалі окреслити межі Покуття. Потребує уваги вивчення Покуття в період перебування її у складі Речі Посполитої, Австрійської (Австро-Угорської) імперії. Ще чекає свого синтезованого дослідження участь покутян у національно-визвольних змаганнях ХХ ст. Важливим є вирішення проблеми координації виходу друкованих досліджень з історії міст і сіл рідного краю. Слід наголос робити на вивчення культури, мистецтва, побуту, туристики історико-етнографічного регіону. У рамках проведення ґрунтовних джерелознавчих пошуків потребують ретельного вивчення закордонні архівні фонди Польщі, Австрії, Російської Федерації, Молдови, Румунії, де зберігаються документи та матеріали, пов'язані з історією, етнографією, літературознавством, мистецтвознавством Покуття. Означені напрями майбутніх досліджень далеко не вичерпні. Історія, культура, побут, звичаї Покуття залишаються в центрі уваги багатьох науковців і краєзнавців.

Сукупність наукових студій і польових обстежень дають можливість підготувати нову повноцінну історико-етнографічну монографію про Покуття, яка б відтворювала образ його етноісторичного і етнокультурного минулого і теперішнього.

¹ Покуття – колиска українського національного державотворення. Матеріали VII науково-краєзнавчої конференції (у рамках проведення IX обласного відкритого покутського фестивалю аматорського мистецтва «Покутські джерела»), м. Тисмениця 14 вересня 2018 р. / за наукової редакції І. Федоришина та А. Королька. – Тисмениця; Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 2018. – 468 с.

Марчук О. І.

КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТРА ОСВІТИ ІВАНА ОГІЄНКА: АКТИВНА ПОЛІТИКА ІЗ РЕФОРМУВАННЯ ГАЛУЗІ (СІЧЕНЬ 1919 р.)

Цілісно досліджується київський період діяльності міністра освіти Івана Огієнка. Аналізуються підготовлені за його керівництва і прийняті Радою Народних Міністрів УНР освітні закони, які стосувалися різних аспектів діяльності (матеріальних, фінансових, кадрових тощо) як загальноосвітньої, так і вищої національної школи, відчутної матеріальної підтримки наукових і культурних установ, що підтримували національне відродження країни. Особливо звернено увагу на функціонування Ради міністра освіти, структуру Міністерства освіти, забезпечення його національно свідомими і професійно підготовленими кадрами. тощо.

Ключові слова: Іван Огієнко, міністр освіти, київський період, Міністерство народної освіти УНР, законопроекти, Рада Народних Міністрів УНР, Директорія УНР.

В добу Української революції 1917-1921 рр. великі зусилля молодої держави докладалися до формування і функціонування національної системи освіти. За Директорії УНР значний внесок у вирішення цього стратегічного завдання доклав 37-річний міністр освіти Іван Огієнко, який до призначення працював ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ). Весь період його міністерської діяльності, в залежності від місця перебування його відомства і самого керівника, умовно можна поділити на такі періоди – київський, вінницький, кам'янець-подільський та рівненський.

Незважаючи на чималу кількість праць дослідників про зазначеного міністра освіти та його напрацювання національної ваги (С. Сірополко, [23] І. Тюрменко [24], О. Завальнюк, [10; 11], А. Боровик [1] та ін.), на сьогодні ще не у повному обсязі з'ясовано його внесок у реформування освітньої сфери під час керівництва Міністерством освіти УНР у столиці. Історики поки що не спромоглися узагальнити весь доступний фактичний матеріал про цей період, виокремити з-поміж нього найбільш важливий внесок І. Огієнка у розвиток національної освіти, з'ясувати наповнення її нормативно-правової бази.

Метою розвідки є узагальнення і систематизація відомого і маловідомого фактажу про київський період діяльності міністра освіти І.

Огієнка, забезпечення у той час справжнього прориву щодо розширення сфери функціонування усіх складових української загальноосвітньої та вищої школи, удосконалення її правового становища, підтримки наукових і культурних установ..

На посаду міністра освіти І. Огієнко потрапив, на перший погляд, несподівано. Як він пригадавав, наприкінці грудня 1918 р., в порозумінні з свідомим громадянством та політичними партіями, Директорія запропонувала йому міністерський портфель. Безпосередні перемовини з кандидатом на цю посаду проводив член Директорії Ф. Швець. 4 січня 1919 р. спішно викликаний з Кам'янця-Подільського ректор прибув до столиці, де зустрівся з професорами Д. Багалієм, І. Ганицьким, Ф. Сушицьким та іншими, і за їх участі виробив загальний план своєї керівної роботи [19, с. 109].

Наступного дня на засіданні Директорії його призначили міністром освіти, про що широко повідомила преса [15; 20; 21]. В офіційній хроніці зазначалося: «Призначається Ректор Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету Іван Іванович Огієнко – Міністром Народної Освіти з 5 січня 1919 року, з залишенням його на посаді Ректора вищезазначеного Університету» [26]. В одному з публічних виступів І. Огієнко підкреслював – «...того, що було [відносно унормованого життя. - О. М.], тепер не буде. Всі сили духовні й матеріальні будуть

покладені на підтримування й розвиток народньої освіти у всіх її видах» [8]. Своїм першим наказом міністр відмовився від заробітної плати на користь незаможних студентів університету в Кам'янці-Подільському, який став його рідним дітищем [10, с. 312].

З перший день роботи на новій посаді І. Огієнко увійшов до складу українського уряду В. Чехівського, брав у його засіданнях активну участь. Упродовж двох декад січня він вніс до порядку денного Ради Народних Міністрів УНР 67 освітніх законопроектів, вироблених спільно зі своєю міністерською командою. Майже всі вони успішно пройшли процедуру ухвалення, деякі – зі змінами, окремі треба було допрацьовувати і лише кілька з них урядовці відхилили [5, с. 156-230]. 3-поміж прийнятих і затверджених директорією законів частина стосувалася початковим, середнім та вищим школам, учительським семінаріям [5, с. 156-157; 175; 194; 195; 204; 206; 213], науковим установам, товариствам, музеям, театрам [5, с. 156; 187; 192; 194; 203; 207; 224], підтримці вчителів, науково-педагогічних працівників, співробітників освітнього відомства, дитячих притулків [5, с. 181; 201; 218; 224], «Просвіт» [5, с. 194; 213] тощо.

Чимало з них були невідкладними. Так, вирішенню дефіциту шкільних навчальних засобів сприяв закон про асигнування коштів на видання підручників, книжок, таблиць, мап та іншого навчального приладдя [5, с. 214]. На збільшення підготовленого учительського персоналу в нижчих початкових школах був націлений інший закон – про відкриття дворічних учительських курсів та асигнування 800 тис. крб. на їх роботу [5, с. 222]. 23 січня уряд прийняв внесений І. Огієнком законопроект про утворення Української республіканської капели та фінансування її тривалої закордонної подорожі [5, с. 205-206], під час якої багато європейців дізналися про українську культуру [23, с. 485].

Не всі прийняті рішення вдалося реалізувати в життя, зокрема, це стосується видання власного друкованого органу «Вісник Міністерства Народної Освіти» [5, с. 200-201]. Він був підготовлений і можливо переданий до друку (віднайдено його зміст, який складався

з урядової частина (3 розділи) і неурядової [35, арк. 26-34; 33, арк. 57]). Велика частина прийнятих урядом законів і постанов стосувалася надання в розпорядження МНО державних коштів, наприклад, на утримання нижчих шкіл у 1919 р. виділили величезну суму - 245.065.355 крб. [36, арк. 9-10].

У своїй міністерській роботі І. Огієнко опирався на колегіальність у прийнятті рішень. Консультативно-дорадчий орган міністра освіти спочатку називали Народою при міністрі, а трохи пізніше – Радою міністра освіти (РМО), яка на перших порах існувала у старому складі [28, арк. 42; 29, арк. 21-30; 14]. Тут двічі на тиждень під керівництвом міністра обговорювали питання освітньої політики, кадрові питання, діяльність структурних підрозділів тощо [29, арк. 21-22 зв.].

Іванові Огієнку, як одному із найбільш авторитетних державних діячів, уряд 18 січня доручив організувати пишне святкування об'єднання східної і західної України в одну соборну державу [11; 25]. На ці заходи виділили 100 тис. крб. [17]. Розробляючи відповідний план, окремі його складові були обговорені на черговому зібранні РМО. Так, 20 січня обмірковували питання про участь школярів у святковому дійстві (початкова школа бере участь у поході, середня, починаючи від 4-го класу, - також [29, арк. 23-23 зв.], подальше обговорення відбулося 21 січня вже під час наради в департаменті середньої школи [37, арк. 4]). Також були підняті питання щодо підвищення авансів всім типам шкіл Міністр поінформував присутніх про рішення скликати Генеральну Шкільну Раду, поки що з тимчасовим складом, якій мали передати всі громадські справи, пов'язані з освітнім будівництвом на перспективу [29, арк. 23-23 зв.].

Пізнього вечора наступної доби І. Огієнко взяв участь у роботі спільної наради РНМ УНР і делегації ЗУНР [27, арк. 82-82 зв.], на якій погодили текст Універсалу Директорії УНР про злуку двох українських республік в одну соборну державу і план святкових заходів. Завдяки добре продуманим складовим цього плану, розробленим зусиллями міністра освіти і схвалених спільною нарадою, свято вдалося на славу і стало окрасою новітнього державотворення [17].

Велику увагу І. Огієнко звертав на підвищення інтенсивності роботи самого Міністерства освіти і місцевих державних органів, відповідальних за реалізацію державно-освітньої політики. Зокрема, за дорученням міністра 10 січня департамент нижчої освіти подав адміністративному відділу департаменту загальних справ законопроект про одноразову допомогу в розмірі 11.980 крб. губернiальним комісарам освіти [31, арк. 21 зв.]. 18 січня міністр внiс його на розгляд РНМ УНР [31, арк. 25 зв.].

13 січня департамент нижчої освіти надiслав до РНМ законопроект за підписом міністра про зміну штатів для вищих початкових шкіл [32, арк. 20 зв.]. 16 січня відбулася нарада з питань професійної освіти [30, арк. 14-17 зв.]. 20 січня асигновано 300 тис. грн. допомоги «особам педагогічного персоналу в прифронтівій полосі» [31, арк. 26 зв.]. 21 січня І. Огієнко погодив підготовлену доповідну записку про проведений 18-19 січня з'їзд представників комерційної освіти та його резолюції, частину з яких взяли до уваги в департаментах вищої та середньої школи [39, арк. 4].

У той же час міністр освіти продукував багато різних наказів, які стосувалися життя різних питань освітнього життя країни. Зокрема, він зобов'язував провести розслідування діяльності «колишнього директора п. Бикова», який раніше працював у Кам'янець-Подільській технічній школі [28, арк. 17]; передати садибу тієї школи зі всіма будинками в користування К-ПДУУ до часу побудови вишем власних помешкань [28, арк. 36]; сформувати тимчасовий склад Генеральної шкільної ради в кількості 21 особа [30, арк. 10]; пересилати копії прийнятих законів до інформаційного бюро МНО УНР [32, арк. 27]; звільнити з роботи всіх підлеглих міністерству освітніх працівників, призначених за гетьманату (бажаючи працювати мали негайно подати прохання про залишення на посадах, додавши до них відповідні рекомендації від відомих, лояльних до нової влади громадян) [30, арк. 11].

17 січня І. Огієнко затвердив підготовлені комісією на чолі з ним «Правила українського правопису». Вони поширювалися на територію всієї УНР, були обов'язковими для ужитку в усіх школах [28, арк. 16, 25; 24, с.42]. Також

підготовлений наказ впроваджувати у навчальний процес українську мову, який був опублікований 30 січня [1, с. 82]. Державною мовою мали вести діловодство всіх установ Міністерства освіти, випускати друковану продукцію, яку оплачували з державних коштів [22;16].

З ініціативи міністра розпочала роботу комісія у справах вищих шкіл та наукових інституцій, до якої департамент вищої школи залучив відомих науково-педагогічних працівників, представників наукових установ, громадських об'єднань і товариств [12].

У той нестабільний час, чимало шкільних приміщень реквізували для військових потреб. З цього приводу міністр І. Огієнко неодноразово звертався до Міністра військових справ з проханням звільнити будинки навчальних закладів, зокрема і тих, де готувалися кадри для армії. В одному з листів він писав: «В помешканнях кадетських корпусів в Києві та Полтаві розташовані військові частини. <...> Козаки самовільно користуються різним майном корпусу <...> утворюються антисанітарійні умови життя. <...> Щоб біжучий уч[бовий] рік не загинув для учнів, прошу Вашого розпорядження про звільнення корпусів з військового постою» [38, арк. 119-119 зв.].

Міністр освіти знаходив час для короткочасної участі в різних учительських з'їздах, інформував делегатів про свої плани, спілкувався з освітянами. Зокрема, 10 січня він відвідав Всеукраїнський з'їзд діячів з позашкільної освіти і дошкільного виховання, виступив з вітальним словом, накресливши найближчі плани свого відомства: 1) популяризувати та поширювати позашкільне та дошкільне виховання; 2) збільшувати кількість вихователів; 3) надати державні права усім зайнятим у цій сфері; 4) передати матеріальну базу т.з. «домів Тверезости» в користування позашкільним навчальним закладам; 5) добитися, щоб дошкільне виховання з приватної справи стало державно-громадською; 6) надати привілеї працівникам, зайнятим в дошкільному вихованні. Коли один із делегатів поскаржився на не досить уважне ставлення влади до діячів освіти, І. Огієнко пообіцяв, що такого надалі не буде [4], продемонструвавши свою готовність обговорювати і т. зв. «незручні» питання.

На з'їзд, діячів українських середніх шкіл міністр спочатку спрямував директора профільного департаменту А. Синявського [7]. Проте, 13 січня вирішив побувати на цьому форумі. У вітальному слові побажав делегатам успіхів в їхній діяльності, просив виокремити найважливіші питання організації їхньої праці та допомогти міністерству їх послідовно реалізувати. У відповідь присутній у залі директор Малинської гімназії з Волині Сиротенко назвав І. Огієнка істинним народним міністром, який у своїй діяльності опирається на українське суспільство [3].

Міністр приділяв багато уваги розстановці кадрів, від яких залежало просування реформ як в центрі, так і на місцях. Перш за все попрацював з штатом самого міністерства, який нараховував більше сотні працівників. Лише у департаменті нижчої освіти працювали 39 осіб [34, арк. 4]. Він призначив: директорів департаментів С. Русову – позашкільної освіти, В. Дубяньського – т. в. о. вищої школи, М. Базаревича – т. в. о. загальних справ; інших працівників: М. Міхневича – фахівцем-інструктором позашкільної освіти, Ф. Міхневича – діловодом адміністративного відділу департаменту загальних справ, Г. Шульгача – урядовцем І-го рангу департаменту вищої школи, О. Суши[н]цького – урядовцем з особливих доручень [28, арк. 18, 19, 27, 32, 37, 44, 49; 14].

Кадрове забезпечення вищої школи всеціло залежало від позиції міністра освіти після відповідного обрання (в молодих вишах, які існували менше року, всіх керівників і науково-педагогічних працівників призначав керівник освітнього відомства). У київський період І. Огієнко затвердив на вишівські посади більше двох десятків науковців: І. Боркова – професором Ніжинського державного історико-філологічного інституту, П. Кованько – штатним екстра-ординарним професором та Б. Кістяківського – позаштатним ординарним професором Київського комерційного інституту, В. Лазурського – ординарним професором Новоросійського університету, Й. Пеленського, М. Рудницького, О. Янату, О. Жілінського приват-доцентами Київського державного українського університету, Є. Тимченка – в.о. екстра-ординарного професора, Л.

Яснопольського – екстра-ординарним професором Університету Св. Володимира та інших [28, арк. 13, 20, 21, 31, 34, 40].

І. Огієнко турбувався також про підсилення професорсько-викладацького складу К-ПДУУ. Ряд відомих науковців почали працювати у стінах цього вишу після відповідних наказів міністра освіти. Йдеться про призначення професора В. Біднов на посаду декана богословського факультету, а також приват-доцентами – М. Васильківського, П. Клепацького, Л. Левітського, Д. Дорошенко, ординарними та екстраординарними професорами – О. Несловського, Д. Шелудька, М. Хведорова, М. Столярова, А. Маліновського, П. Клименка [28, арк. 22-22 зв., 26-26 зв., 33]. У січні подільська газета повідомляла, що «до Кам'янця ідуть 12 нових професорів» [18]. Таке підсилення мало надзвичайно позитивний ефект для роботи університету у весняному семестрі 1918-1919 навчального року.

Міністр призначив на посаду директорів середніх шкіл: В. Злотчанського (Кам'янець-Подільська середня технічна школа) [28, арк. 54], М. Т[е]критіна (Добровеличківська українська гімназія), Й. Загурського (Кам'янець-Подільська комерційна школа В. Г. Подгурського) [40, арк. 43-44] та інших.

Чимало наказів стосувалися звільнення з посад через різні причини, переважно політичні. Свої посади втратили: Мацуев В. – в.о. директора Охтирської учительської семінарії, М. Родоський – директор Липовецької комерційної школи, С. Стаманівський – діловод департаменту позашкільної освіти, М. Стороженко – директор Київської 1-ої Олександрівської хлопчачої гімназії, М. Тростянський – директор Пирятинської хлопчачої гімназії, Л. Орда – директор Прилуцької хлопчачої гімназії, П. Ожгевич – бухгалтер Міністерства освіти, А. Биков – директор Кам'янець-Подільської середньої технічної школи [28, арк. 23, 28, 38, 39, 43, 45, 52; 13].

І. Огієнко у своїх спогадах писав, що 27 січня йому довелося тимчасово передати справи міністерства директорів департаменту нижчої школи А. Лещенку, з яким мав розмову на цю тему.

Вранці 28 січня частина працівників МНО на чолі з міністром вирушили до Вінниці [19, с. 115-116; 2]. До місця призначення урядова валка прибула вночі 29 січня [9]. Тоді ж, в газеті «Україна» з'явилася провокативна замітка «До одставки І. Огієнка», у якій з посиланням на авторитетне міністерське джерело стверджувалося, що «проф. І. Огієнко один з перших залишив міністерство на призволяще, під час паніки і на свою посаду, як видно, не повернеться. Тепер його обов'язки виконує тимчасово... А. Лещенко. Кандидатом на посаду міністра називають В. М. Чеховського...» [6]. Проте, зміни керівника освітнього відомства не відбулося і, незважаючи на неперевірену інформацію, яка набрала розголосу, І. Огієнко продовжував свою роботу в іншому місті.

Отже, діяльність міністра освіти І. Огієнка в кивський період, який тривав практично три тижні, була досить напруженою та результативною. Опе-

ративно організувавши міністерський колектив, він зумів спрямувати його роботу в русло проведення очікуваних у суспільстві реформ, зокрема підготовку понад 60 важливих освітніх законопроектів, більшість з яких мали перспективний характер, стосувалася різних ланок національної освіти і були прийняті урядом. У виробленні освітньої політики, ухваленні низки кадрових рішень позитивну роль відігравала створена Огієнком Рада міністра освіти, як дорадчий, консультативний орган. Кадрова політика молодого міністра була загалом виваженою, відповідала умовам часу. Робота із вироблення нововведень для освітньої сфери перервалася у зв'язку з евакуацією органів державної влади УНР зі столиці через наступ більшовицького війська.

Для глибшого висвітлення піднятої нами теми необхідно надалі проводити пошукову роботу із залучення до її джерельної бази нових історичних документів.

Список використаної літератури:

1. Боровик А. Українізація загальноосвітніх шкіл за час виборювання державності (1917-1920 рр.). Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2008. 368 с.
2. В Міністерстві Освіти // Республіканські вісти. 1919. 7 лютого. Ч. 54. С. 1.
3. В учебных заведениях // Столичный голос. 1919. 16 січня. № 5. С. 3.
4. Всеукраїнський з'їзд діячів по позашкільній освіті і дошкільному вихованню // Життя Поділля. 1919. 30 січня. № 35. С.3.
5. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: документи і матеріали / Упорядник В. Верстюк. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. Т.1. 746 с.
6. До одставки І. Огієнка // Україна. 1919. 2 лютого. Ч. 16. С. 3.
7. З'їзд діячів українських середніх шкіл // Народня воля. 1919. 14 січня. Ч. 9. С. 5.
8. З'їзд по зашкільній освіті й дошкільному вихованню // Народня воля. 1919. 14 січня. Ч. 9. С. 5.
9. Завадський В. Як ми мандрували // Наш шлях. Кам'янець 1920. 14 лютого. Ч.29. С. 1
10. Завальнюк О. Іван Огієнко – творець національної освіти в Україні, фундатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Серія: істор. та філол Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. нац. ун-т, 2008. Вип. 5. С. 297–321.
11. Завальнюк О. Іван Огієнко і керівники Української держави у 1917-1920 рр.: співпраця на ниві національного відродження // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб.. Серія: філол. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. 12. С. 114-124.
12. Комісія по вищим школам // Народня воля. 1919. 29 січня. Ч. 20. С. 2.
13. Міністерство Народної Освіти // Вістник Української Народної Республіки. 1919. 12 лютого. Ч. 6. С.2.
14. Міністерство Народної Освіти // Вістник Української Народної Республіки. 1919. 15 лютого. Ч. 7. С.2.
15. На засіданні 5-го січня Директорії // Трудова республіка. 1919. 7 січня. Ч. 54. С. 3.
16. Наказ по Міністерству Народної Освіти // Республіканські вісти. 1919. 2 лютого. Ч. 50. С. 1.
17. Національне свято // Народня воля. 1919. 20 січня. Ч. 15. С. 5.
18. Нові професорів Кам'янецького Університету // Життя Поділля. 1919. 26 січня. № 32. С.3.
19. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канова // Рятуння України/ упоряд. М. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005. С.67–173.
20. Постановлення Директорії // Друг народа. 1919. 11 січня. № 7. С. 3.
21. Пр. Огієнко – міністр народної освіти // Життя Поділля. 1919. 7 січня. № 18. С.3.
22. Приказь министра народного просвещения // Голось жизни. 1919. 1 февраля. № 24 (98). С. 1.
23. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ : Наукова думка, 2001. 912 с.
24. Тюрменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Київ, 1998. 282 с.

25. Урочисте національне свято // Народня воля. 1919. 20 січня. Ч. 15. С. 5.
 26. 11 січня 1919 р. Ч. 26 // Вістник Української Народньої Республіки. 1919. 25 січня. Ч. 1. С.2.
 27. ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 1. Спр. 15. 202 арк.
 28. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 2. 243 арк.
 29. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 3. 45 арк.
 30. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 4. 79 арк.
 31. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 9. 154 арк.
 32. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 10. 118 арк.
 33. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 30. 97 арк.
 34. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 42. 13 арк.
 35. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 2. Спр. 47. 34 арк.
 36. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 49. 126 арк.
 37. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 74. 4 арк.
 38. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 78. 126 арк.
 39. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 89. 12 арк.
 40. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 99. 69 арк.
-

Машталір А. І.

ВСТАНОВЛЕННЯ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті на основі архівних матеріалів, інформації періодичних видань та напрацювань українських науковців висвітлюються встановлення земської медицини у Київській, Волинській, Подільській губерніях Російської імперії на початку ХХ століття. Проаналізовані заходи дають можливість стверджувати, що земська медицина на Правобережжі мала свої особливості, розвивалася у період війн, епідемій, соціально-економічної та політичної кризи.

Ключові слова: Земство, медицина, губернія, Київська, Волинська, Подільська, Правобережжя, губерньська управа, епідемія.

Трансформація системи охорони здоров'я України її удосконалення й поліпшення потребує більш ґрунтовного аналізу перевірених часом підходів та методів роботи, зокрема у сфері надання більш якісної та доступної медичної допомоги населенню, боротьбі з епідеміями та різними викликами суспільства та часу реалізації запланованих змін. Сьогодні, як ніколи перед Україною, одним з першорядних завдань державотворчого процесу, та взагалі існування як держави, постало завдання реформування сучасної системи охорони здоров'я, зміни системи фінансування, поліпшення побутових умов у лікувальних закладах та підвищення якості й тривалості життя громадян. Подібні виклики стояли перед земською медициною в Правобережній Україні на початку ХХ століття. Сьогодні нам варто врахувати усі позитивні зрушення та відокремити негативну складову встановлення земської медицини й інтерпретувати її на сьогодення.

Актуальність та наукова новизна цієї проблеми полягає у відсутності ґрунтовних праць, присвячених встановленню земської медицини у Київській, Волинській та Подільській губерніях, що на початок ХХ століття входили до складу Російської імперії. Саме на ці три неземські губернії Правобережної України, пізно поширилося Положення про земське управління, яке в свою чергу спонукало розвиток земської медицини. Земська медицина на початку ХХ століття в Правобережній Україні частково була предметом дослідження відомих науковців, серед яких варто відзначити роботи: Г.О. Андріяки [1], О.В. Огієнко[2], Ф.Я. Ступа-

ка[3] та ін. Проте ці праці містили лише частково інформацію, яка крізь призму власних досліджень, дотична до встановлення земської медицини в Правобережній Україні.

Метою статті є висвітлення процесу встановлення та розвитку земської медицини в Правобережній Україні на початку ХХ століття.

Після затвердження Олександром II 1 січня 1864 року Положення про земські установи, яке передбачало послідовний розвиток місцевого самоврядування, яке поширювалося лише на 34 губернії Європейської Росії. Всі так звані окраїнні губернії зі слабозвиненим поміщицьким землеволодінням або з переважанням серед дворянства «іногородницьких» елементів, земства не отримали [4, с. 4], [5, с. 166]. Серед таких були й Подільська, Волинська та Київська губернії. Проте, пізніше, відповідно до Положення про земське управління в губерніях Південно-Західного краю Російської імперії [6], [7], [8, арк. 48], [9, с. 951] від 2 квітня 1903 р., яке вступило в дію 1 травня 1904 р. було отримане так зване спрощене «куце» земство, де розпорядча влада у рамках новоутвореного управління земським господарством надавалася губернським комітетам у справах земського господарства у Київській, Волинській та Подільській губернії. Відповідно, на засіданнях перших річних зібрань комітетів Південно-Західного краю 1904 р. розглядалося питання про надання повітовим управам відповідних інструкцій. При цьому дещо нетрадиційним шляхом пішов Волинський губернський комітет, з самого початку оголосивши, що в межах закону надає повітам повну

самостійність [10, с. 14–15]. Повітові комітети, в свою чергу, скликалися для підготовчого обговорення найважливіших справ земського господарства. Виконавчі дії покладалися: в губерніях – на губернську, а в повітах – на повітові управи у справах земського господарства [11, с. 11–16]. Державна Рада постановила надати, відповідно, місцевим губернським та повітовим управам у справах земського господарства. Тому, враховуючи важливість та широту завдань по реалізації усіх заходів земського управління, при губернських управах Київської, Волинської та Подільської губерній створювалися спеціальні відділи, наради та бюро [12], [13, с. 13].

Фактично у цих трьох Правобережних губерніях у 1904 р. було імplementовано та введено спрощене земство, яке проіснувало до 1911 р., коли почало діяти загальне Положення про земські установи [14, с. 143]. Правобережні губернії довгий час користувалися роз'їзною системою медичного обслуговування. Готових зразків організації сільської медицини не було ні в Росії, ні в Європі, і багато прогресивно налаштованих лікарів вважало цю задачу справою далекого майбутнього [15, с. 167].

Повітові лікарні були передані Управлінню по справах земського господарства і призначалися, в основному, для обслуговування сільського населення. Значна частина лікарень розміщувалася довгий час в абсолютно непридатному приміщенні. Проте, були випадки, коли, бралися за справу будівництва та відновлення лікарень, їх матеріальної бази Так наприклад, восени 1909 року на зібранні Вінницького товариства лікарів було вирішено: з нагоди майбутнього ювілею – 100-річчя від дня народження М.І. Пирогова, порушити питання про побудову у Вінниці земської лікарні його імені [16, с. 172]. Адже, на думку делегатів, пам'ять про життя та діяльність Миколи Івановича Пирогова у становленні нових принципів медичного обслуговування населення, особливо його теоретичний та практичний досвід Вишенського періоду справжньою спадщиною для світової медицини, а будівництво лікарні тому яскравий приклад.

Водночас, перед новоутвореними земськими установами, одним з головних завдань яких, було піклування про стан здоров'я насе-

лення. Значну увагу земства звертали та їх медичні установи на боротьбу зі смертоносними інфекційними недугами та іншими формами захворювань [17, с. 64], [18, арк. 48]. З перших днів вони перейняли від Приказів громадського піклування всі медичні установи, в тому числі лікарні, які на той час були в край занедбаному стані. Організувавши медичну структуру на свій лад, новоутворені установи почали розширювати мережу лікарняних закладів, спрямовуючи їх на боротьбу зі смертоносними недугами, що поширювалися, загалом, серед бідних сільських мешканців, що становили 97% всього населення України.

Вагоме місце у боротьбі з епідеміями хвороб належало лікарняно спостережним пунктам, що склалися з амбулаторії зі стаціонаром на 3-4 ліжка для хворих, їдальні та приміщень для персоналу. У цих пунктах як прийшло, так і місцеве населення отримувало лікарняну допомогу у випадку захворювання; забезпечували гарячим харчуванням всіх охочих [19], [20, с. 254]. Персонал подібного пункту складався з одного лікаря чи студента медика старшого курсу, фельдшера, кухарки та санітарного працівника. Розміри платні були визначені станом на 1907 р. такі: для лікаря – 200 руб. Було заплановано організацію лікарсько-спостережних пунктів у містах трьох Правобережних губерній.

З 11 березня 1907 р. при Київській губернській управі у справах земського господарства діяло Лікарсько-санітарне бюро. Бюро складалося з загального та медико-статистичного відділів. Його членами були професор Скворцов (завідувач), його помічник лікар А. А. Говсеєв, два канцеляристи для ведення поточних справ земської дільничної медицини та п'ять рахівників для обробки статистичних матеріалів. У протоколах бюро визначалося як «особливий відділ губернської управи по лікарсько-санітарній справі з характером дорадчого та виконавчого органу управи по спеціальних питаннях» [21, с. 5]. Крім надання пояснень та висновків на запити лікарського та благодійного відділів губернської управи, бюро виконувало її доручення по ознайомленню з лікарсько-санітарною справою на місцях. Приміром, у 1906–1907 рр. завідувач бюро у службових

поїздках ознайомився з роботою всіх 11 повітових земських лікарень та 40 (із 63) сільських лікарень та амбулаторій. Також завідувач бюро та його помічник брали участь у засіданнях комітету для надання пояснень по лікарсько-санітарній справі [22, с.28–30]. Із січня 1907 р. бюро почало видавати «Врачебно-санитарную хронику Киевской губернии» [23, с. 13].

За сприянням Київського губернського земського правління, були створені спеціальні епідемічні загони для боротьби з епідемією, як допоміжний персонал для дільничних лікарів. Вони склались з лікаря, двох фельдшерів та двох санітарів. Головним завданням їх було: найретельнішим способом перевіряти всіх осіб, що захворіли холерою; проводити ізоляцію хворого від здорового населення [24, арк. 59]. Спорядження загонів складалося: з аптечки та запасу 255 лікувальних (в т.ч. лікувальних сироваток) та дезінфекційних засобів. Вони, проводили вагому санітарно-епідеміологічну роботу серед населення [25, с. 254–255].

Проте заходи, не виконувалися у повному обсязі не лише в межах діяльності якоїсь однієї амбулаторії, а навіть повіту, про що зазначали самі лікарі. Головними труднощами були: неможливість вчасно виявити хворобу; антисанітарні умови побуту більшості сімей сільського населення, тощо [26, с. 70]. Але попри всі недоліки, що спіткали медичний персонал земських лікарняних установ у впровадженні заходів боротьби з небезпечними захворюваннями та розповсюдженню гігієнічних знань, – все ж він відіграв важливу роль у пропаганді медичних знань серед населення та боротьбі з епідеміями небезпечних захворювань [27, с. 256].

У Волинській губернії питання про створення при губернській управі Лікарсько-санітарної наради та бюро піднімалося з 1906 р., однак його вирішення затягнулося на декілька років. Комітет на засіданні 10 жовтня 1906 р., вислухавши доповідь губернського лікарського ін-

спектора Д.С. Морозова, постановив передати справу на попередній розгляд повітових управ. Наступного року в осінню сесію 1907 р. комітету був представлений проект утворення наради та бюро, однак затверджений він не був. Восени 1908 р. питання знову було підняте. Ковельська повітова управа спільно із Лікарсько-санітарною нарадою подала губернському комітету клопотання про створення губернського лікарсько-санітарного бюро [28].

Водночас органи земського самоврядування надавали добродійну, фінансову, та медичну допомогу сім'ям нижчих військових чинів та офіцерів, дітям – сиротам та іншим категоріям нужденних. На підтримку нижчих верств населення, особливо призваних на Російсько-японську війну, у Подільській губернії було витрачено з місцевих земських сум 506627руб. [29, арк. 2], [30, с. 143]. Як зазначає Ф.Я. Ступак, що згідно закону 1912 р. надавалася добровольча допомога родинам призваних на військову службу. Водночас, Губернські управи надавали кошти на лікування працівникам земських установ, колишнім працівникам та їх родинам [31, арк. 9–10]. Проте, були випадки коли управи відмовлялися допомогти, пояснюючи, обмеженість бюджету, подібна ситуація відбулася в Кам'янці, коли відмову мотивували тим, що «кредит на видачу допомоги неімущим вкрай обмежений і допомога з нього видається лише у виключних випадках» [32, арк. 43].

Таким чином, необхідно відзначити, що незважаючи на дуже короткий, власне земський період в історії Правобережної України, на початку ХХ століття земська медицина пройшла складний шлях піднесення і занепаду в боротьбі з епідеміями, воєнними трагедіями тощо. При цьому земська медицина не мала національного характеру, оскільки Правобережні губернії знаходилися в складі Російської імперії, керівництво якої намагалася знівелювати особливості їх розвитку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андріяка Г.О. Лікарняні установи земств Київської губернії у ліквідації епідемічної холери на початку ХХ ст. // Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія : Педагогічні та історичні науки. 2013. Вип. 109. С. 251–257.
2. Огієнко О.В. Організаційне оформлення управління у справах земського господарювання Правобережної України 1904-1911 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2010. Вип. 17. С. 14–15.

3. Ступак Ф.Я. Діяльність земств у галузі суспільної опіки та доброчесності // Наука, релігія, суспільство. 2009. №4. С.143–148.
 4. Труды Подольского губернского статистического комитета. Ч.2. Гигиенические очерки Подольской губернии. Составил Иосиф Ролле (действит. член). Каменец-Подольск, 1869. С. 4.
 5. Гунько П.М., Гайдуков В.О., Вінниченко О.Е., Дученко М.А. М.І. Пирогов і медицина Прділля в період урядової земської реформи 1864 року (до 70-річчя національного музею-садиби М.І. Пирогова) // Вісник морфології 2017. №1. Т. 23. С. 166.
 6. Положение об управлении земским хозяйством губерниях Виленской... СПб., 1903.
 7. Полное собрание законов Российской империи. СПб, 1905. Т. 23.
 8. ЦДІАК Ф. 442 – Оп. 626. – Спр. 20. Арк.48.
 9. Андріяка Г.О. Зазначена праця. С. 251.
 10. Огієнко О.В. Зазначена праця. С. 14–15.
 11. Там само С. 11–16.
 12. Высочайше утвержденное 2 апреля 1903 г. положение об управлении земским хозяйством в губерниях Виленской, Витебской, Волынской, Гродненской, Киевской, Ковенской, Минской, Могилевской и Подольской. Издание хозяйственного департамента Министерства внутренних дел. СПб.: Тип. МВД, 1903. 59 с.
 13. Огієнко О.В. Зазначена праця. С. 13.
 14. Ступак Ф.Я. Зазначена праця. С. 143.
 15. Гунько П.М., Гайдуков В.О., Вінниченко О.Е., Дученко М.А. Зазначена праця. С. 167.
 16. Там само. С. 172.
 17. Врачебно-санитарная хроника Киевской губернии. 1907. № 1. С. 64.
 18. ЦДІАК Ф. 442. Оп. 626. Спр. 20. Арк. 48.
 19. Врачебно-санитарная хроника Киевской губернии. 1907. № 11–12.;
 20. Андріяка Г.О. Зазначена праця. С. 254.
 21. Отчет о состоянии и деятельности Врачебно-санитарного бюро при Киевской губернской управе по делам земского хозяйства за 1907 год. К.: Типография Императорского университета св. Владимира Акц. о-ва печатного и издат. дела Н.Т. Корчак-Новицкаго, 1910. С. 5.
 22. Там само С. 28–30.
 23. Огієнко О.В. Зазначена праця. С. 14.
 24. ЦДІАК Ф. 336 Оп. 1 Спр. 3017. Арк 59.
 25. Андріяка Г.О. Зазначена праця. С. 254–255.
 26. Врачебно-санитарная хроника Киевской губернии. 1907. № 1. С. 70.
 27. Андріяка Г.О. Зазначена праця. С. 256.
 28. Доклады Волынской губернской управы по делам земского хозяйства пятому годовичному собранию годовичного комитета 1908 года. Часть III-я с №303 по № 391. Житомир: Тип. Т-ва Бродович, б.г. 240 с.
 29. Державний архів Хмельницької області Ф.233. Оп.1. Спр.755. Арк. 2.
 30. Ступак Ф.Я. Зазначена праця. С. 143.
 31. Державний архів Хмельницької області Ф.233. Оп.1. Спр.26. Арк. 9–10.
 32. Державний архів Хмельницької області Ф.233. Оп.1. Спр.1808. Арк. 43.
-

Починок О. О.

СУСПІЛЬНО-ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ ПОДІЛЛЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті осмислюються проблеми формування регіональної еліти Подільської губернії через призму громадської діяльності у сфері формування та розвитку освітніх установ, їх підтримки та покращення їхнього функціонування задля піднесення загального рівня системи освіти у регіоні.

Ключові слова: регіональна еліта, Подільська губернія, суспільно-громадська діяльність, освітні заклади, попечительство.

Вивчаючи питання еліти на регіональному рівні необхідно простежувати шляхи її формування. Тут, основним чином, потрібно зауважити на тому, що розуміємо еліту, не як окрему, сталу, верству в середині загалу. Елітарність – як риса особи, а не наданий привілей, завдяки політичному впливові чи економічній спроможності. Тому і є сенс вести мову про процес елітотворення або формування еліти, зокрема на регіональному рівні у Подільській губернії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Проблемою розвитку суспільно-громадської діяльності представників різних верств населення у системі освіти на Поділлі займалися такі дослідники як: Баюк М. [1], Кошолоп О. [6], Рибак І.В. [10], Седляр А.В. [11], Сесак І.В. [12], Юрченко О. [14], та інші.

Метою цієї статті є охарактеризувати громадську діяльність представників регіональної еліти Поділля у сфері формування та розвитку освітніх установ.

Суспільно-громадська діяльність у досліджуваний період вимагала кропіткої праці. Особи, які займалися цією справою були зацікавлені у суспільно-корисній роботі. Тут, варто зазначити, що добрі справи, які були корисними для загалу (як і більш широкого – губернія, повіт, так і більш вузького – місто, містечко, село) можуть бути вчинені людьми, які мають вплив і капітал так і особами без великих спроможностей. У цій статі розглянемо діяльність когорт людей, на прикладах не надто вагомих діянь, проте таких, які безумовно приносили загальну користь.

Силкуючись віднаходити «великі справи», які впливали на хід історії, часто можна пропускати повз увагу «дрібні корисні вчинки»,

які здійснювалися певними діями та приносили прогресивні зміни у життя населення регіону, де вони діяли і проживали.

Так звана філософія «малих справ», була на слуху серед представників кіл української еліти в досліджуваний період. Найяскравішим її прихильником був український дворянин, відомий меценат і громадський діяч Є.Х. Чикаленко. Він був активним поборником української ідеї та національного відродження. Для нього у національній справі багато значили «кожен діяч, кожен день і кожна навіть маленька справа» [7, с. 54].

Однією з найбільш актуальних проблем розвитку Подільської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. була освітянська. Поряд з нестачею навчальних закладів, різних рівнів, існувало питання неспроможності багатьох сімей забезпечити навчання своїм дітям.

Найважча ситуація складалася в селах. Батьки або мало цікавилися потребою в навчанні для своїх дітей або ж їхні сім'ї переживали великі нестатки. Тому освітою дітей жертвувалося задля можливості виживання. Проте часто траплялося, так, що для селянина важливість здобуття освіти не було в пріоритеті, адже саме в наявності землі та праці на ній вбачалася основна або ж чи не єдино можлива форма господарювання.

В переважній більшості сільська громада складалася з однієї парафії. Тому великий вплив на селян мав парафіяльний священик. Не можемо стовідсотково стверджувати, що усі протоіереї дуже відповідально ставилися до ведення освітньої діяльності серед селян. Проте часто саме церковно-парафіяльна школа була єдиним освітнім центром на селі. Нерідко

зустрічаються факти, що поміщики відкривали школи для сільських дітей.

Цікавий випадок на початку другої половини XIX ст. мав місце у с. Осламів, яке з XIX ст. було родовим маєтком дворянської родини Ге. Там протягом 1855–1865 рр. проживав, відставний офіцер Григорій Ге і працював мировим посередником в селах Ушицького повіту. Спостерігаючи низький рівень стану народної освіти регіоні він в 1859 р. у власному будинку відкрив сільську школу. Спочатку дітей навчав його брат Йосип, а згодом і сам Григорій Ге. Характерно, що тут відбувалися читання «Кобзаря» Т. Шевченка, а навчання велося за букварем П. Куліша [10, с. 202].

Проте із виходом у 1863 р. Валуєвського циркуляру до школи в с. Осламів почали приділяти особливу увагу з боку губернської адміністрації. І, коли в школу був запрошений вчителем П. Доманський, котрий не мав офіційного дозволу на вчительську діяльність та був поляком за національністю, розпорядженням подільського губернатора, школу закрили [10, с. 202–203]. Звісно, це стало тільки приводом, адже адміністрація використала особливий статус Подільської губернії у зв'язку з другим польським повстанням 1863–1864 рр.

Як можемо констатувати, часто дуже корисні та добрі починання окремих людей зіштовхувалися з владними обмеженнями, які перешкоджали забезпеченню потреб народу. Справжня еліта суспільства часто знаходилася не просто в меншості, а за ширмою, яка штучно створювалася.

В другій половині XIX ст. набули поширення процеси перетворення сіл та селищ у містечка та міста. Здавалося б питання освіти мало виходити на новий рівень, проте не завжди у свідомості населення ця проблема була однією з ключових.

Приклад такої ситуації простежуємо у містечку Жванець. 1874 р. туди призначили нового парафіяльного священика В. Яворського [4, с. 51]. В церковному літописі знаходимо відомості, що на момент його приходу в парафію школа не функціонувала. Хоча в пізніших записах згадуються початки формування церковно-парафіяльної ради попечительства, однією з основних завдань якої була підтримка діяльності школи. Проте, як і сама школа, вона не діяла.

Хоча протоієрей уже на початках свого служіння звертав увагу прихожан на ці проблеми, проте на зрушення питання з мертвої точки знадобилося шість років. З 1880 р. відновило свою діяльність церковно-парафіяльне попечительство. І вже в жовтні 1881 р. відбулося відкриття школи в приміщенні будинку місцевого псаломщика, який брався в оренду попечительством за 10 рублів на рік. Спершу В. Яворський самостійно та безкоштовно проводив навчання, а в 1882 р. постановою ради попечительства запросили на посаду учителя Ф. Михальського. Заробітну платню він отримував частково від батьків учнів, а частину від ради [4, с. 113]. На навчальний рік 1885/1886, за бажанням громади, школа припинила свою діяльність, проте дуже скоро мешканці Жванця змінили свою думку і вже з 1886 р. прийняли рішення щодо внесення індивідуальних пожертв на утримання школи загальною сумою 120 рублів на рік [4, с. 136].

Простеживши цю ситуацію, варто зауважити, що голос духовенства у досліджуваній період мав особливу вагу. Бачимо, що священик зумів знайти правильний підхід до парафіян і переконати їх у потребі консолідації громади та прийнятті важливих рішень для покращення рівня їхнього життя. Тому слід наголосити, що одним із завдань еліти є безпосередня робота з населенням задля їхнього розуміння, що справа покращення життя їх власного та їхніх співмешканців в багатьох аспектах починається з особистих вчинків та вкладу кожного.

Приклад гуртування громадських сил задля спільного блага можемо простежити на організації попечительства про малозабезпечених учнів Вінницького 7-ми класного комерційного училища для хлопчиків у 1911 р. Зважаючи на втрату можливості або не повну спроможність батьків оплачувати навчання своїх дітей в училищі, мешканці м. Вінниця колезький радник, директор Вінницького комерційного училища І.Г. Подоба та засновник училища К.М. Андржеячек 27 квітня 1911 р. подали клопотання подільському губернатору про дозвіл створення попечительства для підтримки малозабезпечених учнів. Клопотання також підписали викладачі училища: законночитель православної віри К.Н. Рудич; надвірний радник Л.І. Васкевич, кандидат богослов'я М.Г. Веретенников і вінницький міський лікар і

лікар училища М.Ф. Недельський. Воднораз, у клопотанні вказувалося прохання дати розпорядження на дозвіл реорганізувати училище із 7-ми класного у 8-ми класне та дозволити спільне навчання хлопчиків та дівчат [3, арк. 1].

Серед документів подано також «Статут попечительства про малозабезпечених учнів Вінницького восьмикласного комерційного училища для хлопчиків і дівчат» [3, арк. 55]. Серед основних цілей товариства, було: надання допомоги найбільш бідним учням та ученицям училища, яка виявлялася у формі внеску виплати за навчання; купівлі форми та книг. Також передбачалася одноразова виплата субсидії випускникам – не більше 50 рублів особі [3, арк. 57].

Принципи роботи попечительства чітко вписувалися у його статуті. Кошторис, що формувався із членських внесків, грошових або матеріальних пожертв та дохід від літературних вечорів, публічних лекцій, концертів, спектаклів чи інших заходів, які влаштовуються товариством, перебував у відомстві скарбника та під відповідальністю голови товариства, директора училища.

Засновувалася рада правління, в обов'язки якої входило: виявлення потреб учнів та надання їм відповідної допомоги; пошук можливостей збільшення та поповнення скарбниці, організації та шляхів виконання цілей, які поставило перед собою попечительство. Бажаючи отримати допомогу мали змогу звернутись до директора училища, який передавав інформацію на розгляд правління [3, арк. 58].

Проблема формування еліти регіону не реформується «зверху» або «знизу». Це процес «самореформування» особистостей, які бачать в собі спроможність дати початок будь-якій добрій справі та зуміти згуртувати навколо себе небайдужих людей і робити суспільно-корисну роботу спільно.

Подібне товариство заснували також у 1911 р. при Кам'янець-Подільському приватному комерційному училищі І.Р. Мазінга. За ініціативи засновника училища І.Р. Мазінга та деяких членів педагогічного комітету в 1911 р. виникла думка про утворення товариства допомоги малозабезпеченим вихованцям училища [2, арк. 77]. 23 серпня 1911 р. вдова колезького радника Н.П. Полницька, купець П.Н. Новаковський і надвірний радник Ф.П. Канатов

подали клопотання подільському губернатору про реєстрацію «Товариства для допомоги малозабезпеченим вихованцям Кам'янець-Подільського приватного семикласного комерційного училища І.Р. Мазінга» [2, арк. 1]. І уже 2 вересня 1911 р. його занесли до реєстру товариств і союзів Подільської губернії [2, арк. 54].

Основною метою організації було постачання засобів для отримання освіти малозабезпеченим учням училища. Товариство взяло на себе зобов'язання вносити за таких вихованців плату за навчання (повністю або частково); постачання, за можливості, їм засоби утримання, безкоштовні або зі знижкою: стіл, одяг, взуття, книги та навчальні посібники, тобто всі можливі засоби для продовження навчання [2, арк. 54–55].

Склад товариства не обмежувався кількістю членів, приналежністю до певного віросповідання, статтю, званням чи станом. Також учасники поділялися на дійсних (вносили не менше 3-х рублів щорічно), пожиттєвих (за умови внесення одноразово не менше 30 рублів), почесних (вибиралися загальними зборами за особливі послуги товариству) та члени-прихильники (вносили не менше 1 рубля щорічно) [2, арк. 55].

Серед документів архівної справи є звіт товариства за період з 16 жовтня 1911 р. по 20 вересня 1912 р. У ньому подали список усіх запрошених на загальні збори (23 особи). Серед перелічених членів товариства, крім засновника училища І.Р. Мазінга, звертають на себе увагу прізвища двох осіб, які вже тоді були відомими подолянами, а згодом стали яскравими репрезентантами кам'янець-подільської еліти. Мова йде про О.П. Шульмінського, якого обрали заступником голови правління – А.А. Недобильського, та О.М. Пашенко, що обрали на посаду скарбника товариства [2, арк. 78].

Про О.П. Шульмінського писав у своїх спогадах В.К. Приходько як про людину, «що дуже близько стояла до українців та «Просвіти» і йому «належить окреме місце в історії Кам'янця» [9, с. 146]. Зазначав, що «кам'яничани не уявляли міста без члена управи Олександра Павловича». Називав його «щирим демократом, не тільки за переконаннями, а й в реальному житті», зауважував, що він «не любив сидіти в кабінеті за папірцями, а вважав, що всюди при різних роботах мусить бути особисто і брати безпосе-

редню участь» [9, с. 147]. О.М. Пащенко стала громадською діячкою, відомою за межами не лише Поділля, а й України. На терени губернії повернулася 1905 р., де працювала в Дунаєвецькій школі та займалася активною громадською діяльністю [8, с. 15]. У 1910 р. отримала місце в училищі І.Р. Мазінга та стала брати участь в роботі подільської «Просвіти» [8, с. 19]. Згодом діяльність цих осіб на освітній ниві призвела до виникнення прагнення утворення університету в Кам'янці [13, с. 576–577], що було зреалізоване через вісім років.

Повертаючись до роботи товариства, варто зауважити, що за рік його діяльності внесли оплату за навчання учнів на суму 595 рублів. Крім цього надали допомогу методом купівлі костюма та книг на суму 28 рублів 55 копійок для учнів, які не мають можливості придбати їх за власні кошти. За пропозицією заступника голови правління О.П. Шульмінського вшанували пам'ять померлого 19 серпня 1912 р. члена товариства, відомого учителя та громадського діяча М.І. Філіпського. Вшановуючи покійного,

правління постановило вносити плату за право навчання учня 2-го класу А. Корецького до закінчення ним курсу училища [2, арк. 79].

Важливим для розуміння значимості безпосередньої участі усіх небайдужих у справі допомоги дітям, які не мали змоги через бідність завершувати навчання, є заключне слово у «Звіті» товариства скарбника О.М. Пащенко. Діячка виголосила подяку усім батькам учнів й особам-благочинцям школи, котрі відгукнулися на заклик товариства організувати допомогу учням приватного комерційного училища І.Р. Мазінга та нагадала про потребу не залишати розпочату добру справу [2, арк. 80–81].

Дослідження діяльності представників регіональної подільської еліти у справі соціально-громадського поступу, зокрема задля розвитку освіти на теренах краю, є незавершеним і потребує подальших студій. Однак можемо констатувати, що згадані у статті діячі здійснили вагомий вклад у розвиток шкільної освіти у різних регіонах Подільської губернії та своєю діяльністю принесли значну користь суспільству.

Список використаних джерел та літератури

1. Баюк М. Громадські організації, об'єднання, інтелігенція Поділля в 1917–1920 рр. «Демократичне врядування» Науковий вісник. Львів, 2011. Вип. 7. С. 81–93.
2. Держархів Хмельницької області. Ф. 629. Оп. 1. Спр. 40. По ходатайству жителей г. Каменца-Подольского Наталии Полницкой, Петра Новаковского и др., о регистрации «общества для пособия недостаточным воспитанникам Каменец-Подольского частного семиклассного Комерческого училища И.Р. Мазинга». 1911–1916 гг. 90 арк.
3. Держархів Хмельницької області. Ф. 740. Оп. 1. Спр. 1. Дело Подольского губернского по делам об обществах Присутствия. По ходатайству жителей города Винницы коллежского советника Ивана Пободы, Константина Андреевича о регистрации «Попечительства о недостаточных учащихся Винницкаго 7-ми класного комерческого училища для мальчиков». 30 апреля 1911. 60 арк.
4. Літопис Свято-Троїцької церкви містечка Жванця (1869–1898) / Упорядник Р. Нагнибіда, І. Ладоренкро; Передмова Р. Нагнибіда. Львів: «Апріорі», 2015. 256 с.
5. Козій О. Соціально-громадська функція римо-католицького духовенства Поділля у середині XIX століття. *Проблеми гуманітарних наук*. Випуск 34. Історія. 2014. С. 87–96.
6. Кошолоп О. Розвиток системи професійної освіти на Поділлі наприкінці XIX – початку XX ст. *Doświadczenia Zagraniczne*, 2012. С. 116–129.
7. Осташко Т. Філософія «малих справ» Євгена Чикаленка. *Український тиждень*. № 51–52 (423–424). 25.12.2015 – 14.01.2016. С. 54–57.
8. Пащенко О.М. Матеріали до життєпису / упоряд, автор передм. В. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. 469 с.
9. Приходько В.К. Під сонцем Поділля. Спогади. Частина перша. Нью-Йорк–Мюнхен: «Криниця», 1967. 184 с.
10. Рибак І.В. Родина Ге і школа в Осламові. *Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць*. Т.1. Кам'янець-Подільський, 1998. С. 202–203.
11. Седляр А.В. Соціально-економічна діяльність органів міського самоврядування на Волині та Поділлі (1892–1918 рр.) : Дис... канд. наук: 07.00.01. 2009.
12. Сесак І.В. Школи грамоти Правобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*. Том 24. Кам'янець-Подільський, 2017. С. 70–88.
13. Сохацька Є.І. Подружжя Шульмінських в історії Кам'янця-Подільського 1908 – 1920 рр. (до питання заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету). *Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки*. Хмельницький: «Поділля», 1999. С. 573–581.
14. Юрченко О. Розвиток освіти на Поділлі на початку XX століття. *Вісник КНЛУ. Серія історія, економіка, філософія*. Випуск 20. 2015. С. 87–98.

«ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ» У СУСПІЛЬНО-ДУХОВНОМУ ЖИТТІ ПОДІЛЛЯ СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовані окремі матеріали Державного архіву Хмельницької області, у яких йдеться про факти прояву польської ідентичності в суспільному житті Поділля середини ХІХ століття і випадки латентного спротиву владі у процесі русифікації та опрацювання населення.

Ключові слова: польська культура і ментальність, Київський військовий, Подільський і Волинський генерал-губернатор, польська мова, змішані шлюби, опрацювання, єпископ Подільський і Брацлавський, «польське питання», польська ідентичність як невід'ємна складова мультікультурного багатства Поділля.

Російська імперія, «проковтнувши» величезну територію Речі Посполитої наприкінці ХVІІІ століття, ще протягом тривалого часу «вичавлювала Польщу» з Правобережної України і Білорусі. Попри насадження православ'я та запровадження російського діловодства, польська культура та ментальність проявлялися в усіх сферах суспільного життя.

Така тенденція виглядала логічною, бо після так званого другого і третього поділу Польщі склад населення анексованої території практично не змінився, і вирізнявся значним відсотком етнічних поляків. Якщо розглядати Поділля, то цей процент був, напевне, найбільший у результаті штучного залюднення краю на початку ХVІІІ століття, який став пустою після Хмельниччини, татарських набігів і турецької окупації (на жаль, через відсутність документальної бази навести хоча б приблизні цифри неможливо).

Значну роль у процесі непоступливості польської культури в рамках вже чужої цивілізаційної моделі відіграла шляхта. Найбагатша і найтитолованіша частина лицарського ордену отримала дворянство від нової влади, водночас продовжуючи сповідувати свої традиції і цінності. Інша, значно більша частина, яку складала безземельна шляхта, представники кліру тощо, з часом розפורшилася в селянському середовищі, а також серед чиновників і духовенства.

Польська мова (часто суржик) продовжувала лунати в селах і містечках, і не тільки на побутовому рівні. Нерідко нею послуговувалися

навіть чиновники і священнослужителі, причому через десятиліття після російської окупації, що неабияк дратувало владу.

Про таку ситуацію промовисто свідчать окремі факти. Наприклад, у фонді №315 Державного архіву Хмельницької області знаходимо справу «О воспрещении духовенству входить в сношения по делам о прихожанах и церкви на польском языке» від січня 1851 року. І це через півстоліття після російської інвазії!

Так, у Подільську духовну консисторію надійшло «отношение» від Київського військового Подільського і Волинського генерал-губернатора, в якому повідомляється, що «некоторые православные священники в письменных сношениях своих по встречающимся делам прихожан и церкви обращаются к экономам или другим лицам на несвойственном польском языке, то есть принимают на этом языке бумаги и даже иногда сами отвечают им таким же образом» [1, арк.2].

У листі також зазначалося, що генерал-губернатор, крім постійних скарг з цього приводу, має письмові докази такого неподобства. Тому він закликав духовне начальство вжити відповідних заходів і викоринити негативну практику, бо «с существованием русского порядка и законов все сословия в общественных пользах и потребностях своих, а тем более священники по делам прихожан и церкви, должны непременно указывать не какой иной, как только русский язык» [1, арк.2зв.].

Подільська духовна консисторія миттєво відреагувала, спустивши на місця (а саме: у

повітові духовні правління) вказівку із суворю заборною кліру вживати польську мову, а також підтримувати неофіційні контакти з економічними служителями поміщицьких маєтків, які де-юре не уповноважені на такі зносини (ця вимога ставилася і Київським генерал-губернатором). Наприкінці справи міститься низка рапортів благочинних і священників, які сумлінно прозвітували керівництву про усунення недоліків і проведення відповідної роз'яснювальної роботи серед священнослужителів.

Схожа картина фіксувалася у сфері діловодства поміщицьких маєтків, де документація нерідко велася польською мовою, що теж викликало несприйняття з боку влади. Наприклад, у справі «По рапорту земского исправника об отступлениях от инвентарных правил в 81 помещицком имении по Проскуровскому уезду» від 1849 року, яка зберігається в Центральному державному історичному архіві України (м. Київ), подибуємо детальний звіт про найбільш типові порушення з боку поміщиків і управителів маєтків, де окремим пунктом прописано: «Книги (господарські – авт.) ведуться на польском языке в противность параграфа 37 инвентарных правил в имениях помещиков Рациборовского, наследников Гадошских, Тита Ивановского, Цыбульского, Спаковских, Млодзяковских и других» [2, арк.22].

Виявлені недоліки усувалися, як правило, через предводителя дворянства, в даному випадку – повітового, який в тому числі зобов'язувався вплинути на поміщиків, щоб ті відмовилися від негативної практики використання польської мови.

Проте викорінювання польської самотності із суспільного і духовного життя викликало природній спротив. Йдеться не про масштабні події на кшталт польських повстань 1831 і 1863 років, а про знову ж таки дріб'язкові, на перший погляд, але промовисті факти.

У листопаді 1854 року благочинний священник Кам'янецького повіту 8-го округу, прото-

іерей Данило Сивкевич звернувся з «покорнейшим» рапортом до єпископа Подільського і Брацлавського Євсевія, повідомивши про те, що «некоторые помещики, будучи сами католического обряда, крестьянам своим православного исповедания, в противность высочайшей воли, воспрещают вступать в законный брак с католиками и наоборот католикам с православными, от чего крестьяне нередко покушаются на блудную жизнь» [3, арк.2-2зв.].

У такий спосіб поміщики, поляки за національністю, намагалися протидіяти опрацюванню католицького населення, оскільки діти, народжені у змішаному шлюбі, за замовчуванням ставали православними. Непослух у цьому питанні розглядався російською владою як порушення закону, що передбачало і кримінальну відповідальність. А віряни, які з тих чи інших причин наважувалися охрестити дітей в костелі чи перейти у католицизм, нарікалися принизливим прізвиськом «совратившийся в католицизм» (вказана тема заслуговує на окреме дослідження, бо таких випадків, тобто зламаних доль, було чимало в царській Росії XIX століття).

Щоб вирішити проблему й водночас уникнути розголошення матеріалів справи, що велася під грифом «таємно», єписком Подільський і Брацлавський Євсей звернувся з проханням вплинути на поміщиків, враховуючи їхній неабиякий соціальний статус, до Київського військового Подільського і Волинського генерал-губернатора князя Васильчикова. Той відреагував стримано, але наголосив: «Это действие (перешкоджання з боку поміщиків – авт.) не только противозаконное, но особенно важное в политических видах» [3, арк.6.].

Крім того, генерал-губернатор зазначив, що видав розпорядження про відслідковування подібних випадків, і попросив безпосередньо єпископа повідомляти про всі випадки протидії змішаним шлюбом з боку поміщиків католицького віросповідання, вказавши конкретні прізвища та інші деталі.

Отримавши листа з Києва, єпископ Євсей дав вказівку зібрати необхідні дані. На жаль, ми не знаємо, чим завершилася ця історія, бо більше матеріалів у справі немає. Можливо, частину документів знищили, оскільки вона

1 Благочинний - в православній церкві адміністративна посада священника, при призначенні на яку він ставав одним із помічників єпископа в частині нагляду за порядком у певному церковному окрузі в складі єпархії. Благочинний є своєрідним посередником між приходом і єпархіальним управлінням. У католицькій церкві аналогом благочинного є декан (архіпресвітер), в лютеранських церквах - настоятель.

містила надто конфіденційну інформацію, а серед поміщиків, які перешкоджали змішаним шлюбом, були дуже впливові особи.

Тут варто зазначити ще один аспект. Разом із русифікацією і опрацюванням польського населення, як, до речі, й українського етносу, самодержавство вдалося до відвертого припущення значної частини колишньої шляхти, а саме – безземельної. Більшості представників «гербової голоти», як зневажливо називали таких шляхтичів у Речі Посполитій, не вдалося отримати дворянство, після чого їх зарахували у стан так званих однодворців. За подальшого сприяння влади, протягом першої половини XIX століття відбулася поступова маргіналізація цієї категорії, в результаті чого однодворців фактично зрівняли у статусі із селянами.

Звичайно, таке становище викликало невдоволення й спротив у нащадків бідних, але гонорових шляхтичів. Наведемо цікавий факт: у 1872 році до Подільської духовної консисторії надійшов рапорт благочинного 2 округу Кам'янецького повіту Василя Лотоцького. Він просить роз'яснити, як правильно записувати колишніх однодворців у метричних книгах, бо «сами же однодворцы при опросе их священ-

никами умалчивают настоящее свое звание и даже стыдятся сознаваться и называться крестьянами» [4, арк.2.].

Духовне начальство, розглянувши рапорт благочинного, прийняло рішення: у подальшому іменувати цю категорію як «селяни з однодворців», бо, мовляв, так їх називають у волоських правліннях, тобто в цивільних установах. Реакція церковного керівництва – прогнозована, бо РПЦ була невід'ємною складовою самодержавної влади і діяла в унісон із світськими закладами.

Як бачимо, російське самодержавство ретельно присікало будь-які вияви польської самобутності, елементи невдоволення чи спротиву окупаційній владі, не обтяжуючи себе пошуком якихось компромісів, вбачаючи у «польському питанні» насамперед політичний підтекст і безпосередню загрозу царському режиму.

Не зважаючи на несприятливі історичні події (згадаймо хоча б подальше духовне і фізичне знищення за радянської доби), польська ідентичність пережила лихоліття, відродившись на українському державному ґрунті як невід'ємна складова мультикультурного багатства Поділля та Правобережної України.

Список використаних джерел

1. О воспрещении духовенству входить в сношения по делам о прихожанах и церкви на польском языке / ДАХМО. – ф. 315. – оп. 1. спр. 1355, 8 арк.
2. По рапорту земского исправника об отступлениях от инвентарных правил в 81 помещицком имении по Проскуровскому уезду / ЦДІАК України, ф. 442, оп. 445, спр. 15, 70 арк.
3. О воспрещении помещиками вступать в браки православным с католиками / ДАХМО. – ф. 315. – оп. 1. спр. 1400, 9 арк.
4. По вопросу благочинного Лотоцкого, как писать в церковных документах однодворцев, которые именуются крестьянами / ДАХМО. – ф. 315. – оп. 1. спр. 8870, 4 арк.

ГОРОДОЦЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ РСДРП В 1906–1907 рр.: УТВОРЕННЯ, СКЛАД, ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті охарактеризовано діяльність городоцької організації РСДРП у контексті соціально-політичних процесів у Подільській губернії періоду революції 1905–1907 рр.

Ключові слова: РСДРП, УСДРП, ВСС соціал-демократи, робітники, селяни, страйки.

Один із фундаторів класичної партології Моріс Дюверже висловив міркування про те, що було б дуже цікаво дослідити історію місцевих осередків («секцій») соціалістичної партії, які у Франції після Другої світової війни набули значного розвитку. Соціолог вважав за доцільне опублікувати серію монографій про секції з часу їх заснування і дотепер (1951 р., коли вийшла його книга) [7, с. 71]. Не менш важливою є історія соціалістичного руху в Російській імперії та її українських губерніях. Зазначені політичні партії мали масовий характер і розгалужену мережу низових партійних організацій. Загально про діяльність місцевих осередків соціалістичних партій зазначалося в низці публікацій 1920–1980-х рр. [2; 3; 9; 10]. Ґрунтовніше це з'ясовано в працях сучасних дослідників: А. Глушковецького [4; 5; 6] та М. Циганюка [22; 23] – у контексті виборів до Державних дум у Подільській губернії, а також С. Ткача [11; 12; 13; 14; 15; 16], А. Хоптяра [21] та в наших публікаціях [18; 19; 20]. У цій статті ми ставимо за мету дослідити історію організації РСДРП у містечку Городок Кам'янецького повіту Подільської губернії у 1906–1907 рр. у контексті соціально-політичного життя краю.

Містечка – це історичні поселення, які виникли в українських землях у складі Речі Посполитій у XVIII ст. і зберігали свою назву у першій чверті XX ст. Для цього типу населених пунктів характерна наявність торгово-ремісничого населення, хоча питома вага останнього у складі мешканців була різною [8, с. 29–56]. Містечко Городок Кам'янецького повіту Подільської губернії на початку XX ст., за даними дослідника О. Крилова, мало всі риси цього типу поселень. Станом на 1905 р. у містечку проживало 8 120 осіб і розміщувалися православна церква, римо-католицький

костел, дев'ять єврейських молитовних шкіл. Міністерське двокласне сільське училище та церковно-парафіяльна школи надавали початкову освіту. Окрім того, там розташовувалися волосне правління, міщанське управління, квартири станового пристава, судових слідчого та пристава, поштово-телеграфна контора, сільський банк, споживче товариство та низка інших установ. У містечку діяла низка ремісничих підприємств, цукровий, чавуноливарний і механічний заводи та базар по вівторках, які виділяли Городок серед навколишніх сіл [10, с. 180–181; 24, с. 13]. Проте більшість жителів містечка були селянами; на 1911 р., коли населення Городка зросло до 11 148 жителів, робітники склали лише 730 осіб [8, с. 35]. У містечку мешкали українці, євреї та поляки, причому питома вага останніх складала 48,5 % жителів [8, с. 42]. Отже, за мірками початку XX ст., Городок був значним поселенням у Кам'янецькому повіті.

У 1905–1907 рр. у містечку Городок спостерігалася діяльність низки політичних організацій, зокрема Городоцької організації РСДРП, Української соціал-демократичної робітничої партії та Всеросійського селянського союзу. Попри те, що найактивніше себе проявив осередок російської соціал-демократії, відзначимо діяльність двох інших політичних організацій.

З 1906 р. у містечку Городок стала діяти автономна громада УСДРП, до складу якої входили двадцять осіб: дванадцять робітників чавуноливарного заводу та вісім селян. Група заснувала два гуртки, мала свою бібліотеку, касу та гектограф, за допомогою якого друкувала відозви. Проводила масовки – зібрання жителів, на яких поширювали ідеї української соціал-демократії. Городоцькі уседеки брали участь у роботі конференцій Кам'янецької ор-

ганізації УСДРП і безпосередньо контактували з ЦК партії [29, арк. 100–103]. Зазначені контакти згодом засвідчили історичні джерела.

У 1905 р. в Російській імперії утворилася професійно-політична організація Всеросійського селянського союзу, осередки якої виникли й у Подільській губернії [17]. Під тиском урядових репресій діяльність ВСС, який спочатку намагався орудувати відкрито, у 1906 р. стала набувати конспіративного характеру. Ідею та організацію Селянського союзу використовували представники безпартійної інтелігенції а також діячі різних політичних партій, переважно соціалістичного спрямування для роботи серед селянства. 23 червня 1906 р. у містечку Городок поширювалися листівки «Товарищи крестьяне» від імені Проскурівської групи ВСС, про що засвідчували відбитки печатки останньої [34, арк. 83]. Попри те, що розповсюджувачів не виявили, зазначений факт засвідчував агітацію діячів Селянського союзу серед жителів містечка.

Під впливом зазначених організацій стали з'являтися ознаки злагоженості селян містечка Городок та інших населених пунктів цього мікрорегіону Кам'янецького повіту. Це стало помітно влітку 1906 р. Перед жнивими, 25 червня, виконуючий обов'язки старости Й. Слободзян скликав у Городку схід селян, в якому брали участь 226 осіб. У зв'язку з наближенням часу жнив і збирання хлібів, вони прийняли присуд, яким постановили, що «необхідно до початку робіт домовитися з економічним управлінням товариства Городоцького цукрового заводу, який орендує маєтки, про плату за нажаті копу озимого та ярового хліба». Селяни встановили розцінки на різні види сільськогосподарських робіт. Від управляючого маєтками товариства Городоцького цукрового заводу вирішили вимагати запровадити таку оплату: 1 крб. в день чоловікам і жінкам, косарю – 1 крб. 50 коп., робітнику з підводою – 3 крб., за нажаті одну копу – 75 коп. або 5-й сніп. В ухваленому присуді зазначалося, що «до закінчення переговорів з управляючим на роботу не йти й інших не пускати», а для ведення перемовин обрали вісім уповноважених – І. Барана, В. Барана, П. Мазура, А. Балицького, Л. Балицького,

А. Ориненського, Ф. Шапицького та І. Долинського [34, арк. 57–58].

За схожим сценарієм відбувалися події у містечку Купин Кам'янецького повіту [34, арк. 59, 59 зв., 67–68; 1, с. 212–213]. Там поліція спробувала заарештувати 12 уповноважених, але селяни вдарили на сполох і захистили своїх обранців, вигнавши з села поліцейських стражників. Незабаром купинцям прийшли на допомогу селяни сіл Великий Карабчієв і Левада, а також робітники Левадйського цукрового заводу [34, арк. 67–68]. Для «втихомирення» селян в містечко Купин прислали роту солдат і здійснили арешти. Однак репресії не зупинили боротьби. Лише на початку вересня, досягнувши вигідної для себе угоди з поміщиками, селяни м-ка Купин та інших населених пунктів Кам'янецького повіту почали копати буряки [34, арк. 70, 125, 139].

Про діяльність соціал-демократів у містечку Городок Кам'янецького повіту Подільської губернії засвідчували факти систематичного поширення соціал-демократичної літератури. Жандарми та поліція виявляли її протягом серпня–грудня 1906 р. у містечку та навколишніх селах і містечках [34, арк. 91, 100, 101, 102, 105, 106, 125, 130, 131, 162, 176, 194, 202, 220]. Спочатку листівки та відозви РСДРП розповсюджували поодинокі прихильники марксизму, проте вже у жовтні 1906 р. вони утворили Городоцьку групу РСДРП.

Наприкінці 1906 р. розпочалася виборча кампанія до II Державної думи, в якій соціал-демократи брали активну участь. Городоцька група РСДРП у Кам'янецькому повіті Подільської губернії провадила роботу серед майбутніх селянських виборщиків до Думи. 11 січня 1907 р., напередодні виборів від селян Городоцької волості, соціал-демократи влаштували зібрання, за участі близько 20 осіб волосних виборних та п'ять робітників місцевого чавуноливарного заводу. Присутні обрали зі свого середовища виборщиками в Державну думу селян містечка, поляка за національністю К. Шафранського та члена городоцької соціал-демократичної групи П. Ковальського. Наприкінці учасникам зібрання роздавали гектографовані прокламації Городоцької групи РСДРП «Ко всем крестьянам» [38, арк. 73, 73 зв.]. До-

слідник А. Глушковецький назвав пропозицію обрання представників польської громади та члена РСДРП до складу виборщиків слушним компромісом [5, с. 56]. Проте, врешті, зазначеним представникам не вдалося стати виборщиками, оскільки представники інших сіл волості з таким рішенням не погодились [5, с. 56–57]. Загалом, жодного соціал-демократичного депутата обрати від Подільської губернії не вдалося. Причиною цього була відносна слабкість соціал-демократичного руху в краї.

Про створення городоцької організації РСДРП засвідчувала її видавнича та агітаційно-пропагандистська робота. Городоцькі соціал-демократи видрукували відозви «Готовтесь» і «Товарищи крестьяне и рабочие», в яких закликали селян і сільських робітників до проведення сільськогосподарських страйків. Зокрема, у листівці «Товарищи крестьяне и рабочие» останнім рекомендували «боротися з панамі за збільшення своєї заробітної плати і покращення свої долі». У ній зазначалося, що переваги тактики соціал-демократів селяни відчували вже минулого (1906 – Авт.) року [30, арк. 37]. У серпні та вересні 1907 р. ці відозви поширювалися серед мешканців Кам'янецького та Проскурівського повітів. На заклик соціал-демократів відгукнулися хлібороби; на Городоцькому цукровому заводі розпочався страйк із метою підвищення заробітної плати до 1 руб. 50 коп. за мірку накопаних буряків. У ньому взяли участь жителі містечка та навколишніх сіл, проте власники підприємства не погоджувалися на виконання вимог страйкарів і запросили на роботу 700 селян із Волинської губернії. Тоді городоцькі соціал-демократи вдалися до радикальніших дій – вони видрукували листівку «Боевая дружина» з загрозливими малюнками та надписом «Смерть ворогам народу!!!» У ній спілчани вимагали від страйколомів не перешкоджати їхній боротьбі й обіцяли підірвати бомби в казармах, де проживали волиняни, та за допомогою своїх товаришів спалити їхні будинки на батьківщині [30, арк. 37, 38, 42]. Такі листівки у ніч на 16 вересня 1907 р. соціал-демократи розкидали поблизу казарм, в яких проживали прийшли робітники, а наступного дня, на доказ реальності висловлених погроз, підірвали бом-

бу на полі, де працювали волиняни. Унаслідок цієї акції залякування ніхто не постраждав [30, арк. 31, 32, 36, 36 зв.]. Урешті, адміністрація заводу звільнила волинських селян і підняла платню робітникам на 20% [36, арк. 42; 27, арк. 302–305 зі зв.; 28, арк. 181]. Проте жандарми провели арешти 11 активістів у Городку, які були ув'язнені в Кам'янецькій тюрмі [30, арк. 33; 36, арк. 10, 11, 19, 20, 21, 22, 22 зв.].

Городоцька соціал-демократична група була інтернаціональною за складом; до неї входили українці, євреї та поляки. В активістів групи М. Куявинського та Р. Браєра знайшли елементи для бомб і схеми їх виготовлення. До складу групи, за даними жандармів, належали: міщани зубний лікар М. Оксман, його дочка Л. Оксман, Ш. Хаскельберг, лікар В. Храбий, селяни П. Ковальський, І. Баран, брати Амвросій, Іван і Михайло Світани, Ф. Олійник та інші – загалом 20 осіб [9, с. 32; 31, арк. 10; 32, арк. 5, 5 зв.; 35, арк. 31, 31 зв.; 37, арк. 27, 27 зв.; 39, арк. 87–88 зі зв.; 38, арк. 72; 26, арк. 73, 94, 94 зв.; 27, арк. 298, 302, 305 28, арк. 181].

Головним діячем групи жандармські та поліцейські чини називали сина городоцького протоієрея, учителя М. Бялковського відзначався високою громадською активністю. Він, за даними жандармського унтер-офіцера Ф. Заруцького, очолював осередок і користувався великим авторитетом та повагою серед молоді цього містечка, хліборобів навколишніх сіл і робітників заводів, розташованих поблизу. Проте відомо, що М. Бялковський проводив українську національно-просвітню роботу; ще навесні 1905 р. збирав підписи та кошти у жителів Городка з метою відкрити у містечку школу грамотності з українською мовою навчання [33, арк. 348, 425, 425 зв.], а в 1906 р. став членом товариства «Просвіта» й у нього конфіскували 135 одиниць літератури [33, арк. 425, 425 зв.; 34, арк. 79]. Тому, ймовірно, правоохоронці помилялися щодо його партійної належності й М. Бялковський був членом городоцької групи УСДРП.

Те саме можна сказати про лікаря В. Храмого, який провадив роботу в дусі української соціал-демократії. Джерела засвідчують, що з його ініціативи в українській громадсько-політичній газеті «Рада» було опубліковано лист

городоцьких робітників на підтримку вимог київських студентів щодо відкриття українських кафедр в університеті [41, л. 137]. Наведемо листа повністю. «Вітаємо Вас, Київські студенти-українці і бажаємо Вам успіху в домаганнях українських кафедр на університеті. Знайте, що в таких справах, як українізація нашої школи, Ви не залишитесь самотні; поруч з Вами підуть всі свідомі своїх класових інтересів українські робітники. Тому-то маємо надію, що Ви не обмежитесь одними резолюціями і, як того вимагатиме справа, ужите і других більш дієвих заходів. Хай Вам будуть прикладом у цій справі Ваші товариші з Львівського університету. Фабричні робітники з м. Городка Кам'янецького повіту, Подільської губернії. (34 підписа)» [25, с. 3].

Відомо також, що українські соціал-демократи шукали найбільш доцільної форми роботи на селі. У листі без підпису до В. Храмого з Києва, з редакції газети «Рада» (а секретарем редколегії там працював один із провідних діячів УСДРП С. Петлюра) повідомлялося, що «Рада» та «[Українский] вестник» тепер стали позапартійними органами і отримують багато кореспонденцій від наших» (українських соціал-демократів – Авт.) [41, л. 138 об.]. Автор листа відповідав на запитання В. Храмого про ставлення Всеросійського селянського союзу і зазначав: «ми до цих пір рахувались з С[елянською] с[пілкою] і працювали під її фірмою, поки вона в своїй програмі не суперечила нам. Для нас тоді було вигідно працювати з нею, оскільки вона була популярна на селі, ми могли легше поширювати свої погляди серед селян щодо земельного питання» [41, л. 138]. Проте у зв'язку з програмними розходженнями, українські соціал-демократи перестали співпрацювати з Селянською спілкою. Стосовно форм організації роботи на селі, то автор зазначав, що «вони нічим не відрізняються від тих, які вже є в місті. А саме: політична, професійна, кооперативна».

Він радив засновувати по селах «комітети сільських робітників», які будуть здійснювати ту ж діяльність, що й у містах партійні комітети. Усі організації мали керувати всіма справами в селі – страйки, вибори на сільські посади і т. п. Одним із першочергових завдань на перший рік роботи адресант називав створення страйкового комітету при волості з метою об'єднати селян «для більшої солідарності і для більшої сили». Він наголошував, що всі ці комітети мали перебувати «під нашим» впливом і більшість у них мала складатися «з наших членів» [41, л. 138, 138 об.]. Автор листа рекомендував використовувати страйки як форму боротьби, оскільки «на селі страйк наносить значно більше шкоди поміщикам, ніж страйк фабричних робітників в місті фабрикантам» [41, л. 138 об.]. Як бачимо, В. Храбий представляв УСДРП і помилково зарахований правоохоронцями до групи РСДРП.

Отже, у 1905–1907 рр. у містечку Городок Подільської губернії активізувалося громадсько-політичне життя. Попри те, що Поділля залишалось аграрно-індустріальною окраїною імперії, проте серед населення регіону розгортався революційний рух у містах і селах. В Городку була помітною діяльність РСДРП, УСДРП і ВСС. Городоцька група РСДРП утворилася в жовтні 1906 р. і проіснувала лише рік, до вересня 1907 р. Вона була інтернаціональна за складом та виступала організатором трудящих – робітників і селян – у боротьбі за свої соціальні та політичні права. Городоцькі соціал-демократи використовували переважно мирні засоби боротьби (сільськогосподарські страйки, вибори до Державної думи). Вони вдавалися також до радикальних дій; створили бойову дружину та за допомогою саморобних бомб здійснювали акції залякування задля досягнення намічених політичних і соціальних цілей. Проте внаслідок арештів восени 1907 р. вона припинила свою діяльність.

Список використаних літератури та джерел:

1. Аграрное движение в России в 1905–1906 гг. Часть II. Санкт-Петербург: Общественная польза, 1908. 541 с.
2. Зекцер А. 1905 рік на Поділлі. Вінниця: [Б. в.], 1925. Ч. 1. Аграрні заколоти та заворушення наймитів 1904–1906 рр. 1925. 143 с.
3. Зекцер А. 1905 рік на Поділлі. Вінниця: [Б. в.], 1925. Ч. 2. Робітничий рух та діяльність революційних організацій 1904–1906 рр. 1925. 125 с.

4. Глушковецький А. Агітаційна діяльність Російської соціал-демократичної робітничої партії у Подільській губернії під час виборів до I Державної Думи // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: вип. 9, у 5 т. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. Т.1. С. 19–20.
5. Глушковецький А. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних думах Російської імперії: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2010. 400 с.
6. Глушковецький А. Л., Федьков О.М. Суспільно-політична боротьба на Поділлі під час виборів до I Державної Думи // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т.12. С.336–349.
7. Дюверже М. Политические партии / пер. с франц. Москва: Академический Проект, 2002. 560 с.
8. Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Подільські містечка в добу Української революції. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2005. 320 с.
9. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації / [ред. кол.: В. І. Купратий (голова) та ін.]. Львів: Каме-няр, 1982. 271 с.
10. Ростикус Р.П., Степанков В. С. Городок // Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область / редколегія М. І. Мехеда (голова) та ін. Київ: Гол. ред. Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1971. С. 178–189.
11. Ткач С. А. Генезис організацій політичних партій у Подільській губернії на початку ХХ ст. // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол.: В. С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2013. Вип. 6 : На пошану профе-сора А. Г. Філінюка. С. 522–530.
12. Ткач С. А. Діяльність анархістських організацій у Подільській губернії на початку ХХ ст. // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол.: А. Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. 8 : До 25-річчя створення кафедри історії України. С. 222–229.
13. Ткач С. А. Діяльність осередків українських політичних партій в Подільській губернії у 1902–1905 рр. // Науко-вий діалог «Схід-Захід». Матеріали III всеукр. наук. конф. з міжн. участю. (м. Кам'янець-Подільський, 7 червня 2014 р.): у 4-х частинах. – Дніпропетровськ : Інновація, 2014. Ч. 3. С. 155–157.
14. Ткач С. А. Діяльність осередків українських політичних партій у Подільській губернії на початку ХХ ст. // Науко-ві праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2015. Т. 25. С. 371–380.
15. Ткач С. А. З історії партійно-політичного життя у Вінниці на початку ХХ століття // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол.: А. Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2014. Вип. 7 : На пошану академіка П. Г. Тронь-ка (до 100-річчя від дня народження). С. 310–319.
16. Ткач С. А. Лівий радикалізм у суспільно-політичному житті Подільської губернії на початку ХХ століття // На-укові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. Вип. 44. С. 119–122.
17. Федьков О., Магась В. «Селянству – владу і землю!». Всеросійський селянський союз в Україні (1905–1907 рр.). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний ун-т ім. І. Огієнка, 2011. 271 с.
18. Федьков О. М. Політичні партії і селянство в 1905–1907 роки. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2007. 248 с.
19. Федьков О. Українська соціал-демократична спілка: у пошуках ідейно-політичної ідентичності. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.
20. Федьков О. М. Українська соціал-демократична Спілка на Поділлі у 1905–1907 рр. // Іст. Укр.: маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). Випуск 32. Київ: Інститут іст. України НАНУ, 2005. С. 36–45.
21. Хоптяр А. Ю. Діяльність Партії соціалістів-революціонерів у Правобережній Україні в 1896–1907 рр.: монографія / Держ. архів Хмельниц. обл., Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Кам'янець-Поділ. держ. іст. музей-за-повідник. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2016. 318 с.
22. Циганюк М.А. Партія «Союз 17 октября» у виборах до I Державної думи в Україні // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2015. Т.25 : На пошану професора І.С. Винокура. С.325–334.
23. Циганюк М.А. Тактика кадетських організацій в Україні в ході виборів до I Державної думи // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Збірник за підсумками звітної наукової конференції виклада-чів і аспірантів. – Випуск 6. В 3-х томах. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний універси-тет, редакційно-видавничий відділ, 2007. Т.1. С.23–24.
24. Крылов А. Населенные места Подольской губернии. Каменец-Подольский: Издание Подольского губернского статистического комитета, 1905. 563 с.
25. Рада. 11 січня 1907. № 8. С. 3.
26. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької області). Ф. 228. Оп. 1. Спр. 7689.

27. Держархів Хмельницької області. Ф. 281. Оп. 1. Спр. 8096.
 28. Держархів Хмельницької області. Ф. 281. Оп. 1. Спр. 8100.
 29. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 3807. Оп. 1. Спр. 8.
 30. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). Ф. 276. Оп. 1. Спр. 8.
 31. ЦДІАК України. Ф. 276. Оп. 1. Спр. 11.
 32. ЦДІАК України. Ф. 276. Оп. 1. Спр. 95.
 33. ЦДІАК України. Ф. 301. Оп. 1. Спр. 877.
 34. ЦДІАК України. Ф. 301. Оп. 1. Спр. 1105.
 35. ЦДІАК України. Ф. 301. Оп. 1. Спр. 1127.
 36. ЦДІАК України. Ф. 301. Оп. 1. Спр. 1128.
 37. ЦДІАК України. Ф. 301. Оп. 1. Спр. 1130.
 38. ЦДІАК України. Ф. 301. Оп. 2. Спр. 22.
 39. ЦДІАК України. Ф. 301. Оп. 2. Спр. 14.
 40. ЦДІАК України. Ф. 301. Оп. 2. Спр. 22.
 41. Государственный архив Российской Федерации. Ф. 102 ДП ОО. 1907 г. Оп. 237. Д. 8, ч. 1.
-

ДО ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА ІМПЕРСЬКОГО СТАЛІНСЬКО-БРЕЖНЄВСЬКО-ПУТІНСЬКОГО МІФУ

У статті на основі аналізу наукової літератури та джерел і залучення сучасних теоретичних і методологічних підходів зроблена спроба розкрити через призму формування національного наукового нарративу участь, місце і роль українців у Другій світовій війні. Підкреслено, що вітчизняним історикам вивчати це питання та утверджувати історичну правду доводиться в умовах гібридної війни Росії проти України та імперського сталінсько-брежнєвсько-путінського міфу.

Ключові слова: українці, національний нарратив, міфи, фальсифікації, Друга світова війна, участь, втрати, роль, перемога.

Проблема участі України в Другій світовій війні посідає одне з центральних місць у новітній вітчизняній історіографії. Її наукове осмислення продовжується понад 75 років. Проте і досі є питання, які не знайшли всебічного дослідження та розкриття в українській науковій літературі. І це при тому, що територія Радянського Союзу виступала зоною особливої міфонасиченості, а Радянської України – ще й утрикрат міфонасиченою. Адже тут діяли міфи ідеологів царської Росії, Російської імперії, міфи ідеологів більшовизму, міфи русифікаторів різних поколінь [13, с.6-7]. Якщо йшлося чи йдеться про Європу, то її характерною рисою, в розумінні росіян, є прагнення «до світового панування, «поширення європейського владарювання над іншими частинами світу», а коли про Росію, то стверджується що це природний ріст Російської держави, який на своєму шляху не зустрічав нездоланих перешкод й тому в Російській державі кордони були завжди умовними та випадковими.

Як у радянській, так і сучасній російській літературі Друга світова війна хронологічно звужена до періоду «Великої Вітчизняної війни». По-друге, Росія ототожнена з Радянським Союзом, а натомість проігноровані всі чотирнадцять союзних республік. По-третє, не береться до уваги, що в її горнилі загинуло 8 млн. українців і що 40 % матеріальних збитків СРСР припадає на Україну. По-четверте, саме за вклад у Перемогу над гітлерівською Німеччиною Україна стала співзасновником

ООН. По-п'яте, не зазначається, що Україна була втягнута у війну восени 1939 р. Водночас на одне з перших місць висунуто ідеологічний нарратив про українців як колабораціоністів і «бандерівців» й замовчується багатократно переважаючий колабораціонізм росіян. Пошосте, заперечується існування України як самостійної незалежної держави і легітимізується право Росії на «повернення» Криму та військове втручання на сході України – в Донецькій і Луганській областях [17, с.8].

Провідна ідея фальсифікації історії Другої світової війни – видавати перемогу над нацистською Німеччиною за ідеальне вирішення проблеми миру, приховуючи: а), що Сталін заради неї приніс у жертву десятки мільйонів населення СРСР і здійснив геноцид багатьох народів; б) видаючи за визволення України, інших союзних республік від гітлерівської окупації, в Москві не визнають, що саме Червона армія-визволителька перед цим повністю знищила їхню незалежність як національних держав; в) замовчують, що боротьбу з гітлерівською Німеччиною і перемогу над нею в Кремлі розглядали лише як новий рішучий крок на шляху об'єднання трудящих всіх країн у Світову Радянську Соціалістичну Республіку.

Після проголошення державної незалежності Україна стала об'єктом дедалі більш шаленої ідеологічної та інформаційної агресії з боку великодержавних і реваншистських сил Росії, яку доповнили в 2014 р. анексією Криму, вторгненням регулярних російських військ на

Донбас і відкритою війною проти України, що продовжується сьомий рік поспіль. У Росії безперестанно культивують на весь світ тезу, що це не російсько-українська війна, а внутрішній конфлікт, викликаний негативним ставленням до російськомовного населення і не анексія Криму, а його приєднання до Росії, котрі були спровоковані «конструюванням» і вивченням української історії. Щоб приховати свою роль у Криму і на Донбасі, реанімують старі й створюють нові міфи, котрі не підпорядковуються законам логіки і не потребують доказів [22, s.81-82].

Одна з головних проблем теми Другої світової війни полягає в тому, що той пропагандистський образ у форматі Великої Вітчизняної, який почав створюватися ще в її ході, після 1945 р. не був хоча б частково скорегований у бік реальності. Навпаки – активно продовжував «добудовуватися» як в інтересах осіб, котрі посіли високі пости, так і у відображенні керівної ролі партії. Міфологізація Другої світової війни відбувається на наших очах. Історики просто не можуть нічого протиставити цій тенденції, тому що популярний блогер впливає на думку мас набагато сильніше, а політичні смаки історика взагалі не підвладні. Складність полягає ще й у тому, що в останні роки у Росії від міфів і напівправди перейшли до нового етапу – диктують розглядати історію Другої світової війни тільки з її позицій. І це стосується не тільки російських істориків та істориків України. В. Путін нещодавно розіслав завідувачам кафедр історії Німеччини свою статтю з рекомендаціями історикам, як їм підходити до історії Другої світової війни. Сучасний німецький історик, співголова Німецько-української комісії істориків Мартін Шульце Вессель таке намагання російського президента називає небезпечним, а саму статтю розцінює як «типовий радянський підручник з історії» і особливо зазначає, що «стосовно України путінська фальсифікація історії є найзухвалішою», оскільки Україні приписується колабораціонізм, натомість, Росія привласнює собі героїчний опір і перемогу над нацистською Німеччиною [6].

Спробуємо розглянути в загальних рисах причини цього явища в історичній та ідеологічній сферах і виявити функції міфу. Як під-

креслює М. Леруа, «міф не стільки відображає дійсність, скільки перетворює її». Міф покликаний мобілізувати прихильників, демонізувати противників і дати правдоподібне пояснення подіям минулого, він здатен пояснити всі події історії, розгадати всі таємниці. Виявивши ворога, міф допомагає зняти страхи, які існують у суспільній свідомості. Він налаштовує суспільні групи проти такого «козла відпущення», джерела колективних тривог і опасінь, чиїми шкідливими діями пояснюються біди суспільства» [12, с.418, 437]. Таким чином, міф не просто створюється і нав'язується, суспільство чи певна частина суспільства або група вже готові прийняти його, рівно як і пояснення та передбачення, які він містить. «Міф покликаний зняти травму, відновити втрачену єдність оточуючого світу, розламаного історичними драмами... Міф – це ліки буденної свідомості і одночасно – його експансія... І поряд з цим одним із головних ознак виявляється простота, схематизм, антиісторизм. Але в цьому співпадінні ідеологічного замовлення з суспільними настроями приховується надзвичайно серйозна небезпека, позаяк забуття не може по-справжньому позбавити від травми, позбавлення від мученицьких моментів історії неминуче обертається відмовою від раціонального пізнання, а нам саме це і нав'язують під виглядом того, що все нібито вже досліджено і немає чого ревізувати минуле, тоді як насправді продукують нові міфи з метою чергових маніпуляцій.

В. Лукінюк, письменник, публіцист, фахівець технічного профілю, в низці своїх праць – «Обережно: міфи» (2003, 2012), «Руйнуймо міфи» (2014), розкриває справжню суть і пропагандистську спрямованість імперських історичних міфів, які докорінно перекручують історію України. Автор пише, що навряд чи кому серйозно спаде на думку пробувати створити будь-який більш-менш складний фізичний об'єкт, будинок, міст чи літак, свідомо спираючись на хибні, а тим більше вигадані на потребу дня «закони» фізики. А якби хто й наважився на це, то зведене на такому «підмурку» творіння проіснувало б недовго. Так само безнадійно покладатися й на зведені на явно сфальшованих засновках історичні кон-

струкції, бо під дією неблаганних вітрів часу вистояти здатні лише ті з них, які побудовані на історичній правді. Міфи всі 75 років після закінчення Другої світової війни розвивалися, обростали деталями, втручалися в політику і справляли на неї значний вплив. Історія російських міфів про Другу світову війну – не що інше, як розгляд під відповідним кутом зору політичної історії Радянського Союзу (Росії) та місця в ній УРСР (України). Але тут особливо слід підкреслити, що міфи здатні проіснувати значно довше, ніж фізичні об'єкти, особливо якщо їх дбайливо укріплюють відповідними ідеологічними підпорками. Розтиражовані й постійно повторювані засобами ідеологічної обробки історичні покручі генетичною отрутою входять у свідомість людей, поступово посідаючи там місце звичних «істин». Після цього схильній до консерватизму мислення людській свідомості дуже непросто – навіть під впливом незаперечних доводів – зважитися на те, щоб нараз вибратися з того зручного, майстерно вистеленого, а головне – звичного кубла історичних міфів [13, с.511]. Саме цим значною мірою пояснюється той факт, що українська історична наука, за висловом О. Боргардта, «досі тихо спить в обіймах російської, тихо плывучи руслом імперських концепцій, великодержавних та шовіністичних...» [3].

Вочевидь, нині Україна наблизилася до тієї вирішальної межі своєї історії, коли винятково важливої ваги набули дослідження, покликані осмислити завдання нашого народу в континуумі міжнародного виміру, з'ясувати домінуючу історичного розвитку та виявити пріоритетні зв'язки між внутрішнім і зовнішньополітичним поступом країни, її всесвітній контекст [2, с.13]. Співпало це з нещодавно пережитим черговим пізнавальним поворотом людства до історичної пам'яті. Адже об'єктивне переосмислення нашого історичного минулого періоду Другої світової війни актуалізує ще й конфлікт «різних пам'ятей», смисли яких, на переконання французького дослідника Ж. Мінка, «більше пов'язані з бажанням таврувати, дискредитувати супротивника, здійснити перегляд історичних матеріалів, змінюючи в них вердикт, граючи на конфліктному минулому в сьогоденні політичних змаганнях» [15, с.63-64]. За самою

своєю суттю пам'ять вибіркова і суб'єктивна. До того ж, вона тяжіє до спрощень, зрозумілих широкому загалу. Історична пам'ять зберігає здебільшого емоційні образи, але саме ті, які відповідають певним оціночним критеріям, витримують перевірку якщо не на достовірність, то бодай на правдоподібність [16, с.16-17]. Виникає закономірне питання до істориків і всіх, хто причетний до формування історичної пам'яті про Другу світову війну і місце та роль у ній України: як із цим бути? Відповідь на нього – очевидна: поки не вивільнимо нашу свідомість від цих наскрізь прогнилих і небезпечних ідеологічних догм і стереотипів – «бо на фальшивому минулому можна побудувати лише фальшиве сучасне й майбутнє – висліди нашого колоніального минулого, доти й кульгатимемо на обидві ноги, рухаючись манівцями, узбіччям битого шляху розвитку людської цивілізації та ще й із принизливим тавром «молдших братів» [14, с.514].

У просторі України нині ведеться непримиренна когнітивна війна між Росією і Україною щодо перемоги над гітлерівською Німеччиною в 1945 р. і всього, що прямо чи опосередковано пов'язано з Великою Вітчизняною та Другою Світовою війнами. Сам термін «Велика Вітчизняна війна» має емоційно, етично і пропагандистськи офарбований заряд; етично нейтральний синонім: «радянсько-німецька війна». В Україні інтерпретація Перемоги 1945 р. завжди була складною і неоднозначною проблемою, оскільки на українських землях у 1939–1945 рр. відбувались чотири паралельних процеси: Друга світова, Велика Вітчизняна (радянсько-німецька), громадянська і національно-визвольна війни. Багато мешканців України опинились у різних воєнних формуваннях і мали різний бойовий досвід. Власне, сама територія післявоєнної УРСР, а відтак нинішньої України стала одним із результатів Другої світової війни. З початку 2000-х рр. представники «проукраїнської інтелігенції» стали сприймати тему Великої Вітчизняної війни та Перемоги в ній як когнітивний інструмент російської пропаганди і як одну з базових складових концепту «руського міра».

У відповідь на українську Оранжеву революцію в Росії почалась політика мобілізації, в

межах якої був задіяний символічний капітал Перемоги 1945 р. Зокрема, в травні 2005 р. вперше пройшла акція «георгіївська стрічка», яка, за задумом організаторів, покликана була психологічно об'єднати громадян Росії з владою в контексті пам'яті про Велику Вітчизняну війну. Наступного року з допомогою проросійських організацій акцію стали прощтовхувати в Україні. Вона створювала враження, що йдеться не про події з історичного минулого, а про сучасну політику, в якій «правильна історія» та «образ минулого» був лише інструментом вирішення сучасних політичних і геополітичних завдань Кремля.

Ще в момент свого прем'єрства В. Путін 16 грудня 2010 р. наголосив, що Велику Вітчизняну війну Росія могла виграти і без України. Це був перший сигнал про те, що Кремль через теми Великої Вітчизняної війни і Перемоги прагне інформаційно підпорядкувати Україну російському впливу. Анексія Криму і початок війни на Донбасі весною–літом 2014 р. ще більше загострили сприйняття цих тем в українському суспільстві, оскільки російська пропаганда та російські окупанти і їхні найманці – українські сепаратисти стали свідомо використовувати символіку, атрибути та ідеологеми Великої Вітчизняної війни в якості когнітивної й інформаційно-психологічної зброї проти захисників Української держави. Російська пропаганда не без успіху переконувала жителів Південно-Східної України (а також російських телеглядачів), що війна на Донбасі – є війною між «Добром» і «Злом», між «нащадками Перемоги 1945 р.» і «нацистсько-фашистською хунтою», «нащадками Гітлера і Бандери». «Георгіївська» стрічка з символу Великої Вітчизняної війни і Перемоги 1945 р. перетворилась у символ російської агресії і тому була заборонена українським законодавством.

До того ж, в самій Росії також не обійшлося без корегування теми війни: сімейне минуле простих людей попало в жорстку залежність від політичного підтексту і лояльності до чинної влади та її дій. До прикладу, якщо ти ходиш на «Безсмертний полк», - ти лояльний до кремлівської політики, зокрема якщо ти за «Крим-наш». І, навпаки. Цю схему було перенесено і в Україну: якщо ти за «Безсмертний полк»,

отже, ти вважаєш війну на Донбасі «громадянською», а не «російсько-українською», Майдан-2014 – державним переворотом, а Крим «Путін не міг не забрати». Якщо ж ти критично ставишся до «Безсмертного полку» – ти проти свого (пра)діда, який «проливав за тебе кров», «дійшов до Берліна», «придушив фашистську гадину» в її лігві і т. п.

Не секрет, що пересічна людина в Росії, тобто не професійний історик і не спеціаліст з теорії пропаганди, абсолютно безсила, щоб протистояти масовому натиску брехні, підсиленої сучасними технічними засобами (тим більше, що саме брехливі міфи завжди мають особливу привабливість. У результаті в українській суспільній свідомості склалась складна і суперечлива ситуація, в якій ніхто – ані влада, ані інтелектуальне співтовариство, ані журналісти, ані громадські активісти і лідери громадської думки, ані представники наукової та університетської спільноти – не зуміли дати однозначні і зрозумілі відповіді на питання, пов'язані з пам'яттю про війну і проблемами, що хвилюють все українське суспільство.

Нині, в умовах широкомасштабної гібридної російсько-української війни фактично ведеться запекла боротьба України з Росією за історичну правду щодо їх участі в Другій світовій війні. Свідченням необхідності цього є уривок із книги сучасних російських істориків Є. Кулькова, М. Мягкова і О. Ржешельського «Война 1941–1945. Факты и документы», де підкреслюється, що «самі тяжкі випробування і жертви випали на долю Росії, в той час Радянського Союзу» [10, с.8]. По-перше, як і за радянських часів, автори період Другої світової війни звузили до «Великої вітчизняної війни». По-друге, Росію ототожнили з Радянським Союзом, а відтак проігнорували всі чотирнадцять союзних республік. По-третє, не взяли до уваги, що 40 % матеріальних збитків СРСР у цій війні припала на Україну і що саме за вклад у Перемогу над гітлерівською Німеччиною Україна стала співзасновником Організації Об'єднаних Націй. По-четверте, обминули увагою те, що Україна була втягнута у війну восени 1939 р., натомість широко представили наратив про українців як колабораціоністів і «бандерівців», зовсім не згадавши про бага-

томільйонний колабораціонізм самих росіян. По-п'яте, цим самим заперечили існування України як самостійної незалежної держави та легітимізували право Російської Федерації на «повернення» Криму і своє військове втручання на сході України – в Донецькій і Луганській областях.

Це приклади того, що всі 75 років після 8 травня і 2 вересня 1945 р. були – і залишаються – битвою за історичну правду проти фальсифікацій Другої світової війни та участі й ролі в ній України. Це той фронт, на передовій якого перебувають професійні історики, а опосередкованими учасниками (хоча більше об'єктами) є всі українці і, за великим рахунком, вся світова цивілізація. Такі реалії, така спадщина найбільшої в історії людства війни. Звісно, історію пишуть переможці. Але, з одного боку, в числі переможців була і є Україна; з другого, не всі переможці допускають фальсифікації про перемоги. В нашому випадку все з точністю до навпаки.

Найголовніше у перемозі – це правда про війну та про всю її нелюдяність і жахіття. Друга світова війна була явищем, коли одні народи увірували в необхідність знищення собі подібних як щось абсолютно безспірне та була періодом, епохою героїчного опору злу і мужності. Опора на історичну правду дає можливість пересвідчитись, що як такої Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. не було. Її придумали радянські компартійні ідеологи, а написали партійні історики. Насправді в межах Другої світової війни було щонайменше три війни Радянського Союзу, які переростали одна в другу. Перша з них упродовж 1939–1940 рр. була завойовницькою, колоніальною війною СРСР проти Західної України, Бессарабії, Польщі, Фінляндії та прибалтійських країн, яка завершилась їх анексією. Друга війна Радянського Союзу в 1941–1944 рр. була оборонною проти Німеччини. Третя війна (1944–1945 рр.) була завойовницькою, загарбницькою, колоніальною війною СРСР в Східній Європі та на Балканах під гаслом «звільнення» тамтешніх народів від фашизму. Лише друга війна була справедливою, а перша і третя – загарбницькими, імперіалістичними, бо велись за розширення радянської імперії [1].

На наше глибоке переконання, український вимір Другої світової війни не обмежувався лише боротьбою Вермахту та Червоної (Радянської) армії на українській території, як це традиційно подавала радянська і тепер подає російська історіографія. В рамках Другої світової війни Україна пережила щонайменше дев'ять паралельних воєн: німецько-польську 1939–1945 рр.; польсько-радянську 1939 р.; радянсько-румунську 1940–1945 рр.; німецько-радянську 1941–1945 рр.; німецько-українську 1941–1944 рр.; радянсько-угорську 1941–1945 рр.; радянсько-словацьку 1941–1945 рр.; польсько-українську 1942–1947 рр. і радянсько-українську 1939–1954 рр. У цих війнах Україна серед усіх республік Радянського Союзу постраждала найбільше. Всі українські землі і все їхнє населення було під наци-фашистською окупацією більшу частину війни і смертність на них була значно вищою, ніж у Росії. Землі України знаходились у центрі як сталінської, так і гітлерівської убивчої політики. Ось чому Тімоті Снайдер у німецькому Бундестазі ще три роки тому сказав, що Україна, Українська РСР і територія сучасної України, а не радянська Росія була головною ціллю нацистського «маршу на схід» і німецької експансії на Схід, і що німці не хотіли окупувати більше від 10 % території Росії.

На підтвердження цього наведемо деякі факти. Загальна кількість мобілізованих з території України за роки війни до Червоної армії становила близько 7 мільйонів. Кожний другий із них загинув, а кожний другий із тих хто залишився живим, став інвалідом. Безповоротні втрати України (українців і представників інших народів з її території) склали 8 млн осіб (19 %) [11, с.208], ще 2,4 млн склали ненароджені. За неповними даними, Україна втратила в Другій світовій війні 14 мільйонів населення [8, с.155] й посіла третє місце в світі після Китаю, де загинуло 15 млн (3 %) і Росії, втрати якої склали 14 млн (13 %), четверте Німеччина з 7-ми млн (8,5 %) та п'яте місце – Польща, яка втратила 6 млн (17 %). Ці та інші факти переконливо засвідчують справедливість висновку Т. Снайдера, який стверджує, що загиблі стали жертвами не війни, а смертоносною політики Гітлера і Сталіна [20].

Лише протягом перших місяців війни до Червоної армії з Української РСР було направлено понад 3 млн 184 тис. громадян. В останній рік війни її поповнило ще 1,5 млн осіб [4, с.105]. Вихідці з України, крім Червоної армії, воювали в арміях Польщі (120 тисяч), США (80 тисяч), Канади (45 тисяч), Франції (5 тисяч). Сотні тисяч українців боролися проти нацистів у лавах партизанів і повстанців. Україна дала Червоній армії 7 командувачів фронтами і арміями, 200 генералів. Понад двом тисячам українців було присвоєне звання героя СРСР. У 1944 р. кожен третій військовослужбовець Червоної армії був вихідцем з території України. А в піхотних частинах і з'єднаннях 1–4 Українських фронтів українці становили 60–80 %. Саме вони, до речі, переважно брали участь у визволенні від нацистів країн Східної Європи, в тому числі Чехословаччини [19].

Для українців ні, 8, ні 9 травня 1945 р. війна не закінчилась. Адже було покінчено з однією окупацією, настала інша і боротьба з нею була не менш жорстокою та кривавою. СРСР приніс в Центрально-Східну Європу не визволення, а систему тотального терору спецслужб, систему ГУЛАГу (аналогічні структури було створено в усіх «визволених» країнах), абсолютну владу керованих з Москви комуністичних партій. Все це мало чим відрізнялось від нацистського правління. Саме це дало підстави російському письменнику Ю. Нагібіну оцінити результати Другої світової війни словами: «Фашизм переможений. Фашизм перемиг». Тобто той фашизм, що під серпом і молотом, перемиг той фашизм, що під свастикою.

Окремо слід підкреслити про українців-учасників європейського Руху Опору, про їх місце в боротьбі за мир, в якому Європа і весь світ живуть уже понад майже 75 років. Сформовані в радянські часи плоскі інтерпретаційні схеми залишили глибокий пробіл про цей аспект в історії Другої світової війни, відбившись у соціальній пам'яті про війну щонайменше трьох післявоєнних поколінь. Інакше як можна пояснити той факт, що в статтях про учасників Руху Опору в Франції, коли йшлося про росіян, то обов'язково це підкреслювалося, вказувалися звідки вони родом, їхній соціальний стан, якщо траплялися імена українців, то в більшос-

ті випадків ці аспекти замовчувалися, або замінювалися словом «радянський». Наприклад, М. Кокорін і А. Стручков, висвітлюючи в одній із перших статей участь представників СРСР в французькому Русі Опору, згадали про легендарного вінничанина В. Порика, але вказали лише що він був у минулому лейтенант Червоної армії. Жодної інформації про українське коріння автори не зазначили щодо В. Таскіна. Назвали лише прізвища трьох бійців із Кам'янця-Подільського, очевидно, тому, що вони були російськими [9, с.88-101]. І це при тому, що серед партизанських командирів було близько 30 % українців. Не менш красномовним було і те, що влітку 1943 р. навіть функціонував Комітет українського народного фронту в Франції, який поширював звернення українською мовою серед вихідців з України. Проте нав'язаний радянською історіографією стереотип зайняв центральне місце в науковій літературі про участь СРСР у Другій світовій війні з 1960 р. майже в незмінному вигляді залишається в російській історіографії до сьогодні.

Якщо для самих ветеранів участь у Русі Опору в роки війни була «справжньою», то для суспільства, яке тривалий час мало єдину можливість дізнаватись про події в європейських країнах тих часів лише з офіційних джерел, вона залишається поки що великою загадкою, таємницею під сімома замками. Навіть нині головний акцент робиться на тому, що вирішальну роль у перемозі над гітлерівською Німеччиною відіграла Червона армія Радянського Союзу. Всі, хто опинився під окупацією, на роботах у Німеччині чи в країнах її союзників, а тим більше хто потрапив у полон, вважалися зрадниками Батьківщини, тобто карними злочинцями. Не врахований той факт, що війн без полонених в історії не було і що полон був однією з характерних ознак Другої світової війни. Для мільйонів радянських військовополонених, які опинився в полоні не з їхньої волі, він був не тільки і не стільки позором і надією, скільки надзвичайно жорстоким фізичним, психологічним і моральним випробуванням, а для більшості він коштував життя. Зокрема, чисельність радянських полонених у Німеччині зросла із 3350000 в грудні 1941 до 5734528 осіб у лютому 1945 р. [21, с.147-148].

Всі, хто брав участь у Русі Опору і повернувся після закінчення війни, змушені були пройти через перевірконо-фільтраційні табори, де до них ставились як до зрадників, обмежували їх права, принижували, несправедливо карали позбавленням волі та виправними роботами. Факт перебування в полоні чи на примусових роботах у Німеччині і її країнах-союзниках ставав для них незмиваною плямою, яка супроводжувала їх все життя і, як правило, оберталася звинуваченням у колабораціонізмі та шпіонажі. Лише останнім часом в історичній свідомості суспільства починає закріплюється поняття другого фронту та Руху Опору. З одного боку, інформації про це майже не було, а якщо й була, то тільки епізодична і фрагментарна. З другого боку, учасники Руху Опору, котрі залишились живими, стали живим запереченням того, що про них було офіційно відомо. Через такий дисонанс історична пам'ять про учасників європейського Руху Опору з України досі наповнена міфами і позбавлена загальної інтерпретаційної та оціночної основи. В той час як історична пам'ять про Другу світову війну і Велику перемогу присутня в нерозривному зв'язку з нинішнім, пам'ять про учасників Руху Опору і його ветерани, які за віком, на жаль, відходять в інший світ, сфокусована саме в минулому і має в суспільно-політичному, мас-медійному та науковому дискурсах слабкий зв'язок із теперішнім і тим більше з майбутнім.

Тут підкреслимо, що Рух Опору в країнах Європи став одним із ключових чинників, котрий обумовив перетворення Другої світової війни в справедливу антифашистську війну і який виявився істотним чинником перемоги антигітлерівської коаліції. Динаміка появи та розгортання європейського Руху Опору була такою. В Німеччині він почався ще в передвоєнний період. Першими на захист своєї батьківщини стали поляки у вересні 1939 р. В квітні 1940 р. Рух Опору виник у Данії та Норвегії, наступного місяця – в Бельгії, Голландії, Люксембурзі і Франції, а з вересня 1943 р. – в Італії.

Своїм корінням Рух Опору був органічно пов'язаний із боротьбою народних мас європейських країн у передвоєнні роки проти фа-

шизму та війни («Народний фронт» у Франції, боротьба проти франкістів в Іспанії, виступи в Австрії тощо). В ньому брали участь різні прошарки населення окупованих країн, незалежно від класової приналежності, політичних і релігійних переконань. У Русі Опору майже усіх окупованих країн появилось дві течії: народно-демократична, яку очолювали комуністи та ліві, до програмних вимог яких входило не тільки національне, а й соціальне визволення, і консервативний рух, головним завданням якого, крім боротьби за звільнення своїх країн, було відновлення довоєнних порядків. Перші в своїй діяльності орієнтувались на дії радянських військ на фронтах війни, другі – на перемогу західних країн. Проте в ході боротьби проти гітлерівських окупантів між народно-демократичними та консервативними силами Руху Опору в багатьох країнах, зокрема таких як: Франція, Італія, Чехословаччина, Бельгія, Данія, Норвегія, були налагоджені взаємодія і співпраця. Разом з тим, у деяких країнах, зокрема Югославії, Албанії, Польщі, Греції, все-таки розгортались конфлікти. З одного боку, це, безперечно, послаблювало боротьбу в цілому; з іншого – у такому протистоянні опинялися як громадяни цих країн, так і представники СРСР й серед них вихідці з України.

У кожній окремій країні Рух Опору був глибоко національним, оскільки відповідав корінним інтересам народів в умовах нацистської окупації. Водночас він носив інтернаціональний характер, позаяк мав спільну для всіх народів мету – розгром гітлерівських сил і звільнення захоплених територій. Інтернаціоналізм Руху Опору проявлявся в їх взаємодії та взаємодопомозі. Практично у Русі Опору майже усіх європейських країн брали участь українці. Одні з них вирвалися із фашистських концтаборів; найбільша частина поповнила його ряди з військового полону, транзитних і трудових таборів остарбайтерів. Серед учасників європейського Руху Опору були також колишні емігранти з України.

Повертаючись до загальних аспектів Другої світової війни, підкреслимо, що відсутність відповідей на непрості питання останнім часом загострили в українському суспільстві дуалізм, когнітивний дисонанс і смисловий

вакуум. З одного боку, укріпилась точка зору, згенерована в Українському інституті національної пам'яті, за якою Україна – це перш за все жертва війни між двома тоталітарними політичними режимами – Гітлера і Сталіна, головні українські герої – це воїни УПА, а знамениті радянські воїни-українці (Кожедуб, Берест (Прапор Перемоги над Рейхстагом), Березняк («майор Вихор») та ін.) стерильно означені як учасники «Української Другої Світової війни», нібито вони воювали самі по собі, а не в рядах Радянської армії. З другого боку, звучить альтернативна точка зору, що відтворює основні положення так званої російської «цивільної релігії» і виражена відверто прокремлівськими політичними силами, публічними інтелектуалами та журналістами, що Перемога – це «радянська Пасха», головна подія всієї історії людства, яка назавжди пов'язала Росію та Україну в одне ціле, але підступні «нащадки Бандери» й «інші неонацисти» хочуть його розірвати, заборонити не тільки «георгіївські» стрічки, але і ходу «Безсмертного полку».

Хоч з боку «збройних сил» «ДНР» і «ЛНР» співставлення себе з радянськими воїнами, а ВСУ – з армією нацистської Німеччини почалось від самого початку війни на Донбасі.

Можна з певністю стверджувати, що предки переважної більшості сучасних українців в Другій Світовій війні брали участь на боці СРСР, а не на боці колаборантів і не на боці УПА. Можна також стверджувати, що для абсолютної більшості сучасних українців тема Перемоги 1945 р. не пов'язана безпосередньо ані з радянською комуністичною спадщиною, ані з особою Сталіна, ані з кремлівськими інтерпретаціями останніх років, в яких вшанування Перемоги 1945 р. напряму пов'язано з лояльністю до російської політики.

Є два нарративи, два типи концептів, які перебувають у дуже складних конфліктних взаємовідносинах і дуже часто навіть взаємо заперечують один одного.

За часів Сталіна 9 травня не було навіть вихідним днем, були відмінені доплати за військові нагороди, від ветеранів намагалися дистанціюватися і всіляко заважали їх самоорганізації – боялись, що енергія переможців може бути спрямована проти тоталітарного режиму.

З приходом до влади Брежнєва їх почали задобрати пільгами, почестями, ювілейними медалями, а тема Великої Вітчизняної війни стала центральною в радянській культурі тощо. В путінські часи культ Великої Вітчизняної війни набув формату своєрідної «громадянської релігії» із ходом «Безсмертного полку», з карнавальним переодяганням у пілотки, гімнастерки та кирзові чоботи. Зовні цих три підходи ніби не схожі. Насправді сталінський, брежнєвський і путінський підходи об'єднують: а) брехливо-епічний пафосний героїзм; б) уявлення про виключно позитивну роль держави і комуністичної партії; в) уявлення про «єдність» під час війни держави і народу та про солідарність солдат, офіцерів і генералів; г) пантеон офіційних героїв; д) раніше прихований, а нині відкритий культ особи Сталіна (за даними «Левада-центру», в березні 2019 р. 70 % громадян Росії розглядають Сталіна «победителем»); е) відмова від критичного сприйняття історії; є) вибіркоче використання «зручних» фрагментів «колективного минулого» і т. п. Російський офіційний нарратив має яскраво виражений імперсько-деспотичний, державоцентричний і прокомуністичний характер – хоч за Сталіна, хоч за Брежнєва, хоч за Путіна. Загалом російський офіційний нарратив має яскраво виражений імперсько-деспотичний, державоцентричний і прокомуністичний характер – хоч за Сталіна, хоч за Брежнєва, хоч за Путіна.

Щоправда, з часів горбачовської перебудови і Єльцина існує критичний нарратив Великої Вітчизняної війни, пов'язаний із переоцінкою багатьох сторінок війни. В ракурсі цього концепту постає зовсім інша війна, в якій Сталін – не «геніальний полководець», а винищувач власного народу, Жуков – не «маршал Перемоги», а «кривавий м'ясник», який жив за принципом «баби нових народять». В цій війні немає казенного патріотизму, але є «справжня правда», про яку самі учасники війни обходяться мовчанкою, а коли і щось кажуть – то це дисонує з офіційним радянським чи пострадянським путінським нарративом. (Як приклад можна назвати книги учасників війни «Прокляты и убиты» В. Астаф'єва, «Воспоминания» М. Нікуліна, «Сталінсько-гітлерівський геноцид українського народу» Ф. Моргуна, а також праці су-

часних істориків-»ревізіоністів» В. Резуна (В. Суворова) та М. Солоніна.) У них основним суб'єктом боротьби з нацистською Німеччиною виступає не радянська держава, не комуністична партія, не Сталін і сталінські воєначальники, а народ. Такий концепт називається «народною війною». Не тому, що народ сприйняв її із якимось піднесенням – як свою власну війну, а тому, що саме така модель опису реальності може розглядатися як найбільш точна і морально виправдана. В такій системі цінностей та оцінок війна виграна не завдяки Сталіну, а всупереч йому. Сталін і сталінські методи ведення війни, коли «витрати» людського ресурсу планувалися на рівні 100 %, коли втрати під Єльнею, Ржевом, у Лубенському котлу, при форсуванні Дніпра та визволенні Києва, при взятті Берліна і т. п. обчислюються мільйонами, розглядаються як антилюдські, людоїдські, не сумісні з християнством і гуманізмом, у деяких моментах – навіть як винищення (по халатності) власного народу.

Перед українськими істориками тут відкривається поле не тільки для окреслення українського нарративу про Другу Світову і Велику Вітчизняну війни загального імперського радянського контексту, але і для того, щоб показати справжню роль України в тих подіях – грандіозну, величну і трагічну.

А. Окара пропонує Концепт «народної війни», який, за його переконанням, знімає чи значно знижує антагонізм між прихильниками УПА і тими, хто гордиться, що їх предки воювали в Радянській армії. На його переконання, такий підхід нейтралізує кремлівський концепт Перемоги 1945 р., який не без успіху використо-

вується як когнітивна зброя проти України протягом останніх років. Це нібито концептуалізує ментальний і ціннісний розрив між прихильниками «сталінсько-брежнєвсько-путінського» нарративу про Велику Вітчизняну війну та прихильниками людиноцентричного концепту – причому, не тільки в Україні, а й у самій Росії [18]. Справді, найбільша біда України сьогодні – відсутність спільного українського погляду (історичної пам'яті) на своє минуле. Але «якщо Україна відмовиться від власного погляду на свою історію, – зазначає І. Гирич, то вона автоматично стане частиною євразійського цивілізаційного простору, околицею старої Російської імперії» [5, с. 134]. На думку львівського історика Л. Зашкільняка, «щоб прискорити цей процес, українські дослідники та викладачі ВНЗ повинні активніше брати на озброєння кращий світовий досвід вивчення минулого, опрацьовувати національну концепцію (концепції) історії України за допомогою нових методів і технологій, котрі дозволяють здобути об'єктивніші знання про минуле й у підсумку інтегруватися у світовий контекст» [7, с. 13].

Якщо врахувати, що в сучасній Росії безроздільно панує «сталінсько-брежнєвсько-путінський» нарратив, в якому на зміну брежнєвському соціалістичному реалістичному «глянцю» прийшов путінський постмодерністський «гламур», а спроби осмислити «неприємні» сторінки війни нерідко прирівнюються чуть не до зради батьківщини, в істориків України з'являється можливість – не уникати складних питань про Другу світову війну, а зайняти активну позицію – стати на шлях створення власної національної концепції.

Список використаних джерел і літератури

1. Авторханов А. Империя Кремля. Советский тип колониализма // URL : https://vtoraya-literatura.com/pdf/avtorkhanov_imperiya_kremlya_1988__ocr.pdf
2. Алексієвець М., Алексієвець Л. Історія України – органічна частина всесвітньої історії // *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини* / [гол. ред. Л. М. Алексієвець. Вип. 9: *Україна–Європа–Світ: творимо історію РАЗОМ. Присвячується Євро-2012*]. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 13-22.
3. Боргардт О. Наші корені – різні. Ще раз про походження українців // *Літературна Україна*. 1998. 5 липня.
4. Василів-Базюк Л., Слободянюк П. В переможній Німеччині. Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2019. 140 с.
5. Гирич І. Історичні причини наших поразок і перемог. Львів : Піраміда, 2011. 142 с.
6. Голобородько Я. У стилі Сталіна: що не так зі статтею Путіна про Другу світову війну // URL: https://24tv.ua/tipoviy-radyanskiy-pidruchnik-pogroza-novini-rosiyi-i-ukrayini_n1367728

7. Зашкільняк Л. Виклики сучасної історіографії: світовий та український контексти // *Україна модерна*. Київ – Львів, 2005. Число 9. С. 7-14.
 8. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. Київ : Фірма «Віпол», 1994. 400 с.
 9. Кокорин М. А., Стручков А. А. О боевой деятельности советских патриотов на территории Франции в 1943–1944 годах // *Вопросы истории*. 1960. № 3. С. 88-101.
 10. Кульков Е., Мягков М. Ржешевский О. Война 1941–1945. Факты и документы. Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2001. 492, 3 с.
 11. Лавер О. Г. Війни та народонаселення країн світу в ХХ столітті. Статистичне дослідження. Наукова монографія. Ужгород : Госпрозрахунковий ред.-видавн. відділ управління у справах преси та інформації, 2002. 304 с.
 12. Леруа М. Миф об иезуитах: от Беранже до Мишле. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 462 с.
 13. Лукінюк М. Обережно: міфи! : спроба системного підходу до висвітлення фальшувань історії України : монографія. 2-ге вид., випр. Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2012. 559 с.
 14. Лукінюк М. Руйнуймо міфи! Київ : Український пріоритет, 2014. 576 с.
 15. Мінк Ж. Геополітика, примирення та ігри з минулим: на шляху до нової пояснювальної парадигми колективної пам'яті // *Україна модерна*. 2009. № 4. С. 63-64.
 16. Нагорна Л. Історична пам'ять. Теорії, дискурси, рефлексії. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2012. 328 с.
 17. На полях битв Другої світової війни: вихідці з України в європейському Русі Опору (науково-документальне видання) / [упоряд.: А. Г. Філінюк (голова редкол.), В. Г. Байдич (відп. ред.), Ю. А. Клімчук (відп. секр.); вст. ст. А. Г. Філінюк і Ю. А. Ковальчук]. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2019. 296 с.
 18. Окара А. «Народна війна» проти імперського сталінсько-брежнєвсько-путінського міфу // *День*. 2019. № 84–85. 17 травня.
 19. Перебийніс Є. Чи має Росія право привласнювати собі перемогу в Другій світовій війні // URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3020866-ci-mae-rosia-pravo-privlasnuvati-sobi-peremogu-v-drugij-svitovij-vijni.html>
 20. Снайдер Т. Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным / [пер. з англ. Л. Зурнаджи]. Киев : Дуліби, 2015. 584 с. // <https://www.yakaboo.ua/ua/krovavye-zemli-evropa-mezhdu-gitlerom-i-stalinym.html>
 21. Штрайт К. Они нам не товарищи: Вермахт и советские военнопленные, 1941–1945 гг. / [пер. с нем. И. Дьяконова; предисл. и ред. И. Настенко]. Москва : АНО «Русское историческое общество» – НП ИД «Русская панорама», 2009. С. 147-148.
 22. Claude Levi-Strauss. The Structural Study of Myth // *A Symposium*. Ed. Thomas A Sebeok. 1955. Bloomington and London: Indiana UP, 1958. S. 428–444 // URL : <https://people.ucsc.edu/~ktellez/levi-strauss.pdf>
-

Хоптяр А.Ю., Хоптяр Ю.А.

РОЗСТРІЛИ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ЯРМОЛИНЕЧЧИНІ (1941-1942 рр.)

У статті на документальних матеріалах досліджуються трагічні події пов'язані з голокостом на Ярмолинеччині Хмельницької області у 1941-1942 рр., залучаються свідчення очевидців про злочини нацистів. Нині у військовому містечку на станції Ярмолинці встановлено меморіал пам'яті розстріляних євреїв в 1941-1942 рр.

Ключові слова: визволення, голокост, єврейське населення, окупаційна влада, окупована територія, режим терору, розстріли.

В незалежній, демократичній державі Україна у наш час національна історіографія відвойовує втрачені позиції: ліквідує численні історичні прогалини, долає «заборонені зони», розкриває засекречені першоджерела. Історія очищається від нашарувань неправди, відроджується її цінність як науки, що втілює прагнення людства усвідомити себе, зрозуміти минуле й сьогодення, побачити перспективи майбутнього. Необхідно, щоб широкому загалу громадян стали відомі ті трагічні сторінки історії, які ретельно приховувалися протягом тривалого часу. Історична пам'ять є основою для сучасної національної свідомості, оскільки наші знання, суб'єктивна ретроспектива історії багато в чому визначають драматургію сучасності з властивими їй трагедією і фарсом. Тому настав час сказати правду про Другу світову війну, поглянути на причини та трагічний перебіг трагедії світового масштабу – Голокосту, з позицій реальної істини.

До єврейського люду нацисти ставилися з особливою ненавистю, що впливало з їх людиноненависницької «теорії». Масове знищення євреїв – голокост в Україні набрав небачених масштабів. Відповідно до радянського перепису 1939 р. на Поділлі мешкали 263280 осіб єврейської національності, а загалом в Україні – майже 2,7 млн.чол. За кількістю євреїв УРСР на той час займала перше місце в Європі та друге в світі [1, с.145].

Жахливі події розгорнулися у райцентрі Ярмолинці та військовому містечку на залізничній станції Ярмолинці восени 1941-1942 рр. Місце польських, чехословацьких і радянських полонених, які утримувалися у військо-

вих казармах і просто під відкритим небом на залізничній станції Ярмолинці зайняли цивільні особи – євреї. Ще з осені 1941 р. У самому центрі Ярмолинець гітлерівці утворили гетто, де збирали євреїв із кількох районів – Дунаєвецького, Городоцького, Хмельницького та Ярмолинецького. З кінця жовтня 1942 р. за наказом гебіткомісара Еміля Мертеса фашисти почали ліквідацію гетто в Ярмолинцях. Діяли німці шаблонно, за старими шахрайськими схемами. Євреям оголосили про переведення їх до нових місць перебування, начебто для відправки поїздом до Німеччини, після чого їх загнали на залізничну станцію Ярмолинці у військове містечко [2, с.36-37].

Про деталі тих жахливих подій голокосту дізнаємося з архівних матеріалів СБУ у Хмельницькій області, зокрема із свідчень поліцейського Мельника Михайла арештованого 21 квітня 1948 р. і переданого до рук правосуддя [3, арк. 26-28].

Колабораціонізм був поширеним явищем під час Другої світової війни, тому одразу після окупації фашистами Ярмолинець у червні 1941 р. Мельник М. був обраний загальними зборами громадян до сільської поліції, куди обрали також Благого П., Чижа П., Славського М., Нестора М. Комендантом поліції було обрано Чижа П., а Благий П. був призначений секретарем поліції, а решта – рядові поліцаї...

У вересні 1942 р. Мельник М., Петрушка Й. і Мельников Т. (із числа полонених) поступили в Ярмолинці до школи поліції, де провчилися три місяці і всі троє залишились служити поліцейськими при Ярмолинецькій окружній жандармерії. В останній місяць (листопад) у

поліцейській школі занять не було, та як всі поліцаї використовувалися жандармерією і СД (Німецька служба безпеки – Sicherheitsdienst) для охорони під час конвоювання перед розстрілом радянських громадян єврейської національності та викопування ям у військовому містечку на залізничній станції Ярмолинці.

На початку листопада 1942 г. усіх курсантів вишикували у дворі поліцейської школи, після чого офіцери з СД відібрали осіб, які були краще взуті і взяли на облогу і конвой євреїв з містечка Фельштин (тепер с.Гвардійське Хмельницького району).

За свідченнями очевидця поліцає Мельника М. він особисто приймав участь у двох таких облавах и арештах євреїв. Зокрема, разом з іншими поліцаєми виїжджав у м.Солобківці. Там поліцаї оточили містечко і так стояли до ранку. Тим часом німецька жандармерія та СД проводили арешти євреїв і на підводах відправили їх до військового містечка Ярмолинець в одну віддалену *чотириповерхову* казарму [3, арк.26-28]. Ряд джерел вказують, що казарма була триповерховою [4, с.397].

Таким чином, у військовому містечку в одну чотириповерхову казарму, за свідченнями поліцає Мельника М., було зігнано зі всієї округи до 12 тис. громадян єврейської національності [3, арк.26-28]. Разом з тим, більшість дослідників даної проблеми вважають, що вказаний показник знаходився в межах 8 тис. євреїв, яких тоді впродовж трьох днів розстріляли [5, с.35].

В день масового розстрілу (очевидно перша декада листопада – А.Х., Ю.Х.), вранці всі поліцаї району в том числі Мельник М., були зведені до військового містечка і вишукувались у дві шеренги від виходу з казарми до загорожі з колючого дроту, утворивши таким чином коридор, по якому мали виводити євреїв до величезних ям на розстріл. Ями знаходились в 100-150 м. від казарми, де утримувалися арештовані євреї. Всього ям було три, одна довжиною до 12 м., дві інші метрів по 8. Ширина ям 4-5 м, глибина не перевищувала 3 м.[6, с.166-167].

За колючим дротом, у 15-ти метрах від казарми, біля воріт стояли групи поліцаїв, які повинні були конвоювати жертви прямо до ям.

Мельник М. особисто був в одній із таких груп поліцаїв.

Коли всі приготування закінчили, німецькі офіцери із СД наказали вести першу партію, приблизно 100-150 чол. Коли євреїв підвели до воріт офіцер СД наказав здати всім речі, гроші, золото і далі поліцаї повели їх до місця розстрілу. Біля ями інший офіцер наказував усім роздягатися догола і ставати в чергу до ями, на дні якої стояв інший німецький кат з автоматом, який уже був готовий розстрілювати. По три особи заходили в яму лягали на землю, а німець вистрілом в затилок скоював вбивство, про що свідчив очевидець, поліцає Мельник М.[3, арк.26-28]. Подібні вбивства характерні для військовополонених. Згідно висновків комісії із встановлення і розслідування злочинів нацистів розстріли євреїв, у більшості, відбувались автоматними чергами, тому жертви не одразу помирали, а були приречені на жахливу повільну смерть, будучи заживо засипаними землею. Кров застигає в жилах від однієї уяви про такі злодіяння, а особливо від того, що євреїв арештовували сім'ями і діти розстрілювались разом з дорослими [4, с.398-399].

Спочатку все йшло як задумали вбивці, однак після розстрілу першої партії, євреї, що знаходились у казармі зрозуміли в чому справа і виходити більше не хотіли, піднявши величезний галас. До казарми побіг перекладач і два німецьких офіцера, один із яких скоро вискочив назад, іншого винесли непритомного, прибитого каменем, а перекладача знайшли після розстрілу зарізаним в казармі [3, арк.26-28].

Інші джерела вказують на більш потужний опір приречених в ході якого було убито 16 поліцаїв і 5 есесівців [8, с.226].

Через піднятий галас і єврейський бунт розстріл було призупинено, а німці з поліцаєми все намагалися продовжити виведення євреїв з приміщення казарми. Проте євреї почали чинити збройний опір. Із казарми в бік німців і поліцаїв пролунали вистріли. Двоє євреїв, в том числі один з гвинтівкою, намагалися прорватися з казарми, але на їхньому шляху стояв кулемет й одного з них було вбито. Озброєний гвинтівкою єврей сховався за двері, вистрілив і попав в начальника ярмолинецької поліції Ковбасюка [4, с.400], поранивши його у плече.

Мельник М. в той час знаходився поблизу пораненого начальника поліції і лежав на землі, готуючись стріляти в євреїв у випадку спроби прориву [6, с.166].

Того листопадового дня розстрілів більше не було. Наступного дня були зігнані поліцаї зі всіх районів округи і навіть викликані додаткові підрозділи з Луцька, що прибули на кількох автомобілях.

У казармі, де знаходилось єврейське населення було тісно й спрага допікала живих людей. Цю обставину кати використали, щоб виманити людей вийти з приміщення і з цією метою викотили у двір діжку з водою. Це подіяло і люди почали виходити, набирати воду і безперешкодно заходили назад у казарму. Проте таке положення проіснувало недовго і через певний час ті, хто виходив по воду назад уже не повертався.

У закритому дворі казарми збирали у групи до 50 чол. викрадених у такий спосіб чергових жертв і за вказаною послідовністю розстрілювали [4, с.397-398]. До кінця дня майже всі євреї з казарми були розстріляні. Залишилося небагато молодих людей, які вилзли на дах чотириповерхової казарми і спускатися звідти не мали наміру нізащо. Кільком поліцаям вдалось через забарикадовані двері вдертися до казарми на останній поверх, а звідти залазити на дах. З десяток молодих єврейських хлопців кинулись з висоти четвертого поверху і розбилися.

Після закінчення розстрілу Мельник М. особисто бачив багато євреїв, які покінчили життя самогубством у кімнатах казарми – на вікнах повішених і на даху. Всі трупи євреїв були винесені з казарми до ями. Німці навмисно залишили з десяток чоловіків, фізично здорових євреїв, щоб засипати ями, однак після закінчення цієї роботи їх також розстріляли. В основному ями засипали поліцаї, в тому числі Балакер М., Вербицький М., Зелін Ф., Мельник М., Мельников Т., Петрушко Й. Всі ці особи брали участь у масових розстрілах єврейського населення і були покарані в судовому порядку [3, арк.26-28].

Значну роботу по встановленню і розслідуванню злочинів нацистів в Ярмолинецькому районі провела відповідна комісія, що розпо-

чала роботу 20 червня 1944 р. у складі: голови комісії Томашенко П.К. (голови виконкому Ярмолинецького району) та членів комісії Бохонського Ф.А. (райпрокурора), Заїкіна А.А. (капітана медичної служби в/ч № 05879), Ремовського М.Д. (головного лікаря райлікарні), Осипенко Ф.П. (лікаря), Селітреннікова О. (священника), Заокіпної К. (колгоспниці) [7, арк.2-4].

Комісія шляхом проведених розкопок і досліджень виявила, що на території військового містечка станції Ярмолинці знаходиться *шість великих ям довжиною 35 м., шириною 7 м., глибиною 3 м. У одній із них укладено 10 шарів трупів в кількості близько 8 тис.чол. В п'яти інших – понад 7 тис.чол.* [4, с.398]. Таким чином за період окупації фашистськими людьми було знищено у військовому містечку станції Ярмолинці **близько 15 тис.чол.** мирних мешканців чоловіків, жінок, дітей та військовополонених [4, с. 400].

Під час німецької окупаційної влади казарми військового містечка виконували ще одну трагічну місію. В них у 1942-1943 рр. утримували зігнаних українців для відправки на примусові роботи до Німеччини. Хлопці і дівчата, чоловіки і жінки, навіть літні люди та підлітки відправлялися з військового містечка у неволю. Далеко не всім судилося повернутися додому, а ті хто повернулися пройшли крізь випробування фільтраційних таборів. Більше десятка ярмолинчан померли в неволі чи були убиті [5, с.35].

Після визволення станції Ярмолинці 27 березня 1944 р. у ярмолинецькому таборі продовжували утримувати військовополонених, але на цей раз гітлерівських. Існують спогади місцевих мешканців, що полонені німці після війни відбудовували залізничну станцію і саме військово містечко.

Нині військово містечко на станції Ярмолинці заселене танковою частиною ЗСУ. На її території встановлено меморіал пам'яті розстріляних у жовтні-листопаді 1941-1942 рр., євреїв та військовополонених бійців червоної армії. Роки не владні над пам'яттю народу. У наших серцях вічно житиме безмежна вдячність захисникам Вітчизни, героям-визволителям.

Список використаних джерел

1. Сергій Гальчак. Поділля в роки Другої світової війни (1939-1945): Монографія. – Вінниця: ТОВ «Меркюрі-Поділля», 2018. – 656 с.
2. Слободянюк П.Я., Хоптяр Ю.А. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Ярмолинського району. – Хмельницький, 2004. – 507 с.
3. Архів Управління СБ України в Хмельницькій області. Ф.5.Спр. 11942. Арк.26-28.
4. Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1944-1945 рр.): збірник документів/ вступна стаття О.М.Завальнюка, В.Г.Байдича, Ю.В.Оліцника, упорядкування Байдича В.Г. та ін. Хмельницький, Фоп Мельник А.А. 2015. 454 с.
5. Снігур О.С. Ярмолинці: короткі історичні нариси. – Ярмолинці, 2000. – С.35.
6. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944. // За ред. Вавринчука М.П., Завальнюка О.М. та ін. // Документи і матеріали. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. 576 с.
7. Держархів Хмельницької області. – Ф.Р-863. – Оп.2. – Спр.48. – Арк.2-4.
8. 100 єврейських местечек України. Вып.1. Подолия. Иерусалим – С.-Петербург, 1998. 320 с.

Чайковський М. Є.

СЕЛО БОЖИКІВЦІ. ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ ПРЕПОДОБНОЇ ПАРАСКЕВИ

На основі аналізу архівних документів вперше зроблено спробу дослідити історію створення церкви при Параскеві с. Божиковець Деражнянського району Хмельницької області (1560-ті – 1930-ті роки), висвітлено церковне життя божиківчан.

Ключові слова: будівництво храмів XVIII ст., візитації, Поділля, сільська церква села Божиківці, священники.

Історія села Божиківці, що нині входять до складу Деражнянського району Хмельницької області, нараховує чимало століть. Особливе місце в ній посідає церковно-релігійна сфера життя його жителів, адже в цьому населеному пункті, як і на Поділлі в цілому, проживали мешканці різних національностей, церковно-релігійних переконань та конфесійних потреб. Зрозуміло, що в кожному конкретному випадку вони мали власні спонуки до свого вияву. Але безперечно, що на їхнє формування значний, коли не визначальний вплив справляли державоурядні, політико-ідеологічні та соціокультурні фактори. Це тим більше треба зауважити, що упродовж тривалого історичного періоду подільські землі перебували під політико-адміністративним протекторатом різних державних утворень – Золотої орди, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської імперії тощо... і до того ж на тих історичних етапах цивілізаційного розвитку, коли релігійне начало виступало аксіологічним маркером та органічною й невіддільною частиною життєвого укладу...

Однак, кажучи так, ми маємо з прикрістю констатувати: побажай скільки-небудь детально та всебічно дослідити церковно-релігійну сферу життя божиківчан від самих початків заснування села, а тим більше намісників тієї землі, де згодом виникне поселення під назвою Божиківці, ми б зустрілися з цілою низкою важкопоборних труднощів. І головною з них, звичайно ж, є відсутність документальних джерел, з яких ми могли б почерпнути потрібну інформацію. Хоча за всіх можливих складнощів, не варто нехтувати того, що, починаючи з давньоруської доби, на подільських землях християнство в його православному інваріанті було найпоширенішою із конфесій. Тому ма-

ємо достатньо підстав вважати, що від самих початків заснування нашого села, перша писемна згадка про яке припадає на 1431 р., його жителі знали на релігії Христа та її конфесійних відмінностях.

Такий стан речей опосередковано засвідчує й найдавніша документальна згадка про церкву в селі Божиківці (пол. *Buzukowcze*), що її знаходимо в польськомовному поборовому реєстрі приватних сіл Подільського воєводства за 1563 – 1564 рр., де з-поміж 150 подільських православних парафій називається й божиковецька церква та ім'я її власника – Анджея Місковського [1].

Звичайно, що, вказуючи на цей найдавніший документ, в якому міститься згадка про православну церкву у с. Божиківці, маємо в розпорядженні надзвичайно важливе свідчення, виходячи з якого та враховуючи відсутність згадки про божиковецький храм у поборових реєстрах за 1533 та 1542 роки¹, можемо з певністю стверджувати: першу з відомих православну церкву в с. Божиківці було споруджено в середині XVI сторіччя і перебувала вона, як і більшість тогочасних православних храмів, у власності польського шляхтича католицького віросповідання.

Але, певно, що йдеться не більше, ніж про промовисту констатацію факту: на часі перебування Поділля у складі Речі Посполитої навіть православна церква віддаленого населеного пункту, як і крайові землі, маєтності та людність, перебували у власності польських владомощів. Все інше, зважаючи на відсутність документальних даних, в яких би розкривалися ті чи інші аспекти церковно-релігійного життя божиківчан, мало б впливати з загаль-

¹ Див. Михайловський В.М. Православні парафії Подільського воєводства за матеріалами поборових реєстрів 1560-х рр. // Український історичний журнал. – 2012. – № 6. – С. 131.

ноісторичного контексту. А він, своєю чергою, передбачав би висвітлення цілої низки подій доленосної ваги, під якими, передусім, розуміємо добу підготовки й підписання Берестейської унії 1596 року та перші поберестейські десятиріччя. Адже тоді, в період глибокої кризи Православної Церкви Речі Посполитої, що припадає на середину та другу половину XVI століття, та внаслідок крайнього загострення православно-католицьких та міжправославних відносин, до яких спричинилися подальші довколаунійні непорозуміння, на Поділлі, як і взагалі в Речі Посполитій, дійшло до того, що її Православна Церква опинилася поза законом та була змушена подбати про наступний крок-протидію – відновлення православної ієрархії Єрусалимським патріархом Феофаном у 1620 році...

Втім, пристань на необхідність висвітлення нещадної боротьби прихильників та заперечників унії у Польсько-Литовському королівстві, яка в подальшому, після вжитих Православною Церквою контрзаходів, тільки загострилася і до того ж складалася далеко не завжди на користь православних антиуніатів, ми б, напевне, зрадили поставленій меті дослідження та завдань, що з неї випливають. Тому ми розважили значно звузити дослідницьке завдання та розпочати виклад духовної історії сільчан з початку XVIII сторіччя, а властиво з часу спорудження та освячення божиковецької церкви прп. Параскеви, який збігається з періодом інтенсивного будівництва так званих «уніатських» храмів у нашому регіоні. Базовим документом, на який ми при тому повсякчас спиратимемось, стане «Візитація Львівської церковної дієцезії в Галичині», в якій наводяться найзагальніші відомості про парафії Зіньковецького ключа (намісництва), що їх упродовж 1726 – 1733 років візитували уповноважені особи Уніатської церкви під управою митрополита та архієпископа Київського і всієї Русі, єпископа Львівського, Галицького та Кам'янець-Подільського, абата Києво-Печерської лаври Лева Шептицького. Прикметним у цьому сенсі для нас є те, що до Зіньковецького намісництва входили також і Божиківці, а візитатори населених пунктів цілої округи вважали за необхідне відобразити у документі місце

знаходження храму, час його забудови та ім'я правлячого пароха з зазначенням дати його поставлення. То ж принагідно маємо прекрасну можливість довідатися про:

- церкву прп. Михаїла у с. Янчинці, що була збудована й освячена 1719 року з приписом, що в ній з представлення Адама Сенявського парох Григорій Словіковський служить з 1724 р.;

- церкву Вознесіння Господнього с. Зяньківці, що її було збудовано 1728 року і де парох Роман служить від самого початку освячення храму;

- церкву прп. Іоанна Хрестителя в с. Мазники, що була побудована й освячена 1720 року і де парох Максим Буняк править з 1724 р.);

- церкву Успіння Пресвятої Богородиці села Охрімівці, що її було збудовано й освячено 1710 р. (парох Мефодій Чумаковець з поданням графа Адама Сенявського до архієпископа Шептицького був призначений на служіння в зазначеній церкві 1711 р.);

- Бебехівську церкву Прп. Миколая, яку було збудовано 1705 р. і в якій парох Іван Бровчинський згідно з постановою єпископату служить з 1731 р.;

- новозбудовану 1725 року на місці старого храму церкву священномученика Дементія в с. Маниківці, де з уваги на інтер'єрну убогість церковна посада пароха на час укладання візитаційного опису залишалася вакантною;

- церкву Покрова Пресвятої Богородиці у с. Гримячка, що її було збудовано й освячено 1710 р. і де з 1711 р. за поданням графа Жолкевського і з благословіння єпископа парохом був призначений Григорій Салевич;

- єдину муровану церкву Прп. Трійці в містечку Зіньків, де духовний отець – Михайло Побіглянський – з клопотання пана Шімейського та згідно з постановою єпископа, 1723 року був призначений на служіння в дідичних маєтностях Королівської воєводиці пані Зофії Дембровської;

- церкву Пресвятої Богородиці с. Калинівки, що поблизу Зінькова, де отець Іван Брошка був призначений на служіння з 1726 р.

Що ж до божиковецького храму, то невідомий укладач «Візитації» з приводу відвідання с. Божиківці у 1730 – 1731 рр. занотував таке: дерев'яна Церква преподобної Параскеви збу-

дована в 1720 році. Її парохом з подання поважного посесора пана Андрея Краковського від імені Його Милості пана Андрія Шептицького доводиться перебуваючий в унії Андрій Квасницький, якого призначено на служіння 28 травня 1723 року. З церковного начиння цієї церкви згадуються поміщена у вітварній частині дерев'яна мальована рака, а також скляна мирниця, залізне стародавнє клепало та кілька богослужбових книг¹ [2].

Отже, констатуємо, що на початок XVIII сторіччя в подільській глибинці спостерігалось інтенсивне розгортання мережі уніатських церков, можемо висувати, що позиції прихильників унії у нашому краї були міцними. Хоча, самозрозуміло, зазначене зовсім не означає, що до цього та й на ту пору в селах та містечках Поділля православних храмів або культових споруд інших конфесій та деномінацій не існувало. Ще важче припустити, що трагізм православно-католицьких сутяжностей унійного штабу оминув подільян. Навпаки, легше погодитись із думкою, що боротьба «Русі із Руссю» мала місце і в нашому краї і давалася взнаки ще не одне поберестьське десятиріччя. Інша річ, що, не зважаючи на рішучу протидію православних-антиуніатів, перебіг взаємно неприхильних міжконфесійних змагань згодом-перегодом все-таки склався на користь віруючих унійних переконань. Принаймні, позиції прибічників православно-католицького примирення у подільському краї першої третини XVIII сторіччя, як дозволяє стверджувати й викладене у «Візитації», виявились сильнішими.

Зрештою, зазначені у «Візитації...» час спорудження поименованих церков, імена та прізвища парохів сільських храмів Зіньковецького ключа, а також окремих власників різних населених пунктів Подільського краю – це не тільки достовірна писемна згадка про духовних душеприказчиків, а почасти й світських розпорядителів тогочасного сільського життя. Адже, зміст цього офіційного документа слугує, крім іншого, надійним критерієм з виявлення свідомих й несвідомих неточностей та перекохань, які закралася в документи пізнішого часу, а особливо у російські джерела найрізноманітнішого рівня презентабельності. І хоча така тенден-

ція може мати вагомий пояснення бодай тому, що російські історіографи досить часто опиралися не на первісні джерела нещодавно скорених народів, а на непевні і досить часто хибні свідчення, той факт, що якісь із перекохань мали ідейні підтексти виглядає доконаним. А що російські відомості про час спорудження тих чи інших культових споруд іноді суттєво різняться, легко пересвідчитися на прикладі божико-вещької Церкви преподобної Параскеви. Адже, знаючи, що вона була побудована та освячена 1720 року за польського політико-адміністративного урядування, з включенням Поділля до складу Російської імперії у 1793 році ця дата практично ніде не фігурує. Щобільше, у Клірових відомостях за 1800 – 1910 роки [3] ми зустрічаємо аж десять різних датувань часу появи божиківської церкви преподобної Параскеви. Їх крайні хронологічні межі простягаються між 1754 та 1795 роками². І така тенденція зумисного заниження часу спорудження храмів тим більше дивує (якщо, звичайно, нехтувати політичні мотиви!), що до спорудження численних церков у нашому краї, як би то природно було припустити, існували дотеперішні храми, які або потребували оновлення, або прийшли у непридатність та робили потребу спорудження нової церкви нагальною і невідкладною.

Прикметно, що такої логіки свого часу дотримувався й Ю. Сіцинський у своїй праці «Приходы и церкви Подольской епархии», який, кажучи про с. Божиківці, зокрема, наголошував, що в цій місцевості «... приход существовал гораздо ранее этого времени, как видно из сохранившихся при церкви документов (в метрических книгах за 1732 год)» [4, с. 465]. Понад те, конкретизуючи це твердження, знаний учений зазначав, що «в храме есть две старинные местно чтимые иконы Божией Матери; одна из них на полотне, с металлической вызолоченной ризой и с черным бархатным фоном вокруг ризы, помещается над царскими вратами и на лентах опускается для прикладывания молящихся; другая находится

1 Текст «Візитації» подається у власному перекладі.

2 Зокрема, у «Клірових відомостях» за 1800 рік зазначається, що церква преподобної Параскеви побудована у 1768 р., а у відомостях за 1900 рік зазначається, що ця ж церква побудована 1777 року.

в алтарі на горнім місці; на полотні ікони в углі значиться: «1604 года» [4, с. 465].

Пікантності небезвідним інформаціям багатьох російських джерел надають і значно частіше пізніші свідчення, згідно з якими церкву преподобної Параскеви то спорудив проживаючий у Божиківцях 1762 року посесор (орендар землі або власник заводу) на прізвище Бадіпонім [5, арк. 70 – 71], то вона була зведена «тщанием прихожан», то її фундатором був поміщик, капітан Францішек Бадинський» [6, арк. 61 – 62]. Тому, не виключаючи, що для виникнення таких неточностей існувало чимало політико-ідеологічних підстав, які, крім іншого, могли пояснюватися непогамованим бажанням російської влади будь-що послабити дотеперішні польські впливи, не станемо спротивлюватися, що подібні інспірації могли спричинювати й деякі життєві нагоди. Адже ті чи інші достойники, дійсно, могли бути причетними до благородної справи відбудови сільського храму після якогось, скажімо, стихійного лиха (пожежі, зливи, буревію тощо) або їхнім коштом було проведено капітальний ремонт і то настільки витратний, що жертводавця стали вважати фундатором храму. Хоча, з іншого боку, знаючи, що у житті, як на довгій ниві: доводиться будувати й відбудовувати, прибудовувати й перебудовувати, а в нашому випадку випадало зводити над трьохбанною церквою преп. Параскеви дерев'яну дзвіницю, споруджувати будинки для священника й псаломщика, займатися будівництвом підсобних приміщень чи встановленням кам'яного фундаменту або замінювати дерев'яне покриття металевим і т. д., і т. п. – все одно важко повірити, що тих чи інших благодійників з часом стали вважати фундаторами божиківського храму, а не щедрими побожними жертводавцями. Інша річ, що, дошуковуючись причин розбіжностей, які стосуємо часу забудови сільської церкви та розглядаючи численні фантазмагорії щодо її ймовірних фундаторів, не варто виключати, що нові господарі життя на українському Поділлі в імені російських репрезентантів робили все від них залежне, щоб було забуто або ж мінімізовано його дотеперішню польську основу.

То ж, залишаючи осторонь дослідницької уваги різнобічні аспекти церковно-релігійно-

го життя в його місцевих закроях, принагідно тільки наголосимо: справа Божого служіння в новозбудованій церкві прп. Параскеви, початок якій поклав о. Андрій Квасницький, ближчим часом знайде своїх гідних продовжувачів. Першою з-поміж них стане священнича династія Станкевичів. Прикметно, що час «подвизання» на божиківському духовному поприщі Станкевичів упродовж 1748 – 1823 років майже збігся з придбанням Божиківців родиною Чарторийських. А це означає, що і духовне, і світське правління на його божиківському підлозжі набуло своєрідного династичного характеру. Ну, а першим з тієї священничої когорти був о. Андрій Станкевич, який запам'ятався своєю побожністю, а також тим, що упродовж 1748 – 1752 років переймався веденням збереженої дотепер метричної книги [7].

Його естафету, як можна судити з матеріалів про стан церков та характеристики священників митрополичої греко-католицької консисторії у Львові за 1776 рік, прийняв син – Теодор (Федір) Станкевич, якого за клопотання Зінківського адміністратора та декана Івана Райчинського благословив на нелегку стежу християнського служіння Божою милістю єпископ Львівський, Галицький і Кам'янецький на Поділлі, архієпископ митропольний Київської і всієї Русі, архімандрит Києво-Печерської лаври, співвладика і глава Мілетського Білого ордену, кавалер ордена святого Станіслава Леон з роду Шептицьких. І, схоже, претендент виправдав довіру: маючи схильність до священнослужіння, він був людиною лагідної вдачі та гарних знань. Так чи інакше, володіючи російською, польською й латинською мовами, добрий богослов та знавець нотного співу, якому на час висвячення у травні 1776 р. виповнилося 54 роки, Теодор Станкевич прослужив у Божиківцях (з незначною перервою) понад 40 років, до 1817 р. включно [3; 8].

Його наступником став син Сильвестр Станкевич, який до хіротонії у 1808 р. архієпископом Подільським і Брацлавським Іоаникієм на священника [9, арк. 25], спершу сповнював обов'язки дячка, а 1818 року посів місце батька. Однак через ранній упокій о. Сильвестра, надовго не склалося. Принаймні, знаємо, що у 1823 – 1829 років, священником села Божиківці

був випускник Кам'янецької семінарії, панотець Омелян Петрович Лапчинський. Він також запам'ятався тим, що знався на мовах, був обізнаний на філософії, а також, судячи з того, що разом з дружиною Єспраксією Сильвестрівною виховував не тільки власного нащадка роду сина Андроніка, а й трьох синів (Василя, Гілярія та Андрія) померлого священника Сильвестра Станкевича, – мав чуйне серце. Відомо також, що у богослужбових справах помічником священника Омеляна Лапчинського був дякон Григорій Зміслинський [10].

З плином часу, на який припадає польське повстання 1830 року та посилення російської реакції на унійний подразник (цієї пори з українських храмів, що перебували в підпорядкуванні Уніатської Церкви, нещадно вилучалися «уніатські» книги, начиння, предмети культу тощо), настав 1836 рік і до сповнення обов'язків священника в с. Божиківці приступив ще один випускник Кам'янецької семінарії о. Іван Михайлович Ковальський. Його співслужителями доводились дякон Василь Штинянський, паламар – Порфирій Назаревич та заштатний паламар – Андрій Нестеровський [11, арк. 96 – 97]. Однак так тривало ненадовго і не в останню чергу тому, що назрівали епохальні події 1839 року – року возз'єднання Уніатської Церкви з Російською Православною Церквою. Мабуть, тому про наступних священнослужителів, що займалися духовним «окормленням» божиківчан, у «Клірових відомостях» міститься детальніша інформація. З тих, кому випало сповнювати душпастирську місію на божиківському приході за нових історичних умов, першим був син священника села Черемошне, Ямпільського повіту, випускник Шаргородського духовного училища о. Йосип Крижанівський. Висвячений єпископом Вінницьким, Вікарієм Подольським Євгенієм, він отримав благословення на служіння у Божиківцях від архієпископа Подільського і Брацлавського Кирила (Платонова-Богословського) і прослужив тут мало не чверть віку – з 1838 по 1862 рік. Правда, запам'ятався здебільшого тим, що справно вів сповідальну книгу сільської церкви прп. Параскеви, одна з яких, а саме за 1855 рік, збереглася дотепер [12].

По тому, як спливав час земного побутування о. Йосипа Крижанівського, у 1873 – 1875

роках священником с. Божиківці був син дякона з села Демшин, Кам'янецького повіту, випускник курсу богословських наук за 1865 рік Тимофій Іванович Кулаковський. На його утриманні перебували дружина, син і дочка, а також дочка спочилого у Господі священника Олександра Крижанівського. Відомо також, що новопризначений панотець переймався справами церковно-приходської школи, був добродійною та вихованою людиною, однак не уник судових тяжб – за вінчання неповнолітнього юнака перебував під слідством. Диякон та заштатний паламар залишалися тими ж [13, арк. 51–54].

1888 року благословення на виконання священничого послуху с. Божиківці отримав син священника с. Шпиченці Микола Миколайович Білобржицький – колишній випускник Подільської семінарії богословських, філософських, фізико-математичних та педагогічних наук, що знав грецьку, латинську та німецьку мови. Про нього також повідомляється, що він спочатку служив псаломщиком в с. Манастирок та у м. Летичеві, згодом, у 1886 році, був висвячений у священника преосвященним Юстином у с. Янківці, а 1888 року преосвященним Донатом переміщений у с. Божиківці. Мав дружину Марію Петрівну та дочку Зіну. Відвідував церковно-приходську школу та займався вихованням дітей. Був вихований, справний та надійний. Церковне служіння дяка й надалі звершував Ананій Левицький, а обов'язки церковного старости з 1884 року сповнював житель Божиківців Нестор Олександрович Приймак [14, арк. 62–64].

Наступне призначення священника на православний приход с. Божиківці припадає аж на 1910 рік, коли за політично нестабільних обставин в житті країни, дістав благословення на священниче служіння Сергій Трохимович Лозинський. Про нього у «Клірових відомостях» повідомляється, що він 1900 року закінчив повний курс Подільської духовної семінарії за 2 розрядом, а після прийняття сану 1906 року дещо згодом був нагороджений набедреником з грамотою. Його співслужителями доводились син псаломщика з с. Глібів Ушицького повіту псаломщик Антоній Йосипович Крижанівський, який через брак коштів тільки рік на-

вчався у Кам'янецькому духовному училищі, а також заштатний псаломщик Юхим Федорович Сінковський – батько двох власних (сина Ніфонта і дочки Анастасії) та двох прийомних (двох дочок колишнього священика Й. Крижанівського) дітей. Змінився на божиківському приході й церковний староста, обов'язки якого цієї пори вже сповнював Трохим Павлович Шевчук [15, арк. 42–46].

З тим повідомлення про церковно-релігійні справи на їх божиківському підложжі у «Клірових відомостях» уриваються. Як нам здається, сам факт, що ця важлива церковна книга перестала вестися, більш ніж промовистий. В Російській імперії справді відбувалися події, в розрізі яких авторитет Російської православної церкви на регіональному та загальнодержавному рівнях стрімко падав. І такий стан речей значною мірою може пояснюватися позицією церкви щодо тих подій, які зумовлять нищівну поразку самодержавної Росії в російсько-японській війні 1904 – 1905 років, а також щодо тих політичних процесів, які знаменували піднесення революційних умонастроїв серед значного числа громадян.

Хоча, не зважаючи на трагізм ситуації, знаємо напевне: в передреволюційні роки правлячим священиком с. Божиківці був Ігнатій Бондарі(є)в, якого 1915 року, тобто в умовах іще триваючої Першої світової війни, було мобілізовано до лав російської армії, а обов'язки по звершенню богослужбових повноважень покладено на священика села Старі Нетеченці отця Василя Арфаплиського (нерозбірливо). Однак, як швидко з'ясується, їхнім справленням новопризначений не дуже переймався. Принаймні, відомо, що в передчасі бурхливих революційних подій 1917 року прихожани обох сіл, тобто Старих Нетеченців, де панотець дотепер правив, і Божиківців, куди він нещодавно прибув, не просто виявляли незадоволення його діяльністю, а й просили церковне чинначалля звільнити горе-пастиря від обов'язків настоятеля божиковецької церкви прп. Параскеви. З цією метою було навіть підібрано й кандидата на заміщення посади, яку наразі волів обійняти диякон с. Ярославка Олександр Перетятков [16, арк. 1–7]. Але більшовицька революція чи якісь інші обставини, ці плани

сплутали і 15 червня 1918 року священиком божиковецької православної церкви прп. Параскеви було призначено демобілізованого із лав царської армії 44-річного Миколу Сапкова – випускника Подільської духовної семінарії з доволі солідним послужним списком: до благословення сповнювати священичі обов'язки, він з 1895 р. був наглядачем духовного училища, наступного року був висвячений у священники с. Раковець Проскурівського повіту, у 1909 році обійняв посаду законовчителя міністерського народного училища з одночасним справленням обов'язків окружного кореспондента та окружного бібліотекаря, а згодом, з 1914 року, спершу був призначений духовним слідчим, а по тому, цього ж таки року вступив у діючу армію, у 8-й стрілецький полк [17], звідкіля і був демобілізований. Так, власне, у с. Божиківці почалося церковне служіння Миколи Сапкова – чоловіка бувалого, з чималим життєвим досвідом, який, напевне, стане йому у знадобі у час неймовірних випробувань, що їх спричинять Перша світова війна, а по тому, з перемогою більшовицької революції, і громадянська війна.

Не важко припустити, що в добу пореволюційних розбреду й хитань, які не минули і наших сільчан, церква, а також носії релігійних переконань включно із духовенством сприймалися по-різному. Одні, люди більшовицьких переконань, були готові, радше, поповнити ряди войовничих атеїстів, вважаючи віруючих реакційним елементом, що гідний викорінення, тоді як в житті людей релігійної свідомості, тим більше за екстремальних умов революційного лихоліття, що принесло нечувані біди, лиха та горе в домівки безлічі громадян, релігійні почуття, швидше, загострювалися, а потреби їхнього задоволення зростали.

Зрозуміло, що спричинений перемогою більшовизму трагічний перебіг пореволюційних подій мав глибинні зумовлення і аж ніяк не може розглядатися поза політикою радянської влади у церковно-релігійній сфері, що, як відомо, базувалася на матеріалістичній основі та на принципах марксизму-ленінізму як єдино правильного вчення. А згідно з ним релігія вважалася реакційним пережитком минулого, гальмом соціальною розвитку, тобто тим, що

стояло на перешкоді до побудови і розбудови нового, щасливого, радянського життя. Тому заходи більшовицької влади та уряду були безпрецедентно жорсткими і характеризувалися крайньою політичною нетерпимістю щодо церкви взагалі та її репрезентантів, зокрема. А що уповноважені на те органи не забарилися вжити проти церкви усіх можливих засобів боротьби, переповідати зайве. Хіба при цій нагоді дозволимо собі нагадати, що Декрет Ради Народних Комісарів РСФСР «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», який було видано у 1918 році, став відправним пунктом для розгортання широкої атеїстичної пропаганди, яку по-своєму попирали і дискримінаційне законодавство, і адміністративна сваволя, і насильство ідеологічних приспівників [19].

Щоправда, антицерковні заходи на теренах України, де позиції більшовиків були досить непевними і в 1918, і в наступному, 1919, році, іноді химерно поєднувалися не стільки з «богоборчими» дискусіями та руйнівною стихією безбожницького кшталту, як то, здебільшого, спостерігалось в більшовицькій Росії, скільки з активними кроками, що були спрямовані на унезалежнення Української автокефальної православної церкви від Московського патріархату. І почався цей потужний автокефалізаційний процес ще до перемоги Жовтневої революції 1917 року. Принаймні, жага відродити Українську державність на теренах нашої Вітчизни органічно сполучалася із потребою набуття Православною Церквою України самостійного статусу. Гасло «В самостійній державі – самостійна Церква», що його 1918 року оприявнив Олександр Лотоцький, – стало на прийдешні роки своєрідним імперативом богословського думання віруючих УАПЦ, у проводі якої стояв Василь Липківський. Однак з такого бачення виходили та того прагнули українці, яким щосил та щодуху спротивлювалася і «білогвардійська», і «червоноармійська» Росія. Не секрет, що існувала й внутрішньоукраїнська опозиція автокефалізаційним прагненням національно свідомого українства [20]. Хоча неспростовним залишається і те, що «релігійне» питання саме в його «автокефалізаційному» вимірі посідало чільне місце і в діяльності Департа-

менту ісповідань при Міністерстві внутрішніх справ за правління Української Центральної ради, і в діяльності Міністерства ісповідань доби Гетьманату, і в діяльності Міністерства культів під час урядування Директорії УНР, і, samozрозуміло, українського соціуму.

Інша річ, що поразка національно-визвольних змагань та прихід до влади більшовиків скреслять усі з можливих сподівань. Відокремлення Церкви від держави та від школи лише провіщали наступні гоніння й утиски. Хоча, по правді кажучи, далеко не всі те могли передбачити. І лише тоді, коли маятник революції качнуло у зовсім інший бік, вберегтися від зваби поквитатися не тільки із заможним співвітчизником, але й зі священником без всякого побоювання впасти у гріх святотатства стало справою можливою, особливо якщо до неї долучалися загони безбожників.

Правда, всупереч тому, як розгорталася подія у столиці Російської імперії і де вже заповідалося на нещадну боротьбу з релігією, а заодно і з церквою як реакційною потугою, тут, на місці, у віддалених від столиці Божиківцях, спостерігалось своєрідне релігійне піднесення. Принаймні, відомо, що станом на 22 серпня 1922 року, як то документально засвідчують нотаріально завірені «Матеріали про відокремлення церкви від держави по Женишковецькій волості», віруючих назагал нараховувалося понад 900 осіб. Переважна більшість з них, а саме 846 вважали себе православними, а 71 – римо-католиками. Подані до повітового виконкому представником товариства віруючих с. Божиківці, церковним старостою Яковом Францевичем Підсохою, ці відомості цікаві і важливі і самим фактом, що засвідчує високий рівень релігійності наших сільчан, і з уваги на те, що, за відсутності свідчень про загальну кількість жителів села, можемо сміливо стверджувати: село було людним, густо заселеним, а число його мешканців значно перевищувало тисячну позначку. Кажучи іншими словами, божиківчан релігійної свідомості на зорі радянської влади, коли за справу урядування тільки-но взяли нові господарі, вистачало і не одна божиковецька душа переживала сум'яття: як далі жити-бути...

Між тим, склалися не тільки списки віруючих, сам факт належності до яких досить

швидко стане класовим компроматом, але й описувалось церковне майно. В одному з таких описів Свято-Параскевської церкви, що датований 6 липня 1922 року, тобто двома тижнями пізніше щойно згадуваного переліку, інформація викладена у формі таблиці-анкети. Прикметна вона тим, що в ній наявні власноручні підписи голови волосного виконкому Юзвишена, священника Добровського (нерозбірливо) та церковного старости Якова Підсохи, тоді як за голову сільради підписався М. Заболотний, а за голову комнезаму – Д. Бондар.

У ще одному описі, який було проведено 18 серпня 1922 року та завірено печаткою «Сельській Староста с. Божиковець Летич. у.» з підписами церковного старости К. Шевчука, представника від товариства прихожан А. Шевчука, голови сільради П. Шевчука, священника Добровського (нерозбірливо), псаломщика Марка Недохнюка, голови Комнезаму Антона Радвана, наявний детальний опис сільського храму [18]. Виходячи з нього у володінні сільської церкви було приміщення дерев'яного храму з дзвіницею та присадибна ділянка розміром 4 десятини 520 сажнів. А щоб збагнути значущість наведених цифр, нагадаємо, що до проголошення «Декрету про землю» та «Декрету про відділення церкви від держави...», за сільським храмом значилося 50 десятин 2347 сажнів землі; 2 будинки та 7 холодних господарських приміщення, що потребували ремонту. А це означає, що на виконання вище поймаєних Декретів земля, що перебувала у церковному володінні перейшла у розпорядження селян, тоді як одну з будівель було віддано під школу, а іншу, разом з господарськими приміщеннями, залишено у користуванні причту. Що ж до церковної каси, то згідно з описом в божиковецькому храмі прп. Параскеви нараховувалося понад 50 тис. грошових знаків. З них 40 579 знаків старого радянського зразка, миколаївських – 4425, керенських – 4500, 5180 карбованців, 1413 гривень, 48 австрійських крон та 30 польських марок [18]. Всі ці кошти наступного року, як і з усіх церков Жинишковецької волості, було вилучено на користь держави. З начиння в середині церкви розміщувався престол, жертвник (вітвар), антиминос (престол), вітварний столик та

дерев'яний іконостас із тридцятишести писаних на дереві ікон. Крім того, були виявлені 5 ікон різного розміру в кіотах, 11 великих ікон в рамах, 18 середніх та 8 малих; 2 виносних ікони на дерев'яних підставках та металева виносна запрестольна ікона. Серед іншого майна значаться 4 металевих та 18 сукопних хоругви (всі старі, а 4 – дуже старовинні); 2 плащаниці (одна нова, а друга старовинна у футлярі); 4 дерев'яних виносних хрести, 4 мідних та 4 дерев'яних ручних хрести.

Начиння церкви також складало різні види богослужбових посудів, а саме: малий срібний потир з прибором та 3 мідних потири, що потребували ремонту; по 3 мідних дароносиці та звійдиці; 3 дарохранильниці (1 мідна, що зберігалася в футлярі, та 2 з білої жести); хрестильня та хрестильний ящик; водосвятна чаша; 2 пари мідних шлюбних вінці; всенощне блюдо та 2 мідних блюда; 3 кадильніці з мідної жести; миска для омовіння рук; 2 меліорованих глечики та 2 мідних кухлики.

Церква володіла 4 Напрестольними Євангеліями: великим бархатним новим Євангелієм та 3 старими. Бібліотечний церковний фонд складався з 49 богослужбових та 101 книги віроповчального змісту зі священним письмом включно.

3 лампад та підсвічників в церкві нараховувалося 14 висячих лампад, 2 панікадила, запрестольний семисвічник та стоячий трисвічник, 2 стоячих підсвічника перед немісцевими іконами та трикирний великодній підсвічник, 2 виносних підсвічники з білої жести та 2 – дерев'яних.

З облачення: 3 на престол, 3 на жертвник, на аналой; також 2 парчевих та шовкове старовинне вбрання; 11 священницьких фелоні (риз), які були пошиті з різних матеріалів, і тільки 7 з них були придатні для богослужіння – 2 були старими та 2 дуже старими; 7 придатних для богослужіння подризників з різних матеріалів; 10 епитрахилі; 4 набедреники; 7 поясів; 18 поручей (нарукавників); 2 дияконських стихарі з ораями та 3 стихарі для хлопчиків.

З покривал та килимів описано три пелени на престол (напівшовкові: однотонна синя, з квітами рожева та зелена); 3 пелени на жертвник (2 бархатних з квітами та стара вовня-

на малинового кольору); 5 платків-покривал; шовкова червона катапетасма; 20 воздухів та 12 покров. Також 2 килими, 3 рядна, 2 довгі та 6 коротеньких доріжки.

З меблів у храмі було виявлено 4 дерев'яних аналої та підставка під ікону, 3 дерев'яних проп'єтри, 3 дерев'яних комоди, по шафі на лівому та правому клиросах, шафа для книг та шафа для облачення з кріслами, стілець, 3 лави, дерев'яні сходи, 2 великих сундуки окованих залізом та 2 маленьких сундучки, столик для плащаниці та виносний столик для покладання Євангеліє [18].

Отже, вище викладене дає підстави підсумувати, що божиковецька церква прп. Параскеви була досить добре оздоблена і привертала увагу відвідувачів. Під цим оглядом заслуговують на згадку спогади 90-річної божиківчанки, учительки Казимири Григорівни Бондар, яка свого часу нам розповідала, що сільський храм був обнесений білим кам'яним муром, брама і вхід були з тієї сторони, що нині сходи до пам'ятника односельчанам, які загинули у Велику Вітчизняну війну. Окремий вхід був і з протилежного боку. При вході в церкву спочатку була «прихожа», наступна кімната називалась по-сільському «бабинок», далі була велика зала із сходами на 2-й поверх – «крилос», де поміщався хор із 30 осіб. Тут же був іконостас. Кожен раз на свято Святої Параскеви у церкві правили три батюшки – з сіл Божиковці, Янчинці та Мазники. Після служби, за традицією, обідали у церковного старости Андрія Карасевича, адже його дружина чудово готувала, до того ж чай був з медом з власної пасіки.

Вабила око божиківчан і дзвіниця, дзвони якої у гожі святочні дні було чути на десятки кілометрів.

Та головне у церкві, певно, що люди, побожна паства, яка з діда-прадіда ходила до церкви а бодай на Різдвяні та Великодні свята або з необхідності посвятити воду, похрестити немовля, справити весілля, відспівати упокоєного/упокоєну або ж пом'янути тих, хто вже відійшов у кращий зі світів... Це вона несла туди болі і тривоги, сокрушалася в гріхах, заповідалась виправитися, зв'єряючись у найпотаємнішому. Для неї то була на правду школа благочестя і з нею пов'язувалися найзаповітніші зі сподівань.

Втім, за якийсь час, а властиво з середини 30-х років минулого століття та багатівікова дійсність стане спогадом: на виконання партійних директив сільську церкву прп. Параскеви буде зруйновано дощенту і з такою старанністю, що окрім згодом віднайденної ікони, не залишиться жодного артефакта. Відтоді життя-буття божиківчан, основні віхи якого завжди тісно пов'язувалися з церквою, радикально змінить свій звичний алгоритм. А з тим дійде до духовного зламу, виходячи з якого те, що дотепер вважалося вищим виявом благочестя, буде піддане нарузі. Її основною зовнішньою прикметою стануть атеїстичні вправління воївоначних безбожників, пропаганда атеїзму, життя без Бога у класово антагоністичному суспільстві та глумління над сумлінням віруючих громадян, яке нині віднесене до неподобств та піддане осуду і як історична практика радянської доби потребує докладніших викладів та подальшого осмислення.

Те ж годилося б сказати і з приводу заявленої нами теми, в контексті якої нам вдалося хіба що навести контури церковної історії села Божикивці, пов'язаної переважно з обставинами постановня та функціонування місцевої церкви преподобної Параскеви. А ця історія, як мали можливість наочно переконатися, доволі поверхова і зосереджена здебільшого на особах священничого сану, їх найзагальніших характеристиках та на часі заснування культових споруд. Натомість, за «духовним кадром», кажучи образно, залишалося церковно-релігійне життя в його присутньо божиковецьких вимірах та повноті. А вони (ті виміри та повнота) могли мати зв'язок як з подіями крайового та загальнодержавного порядку, так і зумовлюватися суто місцевими причинами та факторами. Однак, на жаль, такі речі у нам відомих документах навіть не проглядаються. А отже, не проглядається те, до чого кожний з божиківчан мав власну причетність та спонуку і до чого ми, відтворюючи історію рідного села, мали б і повинні були б прагнути. Однак, повторюємо, такі відомості відсутні. Тому, не бажаючи щось домислювати, зійдемося наразі на тому, що в Божикивцях, як і всюди у християнському світі, люди ходили до храму, задовольняючи свої різні церковно-релігійні потреби. Вони молилися і сповідалися,

хрестили і хрестилися, вінчалися й прощалися, а з тим, звісно ж, звірялися в найсокровеннішому й найпотаємнішому, у тому, що могли, як тамниці сповіді, довірити тільки панотцю і більше нікому, ніколи і ніде. Але про цю, властиво духовну історію Божиківців, історію благань і вдячності, милосердя й доброчесності, ницості й жертвності, набутків і втрат, про цю історію, взоруючись на яку тільки й можна було б скласти духовний портрет божиківчан, ми вже ніколи не довідаємося. А якщо її й відтворимо, то це вже буде не історично удокументований факт, а творчий жанр, що його здебільшого йменують белетристикою.

Список використаних джерел

1. Михайловський В. М. Православні парафії Подільського воєводства за матеріалами поборових реєстрів 1560-х рр. *Український історичний журнал*. 2012. №6. С.130–136.
2. Візитації с. Божиківці 1730-1731 рр. *НМЛ* (Національний музей Львова), Ркл. 11. Арк. 303.
3. Клірові відомості про духовенство Летичівського повіту за 1800 р. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 6761. 125 арк.
4. Приходы и церкви Подольской епархии / ред.: Е. Сецинский. Белая Церковь : Изд. О. Пшонковский, 2009. 996 с.
5. Клировые ведомости церковей Летичевского уезда за 1829 год. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. Оп.1. Спр. 7327. Арк. 70–71.
6. Клировые ведомости церковей Летичевского уезда за 1859 год. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. Оп.1. Спр. 8454. Арк. 61–62, 65.
7. Кам'янець-Подільський музей-заповідник. Фонди. *КСТП*. 183 арк.
8. Клировые ведомости о духовенстве Летичевского уезда за 1816 год. *ДАХО*. Ф. 315. Оп.1. Спр. 7011. 108 арк.
9. Клировые ведомости церковей Летичевского уезда за 1818 год. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. Оп.1. Спр. 7038. Арк. 25.
10. Клировые ведомости о церквях Летичевского уезда за 1824 год. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. Оп.1. Спр. 7209. 43 арк.
11. Клировые ведомости о церквях Летичевского уезда за 1836 год. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. Оп.1. Спр. 7412. Арк. 96–97.
12. Исповедальные ведомости по церквям Летичевского уезда за 1855 год. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. Оп.1. Спр. 8333. 1494 арк.
13. Клировые ведомости о церквях Летичевского уезда за 1875 год. *ДАХО*. (Державний архів Хмельницької області). Ф-315, Оп. 1, Спр. 11875, арк. 51–54.
14. Клировые ведомости церковей Летичевского уезда за 1888 год. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. Оп.1. Спр. 12390. Арк. 62–64.
15. Ведомости о церквях и духовенстве по Летичевскому уезду за 1910 г. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. Оп.1. Спр. 9281. 772 арк.
16. Дело об увольнении священника села Божиковец Летичевского уезда Бондарева И. 1917 г. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. Оп.1. Спр. 9511. 7 арк.
17. Дело о назначении священника Сапкова Н. в церковь села Божиковцы Летичевского уезда. 1918 г. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. Оп.1. Спр. 9566.
18. Материалы по отделению церкви от государства по Женишковецкой волости. 1922 р. Державний архів Хмельницької області. Ф. Р-912. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 17–18, 113–114.
19. Пащенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні : 1917 – 1930-ті роки. Полтава, 2004. С. 9.
20. Преловська І. Джерела з історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921-1930). *Української Православної Церкви (1930-1939)*. Київ, 2013. С. 9.

ВИДАТНІ ПОСТАТІ

Галатир В.В.

УЧАСТЬ Я. ТОКАРЖЕВСЬКОГО-КАРАШЕВИЧА У ПАРИЖСЬКОМУ ПРОЦЕСІ ШВАРЦБАРДА (ЖОВТЕНЬ 1927 р.)

В статті висвітлюється участь у якості свідка Я. Токаржевського-Карашевича в судовому процесі над вбивцею С. Петлюри – С. Шварцбардом в 1927 р.

Ключові слова: С. Петлюра, Я. Токаржевський-Карашевич, процес, Шварцбард.

В історії України нажаль більшість її періодів є трагічними, оскільки протягом минулих століть, як і сьогодні, кров'ю патріотів потрібно відстоювати незалежність та прагнення до власної державності. Нажаль, такий випадок стався 25 травня 1926 р. коли у Парижі було убито С. Петлюру – державного діяча, патріота, Головного Отамана Директорії УНР.

Злочин був резонансним, тому громадськість (насамперед українські емігранти) очікувала об'єктивного та швидкого розслідування. Варто відзначити, що судовому процесу передували ряд подій. Через фінансові труднощі української влади в еміграції, кошти для утримання захисту на судовому процесі збирали товариства з вшанування пам'яті Симона Петлюри. Вони виникли серед емігрантів і в деяких українських містах. Розіслані були 67 адресних листів до установ і окремих діячів. Між українцями було поширено анкету, щоб зібрати інформацію про організацію погромів більшовиками та провокації євреїв. В одному із донесень радянської розвідки, яке проаналізував дослідник Я. Файзулін йдеться про те, що полковник Чеботарів вислав до Кам'янця-Подільського двох представників військового відомства за документами із таємного архіву, які містили розпорядження С. Петлюри проти єврейських погромів, необхідні для процесу в Парижі. Серед матеріалів всесоюзної та української закордонної розвідки за 1925-1932 роки, оприлюднених Галузевим державним архівом Служби зовнішньої розвідки України, значна їх частина стосується С.Петлюри (повідомлення про вбивство, донесення про настрої серед української та російської еміграції, стеження за українськими діячами, які брали участь в підготовці до судового процесу над вбивцею С. Шварцбардом). Серед такого роду

документів є інформація, що у січні 1927 р. в листі до Генерального секретаря ЦК КП(б) У Л. Кагановича йшлося про вказівки у якому напрямку потрібно скеровувати «паризький процес», які ідеологічні «кліше» щодо Петлюри використовувати, які документи надати в розпорядження адвокатам Шварцбарда, поради, як висвітлювати судовий процес у СРСР, зазначались особи, яких не допускати до процесу (члени головної управи українського товариства Червоного Хреста П. Златковський і П. Лінниченко, російський політик П. Мілюков). 21 січня 1927 р. до Парижа на процес відрядили більшовика М. Попова із сумою 2,5 тис. крб. Нажаль, радянські спецслужби дізнались про деталі і зміст документів, що збрала українська сторона, й частину їх знищили. На інші готували контраргументи й маніпуляції. В одному із повідомлень йшлося: «Из документов этих необходимо было уничтожить доставленные одним из судебных следователей по делу погрома в Проскурове материалы, старающиеся представить погром как неизбежное подавление бунта и провокации со стороны еврейского населения. Изъять эти материалы не удалось, но зато они были засунуты среди дел совершенно иного характера, почивающих в архиве» [1].

Після 14 місяців слідчих дій та експертиз, розпочався судовий процес над убивцею. Він проходив з 18 по 26 жовтня 1927 р. перед трибуналом Сени у місті Парижі проти обвинуваченого С. Шварцбарда, який вбив С. Петлюру, пояснюючи свій мотив помстою за єврейські погроми в Україні.

До початку суду сторони підготували документальні видання. Єврейський комітет - «Les Pogromes en Ukraine sous les Gouvernements Ukrainiens (1917-1920). Aperçu historique et

documents» (1927 р.), за редакцією Л. Моцкіна, І. Шехтмана, І. Черіковера, Н. Цацкіса, та книги Б. Лекаша «Quand Israël meurt...», (1927 р.), що сприяла поширенню антиукраїнських настроїв у Франції. Українська громада - «Documents sur les pogromes en Ukraine et l'assassinat de Simon Petlura à Paris. 1917-1921-1926», (1927 р.), підготовлене комісією на чолі з В. Прокоповичем і А. Яковлевим, в яких представлено ставлення С. Петлюри до єврейського питання й погромів. Обидва видання були часто цитовані на процесі. Головою судового процесу був Флорі, прокурором – Рейно, адвокатами Шварцбарда - Анрі Торрес (представник радянського консула в Парижі), Вей-Гуашо, Розенталь. Свідками захисту були Л. Блюм, І. Черіковер, Сльосберг, А. Ревуцький, Гергель, Зірбельфарб та ін. (загалом близько 70 осіб). За підсудного поручилися А. Бергсон, Р. Роллан, А. Ейнштейн, М. Горький, О. Керенський, А. Барбюс, П. Ланжевен. Громадське обвинувачення відстоювали адвокати: А. Вілльм, В. Кампенші, Ч. Познанський, й свідки - В. Прокопович, О. Шульгін, Я. Токаржевський-Карашевич, М. Шаповал, О. Удовиченко, М. Шумицький, О. Доценко, Дестеренко та ін. (загалом близько 30 осіб). Свідки обвинувачення обстоювали тезу, що Шварцбард був знярядям більшовиків і виконав злочин за допомогою більшовицьких агентів. Прихильні С. Петлюрі свідчення надали С. Гольдельман, А. Марголін, В. Жаботинський. На процесі стороною захисту Шварцбарда влада Директорії УНР звинувачувалася у антисемітизмі, армія УНР у погромах в Україні, роблячи відповідальним - С. Петлюру [2, с. 3802].

Повертаючись до тематики дослідження, зауважимо, що свідчити на процесі Шварцбарда на користь С. Петлюри готувався Я. Токаржевський-Карашевич. Громадське обвинувачення було одноставне в думці, що вбивство С. Петлюри організували більшовицькі спецслужби. Серед матеріалів розвідки більшовиків зазначається: «В Варшаві маютья полученные от Токаржевского сведения об имевшихся у него документах, доказывающих, что покушение на Петлюру было произведено по поручению Соввласти. Эти документы должны были послужить причиной новой отсрочки процес-

са Шварцбарда. Есть сведения, что проф. Яковлевым собраны материалы о погромах, организованных покушениях и террористических актах со стороны советской власти против украинского населения на Украине и за границей. Эти материалы переданы им в Комитет Франс д'Ориент. Комитет этот имеет задание от французского правительства скомпрометировать Соввласть во время процесса Шварцбарда» [3].

В липні 1927 р. в рубриці «Новини» газети «Echo de Paris» з'явився допис під назвою «Більшовицькі фальсифікації. Маневр проти українських патріотів». В ньому вказувалось, що офіційний друкований орган Москви у Франції «Humanité», опублікувавши ніби то листування між президентом Української Народної Республіки М. Лівіцьким та Я. Токаржевським-Карашевичем, датовані 11 липня 1925 р. та 2 лютого 1927 р., хоче продемонструвати, що допомагаючи «українському сепаратизму», Англія проводить антирадянську акцію, яка може розв'язати світову війну. Російська та французька преса відтворювали ці документи. Проте зазначалось, що інформація бралась із більшовицьких газет, «українських новин» та газети «Рада», й вони були сфальшовані від першого до останнього рядка. Це робилось заздалегідь, для послаблення вагомості свідка, який на процесі Шварцбарда мав виступити із документами, що підтверджували діяльність вбивці, як більшовицького агента, й зробивши особу Я. Токаржевського більш підозрілим для суду [4].

Польська газета «Kurjer Warszawski» від 2 серпня 1927 р. в рубриці «Телеграми» опублікувала допис «Sprawa Tokarzewskiego». В ній шлося про те, що в справі компромативних листів, надрукованих в «Humanité», ніби то Я. Токаржевський користувався із послуг польської та англійської влади для поділу України. За це останній притягнув «Humanité» до суду [5].

В одному із документів, що зберігається в Українському науковому інституті Гарвардського університету США (Box 5, Folder 54) складених 7 серпня 1927 р. під назвою «Перед процесом Шварцбарда про вбивство Отамана Петлюри» Я. Токаржевський-Карашевич та-

кож зазначав, що напередодні процесу Шварцбарда, вбивці святої пам'яті отамана Петлюри – друкований орган французьких комуністів «Humanité», розгорнув надзвичайно гостру кампанію проти цілого ряду визначних політичних діячів України. «Humanité» та інший французький журнал, відомий своїм захистом більшовиків «Paris-Matinal», «вплели» в справу процесу, не тільки колишнього керуючого міністерством закордонних справ України, князя Токажевського-Карашевича, який з політичних причин цілковито відійшов з поточної української політики, але й, сфабрикувавши, фальшиві документи, «Humanité» спромоглася скомпрометувати навіть і Польщу [6].

У заяві, що надав виданню «Ерока» в 1927 р. Я. Токажевський-Карашевич вказується: «Чому приписати публікацію фальшивих документів? Вигадано і сфальшовано усю ту кореспонденцію між Паном Президентом Лівичким і мною тільки для того, щоб мене скомпрометувати перед французькою суспільною думкою, перед початком справи Шварцбарда, підчас якої мені доведеться виступати. Це блюзнірська робота большевиків, на яку я відповів подавши скарги до французьких Судових Властей і притягнувши до відповідальності «Humanité» та інші видання. Ця робота була однак дуже недолугою. Фальшувальники настільки мало знають про наші справи, що припустилися грубих фактологічних помилок. Вони не звернули уваги на те, що я покинув свою посаду Віце міністра і Керівника Міністерства закордонних справ ще 3 квітня 1924 року і, не опікуючись жодним органом адміністрації, ніякої політичної кореспонденції з паном Президентом Лівичким не здійснював. Мешкаю в Парижі вже три роки, як цілковито приватна особа; займаючись тільки лиш особистою працею, я не міг брати участі в офіційних урядових заходах. Зовнішньополітичне керівництво, після моєї відставки ще за життя святої пам'яті Отамана Петлюри, було доручене панові професору Олександрові Шульгину і смішною вигадкою було одночасно приписувати мені функцію, якою опікувався хтось інший добре знаний в політичних колах. Прагнення створити навколо мене особливу атмосферу, перешкодило фальшувальникам зорієнтува-

тися в тому, що я, всупереч особистому шануванню і приязні до окремих його членів, знаходжуся у виразній опозиції стосовно нашого уряду, з причин політичних, суспільних, класових і т.д. Отже, на Ваше питання можу відповісти тільки від власного імені, не залучаючи навіть моїх політичних друзів» [7].

Далі підсумовувалось: «Які перспективи успіху наших змагань за незалежність? Про це промовисто свідчить сьогоднішній стан речей в Україні. Тривалий опір совєцьким спробам комунізації країни, систематичне виривання від окупаційних властей поступок в мовній, економічній і суспільній галузях; розростання національної свідомості і сил, всупереч переслідуванням, кривавим битвам і тяжкій неволі. Все це характеризує стан думок, витривалість і енергію пробудженої Нації, яка вже ніколи не дасть закути себе в кайдани. Якщо до цих внутрішніх сил ми додамо координацію наших планів з аналогічними планами в інших країнах окупованих Совєцькою Росією, якщо ми додамо щораз краще розуміння Української справи Урядами і Суспільствами Великих Держав, то можемо сміливо сказати, що відновлення незалежності є для нас питанням часу, і навіть близького часу. Большевики самі нам в тому допомагають. В Україні можна найлегше зауважити наскільки уся їх організація є прогнилою і весь апарат задеревенів, а в Українській Нації занадто живою є пам'ять чотирьох років незалежності (1917-1921), років битв, років нещастя і руїни, але попри все, чотирьох років власного життя, з проблисками слави на широкому виднокраї. Завданням еміграції, яку безпосередньо не обтяжує щоденне большевицьке ярмо, є підтримування духу Нації, рознесення віри в краще майбутнє, вливання надії, солідарна праця в поширенні обізнаності про Україну, так знаної у широкому світі, куди нас кинула сувора доля... Географічне положення України, вікова наша історія змушують нас до вибору, або з Європою, проти Росії, або з Росією, проти Європи. Так було завжди, але Європа цього не зрозуміла. Ми, Українці, Польяки і Румуни не маємо права цього не розуміти... Хоча я – далекий від всілякої політичної діяльності, вважаю, що близьке майбутнє принесе нам розв'язок всього східного питання,

яке здавна обтяжує як кошмар життя Європи. Я переконаний, що моя Вітчизна при цьому розв'язкові відіграє першорядну роль. Відновлення незалежності, створення над Чорним морем сильної Української Держави, це буде не тільки виправленням припущених Європою помилок, але і відновленням давно втраченої рівноваги» [8].

Судовий процес почався 18 жовтня 1927 р. й викликав величезний ажіотаж в суспільстві. Шварцбард обвинувачувався по статті 296 (умисне вбивство) та 302 (таке убивство каралося смертною карою). Біля «Будинку Юстиції», де проходило судове засідання бажаючі потрапити до зали суду займали чергу з 5 год. ранку, проте в середину потрапило лише 40 осіб. Першого дня відбувався допит Шварцбарда. Другий день засідання розпочався 19 жовтня о 12.30. Спочатку було отримано покази очевидців злочину (Поль, Сміт, Тробріан, Жельман, дружину Шварцбарда від свідчень звільнили). Далі першим та одним із головних свідків, залучених стороною обвинувачення був Я. Токаржевський-Карашевич [9, с. 9].

Для порівняння як діяла більшовицька пропаганда в той час подаємо приклади висвітлення процесу в більшовицькій Росії та в місцевій французькій пресі. Отже, за І. Будовніцом із видання «Красная газета» за 1928 р. дізнаємось: «Допрос Токаржевського. Міністр иностранных дел украинского эмиграционного правительства Токаржевский (князь Токари) рекомендует себя суду: - Князь Токари, монархист, член директории его светлости атамана Петлюры.

Гражданский истец Вильям просит свидетеля подробно рассказать о Петлюре.

Токаржевский: Несмотря на то, что Петлюра был социал-демократ, а я – украинский консерватор, даже монархист, я видел в Петлюре верховного вождя. Он был большим другом Франции, к тому же резко осуждал погромы.

Торрес: Не был ли г. Токаржевский советником венского посольства гетмана Скоропадского, союзника Германии и Австрии? Второй вопрос – был ли Петлюра вождем и верховным правителем Украины? Получив утвердительный ответ, Торрес подчеркива-

ет, что германские войска на Украину привел Петлюра. В зале происходит сильное движение.

Торрес: Был ли Петлюра избран народом председателем директории и верховным военачальником?

Токаржевский: Да, он был избран нами, своими коллегами. В общем, он был избран таким же путем, как президент французской республики г. Думерг, который, кажется, тоже является верховным главнокомандующим французской армии.

Торрес: В общем, Петлюра являлся высшей властью?

Токаржевский: Как вам сказать... Да, пожалуй. Мы ему передоверили наши полномочия.

Торрес: Положение теперь ясно. Петлюра был первым лицом в государстве, а погромы происходили в тот период, когда он управлял «республикой» и командовал всеми украинскими армиями. Вот длинный список (Торрес показывает бумаги) убийств, насилий и грабежей, которые совершались над евреями в то время, когда Петлюра пользовался неограниченной властью.

Кампешни (в бешенстве): Но вот прокламация, в которой Петлюра осуждает погромы.

Торрес: Эти прокламации запоздалые и казенные. Они были вызваны соображениями внешней и внутренней политики. Факт тот, что погромы, сопровождавшиеся исключительными зверствами, имели место. Во время погрома в Житомире Петлюра лично находился в городе и, несмотря на все мольбы, с которыми к нему обращались, он пальцем о палец не ударил, чтобы прекратить резню. Что он сделал для наказания убийц? Какие санкции он принял против погромщиков? Никаких! А вы мне суете для оправдания этого единственно ответственного за погромы человека какие-то прокламации!

Кампешни: Власть не может отвечать за беспорядки на такой огромной территории, как Украина. Нельзя возлагать ответственность за погромы персонально на Петлюру. Вообще невозможно судить о политике страны, отдаленной на несколько тысяч километров от Франции. Погромы на Украине происходят,

наверное, и теперь. В прошлом они устраивались большевиками, денкидцами, петлюровцами и анархистами. Петлюра же всегда возражал против погромов.

Торрес: Если бы Петлюра не хотел погромов, он карал бы погромщиков военным судом. Петлюра писал противоположные прокламации для цивилизованного мира и иностранных банкиров, но никого из погромщиков не наказал.

Допрос Дестеренко. Токарежеского сменяет Дестеренко, бывший петлюровский офицер и товарищ председателя петлюровского военного суда в Проскурове. Свои показания дает через переводчика» [10, с 18-20].

А ось як відбувався перебіг справи за матеріалами французької преси:

«... Далі з'являється князь Токарі, колишній член українського еміграційного уряду. Відзначає, що потрібно енергійно зайнятись «усіма клепами, спрямованими проти отамана Петлюри.

- Він був, панове, великим другом Франції.

- Глава держави Симон Петлюра розпорядився здійснювати погроми, чи може бути він відповідальним за них?

- Ні, сказав князь.

- Містер Анрі Торрес синоптично змальовує 150 аркушів документів:

- Таблиця без вироку щодо вбивств, пожеж, звалтувань ізраїльських громадян, які постраждали в Україні при уряді Петлюри.

Містер Кампінші відповідає, розкриваючи велику колекцію наказів і декретів отамана Петлюри, який «докоряв у погромах та засуджував їх».

Князь Токарі. – Якщо пан отаман несе відповідальність, то я за його наказом, перебуваючи на місії у Відні, Римі та Константинополі, також поділяю цю відповідальність.

Містер Кампінші. – Петлюра писав про погром, що це руйнівний рух. Ви можете зробити його теоретично відповідальним за різанину, як це може бути й міністр Франції, прикриваючи своїх підлеглих перед парламентом.

Пан Анрі Торрес. – Так, але в Україні, Петлюра не відповідав перед парламентом, це була особиста влада. Він мав кримінальний кодекс та військові ради для припинення погромів,

арешту найвідоміших злочинів загального права. Отаман Петлюра не виявляв вбивць. Він особисто приїхав до Житомира, але житомирський погром не припинився!

М. Кампінші не терпить щоб розмова велась про «неоднозначність» Симона Петлюри.

- Слухання призупинені - наказує голова суду Флорі.

Це все зі свідками. Тепер ми перейдемо до політичної сторони справи.

Перший ключовий свідок князь Токарі, колишній член української Директорії, який приходить «захистити від наклепу пам'ять свого друга головного отамана». За його словами Петлюра завжди захищав національні меншини. Виїхавши в Париж він жив бідно, благородно і чесно.

- Монархісти, ми дорікали йому за його республіканство, але ми схилилися перед ним, як перед людиною найбільше поважною своєю доброчесністю та моральною цінністю. З його боку ніколи не було диктаторства. На його боці завжди були відповідальні міністри.

Поки свідка слухали у глибокій тиші дискусія ожила.

М. Торрес втручається:

- Петлюра був генеральним отаманом армії, чи не так?

Свідок – Так, як містер Доммерг є верховним главою армії. Однак останній має своїх ефективних керівників.

М. Торрес – Але ці начальники були призначені за його наказом. Тому він несе відповідальності за погроми.

- Отже, вигукує князь Токарі, - я вважаю (Петлюру) таким як його (Доммерга). Обрання Петлюри та протоколи це підтверджують. Ми зробили все можливе для боротьби з погромами.

- Ось доказ у цій великій книзі, що сповнена програм і заяв, вигукує пан Кампінші.

Але атакує М. Торрес.

- Погром – це найбільш грізне, боягузливе вбивство, бо це люди похилого віку, жінки та діти. Проти нього негайно потрібна безжальна військова рада, яка виявивши вбивць напередодні, заарештувала б їх наступного дня. Це те, що міг і не зробив диктатор Петлюра. Ось його відповідальність.

- *Гаразд, відповів М. Кампінші. Старання Петлюри на користь євреїв не заперечні: погроми він придушував, він робив усе, щоб їх запобігти. Але ж чи може глава уряду все запобігти?*

М. Торрес. – Моє серце страждало від вульгарного розкрадання побитих до смерті. Де ваші санкції проти цих вбивств? Де ваші військові ради? Де ваші покарані винуватців?

М. Кампінші. - Трохи менше емоцій і трохи більше впевненості. Погроми ми завжди засуджуємо, але, чи справедливо, що Петлюра був єдиною жертвою яка їх спокутувала? Задовго до нього були: більшовицькі погроми, погроми Денікіна, анархістські погроми. Всі це робили. Київ віддавали та повертали сімнадцять разів, і кожен раз, нещасні євреї були піддані різанині. І тільки Петлюра несе відповідальність! У цій книзі понад 200 сторінок, сказано все, що він намагався зробити для євреїв. Тож читайте!» [11].

Журналісти звертали увагу на зовнішній вигляд Я. Токаржевського. Відзначали, що до суду він увійшов витончений, елегантний, за круглою оправою окулярів був впевнений та м'який погляд, носив чорний жилет та як лицар Мальтійського ордену, на своєму піджаку носив гудзик, на якому прикріплений маленький срібний хрестик.

В іншому виданні описувалось:

«Промову він вимовив емоційним та переконливим голосом:

- Я шкодую про втрату друга, якого я шанував. І я хотів би висловити протест проти наклепу, який поширював обвинувачений, який намагається виправдати свій злочинний жест, стверджуючи, що Петлюра несе відповідальність за погроми в Україні, будучи частиною уряду. Я краще за всіх знаю, що він все це захищав меншини країни. Слід також сказати, що будучи біженцем у Франції, ця чесна людина здивувала нас усіх простотою свого повсякденного життя. Незважаючи на свої дефіцитні ресурси, він завжди приходив на допомогу співгромадянам. Він – благородна і чесна постать, про яку завжди пам'ятатимуть усі українці, навіть політичні опоненти.

Ми можемо здогадатися, що такі слова викликають глибоке відчуття, яке Торрес поспі-

шив розвіяти. Він намагається це зробити у відповіді, яка вже є початком прохання, намагаючись продемонструвати, що, глава уряду та глава армії, Петлюра несе відповідальність за жорстокі масові вбивства євреїв, вчинені під час перебування в Україні» [12].

Ще один варіант свідчень Я. Токаржевського-Карашевича: *« - Петлюра був начальником, якого ми любили, якого шануємо, якого ми продовжували шанувати після його заслання. Він був шляхетною фігурою, чистий розумом, чистим совістю. Єдиною метою був захист усіх національних меншин в Україні. Як тоді він міг дозволити або допустити погроми? Крім того, він ніколи не був справжнім диктатором, і в його уряді були відповідальні міністри, був начальник, відповідальний за армію, хоча він був головним отаманом . Якщо я наважусь сказати, він був тим, хто є президент Республіки у Франції.*

- З цієї різницею вказує Кампінші, що в нашій країні головним отаманом є генерал наших армій!

Тоді Торрес втручається. Він робить це зі своєю звичайною божевільною манерою. - Погроми? Але весь диктаторський дух Петлюри наповнений ними. Торрес їх демонструє, коментує, показує гідотні жорстокості.

- Так, сказав свідок спокійним голосом, так, але те, що ви забудете сказати, - це те, що Петлюра робив усе можливе, щоб їх запобігти. Він давав накази. Він проголосив боротьбу проти них.

- Але чи вживав він коли-небудь санкції проти винуватців? - відповів Торрес. - Де і коли збиралася військова рада, щоб покарати цих винуватців? ... Якби він покарав вбивць попереднього дня, він би перешикодив вбивствам наступного дня!

- І я вам відповім, вигукує Кампінші, що, хоча номінально відповідальний, Петлюра не може нести повну відповідальність. Так, я розумію вашу емоцію, але менше емоцій і трохи більше впевненості, тому що ви дозволяєте собі змішувати території, конституції і навіть жертви. Чи не було інших погромів, ніж ті, про які ви згадали? Чи не було, зокрема, більшовиків, Червоної армії? На жаль! Є такі, хто стверджує, що вони є різними за похо-

дженням, і в яких завжди євреїв позначали як потерпілих. Чому? Оскільки вони були виключно залучені в торгівлю або допомагали великим землевласникам в експлуатації їхніх величезних маєтків, і населення завжди вбачало в них свого роду гнобителів і експлуататорів. Але те, що ви повинні продемонструвати, це те, що Петлюра мав однозначно негативне ставлення до погромів. І я закликаю вас провести цю демонстрацію, адже в цій книзі, яку ви, мабуть, знаєте, яку я надішлю, якщо у вас її немає, є проголошення та розпорядження отаман Петлюри. Ви, зокрема, прочитаєте: «Я забороняю, щоб хоча б волосина впала з голови невинного єврея!». І що найособливіше - це те,

що людина, яка всіма силами протистояла погромам, тут є жертвою, навколо якої проводиться цей процес!

- Я маю додати лише одне слово, - сказав принц Токарі, президент Петлюра був соціал-демократом. Він був за національні меншини. Я був його підлеглим. Якщо він відповідає, я так само відповідальний, як і він. Я повторюю, що він завжди робив усе, щоб уникнути погромів, які він засуджував у своїй совісті як чесна людина» [13].

Грубою помилкою на слуханнях була проголошена репліка адвоката Торреса про те, що Петлюра увійшов у Київ на чолі німецьких військ, на що А. Вілльм вигукнув: «Ні, ні! Ні, це не так, це є байка! Оце помилка!» [14].

Зображення Я. Токаржевського на сторінках преси, де він заявляв що Петлюра був переконаним філософітом

Карикатури на Я. Токаржевського-Карашевича

Пізніше у 1930 р. на сторінках французької преси з'явилося повідомлення про завершення судового процесу між Я. Токаржевським та виданням «Humanity», на яке він поскаржився за наклеп та фальсифікацію фактів: «Цікавий випадок, який є останнім відгомонам вбивства Петлюри більшовиком Шварцбардом, розглядали перед XII виправною палатою Парижа. Пан Токаржевський подав до суду на «MM Borchtchak et Lecache», а також «Humanity» за публікацію фальшивого листування, пов'язаного з його ім'ям і призначеного сприяти обороні Шварцбарда, компрометуючи український національний рух. На першій інстанції за публікацію фальшивих документів, підсудні оскаржили справу, але, незважаючи на зусилля їх захисників, не змогли продемон-

струвати свою добру волю, аби довести, що вони не знали про їх помилковість. Суд ухвалив вирок і, оскільки князь Токаржевський навіть не просив жодного франка про відшкодування збитків, засудив обвинувачених за включення до газет сфальшовані листи, на 900 франків штрафу та компенсацію судових витрат. Таким чином закінчився випадок помилкових листів, які зіграли таку важливу роль в захисті вбивці Петлюри» [15].

Загалом, оприлюднені факти, свідчать про неоднозначність подій у 1926-1927 рр. Більшовицькі спецслужби здійснюючи різноманітні заходи суттєво вплинули на перебіг судового процесу і результати вироку.

Лише після двадцяти чотирьох хвилин роздумів французькі присяжні виправдали Шварцбарда. Вбивство Петлюри – визнали «законною помстою». А вдові Петлюри присудили штраф в один франк за відмиття бруківки від крові її чоловіка. Нажаль, утвердженні тоді стереотипи, що український національний рух був «антисемітський» та «погромницький» залишаються поширеними й сьогодні. Одним із таких прикладів, є висловлювання у 2017 р. В. Путіна, який реагуючи на встановлення в Україні пам'ятника С. Петлюри у притаманній йому насмішливій манері заявив: «Петлюра – це людина нацистських поглядів! Антисеміт, який винищував єв-

реїв під час війни». Можливо президент РФ не знає, що під час навчання у семінарії Петлюра ставав на захист євреїв. За це отримав прізвисько – «єврейський батько». Пізніше, видаючи свій журнал, публікував позитивні статті про євреїв. Він друкував тексти багатьох єврейських авторів, зокрема, майбутнього ідеолога єврейської держави – Зеєва Жаботинського. Крім того, в уряді Петлюри існувало ціле міністерство з єврейських справ. Перше в усій Європі. Євреї отримали національно-персональну автономію. Уряд Петлюри виплачував постраждалим від погромів євреям великі грошові компенсації. Загалом 20 мільйонів гривень [16].

Після більшовицьких маніпуляцій, взагалі складається враження, що «парижський процес» перетворився не на правосуддя над вбивцею та злочинцем, а фактично над жертвою – С. Петлюрою. Я. Токаржевський-Карашевич свідчивши на користь С. Петлюри намагався вказати на всі факти (які були зібрані у підготовленому виданні) непричетності останнього до погромів, проте більшовицькі сфальшовані листи зробили свою справу й присяжні не дослухались до нього. Повне світло на перебіг процесу зробила б публікація стенограми суду за 1927 р, яка нажалі на українській мові так до сьогодні й неопублікована [17]. Немає й єдиного комплексного дослідження проблематики.

Список джерел та використаної літератури:

1. Файзулін Я. Убивцю Петлюри виправдали завдяки радянським спецслужбам. Електронний ресурс. Режим доступу : https://galinfo.com.ua/articles/ubyvtsyu_petlyury_vypravdaly_zavdyaky_radyanskym_spetssluzhbam_315976.html. Назва з екрану. 7.05.2020.
2. Жуковський А. Шварцбарда процес. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. Т. 10: Перевидання в Україні. Львів, 2000. С. 3600-4016; Процес Шварцбарда. Електронний ресурс: https://uk.wikipedia.org/wiki/Процес_Шварцбарда. Назва з екрану.
3. Файзулін Я. Убивцю Петлюри виправдали завдяки радянським спецслужбам. Електронний ресурс. Режим доступу : https://galinfo.com.ua/articles/ubyvtsyu_petlyury_vypravdaly_zavdyaky_radyanskym_spetssluzhbam_315976.html. Назва з екрану. 7.05.2020.
4. Une manoeuvre contre les patriotes ukrainiens. Echo de Paris. 31 Juillet 1927
5. Sprawa Tokarzewskiego. Kurjer Warszawski. № 210. 2 sierpnia 1927.
6. Tokarzewski-Karaszewicz, Jan. Papers, 1895-1955. Subject files; Schwartzbart process, 1927 [Box 5, Folder 54, Seq. 17]. Ukrainian Research Institute, Harvard University, Cambridge, Mass. [https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:51632492\\$17i](https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:51632492$17i)
7. Там само. [Box 5, Folder 54, Seq. 18-19]. Ukrainian Research Institute, Harvard University, Cambridge, Mass. [https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:51632492\\$18i](https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:51632492$18i)
8. Там само. [Box 5, Folder 54, Seq. 19-22]. Ukrainian Research Institute, Harvard University, Cambridge, Mass. [https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:51632492\\$18i](https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:51632492$18i)
9. Процесс Шварцбарда в парижском суде / сост. И. Будовниц. — Ленинград : Из-во «Красная газета», 1928. — 80 с.
10. Там само.
11. Le prince ukrainien. Le Gaulois. 20 oktober. 1927.

12. Espiau H. Le prince de Tokary red an homage emu a la memorie de Petlura. Echo de Paris. 20 Octobre 1927.
 13. Le temoin introduit... Le Temps. 21 Octobre 1927.
 14. La deposition du prince de Tokary. Journal des Debats 21 Octobre 1927.
 15. Enkore des manoeuvres bolchevistes. La victoire. 14 Fevrier 1930.
 16. Набока М. Джулай Д. Чи відповідальний Петлюра за вбивства 50 тисяч євреїв? *Електронний ресурс. Режим доступу* : <https://www.radiosvoboda.org/a/molod-plus-symon-petlyura/29587636.html>. Назва з екрану. 7.05. 2020.
 17. Sténogramme Cour d'Assises de la Seine. Audiences du 18 Octobre 1927 au 26 Octobre 1927. Presidence de M. le Conseiller Flory. Fascicules № 1-11.
-

Гуцал В. А.

ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ І. ВИНОКУРА НА СТОРІНКАХ РЕГІОНАЛЬНИХ ВИДАНЬ

У статті подано аналіз історіографічного доробку подільських істориків і краєзнавців, які протягом другої половини ХХ ст. – поч. ХХІ ст. досліджували наукову, педагогічну й громадську діяльність І. Винокура.

Ключові слова: І. Винокур, історіографія, Хмельниччина.

У цьому році виповнюється 90 років від дня народження відомого українського археолога, історика, краєзнавця доктора історичних наук, професора Іона Срульовича (Ізраїльовича) Винокура (1930–2006). Його науково-педагогічна й громадська діяльність переважно розглядається в контексті суспільно-політичного життя в Українській державі, тим самим виводячи дослідника за рамки регіональної еліти. Проаналізувавши весь цей історіографічний масив (наукові статті, рецензії, публікації в періодичній пресі, біографічні нариси, бібліографічні й довідкові видання та ін.), ми з'ясували, що його основна частина опублікована в місцевих виданнях. З огляду того, що ці матеріали розкривають маловідомий напрям регіональних досліджень базованих на межі кількох галузей гуманітаристики: історії, археології, педагогіки, історіографії, біографістики є потреба їх узагальнити в окремому повідомленні.

Умовно їх можна розділити на роботи, що містять характеристику наукових досягнень І. Винокура і ті, у яких характеризується біографія вченого, етапи його педагогічної й громадської діяльності.

Жвавий інтерес не лише серед фахових археологів, але й громадськості викликала монографічна продукція І. Винокура. Однією з перших виявилась рецензія Б. Кушніра на книгу «Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II–V ст. н. е.». У ній він підтримав висновки автора щодо етнічного ядра формування черняхівців на основі різних племен, зокрема слов'янських, а дослідження ним язичницьких ідолів вважав «значним внеском в археологічну науку» [42].

Наступною була рецензія В. Якубовського, який назвав книгу І. Винокура й Б. Тимощу-

ка «Давні слов'яни на Дністрі» внеском у регіональну історію слов'янства, висновки якої «відкривали простір для роздумів і розробки нових питань» [63]. Позитивну оцінку книзі дав краєзнавець Я. Просінкевич [55].

Значущість монографії «Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя» відзначали в місцевих виданнях такі краєзнавці, як-от: Л. Баженов [1], В. Захар'єв [34], О. Царик [61], О. Швець [62].

В. Степанков та О. Завальнюк у рецензії на монографію І. Винокура й П. Горішнього «Бакота. Столиця давньоруського Пониззя» відзначили, що автори «... довели, що середня течія Дністра була своєрідним стрижнем, який об'єднував навколо себе східнослов'янські племена уличів і тиверців» [57; 58]. В. Якубовський вважав, що ця праця збагатила українську науку, але стверджував, що для визначення історичної ролі Бакоти недостатньо наведеної аргументації [64].

О. Новак у рецензії на монографію «Черняхівська культура: витоки і доля» (2000) зазначив, що автор дотримувався поліетнічної концепції формування черняхівських племен, але у виявлених після 45-річних досліджень археологічних пам'яток переважав слов'янський етнічний елемент [44, с. 204]. За оцінкою Л. Баженова, ця монографія «допомогла з'ясувати роль племен Дніпровсько-Дністровського межиріччя II–V ст. н. е. в давньослов'янському етногенезі, що принесло вченому міжнародне визнання» [6].

У 1990-х рр. було опубліковано низку праць, де містився аналіз наукових студій І. Винокура. У них відзначалася його участь у I–V міжнародних археологічних конгресах у Варшаві,

Празі, Братиславі, Софії, Києві, симпозиумі зі слов'яно-германських відносин у Любліні та ін. [20, с. 33]. Л. Баженов й А. Філінюк проаналізували доробок ученого в галузі слов'янської археології, зауважили його роль у формуванні загальної концепції давньої і середньовічної історії Волині й Поділля, що враховувала приналежність черняхівських племен до ранньослов'янського етносу [12]. Л. Баженов підкреслив заслуги І. Винокура у створенні археологічної експедиції К-ПДП, вивченні слов'янських і киеворуських старожитностей І – початку II тисячоліття в Подністров'ї, відзначив його роль у дослідженні літописних Бакоти, Ізяслава, Полонного, Губина, що дозволило з'ясувати час їх заснування, визначити особливості розвитку. Акцентовано, що відкриті експедицією під керівництвом І. Винокура нашарування XII–XIII ст. у Кам'янці-Подільському дали підстави говорити про давньоруський період існування міста [5], останнє підтвержене сучасним дослідженням початку 2000-х рр. [15, с. 153–154]. Також проаналізовано етнокультурні пошуки І. Винокура, пов'язані з етногенезом слов'янського населення I тис. н. е. [7].

П. Нечитайло охарактеризував праці І. Винокура, присвячені кам'яній скульптурі й скельним печерним комплексам Подністров'я, наголосив на його внеску в їх вивчення, а його студії щодо Бакотського монастиря назвав однією з найгрунтовніших робіт зі скельно-церковної архітектури регіону [43].

В. Прокопчук і О. Завальнюк узагальнили археологічний доробок І. Винокура [31], вказали на формування ним «неформальної творчої співдружності, яку прийнято називати науковою школою», до якої входили О. Баженов, В. Мегей, Л. Вакуленко, О. Журко, Б. Строць, А. Мусевич й ін.» [32]. Вони вкотре підтвердили вплив Л. Коваленка на формування І. Винокура як науковця [33, с. 130–133]. О. Баженов визначив серед представників наукової школи І. Винокура О. Приходнюка, В. Якубовського, М. Петрова, С. Баженову, Г. Хотюна й ін., «надбанням яких стали теоретичні узагальнення здобутого величезного фактичного матеріалу з археологічних досліджень літніх сезонів 1963-1982-х рр. літописної Бакоти й городищ

лівобережжя Середнього Дністра» [13]. С. Семенчук й А. Матвеев дійшли висновку, що праці І. Винокура з дохристиянських вірувань Лівобережжя Середнього Дністра є найбільш результативними [56, с. 139].

Серію публікацій щодо археологічних досліджень І. Винокура в Хмельницькій [23], Вінницькій [22], Житомирській [29] областях, окремо в Кам'янець-Подільському [24], Старокостянтинівському [26], Дунаєвському [28], Могилів-Подільському [25] районах здійснив В. Гуцал.

З кінця 1960-х рр. предметом аналізу науковців, викладачів вишів і вчителів ставали науково-педагогічні праці І. Винокура. Учитель Ю. Бейдер високо оцінив методичний посібник І. Винокура «Збирання і визначення археологічних пам'яток та методика їх використання в школі», який він рекомендував використовувати для вивчення старожитностей під час уроків і в позаурочний час [14].

Внесок І. Винокура в підготовку низки колективних видань, навчальних і методичних посібників з історії, археології й музеєзнавства для студентів й учнів шкіл схарактеризував Л. Баженов [9]. Хист І. Винокура до підготовки навчальних видань, що відрізнялися чіткістю викладу й доступністю подачі матеріалу, відзначив С. Трубочанінов [59].

Окремі аспекти педагогічної діяльності І. Винокура аналізували С. Копилов і В. Степанков. Зокрема, було відзначено, що в 1964 р. І. Винокур спільно з Л. Коваленком і А. Копиловим став фундатором історичного факультету К-ПДП, відіграв вирішальну роль у формуванні атмосфери культу науки, поваги до особистості, доброзичливості, демократичності взаємин, лібералізму [38, с. 17, 22, 90, 105; 37, с. 36; 41, с. 8, 9, 11, 15]. Вони ж відзначили участь І. Винокура у створенні й керівництві з 1969 р. кафедри історії СРСР і УРСР (з 1990 р. – кафедра історії Східної Європи й археології та нового підрозділу кафедри історії України) [40, с. 20, 27–29, 33, 37–39]. А. Філінюк охарактеризував І. Винокура як наставника молоді з високими моральними якостями, глибоким викладацьким професіоналізмом й організаційною результативністю [60].

Л. Баженов один із перших узагальнив творчу біографію І. Винокура, зокрема відзна-

чив його заслуги в організації Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства (1964) і Всеукраїнської спілки краєзнавців (1991), підготовці й проведенні I–XI Подільських історико-краєзнавчих конференцій [2], створенні та розгортанні діяльності Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка (1995–2000) [8, с. 98–99]. В. Прокопчук проаналізував обставини приходу І. Винокура в академічну археологію [48; 53], наголосив на його ролі у створенні й керівництві Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства [54, с. 7; 50, с. 334–335, 343–344, 368, 377, 383; 52], участі у формуванні тому «Історія міст і сіл Хмельницької області» [36; 49; 51; 50, с. 271, 281, 310, 368, 377, 383, 385]. Ці ж дослідники підкреслили особисті, професійні й людські якості І. Винокура – «наукову об'єктивність... глибоке розуміння професійного обов'язку, виняткову порядність» [10], окремі етапи його творчої біографії [11]. Варіанти автобіографії І. Винокура 1960-х – початку 2000-х рр. як історіографічного джерела проаналізував С. Копилов [39].

Заслуги І. Винокура, як лідера наукової школи, описали професори І. Конет і В. Прокопчук [18]. Чимало інформації про життя [68; 70; 71], наукову [65; 66; 67], громадську діяльність [72; 69] І. Винокура розміщено на різних Інтернет-ресурсах.

Інформація про різну діяльність І. Винокура, його біографія містяться в багатьох довідкових виданнях, зокрема «Учені Хмельниччини» (1998) [16], «Інформаційному бюлетені Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури» (1991) [19, с. 3; 45], «Хто є хто на Хмельниччині» (2004) [17]. У 1993 р. Л. Баженов указав на учнів І. Винокура – учасників «наукової школи з вивчення Поділля»: О. Приходнюка, В. Якубовського, М. Петрова, А. Гуцала [4, с. 148]. Згодом акцентував на його державних відзнаках і нагородах [3, с. 75–78].

Досягнення І. Винокура в науковій галузі подано в різних бібліографічних виданнях. Першими з них були бібліографічні покажчики з давньої історії Поділля, укладені головою обласного історико-краєзнавчого товариства С. Гуменюком [46, с. 6, 9–12, 15; 47]. Він й уклав бібліографічний покажчик його праць, який на 1989 р. зафіксував майже 290 назв [21]. У 2000 р. С. Карван видала новий бібліографічний покажчик, до якого увійшли 464 праці [35], а в 2010 р. до 80-річчя І. Винокура було підготовлено оновлені матеріали з 495 позицій [30].

Отже, за останні 50 р. у працях істориків і краєзнавців Хмельниччини було виділено етапи наукової біографії, указано коло наукових інтересів, окреслено напрями громадської діяльності І. Винокура.

Список використаних джерел і літератури

1. Баженов Л. Нова праця науковця: [про книгу І. С. Винокура «Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя». Київ; Одеса, 1985. 128 с. // Радянське Поділля. 1985. 11 жовт.
2. Баженов Л. В. Іон Винокур // Південно-Східна Волинь: наука, освіта, культура. Хмельницький; Шепетівка, 1995. С. 43–47.
3. Баженов Л. В. Іон Ізраїльович (Срулевич) Винокур // Кам'янець-Поділ. держ. ун-т в особах / творчий задум та заг. ред. О. М. Завальнюка. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. Т. 1. С. 67–80.
4. Баженов Л. В. Винокур Іон Срулевич // Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. Історіографія. Біо-бібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 147–149.
5. Баженов Л. В. Відомий археолог та історик України // Давня і середньовічна історія України (історико-археологічний збірник на пошану Іона Винокура з нагоди його 70-річчя). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, інформ.-вид. центр, 2000. С. 5–15.
6. Баженов Л. В. Вшанування 70-річчя академіка І. С. Винокура // Наук. праці Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту. Іст. науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. Т. 5(7). С. 3–5.
7. Баженов Л. В. Етнокультурні дослідження І. С. Винокура населення Дністро-Дніпровського межиріччя I – початку II тисячоліть // Краєзнавець Хмельниччини: наук.-попул. зб. / за ред. Л. В. Баженова. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. 8. С. 119–126.
8. Баженов Л. В. На службі історичної науки та поділезнавства // Краєзнавець Хмельниччини: наук.-попул. зб. / за ред. Л. В. Баженова. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. 8. С. 98–104.

9. Баженов Л. В., Костриця М. Ю., Прокопчук В. С. Подвижник науки, освіти, культури. (До 75-річчя від дня народження академіка І. С. Винокура) // Наук. праці Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Іст. науки. Кам'янець-Подільський, 2005. Т. 14: На пошану І. С. Винокура, С. 22–23.
10. Баженов Л. В., Костриця М. Ю., Прокопчук В. С. Уроки професора І. С. Винокура // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2005. Т. 5. С. 355–357.
11. Баженов Л. В., Костриця М. Ю., Прокопчук В. С. Вчений європейського рівня. Вчені Житомирщини. Житомир: М. Косенко, 2005. Вип. 3. 75 с.
12. Баженов Л. В., Філінюк А. Г. Історія Волині і Поділля в працях професора І. С. Винокура // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: наук. зб. / редкол.: І. С. Винокур (відп. ред.). Хмельницький, 1995. С. 303–307.
13. Баженов О. Л. Історія та культура Середнього Подністров'я IX–XIII століть: монографія. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2009. 304 с.
14. Бейдер Ю. Археологія входить у школу (книги наших земляків) // Прапор Жовтня, 1967. 3 берез.
15. Болтанюк П., Кулішова А., Мегей В. Історія розвитку Вірменського Бастіону // Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції / [редкол.: В. С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. С. 152–157.
16. Винокур Іон Срулевич // Вчені Хмельниччини: бібліогр. покажч. / уклад. С. К. Гуменюк. Хмельницький, 1988. С. 83–85.
17. Винокур Іон Срулевич // Хто є хто на Хмельниччині: довід.-біогр. вид. Київ, 2004. Вип. 2. С. 56.
18. Винокур Іон Срулевич – доктор історичних наук, професор // Доктори наук, професори Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: довід.-бібліогр. вид. / уклад.: І. М. Конет, В. С. Прокопчук. Кам'янець-Подільський: Абетка-Світ, 2013. – С. 118–131.
19. Городецька А. Йти далі, добиватись більшого // Інформ. бюлетень Хмельн. обл. орг. Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. 25-річчю товариства присвячується. [уклад В. М. Пажинська]. 1991. № 6. С. 2-10.
20. Гуменюк С. К. 65 років від дня народження Іона Срулевича Винокура // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 1995 рік [уклад. С. К. Гуменюк]. Хмельницький, 1994. С.32–35.
21. Гуменюк С. К. Іон Срулевич Винокур: бібліогр. покажч. Хмельницький, 1989. 31 с.
22. Гуцал В. А. Археологічні дослідження І. С. Винокура на Вінниччині // Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: зб. наук. пр. / за заг. ред. О. А. Мельничука. Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2015. Вип. 23. С. 8–14.
23. Гуцал В. А. Археологічні експедиції І. С. Винокура на Хмельниччині // Матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф. «Хмельниччина в контексті історії України». Хмельницький: Мельник А. А., 2012. С. 456–458.
24. Гуцал В. А. Дослідження І. С. Винокуром археологічних пам'яток Кам'яниччини // Кам'яниччина: історія і сьогодення: зб. матеріалів наук.-краєзн. форуму, присвяч. 90-річчю від заснування Кам'янець-Подільського району. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. С. 174–181.
25. Гуцал В. А. Дослідження І. С. Винокуром археологічних пам'яток Подністров'я // Наук. праці Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка: зб. за підсумками звіт. наук. конф. викл., докторантів і асп.: вип. 12, у 3 т. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2013. Т. 1. С. 10–11.
26. Гуцал В. А. І. С. Винокур і археологія Старокостянтинівщини // Старокостянтинів і край в україно-руській історії доби XVI–XVIII ст.: матеріали наук.-практ. конф. Хмельницький: Мельник А. А., 2012. С. 207–211.
27. Гуцал В. А. Наукові студії І. С. Винокура в оцінках його колег // Наук. праці Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Іст. науки. Кам'янець-Подільський: Рута, 2015. Т. 25: На пошану професора І. С. Винокура. С. 29–51.
28. Гуцал В. А. Участь професора І. Винокура у краєзнавчому русі на Дунаєвеччині // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків подій: зб. наук.-краєзн. праць / редкол.: В. С. Прокопчук (голова) та ін. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2013. Вип. 5. С. 66–75.
29. Гуцал В. А., Рибак І. В. Іон Винокур – перші кроки на ниві археології Житомирщини // Культурний простір Житомирщини–Волині XIX–XX ст. Житомир: М. Г. Косенко, 2012. Вип. 47, т. 1. С. 188–195.
30. Іон Винокур: подвижництво в освіті і науці [Текст]: дослідження. Спогади. Документи. Бібліографія / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, Наук. б-ка, Каф. історії народів Росії та спец. іст. дисциплін; [уклад.: О. М. Завальнюк та ін.]. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 227, [10] с.: Фотогр. - Бібліогр.: С. 216–226.
31. Завальнюк О. М., Прокопчук В. С. Вірність історичній правді (до 80-річчя професора І. С. Винокура) // Актуальні проблеми археології: тези міжнар. наук. конф. на пошану І. С. Винокура. м. Кам'янець-Подільський, 23–25 верес. 2010 р. / редкол.: Б. С. Строцький, Л. Д. Строцький, М. О. Ягодинська. Тернопіль: Астон, 2010. С. 4–6.
32. Завальнюк О. М., Прокопчук В. С. Життя в ім'я історичної науки й вищої школи // Матеріали XIII Подільської іст.-краєзн. конф., присвяч. 80-річчю від дня народження І. С. Винокура. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С. 8–18.
33. Завальнюк О. М., Прокопчук В. С. Український археолог Іон Винокур // Археологічні студії «Межибіж»: наук. щорічник 2'2012 / за ред. А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. Хмельницький: ІРД, 2013. С. 130–144.

34. Захар'єв В. Про давнє минуле Поділля: [читає про книгу] // Дунаївці: Ленінським шляхом, 1985. 19 жовт.
35. Іон Срулевич Винокур: бібліогр. покажч. (до 70-річчя від дня народження) / уклад. С. Л. Карван; авт. передм. В. С. Прокопчук; Держ. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Островського; Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. 80 с.: іл.
36. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Хмельницька область / Ред. кол. тому: Мехеда М. І. (гол. редкол.), Коваленко Л. А., Копилов А. О., та ін. АН УРСР. Інститут історії. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. 708 с.
37. Копилов С. А. Інтелектуальні зв'язки та контакти А. О. Копилова // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Історичні науки / [редкол.: В. С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. Вип. 4.: на пошану професора А. О. Копилова. С. 31–39.
38. Копилов С. А., Степанков В. С. Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 192 с.
39. Копилов С. А. Автобіографія І. С. Винокура як історіографічне джерело // Наук. праці Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Іст. науки. Кам'янець-Подільський: Рута, 2015. Т. 25: На пошану професора І. С. Винокура. С. 22–29.
40. Копилов С. А., Газін В. В. Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 76 с.
41. Копилов С. А., Степанков В. С. Микола Борисович Петров: учений, педагог, особистість. Відомий український історик, талановитий педагог // Вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Іст. науки / редкол.: В. С. Степанков (відп. ред.) та ін. Вип. 5.: На пошану професора М. Б. Петрова. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. С. 7–18.
42. Кушнір Б. М. Про наших предків і землю Подністровську. Рецензія на книгу «Історія та культура ранньослов'янських племен» // Прапор жовтня. 1972. 12 серп.
43. Нечитайло П. О. Скелі та печери у науковій спадщині І. С. Винокура // Актуальні проблеми археології: тези міжнар. наук. конф. на пошану І. С. Винокура, м. Кам'янець-Подільський, 23–25 верес. 2010 р. / редкол.: Б. С. Строщень, Л. Д. Строщень, М. О. Ягодинська. Тернопіль: Астон, 2010. С. 100–102.
44. Новак О. С. [Рецензія] // Краєзнавство. 2001. № 1. С. 203–204. Рец. на кн.: Винокур І. С. Черняхівська культура: витоки і доля. Кам'янець-Подільський, 2000. 376 с.
45. Пажинська В. М. Чверть віку в строю пам'яткоохоронців. Винокур Іон Срулевич // Інформ. бюлетень Хмельн. обл. орг. Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. 25-річчю товариства присвячується. 1991. № 6. С. 12–13.
46. Пам'ятники історії і культури Хмельниччини: бібліогр. покажч. / уклад.: С. К. Гуменюк, Г. С. Гулімовська; Хмельницька обл. держ. б-ка ім. М. Островського. Хмельницький, 1984. 26 с.
47. Памятники истории и культуры Хмельницкой области: (научно-вспомогательный библиографический указатель / Составит. С. К. Гуменюк. Хмельницька обл. державна бібліотека ім. М. Островського. Хмельницький: Поділля, 1986. 29 с.
48. Прокопчук В. Бакота і її автор // Дунаєвецький вісник. 1995. 18 лют.
49. Прокопчук В. С. З досвіду написання в 60-70-ті роки історії міст і сіл Поділля (уроки минулого – на службу сьогоденню) // Творчі вершини вченого. До 60-річчя від дня народження професора М. Г. Кукурудзяка. Кам'янець-Подільський, 1998. С. 141–143.
50. Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ ст.: від репресій, загрози – до відродження, розквіту. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 600 с.
51. Прокопчук В. С. Історія міст і сіл Хмельницької області: минуле, сьогодення, перспективи // Матеріали ХІ Подільської іст.-краєзн. конф. / редкол.: О. М. Завальнюк, Л. В. Баженов, І. С. Винокур та ін. Кам'янець-Подільський, 2004. С. 44–55.
52. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. Київ: Рідний край, 1995. 203 с.
53. Прокопчук В. С. Подільський історик, археолог І. С. Винокур // VII-ма Всеукр. наук. конф. «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність». Київ, 1995. С. 39–40.
54. Прокопчук В. С. Розвиток краєзнавства на Поділлі: автореф. дис. канд. іст. наук. Київ, 1994. 19 с.
55. Просінкевич Я. Вісті з педінституту імені В. П. Затонського // Прапор Жовтня. 1977. 13 груд.
56. Семенчук С., Матвеев А. Дохристиянські вірування на Лівобережжі Середнього Подністров'я: історіографія проблеми // Археологічні студії «Межибіж»: наук. щорічник / за ред. А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. Хмельницький: Мельник А. А., 2015. Вип. 4. С. 137–143.
57. Степанков В., Завальнюк О., Костевич І. Столиця Дністрянського Пониззя // Кам'янець-Подільський вісник. 1994. №№ 95, 96. 10 груд.
58. Степанков В., Завальнюк О., Костевич І. Столиця Дністрянського Пониззя // Студентський меридіан. 1994. 25 листоп. (№ 1372).
59. Трубочанінов С. В. Професор І. Винокур – талановитий автор, невтомний трудівник на ниві підручникотворення // Матеріали ХІІІ Подільської іст.-краєзн. конф., присвяч. 80-річчю від дня народження І. С. Винокура. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С. 18–22.

60. Філінюк А. Г. Вагомий слід на ниві вищої освіти, археології та історичного краєзнавства // Іон Винокур: подвижництво в освіті і науці. Дослідження. Спогади. Документи. Бібліографія / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, Наук. б-ка, Каф. історії народів Росії і спец. іст. дисциплін / уклад.: О. М. Завальнюк, В. С. Прокопчук, О. Б. Комарніцький. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. С. 134–142.
61. Царик О. З історії археологічних досліджень: [книги наших земляків] // Прапор Жовтня. 1985. 20 верес.
62. Швець О. Погляд у глибину віків // Шляхом Жовтня (Шепетівка). 1985. 17 верес. Рец. на кн.: Винокур І. С. Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя. Київ; Одеса, 1985. 128 с.
63. Якубовський В. Давні слов'яни на Дністрі (книги наших земляків) // Прапор Жовтня. 1977. 23 листоп.
64. Якубовський В. І. Бакота у творчості І. С. Винокура і П. А. Горішнього // АCADEMIA на пошану професора Л. А. Коваленка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. пед. ін-т., 1997. С. 68–69.
65. Акценти знаних кам'янчан: кам'янчани, нагороджені міською відзнакою «Честь і шана»: біобібліограф. покажчик / Кам'янець-Подільська міська центральна бібліотека; уклад. О. В. Дачковська. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 8-10. Електрон. наук. вид.: <https://vdocuments.site/> (дата звернення: 16.04.2018).
66. Баженов Л. В. Відомий археолог та історик України. Електрон. наук. вид.: <http://tovtry.km.ua/> (дата звернення: 11.04.2015).
67. Володимир Федотов. З приводу святкування так званої 920-ї річниці заснування м. Ізяслав. Електрон. наук. вид.: <http://www.prostir.museum.ua/post/37559> (дата звернення: 14.11.2017).
68. Грінкевич Анна. Помер археолог Іон Винокур // Gazeta.ua Понеділок, 25 вересня 2006 Електрон. наук. вид.: (дата звернення: 7.08.2014).
69. Ігор Старенький Археолог від Бога. Електрон. наук. вид.: <http://klyuch.com.ua/articles/history/arkheolog-vid-boga/> (дата звернення: 2.09.2016).
70. Історична Волинь. Електрон. наук. вид.: <http://istvolyn.info/> (дата звернення: 9.03.2017).
71. Кам'янець-Подільський «Відомі люди Кам'янця-Подільського» Митці» Іон Срульович Винокур. Електрон. наук. вид.: http://k-p.net.ua/ludu_kamyantca/mutci/364-ion-srulovich-vinokur.html (дата звернення: 16.07.2017).
72. Природжений археолог. Електрон. наук. вид.: <http://podolyanin.com.ua/history/796/> (дата звернення: 5.09.2017).

Завальнюк К. В.

ОХОРОНЕЦЬ ДУХОВНОЇ СКАРБНИЦІ ПОДІЛЛЯ (МУЗЕЙНИЙ ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ М. Р. КОНДРАТЕНКО)

У блискучому сузір'ї визначних краєзнавців та музеєзнавців нашого краю окремо виділяється творча зоря Мусія Романовича Кондратенка, уродженця Житомирщини, котрого примхлива доля поєднала із Поділлям. Свого часу Поділля «подарувало» Житомирщині таку непересічну постать, як Павло Аполлонович Тутковський, який був фактичним організатором і керівником Товариства дослідників Волині у Житомирі. В свою чергу, завдяки громадянському подвигу М. Р. Кондратенка, в роки німецької окупації була врятована від знищення колекція експонатів Вінницького краєзнавчого музею. І на цьому історичні паралелі не закінчуються. Зрештою, обое діячів науки і культури за свою подвижницьку працю в ім'я майбутніх поколінь зазнали чимало переслідувань і гонінь з боку більшовицької влади. Та й визнання їхніх заслуг суспільством прийшло вже досить пізно...

Народився Мусій Романович 5 грудня 1912 року в селі Пугачівка Овруцького повіту, Во-

линської губернії (нині Коростенського району Житомирської області) в селянській родині Романа Дмитровича (1879 р. н.) та Дарії Йосипівни (1889 р. н.) Кондратенків. Мав ще братів Івана, 1909 р. н. (після війни працював заступником голови Коростенського райвиконкому), Степана, 1922 р. н. та сестру Катерину, 1927 р. н. [3, арк. 5-6]. Освіту здобував у семирічній школі в містечку Ушомир Коростенського району, а згодом (з 1931 року) – у педагогічному технікумі в м. Малин. У 1932 році, в зв'язку з переїздом технікуму в м. Шполу, Мусій Кондратенко залишає його та розпочинає вчителювання в своєму рідному селі. Восени 1934 року Мусія Романовича, як молодого і здібного педагога, за направленням райкому комсомолу і райвно відправляють на навчання до Київського педагогічного інституту. Після закінчення останнього у 1939 р. М. Кондратенка відправляють на роботу у Вінницю, де він влаштовується співробітником місцевого краєзнавчого музею, а також завідувачим історичним відділом. На цій посаді Мусій Романович пропрацював до окупації Вінниці німецькими військами 20 липня 1941 р. Перед цим, ще в перших числах липня, тодішній директор музею Георгій Микитович Ширшов отримав розпорядження про евакуацію музею та його співробітників. Буквально через три – чотири дні після цього все обладнання музею та його цінності були ретельно запаковані і підготовлені до евакуації. Однак, невдовзі директора музею Ширшова та цілий ряд співробітників мобілізують до армії, і найбільша на Вінниччині скарбниця предметів побуту та старовини залишається без керівництва [3, арк. 17-17 зв.]. До того ж, у цей час знищується уся документація музею – описи, листування, наукові праці тощо. Крім цього, металеві експонати музею, аби вони не дістались німцям, були кинуті у вигрібні ями [2, арк. 169].

Ось у такі важкі часи, майже перед приходом німців, керівництво музеєм дісталось

М. Р. Кондратенку, який через важку хворобу (епідемічний енцефаліт) та відсутність обіцяного транспорту залишився віч-на-віч зі своїми проблемами. Про ці нелегкі для всіх часи Мусій Романович залишив свідчення, перебуваючи у Річтабі у Воркуті (березень 1954 р.): «В цей час директора музею і всіх військовозовов'язаних співробітників мобілізували в армію. Директор музею Ширшов, йдучи, в порядку наказу і комсомольської дисципліни передав мені музей, наказав не залишати, все берегти, мати зв'язок з облвиконкомом, із заст. голови облвиконкому Кекіною, яка була відповідальною за евакуацію музею, звідки і очікували машини, і разом з музеєм виїхати. Час ішов. Я непокоївся, щоденно звертався в обл. виконком та інші інстанції. Мені обіцяли, заспокоювали, деякі докоряли за панікерство, а самі тим часом змінювались, передавали функції іншим, а самі виїжджали. Я хотів покинути музей і піти, але нікому було передати, а залишити все напризволяще, на розграбування і знищення я, по – перше, боявся відповідальності, а, по – друге, почуття морального обов'язку і любов до цінностей, до музею, не дозволили мені так вчинити» [3, арк. 115].

Після окупації Вінниці німцями Мусій Кондратенко через скорочення штатів був звільнений з музею (кінець липня 1941 р.), проте, залишився працювати в ньому на громадських засадах. Згодом, за допомогою голови Вінницького міської управи професора О. О. Савостянова, Мусію Романовичу вдалося влаштуватися завідувачим архівом, однак, на цій посаді він пропрацював лише два тижні. Більш – менш стабільний заробіток вдалося знайти лише наступного року: з березня 1942 по березень 1943 р. Мусій Кондратенко працював викладачем історії і географії при швейній фабриці на Замості і в той же час, за сумісництвом, викладав історію середніх віків у фармацевтичному та будівельному технікумах. Крім цього, з листопада 1941 до 1942 р. М. Р. Кондратенко викладав історію України на курсах німецької мови при Вінницькому педінституті. Також після закриття школи при швейній фабриці довелося Мусію Романовичу близько місяця попрацювати касиром у приватній їдальні Пельца, розташованій по вулиці Козицького. Лише із

середини 1943 р., працюючи у фармацевтичному технікумі, Мусію Кондратенку вдалося поновитися на постійну, оплачувану роботу в краєзнавчий музей, де він пропрацював до 26 березня 1944 року [3, арк. 17 зв.-18].

Як талановитий фахівець та організатор у галузі педагогіки та шкільництва, Мусій Кондратенко залучався відділом освіти Вінницької обласної управи (завідувач – В. О. Серафимович) до створення нових програмних документів та підручників з історії України, оскільки попередні з них несли на собі чіткий відбиток радянських ідеологічних догм. Зокрема, у вересні 1941 р. Мусій Романович склав шкільну програму з історії України для старших класів середньої школи, яка побачила світ у грудні того ж року у друкарні в Немирові [3, арк. 21]. Вітаючи вихід цієї програми, а також підкреслюючи її актуальність і своєчасність, обласна газета «Вінницькі вісті» 11 грудня 1941 р. писала: «Задумано цей програм як поштовх. Ті, кого не погублено ще остаточно більшовицько – московською нівеляцією, ті, котрі люблять свій нарід і його минуле не «платонічно», але активно, - мусять стати за передовців на фронті вивчення історії Батьківщини і насадження її під поглядом безкомпромісово – націоналістичним у широких масах.

З огляду на видавничі труднощі за воєнного стану цей стислий конспект є рід надзвичайно цінна. Тим більше, що складено його сумлінно, старанно, з намаганням широко й повно охопити найменші явища нашого минулого» [6].

Також М. Р. Кондратенко брав участь у роботі комісії з 9 чоловік, яка мала створити новий підручник з історії України. В процесі підготовки цього підручника Мусій Кондратенко написав розділ, який охоплював період з XIV до 1-ї половини XVII ст. На жаль, через недоопрацювання своїх розділів іншими членами комісії ця книга так і не зуміла побачити світ [3, арк. 22].

Своєрідною квінтесенцією педагогічних, наукових, краєзнавчих і, водночас, громадянських поглядів та ідей Мусію Романовича Кондратенка були слова із його актуальної і донині статті «Про навчання дітей рідної історії», надрукованої у газеті «Вінницькі вісті» 1 лютого 1942 р. Безперечно, що окремі положення цієї

статті стануть у нагоді і сучасним педагогам, змушеним здійснювати свою нелегку місію в умовах тотального наступу бездуховності, злочинності, аморальності та космополітизму. І тому, як заповіт нащадкам, звучать натхненні думки Мусія Кондратенка про роль історії рідного краю у формуванні гармонійної особистості: «Навчання рідної історії є першим найголовнішим ступенем національного освідомлення, що ставить дитину на міцний ґрунт національної, патріотичної свідомості, само впевнення, без чого людина не може стояти на певному шляху, тому вагається, не маючи суспільної дороги в житті».

Оживлення нашого життя піднімає національну свідомість, а разом із цим і інтерес та потребу до знання нашої минувшини.

Хто не любить своєї сім'ї, той не член її. Але викликається інтерес і вкорінюється любов до неї лише тоді, коли під цим є знання, коли розумієш і відчуваєш щохвилини органічно - психологічну приналежність до неї, коли живеш її життям, горюєш її горем і радієш її radoщами.

Таку приналежність може відчувати лише той, хто змалку зрісся з своїм народом, своєю країною, той, хто глибоко задумувався й усвідомив, що він є частиною своєї нації, країни, є зернятком цієї великої скелі, кільцем великого ланцюга.(...)

Ще змалку треба кидати в людську душу зерно національних гордоців і запалювати вогник національної свідомості. Ця робота й лежить на вчителю. Цей вогник і запалюється предметом історії.

Ось цього то не завжди нам вдається досягнути. Ми викладаємо історію, якісь зернятка кудись кидаємо, але часто не всі ті зернятка сходять і не всі вогники запалюються. А хто є причиною цього? Безперечно, що вчитель. Вогник, кинений вчителем, запалиться тоді, коли він палає в самого вчителя. Зернятко національних гордоців зійде тоді, коли воно квітує в учителя» [4].

Безперечно, що останні слова цілком справедливо було би віднести і на адресу самого Мусія Романовича Кондратенка, який на сторінках місцевої преси (був завідувачем підвідділу історії України при культурно – мистецькому відділі редакції газети «Вінницькі вісті»)

виступав палким пропагандистом та популяризатором славних сторінок нашого героїчного минулого, а також життєвого і творчого подвигу кращих представників духовної культури українського народу [1]. Так, впродовж 1941-1943 рр. М. Р. Кондратенком було надруковано такі цікаві історично – краєзнавчі статті, як «Звістка про Немирівське городище», «Місто Вінниця в XIV – XVIII ст.», «Петро Іванович Ніщинський», «Володимир Великий та його діяльність», «Творчість українського народу», «Вікопомна дата» (до 285-ї річниці смерті Б. Хмельницького), «Вінниця в XVII-XVIII віках», «К. Широцький – дослідник української культури», «У Вінницькому музеї», «Вінницькі «Мури», «Церква св. Миколи у м. Вінниці», «Олівець і його історія» [5].

Окрім вищезазначених робіт, Мусій Кондратенко також підготував до друку рукописи відомого українського культурного та державного діяча К. В. Широцького, архів якого зберігався у краєзнавчому музеї. Так, саме завдяки зусиллям Мусія Романовича читачі могли познайомитися на сторінках «Вінницьких вістей» з такими роботами К. В. Широцького, як «Минуле Подільської землі» та «Нарис з історії художньої культури Галичини» [8].

Поза сумнівом, творчий доробок М. Р. Кондратенка міг би бути значно більший, якби не наступні трагічні події, котрі фактично перекреслили всі його мрії та сподівання. 26 березня 1944 року, невдовзі після звільнення Вінниці від німців, Мусій Романович бере відпустку і їде до батьків у с. Пугачівку. Там його і застали 13 травня того ж року енкаведисти, які через п'ять днів доставили шановану усіма людину у Вінницю і помістили у в'язницю №1 [3, арк. 18-18 зв.]. В обвинувальному висновку, складеному 7 серпня 1944 року, було зазначено, що Мусій Романович Кондратенко звинувачується в тому, що «оставшись на временно оккупированной немецко – фашистскими войсками [территории] города Винницы, являясь членом националистической организации ОУН, проводил активную организованную борьбу против Советской власти, за создание так называемой «самостийной Украины». По заданию одного из руководителей ОУН – Серафимовича, излагал идеи украинских националистов в нацио-

налістическо – фашистской прессе. Написал националистическую программу по истории Украины, по которой проводились занятия в школах Винницкой области, пропагандировал националистические идеи среди населения, подготавливал к печати книгу «История Украины», в которой вносил свои коррективы с требованиями украинских националистов, хранил контрреволюционную литературу, то есть в преступлениях, предусмотренных ст. 54-1 «а» и 54-11 УК УССР» [3, арк. 77]. Після цього суворого та грізного тавра доля Мусія Романовича, незважаючи на всю абсурдність та бездоказовість звинувачення, була заздальгідь вирішеною: 25 серпня 1944 року військовий трибунал військ НКВС Вінницької області засудив його до 20 років каторжних робіт на заслання, з конфіскацією особистого майна та позбавленням політичних прав на 5 років [3, арк. 92-92зв.].

І все це – як «подяка» більшовицької влади на невтомну працю, за постійний ризик в умовах ворожої окупації в ім'я збереження музейних цінностей. З боєм і гіркотою згадував про це на слідстві сам Мусій Романович: «Під час німецької окупації поставив собі за мету зберегти музей до приходу тих, хто доручив це. В музеї працював невідлучно, незважаючи на те, що більшість часу мені зарплати не платили. Працював не за гроші, а в ім'я збереженості.

Нами було врятовано і надано радянській владі:

1) Весь музей революцій з рев. документами, марксо – ленінською літературою, портретами вождів, плакатами і т.п.

2) Всі найкращі матеріали музею, які замуrowані в секретній від німців кімнаті, і сховані взагалі.

3) Бібліотека з радянською літературою.

4) Стародавня література і документи.

В період німецької окупації сторожа денного і нічного у нас не було, тому більше всього, особливо у небезпечні часи, охороняв усе я, де був удень і вночі.

Головним у моїй справі було зберегти цінності музею і у своїй галузі роботи прислужитись батьківщині. Це була мета, для якої повністю був відданий. Усі підтверджують, що якби не я, у важкі періоди бою, пограбування і пере-

ходів, музей був би [залишений] напризволяще і був би розграбований, вивезений і т. п. Німці 2 рази евакуювали музей, але нашими заходами він був врятований. У цьому питанні я мав нараду з партизанською групою, якими заходами рятувати і, якщо буде потрібно, застосувати зброю проти тих, хто чинитиме спробу пограбування»... [3, арк. 13 зв.-14].

Все ж, незважаючи на підступний удар долі, Мусій Романович Кондратенко не змирився із несправедливим вироком, писав скарги у вищі інстанції, вимагав перегляду своєї справи...

Після одного із таких звернень в'язня Річтабу МВС м. Воркути (до Голови Верховного Суду СРСР від 8 березня 1954 р.) Військовий трибунал Прикарпатського військового округу своєю ухвалою від 27 жовтня 1954 р. дещо пом'якшив попередній вирок. Зокрема, трибунал зняв із Мусія Романовича звинувачення у навмисному залишенні на окупованій території та у належності до ОУН. Також із вироку було вилучено звинувачення за ст. 54-11 КК УРСР, а ст. 54-1 «а» перекваліфікована на ст. 54-3. За останньою статтею М. Р. Кондратенку було передбачено покарання у вигляді 10 років виправно – трудових таборів, з позбавленням прав на 3 роки [3, арк. 123-125].

Таким чином, вже 14 серпня 1954 р. Мусій Романович опинився на волі, пробувши загалом в ув'язненні 10 років 2 місяці 26 днів. Проте, повна реабілітація його чесного імені прийшла лише 10 жовтня 1991 р. після висновку прокурора Вінницької області, вже на зорі незалежності України [3, арк. 138-138 зв.].

Довгі роки поневірянь по пекельних лабіринтах радянської судової системи людини, яка у роки війни фактично врятувала цінності Вінницького краєзнавчого музею від розграбування, не могли не позначитись на її подальшій долі. Хоча Мусій Романович після свого звільнення з таборів і повернувся на батьківщину, проте, як відзначала вінницький музеєзнавець та краєзнавець Т. Р. Соломонова, «влаштуватися на роботу за фахом вчителя історії йому не дозволили. Тоді, враховуючи отриманий в таборах медичний досвід, він закінчив Житомирське медичне училище і працював фельдшером до пенсії» [7, с. 19]. Працював так, як він це звик робити і раніше:

добросовісно, безкорисливо, сумлінно, в ім'я останку (помер Мусій Романович Кондратенко 28 жовтня 2011 року, похований у своєму рідному селі).

Джерела та література:

1. Вінницькі вісті.-1941.-14 вересня.
2. Державний архів Вінницької області (далі - ДАВіО).– Ф. Р -5257.- Оп.1.- Спр. 2.
3. ДАВіО. – Ф. Р- 6023.- Оп.4.-Спр. 26167.
4. Кондратенко М. Про навчання дітей рідної історії//Вінницькі вісті.-1942.-1 лютого.
5. Кондратенко М. Звістка про Немирівське городище//Вінницькі вісті.-1941.-14 вересня; Його ж. Місто Вінниця в XIV-XVIII ст.//Там же. – 1941.- 2 листопада; Його ж. Володимир Великий та його діяльність//Там же. -1941.-23 листопада; Його ж. Творчість українського народу//Там же. -1941.-27 листопада; Його ж. Вікопомна дата//Там же.-1942.-13 серпня; Його ж. Вінниця в XVII-XVIII віках//Там же.-1942.-23 серпня; Його ж. К. Широцький – дослідник української культури//Там же.-1 жовтня; Його ж. У Вінницькому музеї//Там же.-1942.-5 листопада; Його ж. Вінницькі «Мури»//Там же.-1942.-29 листопада; 1943.-14 березня; Його ж. Церква св. Миколи у м. Вінниці//Там же.-1943.-7 січня; Його ж. Олівець і його історія//Там же.-1943.-21 березня.
6. Програм з історії України//Вінницькі вісті.-1941.-11 грудня.
7. Соломонова Т.Музей під час німецько - фашистської окупації: доля співробітників//Подільська старовина: науковий збірник: До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею/Відп. ред. Т. Р. Соломонова.-Вінниця, 2003.-С.15-23
8. Широцький К. Минуле Подільської землі//Вінницькі вісті.-1941.-17, 19 вересня, 1, 3, 8, 15, 17 жовтня; Його ж. Нарис з історії художньої культури Галичини//Там же.-1941.-21, 28 грудня; 1942.-7, 11 січня.

ФЕДІР ЛИСЕНКО – ВИДАТНИЙ УЧЕНИЙ-ГЕОЛОГ І ВИКЛАДАЧ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ІНО

У статті охарактеризовано постать геолога і асистента кам'янець-подільського педвишів Федора Остаповича Лисенка. В міру наповнення доступних архівних і опублікованих джерел висвітлено найбільш характерні складові його біографії, обставини, що перервали трудову діяльність на Поділлі. Показано етапи трудового шляху вченого. Звернено увагу на його наукові інтереси та значні напрацювання, участь у роботі наукової структури ІНО, громадському житті колективу. Здійснено спробу прояснити причини його ув'язнення і розстрілу. Наголошується на незавершеності вивчення біографії вченого через брак джерельної бази, завдання щодо поглиблення знань про його життя і діяльність у Кам'янці-Подільському.

Ключові слова: Лисенко Федір Остапович, асистент, експерт, геолог, дослідник, Кам'янець-Подільський інститут народної освіти.

В інтелектуальному середовищі Поділля початку ХХ ст. певне місце посів геолог, дослідник та вчений Ф. О. Лисенко – на сьогодні не достатньо з'ясована постать. Певний внесок у вивчення його життя та діяльності належить вітчизняним вченим Лесі Бондарук [8; 9], Дмитру Макаренку [19; 20] та Василеві Созанському [19; 24], а на окремі аспекти його життєвої біографії звернув увагу Олександр Завальнюк [11]. Однак педагогічну та викладацьку роботу Ф.О. Лисенка, пов'язану з Кам'янець-Подільським інститутом народної освіти (далі – ІНО), у повній мірі ще не з'ясовано, що зумовлює продовження дослідницького пошуку.

Федір Остапович Лисенко народився 7 червня 1887 р. у м. Бердянську Таврійської губернії. У 1906 р. закінчив класичну міську гімназію із золотою медаллю і того ж року вступив до Петербурзького інституту, на фізико-математичний факультет. Через участь у студентських заворушеннях змушений був залишити північну столицю і виїхати до Томська. З 1907 р. став студентом Томського технологічного інституту, де на гірничому факультеті оволодівав спеціальністю геолог-розвідувальник. Виш закінчив із золотою медаллю у 1913 р. (за іншими даними 1911 р. [8; 9]). У Томську за сумісництвом працював відповідальним керівником з обробки золотоносного шару та завідувачем золото-промивальної машини Верхньо-Амурського товариства в Амурській області [1, арк. 8].

Для проведення експертизи золотих промислів у с. Кваркено Орського повіту Уральської

області, товариство «Антонов і Вишневський» в 1913 р. затребувало фахівців із Томського технологічного інституту. У поле зору потрапив Федір Лисенко, якому доручили пройти геологічну практику під керівництвом професорів П.П. Гудкова та М.А. Усова. Зібраний петрографічний матеріал він використав у дипломній роботі, яку успішно захистив того ж року.

З травня 1913 р. брав участь в геологічних дослідженнях Зайсанського повіту Семипалатинської області від товариства «Д'єло Н.Н. Лемана». Геологічні дослідження проводилися під керівництвом тих же професорів [7, арк. 2]. Після закінчення роботи з дослідженнями, за якісний та фаховий підхід Ф.О. Лисенку було запропоновано посаду помічника управляючого названого товариства та керівника детальних розвідок золотих та мідних руд [1, арк. 8; 7, арк. 2].

В грудні 1913-січні 1914 рр. разом із асистентом Петроградського гірничого інституту М.А. Шадлуном розвідували поклади нафти у Маральдинській волості Павлоградського повіту Семипалатинської області. Однак, продовжити роботу у товаристві Ф.О. Лисенку не судилося. У зв'язку із смертю Миколи Лемана в травні 1914 р. його спадкоємці відмовилися продовжувати родинну справу. Зважаючи на високу компетентність Федора Остаповича, англійське товариство «Російсько-Азіатська кооперація» доручили йому керувати розвідувальними дослідженнями в Салаїрських цинко-олов'яних рудниках [1, арк. 8].

З початком Першої світової війни Ф.О. Лисенко змушений був призупинити дослідження і роботу у Салаїрі, а отримані зразки проб надіслав до петрографічного кабінету Томського технологічного інституту. Таким чином, життя молодого вченого навіть після отримання диплома не поривалося з *alma mater*, хоча до роботи у ній керівництво не запрошувало [1, арк. 8].

За розпорядженням керівництва англійської гірничої компанії, 1 жовтня 1914 р. розпочав роботу на Рідерських рудниках Барнаульського повіту, які належали Томському інституту і орендувалися товариством на період дослідження. Саме тут Федору Остаповичу, зважаючи на його високі професійні якості, доручили взятися за спорудження фабрики цинко-олов'яних та цинко-свинцевих руд за планом лондонських архітекторів. Доручену роботу вдалося завершити у трьох-місячний термін. У 1915-1916 рр. керував роботою фабрики [7, арк. 2].

На початку 1917 р. переїхав в Україну. Тут керував другою групою розвідок ртутних рудників, організованих товариством «Ртутное и углевое дѣло А. Ауэрбаха» біля ст. Микитівка на Катеринославщині [7, арк. 2]. Дбав про збагачення України. Упродовж 1917-1919 рр., за дорученням українських урядів, досліджував соляні копальні поблизу Бахмута і Слов'янська на Донеччині, кілька разів виїжджав на ст. Волочиськ на Волині, де вирішував проблему постачання нафти з Карпат, а водночас вивчав карпатські соляні поклади. Крім того, як член соціал-демократичної партії, співпрацював з Українською Центральною Радою, а згодом і Директорією УНР [9]. 3 березня 1919 р. його запросили на посаду віце-директора департаменту палива і металів Міністерства народного господарства [10, с. 76]. У червні разом із урядом УНР і працівниками різних міністерств прибув до Кам'янця-Подільського, де до кінця 1919 р. продовжив роботу на попередній міністерській посаді. Утім через невтішні воєннополітичні події і припинення діяльності державного центру УНР у Кам'янці-Подільському залишився без роботи.

У січні 1920 р. Ф.О.Лисенка прийняли на посаду вчителя геології у Кам'янець-Подільській середній технічній школі [7, арк. 2]), з дорученням викладати усього-на-всього одну

дисципліну - «Технологію води і палива» (інші, споріднені предмети, були закріплені за постійними членами педагогічного колективу) [1, арк. 8]. Для покращення свого матеріального становища погодився на посаду асистента кафедри геології Кам'янець-Подільського державного українського університету, і у вересні того ж року був прийнятий в штат фізико-математичного факультету. Після встановлення радянської влади в середині листопада 1920 р. продовжив працювати в університеті. Коли ж в наступному році цей виш було реорганізовано у два незалежних навчальних заклади – інститут народної освіти та сільськогосподарський інститут, Ф.О. Лисенко став позаштатним працівником ІНО [4, арк. 8]. У цьому виші, за наказом політкомісара С. Чалого, утворили два факультети: соціального виховання і професійної освіти [2, арк. 47]. Саме на останньому провадив свою викладацьку діяльність асистент Ф.О. Лисенко (для посідання вищої посади необхідно було опублікувати низку наукових праць, що ставало завданням на найближче майбутнє) [6, арк. 21зв.].

Викладав курс загальної геології, на пропозицію місцевих господарських органів сприяв відбудовним роботам у промисловості, зокрема разом зі студентами обстежував у мікрорегіоні зруйновані цукроварні, млини, фосфоритні копальні і подавав відповідні експертні висновки. Крім того, досліджував різні види будівельних матеріалів, на які був великий попит, поклади жорнового каміння та мінеральних добрив на території Кам'янецьчини [1, арк. 8зв.].

Брав активну участь в роботі науково-дослідної кафедри (НДК) історії та природи Поділля, яка мала на меті посилити наукову віддачу вчених. Як відомо, її створили відповідно до постанови Раднаркому УСРР від 26 квітня 1921 р. «Про встановлення загального наукового мінімуму, обов'язкового до викладання» [21, с. 72] у серпні 1921 р. з ініціативи професора Є.Д. Сташевського [3, арк. 12; 5, арк. 1]. Її основним завданням було посилити науковий потенціал викладацького складу, активізувати його діяльність в процесі вирішення освітніх завдань, збільшити прошарок молодих вчених та залучити його до проведення досліджень з

історичних, економічних та культурних аспектів Подільського регіону. Восени 1922 р. асистента Ф.О.Лисенка прийняли до складу секції сільського господарства, де він посів посаду наукового співробітника підсекції геології. Проводив дослідження родовищ жорнового каміння, гіпсу, вапняку у повіті. Для полегшення досліджень корисних копалин у цьому мікрорегіоні, за сприяння НДК долучився до утворення Гірпромоб'єднання та Держкомбінату, де посів посади директора та віце-директора відповідно. [7, арк. 2зв.].

Вчений вів активне громадське життя. Зокрема, з 1921 р. вступив до профспілкової секції «Робос», осередок якої з'явився в ІНО [7, арк. 1]. Інколи виступав з публічними лекціями на різні теми під час розвідок та дослідів в населених пунктах повіту. Через відсутність достатньої кількості академічних годин, які відповідали його фаху, а також наукового ступеня та вченого звання, не міг успішно конкурувати з науковцями за місце у штаті, а тому після двох років викладацької роботи почав розглядати варіанти зміни місця проживання і роботи [4, арк. 8.].

Восени 1923 р. 35-річний викладач переїздить до Києва [7, арк. 2зв.]. Ще не знайшовши посади, потрапив у поле зору ЧК, яке його вперше заарештувало за підозрою в антирадянській діяльності. Після місячного утримання у буцегарні вийшов на свободу, оскільки достатніх доказів проти нього не знайшли. З 1926 р. на запрошення директора Українського науково-дослідного Геологічного інституту академіка П.А. Тутковського, Ф.О. Лисенко приступив до роботи на посаді старшого наукового співробітника, потім завідуючого відділом нерудних копалин, отримавши у 1934 р. вчене звання професора [7, арк. 1]. Він займався вивченням силікатів та фосфатів Поділля, але головний акцент досліджень стосувався корисних копалин у Роменському районі. За сумісництвом Федір Остапович керував секцією гірничо-геологічної термінології Інституту наукової української мови ВУАН та викладав курс пластичних матеріалів у Київському художньому інституті та Вищих інженерних курсах Українського науково-дослідного геолого-розвідувального інституту [1, арк. 8].

У 1928 р. Ф.О. Лисенко очолив експедицію з пошуків корисних копалин на Роменщині, зокрема на горі Золотуха, що поблизу с. Оксютинці (сьогодні це межі с. Пустовійтівка Роменського району Сумської області). Саме під його керівництвом виявили поклади гіпсу, мергелю, глинистих сланців, кам'яної і калійної солей, діабазів і нафти. У 1932 році була забурена свердловина №1, результати роботи якої сприяли зародженню думки – нафтогазоносності [9].

У 1934 р. Федір Остапович зі своїми звітами про дослідження їздив на консультацію до провідних фахівців у Москву, а потім в Соликамськ, де вивчав калієносність місцевого розрізу і зіставляв його з даними по Роменській свердловині. Всі дані свідчили про наявність покладів нафти, доводячи нафтогазоносність Дніпровсько-Донецької западини (ДДЗ) [19, с. 54-55]. З цими висновками Ф.О. Лисенко домігся прийому в наркома важкої промисловості СРСР Серго Орджонікідзе., який дав команду про поновлення пошукових робіт і виділення додаткових коштів на потужніші бурильні установки [8].

Після завершення проходки свердловини «1-Ромни», Ф.О. Лисенко запропонував буріння свердловини № 2 для з'ясування перспектив калієносності розрізу Роменської структури. Свердловина була забурена 22 квітня 1936 р., але при досягненні глибини 300,96 м вона потрапила в складну аварію і була ліквідована. Свердловина не зустріла калійних солей, але виявила значні нафтові прояви [23].

Результати досліджень Роменської площі публікувалися Ф.О. Лисенком у наукових виданнях [15; 17]. Також у співавторстві з М. Ключніковим він видав 1936 року в Києві працю «Материалы к изучению глин и каолинов УССР как огнеупорного сырья» [20]. У ній автори дали детальні характеристики 90-ам родовищам каолінів і вогнетривких глин України, висвітлили їхній хімічний склад, технологічні якості та запаси за категоріями А, В і С [23]. Крім того, авторству Федора Остаповича належить понад десяток праць, а саме: «Сіль на Україні (в межах Наддніпрянщини)» [12], «Геологічні дослідження кременю на Кам'янецьчині» [13], «Геологічні умови уложення покладу

українського силексу та його значення для керамічної промисловості» [14], «Літографське каміння з Поділля» [16], «Рекогносцироване дослідження девонських аркозових пісковиків як динасової сировини» [18] тощо.

Хворого професора Ф.О. Лисенка заарештували вночі 22 травня 1937 р. Опечатали його бібліотеку, вилучили наукові праці та розробки по Роменській площі, а також особисте листування. Вироком від 3 вересня 1937 р. Ф.О. Лисенка засуджено до найвищої міри покарання – розстрілу (згідно свідощтва про смерть, що зберігається в Роменському краєзнавчому музеї, страта відбулася 26 серпня 1937 р., тобто ще до оголошення вироку в суді). Лише 28 листопада 1956 р. вченого було реабілітовано [24, с. 73-74].

Репресували й дружину – талановиту лікарку Марію Дорофіївну Михайлевич. Її вислали на 8 років у концтабори, де вона успішно лікувала, зокрема табірне начальство, партійних діячів, за що була нагороджена орденом Червоного Прапора. Син Євген залишався на вихованні дідуся [9].

На жаль, ім'я видатного українського геолога Ф. О. Лисенка багато десятиріч було під забороною та у забутті. Його авторські праці сталіністи вилучили з бібліотек і знищили, а колеги-фахівців вислали з України або звільнили з роботи. Знищили і рукопис монографії про нафтогазоносність в Україні, а матеріали наукових досліджень та відкриття нафти приписали професору Московського геологорозвідувального інституту, академіку АН СРСР М. Шатському [25, с. 367].

Утім історична справедливість щодо Ф.О.Лисенка відновилася у ХХІ ст. У 2000 р. у Великобританії відомий український вчений

в галузі нафтогазової промисловості Василь Созанський на 62-й конференції Європейської асоціації геовчених та інженерів у Глазго присвятив йому свою доповідь, яка доводила, що нафту і газ на Сході України відкрив саме український вчений Федір Остапович [24]. А 7 червня 2017 р. на державному рівні вперше у незалежній Україні відзначалась пам'ятна дата – 130 років від дня народження Ф.О. Лисенка (1887-1937) [22]. Так його славне ім'я повернулося на Батьківщину.

Отже, талановитий український геолог, вчений та державний діяч Ф.О. Лисенко, який пішов з життя у 50-річному віці через нищівні сталінські репресії, залишив яскравий фаховий слід в геологічній практиці і науковому житті України. До вершин наукового визнання він пройшов зокрема кам'янець-подільський період своєї біографії, значне місце в якому посіла його викладацька робота в інституті народної освіти. Тут він розвинув свої науково-дослідницькі і громадські якості, вперше спілкувався з студентською аудиторією, працював над дисертацією, набував досвіду роботи у науковому колективі, утім відчував брак фахового простору, де міг реалізувати свої здібності. Важливе значення мали його висновки щодо використання місцевих природних ресурсів та відбудови різних промислових об'єктів в ході проведення нової економічної політики. Добре прислужився справі підготовки педагогічних кадрів, хоч і його освітня діяльність була обмеженою і нетривалою.

Надалі потребує дослідження діяльність Ф.О.Лисенка в органах державного управління УНР, його внесок у дослідження флори та промислових об'єктів Кам'янецьчини.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 8-9.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 47.
3. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 246. Арк. 12.
4. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 407. Арк. 8.
5. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 953. Арк. 1.
6. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 3. Спр. 5. Арк. 21зв.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 4336. Арк. 1-2.
8. Бондарук Л. Він відкрив нафту на Сході України, а його розстріляли // Біла хата: інтернет газета [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://bilahata.net/vin-vidkryv-naftu-na-shodi-ukrajiny-a-joho-rozstrilyaly/>

9. Бондарук Л. Розстріляний за українську нафту Федір Лисенко // Європейська Україна. 2017. 10 червня. [Електронний варіант]. – Режим доступу: https://eukraina.com/news/rozstriljanij_za_ukrajinsku_naftu_fedir_lisenko/2017-06-10-23759
 10. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: документи і матеріали. В 2-х томах / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. Т. 1. 688 с.
 11. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 632 с.
 12. Лисенко Ф.О. Сіль на Україні (в межах Наддніпрянщини). Кам'янець-Подільський, 1920. 26 с.
 13. Лисенко Ф.О. Геологічні дослідження кременю на Кам'яничині // Труды Українського науково-дослідного геологічного інституту. Житомир, 1928. Т. 2. С. 1-15.
 14. Лисенко Ф.О. Геологічні умови уложення покладу українського силексу та його значення для керамічної промисловості // Труды Українського науково-дослідного геологічного інституту. Житомир, 1928. Т. 3. С. 1-9.
 15. Лисенко Ф.О. Родовище гіпсу та глинистого мергелю на Роменщині // Труды Українського науково-дослідного геологічного інституту. Житомир, 1929. Т. 3. С. 1-18.
 16. Лисенко Ф.О. Літографське каміння з Поділля // Труды Українського науково-дослідного геологічного інституту. Житомир, 1930. Т. 4. С. 1-18.
 17. Лисенко Ф.О. Комплексне дослідження Роменських гіпсовмісних глинястих мергелів // Труды Українського науково-дослідного геологічного інституту. Житомир, 1933. Т. 5. Вип. 1. С. 1-13.
 18. Лисенко Ф.О. Рекогносцироване дослідження девонських аркозових пісковиків як динасової сировини // Корисні копалини України. Київ, 1934. С. 36-47.
 19. Макаренко Д.Є., Созанський В.І. Життєвий шлях професора Ф.О. Лисенка // Геологічний журнал. Київ, 1992. № 2. С. 53-56.
 20. Макаренко Д.Є. Лисенко Федір Остапович // Енциклопедія сучасної України [Електронний варіант]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=54906
 21. Підлісний Д.В. Радянська «професіоналізація» вітчизняної вищої школи (1920-1921 рр.) // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного ун-ту імені Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія». Харків, 2014. Вип. 51. С. 69-74.
 22. Постанова Верховної Ради України від 22 грудня 2016 року № 1807-VIII «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році [Електронний варіант]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-19>
 23. Сологуб В. Лисенко Федір Остапович (1887 – 1938), геолог, доктор геологічних наук, професор, відкрив у 1937 році вперше в Радянській Україні поклади нафти, репресований, працював у Ромнах // Електронна бібліотека [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://romny-bibl.edukit.sumy.ua/Files/downloadcenter/%D0%9B%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%80%20%D0%9E%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.pdf>
 24. Созанський В.І. Феномен Лисенка // Геолог України. Київ, 2004. № 2(6). С. 69-75.
 25. Українська радянська енциклопедія 2-ге вид: (в 12-ти т.) Т.12: Фітогормони — Ь. 1985. Гол. ред.: Микола Бажан. Київ: Головна редакція УРЕ. 568 с.
-

ОГЛЯД ФОНДІВ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ

Рага В. С.

ІСТОРІЯ ОСОБИСТОСТЕЙ - ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ: ОГЛЯД ФОНДІВ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Фонд особового походження – документи окремої особи, сім'ї, роду, що утворилися впродовж життя, наукової, творчої, службової, громадської діяльності, а також ті, що відклались у їхніх особистих архівах та займають важливе місце серед документів Національного архівного фонду, що зберігаються у Державному архіві Хмельницької області.

Документи передають ставлення особи до історичних подій, відчуття епохи, свідками та учасниками якої були їхні власники, несуть відбиток соціального середовища, періоду історії до якого належав його власник, в якому йому довелося жити і працювати. Офіційний документ не зрівняється із записником людини, його особистими спогадами, світлинами, що фіксують великі і малі події, радісні й сумні дати.

У Державному архіві Хмельницької області поряд з документами підприємств, установ та організацій зберігається понад 80 фондів особового походження видатних, знаних особистостей Хмельниччини, які незавжди поповнюються новими документами при отриманні звань, нагород, дипломів їх власниками або родичами. Серед них: фонди поетів, письменників, художників, скульпторів, диригентів, композиторів, музикознавців, науковців, педагогів, лікарів, журналістів, заслужених працівників культури.

Гортаючи сторінки історії хочеться зупинитися на кожному із 81 фонду особового походження видатних діячів Хмельниччини, хоча важко одним абзацом тексту визначити вклад в розвиток Подільського регіону та України в цілому. Багатьох із видатних осіб Хмельниччини не має в живих, але про них неможливо розповідати в минулому часі вони живуть в своїх справах, починаннях, наукових чи творчих роботах, картинах, скульптурах, поезії, творах, тощо. Про ці постаті можна розповідати і розповідати.

Громадський діячі Хмельниччини

Балєва Анастасія Степанівна (фонд Р-3103), з вересня 1922 року працювала на посаді завідуючої Кожуховської трудової школи Коростенського району. Під час роботи в трудовій школі брала активну участь в ліквідації неписьменності, працювала в школі залізничників, де організувала художню самодіяльність та лекційну роботу серед населення. З 1935 року на посаді завідуючої Кам'янець-Подільського окружного відділу освіти. Під час її роботи в окружному відділі освіти були побудовані школи, клуби, кінотеатри, покращилась робота бібліотек, художньої самодіяльності.

6 листопада 1937 року заарештували та звинуватили в належності до контрреволюційної націоналістичної організації. Утримували її під вартою в Кам'янець-Подільській тюрмі. В ув'язненні перебувала 14 місяців.

Після війни працювала в Кам'янець-Подільському облвиконкомі, заступником завідуючого обласним відділом культурно-освітньої роботи. З 1953 року – в Кам'янець-Подільському міському та районному відділах культури на посаді завідуючої. За роки роботи в відділі культури в районі було побудовано 33 клуби, покращено матеріально-технічну базу 46 клубів.

Нагороджена орденом Червоної Зірки, грамотами, значком „Відмінник Міністерства культури СРСР”, Почесною грамотою Республіканського товариства „Знання”.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, листування з музеями М.О. Островського в містах Сочі, Москва, Шепетівка, з редакцією газети „Вечірній Тбілісі”. Листи щодо поліпшення роботи музею М. Щорса у м. Чернігів, спогади, фото. Листи Ф. Ростової-Щорс, А. Імедадзе, М. Толмаченка, А. Топоркова, Т. Рзянкіної, Є. Краснова.

Бойко Давид Васильович (фонд Р-3184), у 1923 році працював на різних роботах, а потім

сім років завідував господарством. В 1939 році обирають головою правління колгоспу ім. Леніна с. Летави. Після війни Летавчани відбудовують зруйноване фашистами господарство.

За самовіддану працю був нагороджений медаллю „За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941 - 1945 рр.”, двічі удостоєний почесного звання Герой Соціалістичної Праці, нагороджений грамотами та подяками. У центрі села Летави на гранітному постаменті встановлено бронзовий бюст Бойка Д.В.

У Держархіві області зберігаються документи про висунення його кандидатом в депутати, газетні статті, копії постанов та указів про нагородження, грамоти, листування з установами, організаціями та окремими громадянами.

Волков Петро Ілліч (фонд Р-6016), закінчив громадянську війну помічником командира взводу, служив в першій Червонокозачій дивізії в м. Проскурові. По звільненні з полону під час війни 1941-1945 років перебував у складі резервного офіцерського полку 2-го Українського фронту. Після пройденої перевірки органами НКВС, поновили у званні підполковника та призначили викладачем тактики цього ж полку. В 1950 році вийшов на заслужений відпочинок займався громадською діяльністю, виступав з лекціями перед учнями, студентами, військовослужбовцями.

За бойові заслуги нагороджений орденом Леніна, двома орденами Червоного Прапора, Червоної Зірки та багатьма медалями. За активну громадську та патріотичну роботу з виховання молоді нагороджений почесними відзнаками.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, спогади, вирізки з газет із статтями, відгуки на публікації, почесні грамоти.

Гоголь Олександр Степанович (фонд Р-3182), працював на відповідальних посадах в окружному комітеті профспілки радторгслужбовців в Кам'янці-Подільському, в робітничо-селянській інспекції, в окружних фінансових відділах м. Кам'янець-Подільського та Проскурова. З 1941 по 1945 роки брав активну участь в підготовці і формуванні бойових резервів для фронтів війни з фашистськими загарбниками. З часу демобілізації в 1945 році і до березня 1969 року – беззмінний секретар виконкому

Кам'янець-Подільської міської ради депутатів трудящих, користувався великим і заслуженим авторитетом в колективі міськвиконкому і серед всієї громади міста.

Нагороджений орденом „Знак Пошани”, медалями „За перемогу над фашистською Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945рр.”, „За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні”, „За оборону Кавказу”.

У Держархіві області зберігаються спогади, матеріали про службу і громадську діяльність, вирізки з газети.

Іващенко Володимир Іванович (фонд Р-6381), вивезений гітлерівцями в Німеччину на примусові роботи, в'язень концтабору „Маутгаузен”. З 1945 по 1949 роки проходив строкову службу в 145 -му Будапештському полку. В 90-х роках ХХ ст. і до смерті 04 травня 2001 року очолював Кам'янець-Подільську міськрайонну організацію борців антифашистського опору.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, листування з музеями-концтаборами Польщі, Німеччини, Австрії, списки колишніх в'язнів концтаборів, що проживають на території м. Кам'янець-Подільського та Кам'янець-Подільського району, фотографії, значок „В'язень фашистського концтабору”.

Кіресь Павло Петрович (фонд Р-6389), народився 15 січня 1915 року в с. Ільїнка Кушцевського району Краснодарського краю. З 12 років пас табуни колгоспних коней, був трактористом, різноробочим на залізниці. На початку лютого 1940 року закінчив відмінно курси командирів і був зарахований до Червоної Армії. Пройшов війну від 22 червня 1941 року до 9 травня 1945 року від Волги до Берліну, учасник Сталінградської битви, взяття Берліну, кадровий військовий.

Після 30-річної служби в армії працював на Гродненському об'єднанні „Азот” начальником бюро пропусків. З дружиною Матроною Петрівною виховали троє дітей. Сім'я (дружина, 2 сини, внуки, правнуки) проживає в м. Гродно Білорусія, а донька Неля Павлівна Арсенович - в м. Кам'янець – Подільському. Павло Петрович учасник бойових дій, гвардії підполковник в запасі.

Нагороджений 6 орденами: Червоного Прапора, Вітчизняної Війни I-го і II-го ступеня,

Червоної Зірки, 21 медалью: За відвагу, За бойові заслуги, За оборону Сталінграда, Києва, звільнення Варшави, За взяття Берліну, тощо

У Держархіві області зберігаються автобіографія, копії посвідчень, грамоти, подяки, вирізки з газет, спогади Павла Петровича, світлини.

Король Володимир Дмитрович (фонд Р-6409), закінчив Тернопільський фінансово-економічного інститут, факультет бухгалтерського обліку в сільському господарстві, отримавши спеціальність економіста.

З вересня 1987 по серпень 1990 року працював головним бухгалтером Хмельницького облфінуправління. В подальшому робота пов'язана з податковою службою: працював начальником відділу, з липня 1992 року – заступником начальника державної податкової інспекції, з червня 1998 по жовтень 2004 року призначають головою державної податкової адміністрації у Хмельницькій області. Професійна діяльність Володимира Дмитровича відзначена багатьма державними почесними і кваліфікаційними званнями, нагородами.

У Держархіві області зберігаються копії особистих документів, автобіографія, посвідчення про присвоєння почесних звань, грамоти, статті, світлини.

Кульпінський Леонід Васильович (фонд Р-6134), з березня 1955 року – секретар виконкому обласної Ради народних депутатів, обирався депутатом обласної Ради народних депутатів. Був делегатом першої і другої радянської конференції прибічників миру. В 1977 році був обраний членом правління радянського фонду миру.

Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, „Знак Пошани”, медалями „За трудову доблесть”, „За трудову відзнаку”, „За доблесну працю у відзначення 100-річчя з дня народження В.І.Леніна”, п'ятьма медалями за участь у Другій світовій війні і службу в Радянській армії, малою срібною медаллю Всесоюзної сільськогосподарської виставки за успіхи в сільському господарстві. За активну діяльність по зміцненню миру між народами нагороджений почесною медаллю „Борцю за мир”, двома почесними медалями радянського фонду миру.

У Держархіві області зберігаються особові документи, листи, документи, що характеризують громадську роботу.

Кушпіль Степан Іванович (фонді Р-6388), народився 13 лютого 1913 року в с. Майдан Волянський (нині смт. Понінка) Шепетівського району Хмельницької області в сім'ї селянина - бідняка. Після закінчення 7 класів середньої школи вступив учнем до професійного училища за спеціальністю столяр. В 1934 році направлений в підшефну школу інструктором праці, в 1935 році призваний до Радянської армії. В 1936 році перевели помічником завідувача артилерійськими складами полку, в 1937 р.- зав. складами і присвоїли звання старшина. З перших днів Другої світової війни служив у діючій армії, в штабі 9-ої дивізії. У 1944 році переведений за наказом на посаду помічника начальника штабу тилу 1-го Корпусу. В 1946 році був демобілізований і повернувся в місто Кам'янець - Подільський.

Вступив на роботу до Кам'янець – Подільського інвентар бюро де працював до 1948 року старшим інженером. В 1951 році був призваний на військову службу Кам'янець – Подільської прикордонної школи в званні капітана і прослужив до 1954 року. У зв'язку з реформуванням школи перейшов на роботу до Технічного училища №2 - майстром. З 1958 року працював на посаді майстра по навчанню столярної справи у Кам'янець – Подільському будівельному технікумі. Згодом працював на Кам'янець–Подільському алебастровому заводоуправлінні.

Нагороджений орденами Червоної Зірки та Вітчизняної Війни II ступеня, медалями: За бойові заслуги, За відвагу, Ветеран Праці, численними грамотами та подяками.

У Держархіві області зберігаються наступні документи: автобіографія, копії посвідчень по нагороди, вирізки з газет, фотографії.

Овчарук Анатолій Онисимович (фонд Р-6426), працював заступником голови Хмельницької обласної державної адміністрації; заступником голови виконавчого комітету Хмельницької обласної ради.

За час трудової діяльності було присвоєно звання „Заслужений будівельник України”, нагороджений орденом „За заслуги” III ступеня, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, Почесною грамотою Верховної Ради України, відзначений Подякою Кабінету Міністрів України.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, почесні відзнаки, вітальні адреси, світлина, статті в газетах.

Осадчий Василь Петрович (фонд Р-6402), навчався в Одеському технологічному інституті харчової промисловості ім. М. В. Ломоносова, отримавши спеціальність інженера-механіка м'ясо-молочної промисловості.

Працював генеральним директором Хмельницького обласного управління молочної промисловості. В лютому 2002 року захистив дисертацію, отримавши вчене звання кандидата технічних наук за спеціальністю „Діелектричні методи та засоби вимірювального контролю складу і якості молочних продуктів”.

За пуск та освоєння проектних потужностей підприємства, забезпечення виробництва та якості твердих сирів за новітніми технологіями, розширення асортименту молочної продукції, досягнення високої культури виробництва та наукової організації праці у 1986 році нагороджений орденом Знак Пошани. Неодноразово нагороджувався Почесними грамотами Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, Хмельницької обласної ради, облдержадміністрації, міської ради.

У Державному архіві зберігаються автобіографія, грамоти, нагороди, наукові праці, публікації про В. Осадчого, світлина різних років життя, виробничої, наукової, творчої, державної, політичної діяльності.

Осіпчук Ростислав Іванович (фонд Р-6424), в 1948 році був разом із своїми товаришів заарештований, в будинку, де він проживав, працівники НКВС провели обшук та вилучили заборонену літературу.

Переслідування, репресії, арешти супроводжують Ростислава Івановича продовж його життя.

За трудову діяльність неодноразово нагороджений грамотами, подяками, грошовими винагородами.

У Держархіві області зберігаються копії автобіографії, характеристики, посвідчення, довідки, трудова книжка, фотографії, щоденники, особисті документи батьків.

Осліковська Олена Сергіївна (фонд Р-5994), в 1918 році разом з братом Осліковським М.С. організували партизанський загін,

який чинив опір австро-угорським окупантам. В 1943 році відкликана в Москву на посаду начальника у новостворене бюро агропропаганди, де пропрацювала до 1950 року. За цей час підготувала та опублікувала в пресі низку робіт з організації і методики сільськогосподарської агітації та 2 монографії „Агротехнічна пропаганда” (1949), „Сільськогосподарська пропаганда” (1954), навчальний посібник для сільськогосподарських технікумів з навчального курсу „Методика пропаганди наукових досягнень та передового досвіду”.

В січні 1954 року захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. У віці 63-х років одержала персональну пенсію союзного значення. З 1960 по 1971 рік працювала на студії „Центрнаукфільм” редактором-консультантом. За роки журналістської роботи написала понад 200 наукових, публіцистичних та літературних робіт.

За виконання урядових завдань нагороджена орденами та медалями: „Червона Зірка”, „За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.”, „За бойові заслуги”, „50 років Збройних сил”, „За доблесну працю на честь 100-річчя з дня народження В.І. Леніна”.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, спогади, вирізки з газет із статтями, відгуки на публікації, почесні грамоти, листи, рукописи неопублікованих оповідань.

Осліковський Микола Сергійович (фонд Р-5995), з початком революційних подій виступив на боці більшовиків та організував з товаришами партизанський загін, який чинив опір австро-угорським загарбникам. Восени 1922 року переведений в 2-й кавалерійський корпус на посаду командира навчального ескадрона 3-ї Бесарабської дивізії. Події війни (1941-1944) застали полковника М. Осліковського на посаді виконувача обов'язків 9-ї Кримської кавалерійської дивізії. Особовий склад військового підрозділу вступив у бойові дії в перший день війни. За підірив мостів на р. Прут командира дивізії представлено до нагородження орденом Червоного Прапора. По закінченні війни призначено начальником Вищої кавалерійської офіцерської школи в Москві. По виходу у відставку активно займався дослідженням історії російської та радянської кавалерії, консультував режисерів історичних фільмів.

Генерал-лейтенант, кавалер орденів: Леніна, Бойового Червоного Прапора, Кутузова, Вітчизняної війни. Нагороджений також урядовими нагородами Великобританії, США, Польщі.

У Держархіві області зберігаються листи з фронту М. Осліковського сестрі О. Осліковській, спогади про визволення Білорусії, копія особової справи, фотографії, трудова книжка.

Павлік Григорій Ульянович (фонд Р-5809), у 1925 році був обраний членом районного комітету незаможних селян, завідуючим районним селянським будинком та головою товариства „Геть неписьменність”, де пропрацював до вересня 1927 р. Водночас екстерном закінчив 3 курси Подільського інституту народної освіти.

В квітні 1938 році був заарештований органами НКВС. В липні 1939 р. звільнений з під арешту у зв'язку з відсутністю складу злочину. Відновлений на посаді директора Кам'янець-Подільської міжобласної школи підвищення кваліфікації керівних колгоспних кадрів, обраний секретарем парторганізації школи. У червні 1944 року відряджений у звільнені від гітлерівських загарбників райони. Згодом був направлений у с. Бахматівці головою колгоспу ім. Кірова. У серпні 1949 року був призначений завідувачем райвідділом сільського господарства Красилівського району. В цей же час публікував нариси з історії Поділля, особливо за період 1917-1921 років.

З перервами на лікування в період вересня 1950 по 1957 роки працював секретарем парторганізації колгоспу ім. Кірова с.Бахматівці, головою ревізкомісії колгоспу.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, мандати, довідки, нариси, статті, рукописи, спогади. Рецензії та відгуки на статті та нариси фондоутворювача.

Поперняк Анатолій Никифорович (фонд Р-6406), неодноразово обирався до республіканських, обласних, міських, районних виборчих органів, зокрема, депутат Верховної Ради УРСР 10, 11 скликань.

За заслуги перед Батьківщиною нагороджений двома орденами Трудового Червоного Прапора, орденом „Знак Пошани”, Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР та

медалями. 5 жовтня 2000 році присвоєно звання почесного громадянина м. Хмельницького.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, копії особистих документів: характеристика, посвідчення про присвоєння почесних звань, грамоти, світлини, запрошення.

Починок Макар Іванович (фонд Р-6432), обирається головою виконкому Хмельницької обласної Ради народних депутатів, депутатом Верховної Ради УРСР 9-10-го скликань.

За трудову діяльність присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці (Указ Президії Верховної Ради СРСР від 31 грудня 1965 р.), нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, Червоної Зірки, Жовтневої революції та багатьма медалями.

У Держархіві області зберігаються особисті документи, посвідчення, Почесні грамоти, статті, листівки, світлини, програми.

Савосін Анатолій Олександрович (фонд Р-6413), кадровий військовий, закінчив службу у званні підполковника. Свій досвід та знання прагнув передати молоді, працював доцентом кафедри історії Хмельницького технологічного інституту побутового обслуговування, де зарекомендував себе висококваліфікованим спеціалістом, досвідченим викладачем і вихователем молоді. Видавав методичні рекомендації, публікувався в газетах, виступав перед широкою аудиторією.

За свою військову службу та трудову діяльність відзначений урядовими відзнаками: орденом Вітчизняної війни I ступеня та медалями, грамотами, подяками.

До Держархіву області передав документи його син Геннадій Анатолійович, а саме: біографію, рукописи нотатків для виступів на лекціях, грамоти, вітання, статті в пресі, фотографії.

Слободян Михайло Онупрійович (фонд Р-6012), друкував статті у місцевій пресі (Орининська районна газета „Над Збручем”).

Пройшов фронтовими дорогами війни з 22 червня 1941 по 9 травня 1945 роки. Був учасником військового навчання в Тоцьких таборах Оренбурзької області, під час якого проведений випробувальний вибух атомної бомби. Після демобілізації тривалий час працював в редакції міськрайонної газети „Прапор Жов-

тня”, сільськогосподарському інституті, на Кам'янець-Подільському кабельному заводі. Входив до складу робочої групи з написання нарисів „Історії міст і сіл Української РСР по Хмельницькій області”.

Нагороджений двома орденами Вітчизняної війни I ступеня, трьома орденами Червоної Зірки, 16 медалями, двічі поранений.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, довідки, подяка, грамота.

Ткачук Григорій Іванович (фонд Р-3050) у роки Другої Світової війни був партизаном. У 1945 році обраний головою колгоспу „Україна” у селі Лісоводи Городоцького району і беззмінно керував ним 43 роки, до останніх днів свого життя.

Колгосп мав потужний машинний парк: до ста тракторів додалося кілька десятків новітніх „КамАЗ” і „КрАЗ”, що мали полегшене управління і кабіни з мікрокліматом. Про особливе ставлення Григорія Івановича до техніки говорить і те, що двоє з семи Героїв Соцпраці, що працювали в колгоспі: Василь Якович Сірий і Петро Павлович Тлустий - були бригадирами тракторних бригад. Був депутатом Верховної Ради СРСР. Після виходу на пенсію - жив у Хмельницькому.

Двічі Герой Соціалістичної Праці, кавалер шести орденів Леніна, ордена Трудового Червоного Прапора.

У Держархіві області зберігаються листи, заяви, книга про Ткачука Г.І.

Янчук Ніна Іванівна (фонд Р-6433), в 1942 році зарахована до лав Української Повстанської Армії. Військовим трибуналом військ НКВС Волинської області звинувачувалась за ст. 54-1 „а” і ст. 54-11 КК УРСР. Була засуджена до 20 років каторжних робіт і 5 років позбавлення громадянських прав. Покарання відбувала у таборах міста Воркути, достроково звільнена 28 липня 1954 році. У місцях позбавлення волі утримувалась 9 років 5 місяців і 5 днів.

З 1994 року – член Всеукраїнського братства воїнів УПА ім. генерала Романа Шухевича. З 1998 року по квітень 2007 року – голова Хмельницького обласного Всеукраїнського братства ОУН-УПА.

26 листопада 2005 року Указом Президента України нагороджена орденом „За заслуги”

III ступеня, Пам'ятною відзнакою Народного Руху України „За боротьбу з фашизмом”, Знаком „Пораненому в боях за волю України”, медалями „На честь 90-річчя від дня народження С.Бандери”, „Захиснику Вітчизни” тощо.

У Держархіві області зберігаються особисті документи, почесні відзнаки і нагороди, листівки, листи, світлини, друковані видання та статті.

Композитори, диригенти, музикознавці Хмельниччини

Атаман Володимир Петрович (фонд Р-6462), в 1942 році був примусово вивезений на каторжні роботи до Німеччини. З 1947 по 1954 роки працював художнім керівником в районному будинку культури в селищах Ярмолинці, Дунаївці Кам'янець-Подільської, нині Хмельницької області. До 1973 року працював у Хмельницькій обласній філармонії, обіймав посади хормейстера, диригента, художнього керівника ансамблю пісні і танцю „Подільська”.

Відомий композитор. Його перу належать музика до пісень і оркестровки, що увійшли до золотого фонду репертуару ансамблю „Подільська”. Серед них пісні: „Балада про невідомого солдата” на слова Колтуковського, „Пісня червоних козаків”, „Дума пам'яті Богдана Хмельницького”, „Очі”, музика до музично-хореографічної композиції „Дорогами Подільськими” та інші твори. Він встиг за своє життя створити як композитор солідну збірку своїх пісень „Місто над Бугом”.

Його кандидатура виносилась на присвоєння звання „Заслужений артист України”.

У Держархіві області зберігаються рукописи музичних композицій, програми творчих вечорів, вирізки з газет про фондоутворювача.

Балема Микола Опанасович (фонд Р-6403), композитор, головний диригент ансамблю „Козаки Поділля”. З ансамблем представляв культуру України у Франції, Іспанії, Болгарії, Бельгії, Англії, Індії, Швейцарії, Польщі та інших державах. Автор понад десятка композицій, сюїт, симфоній „Україна”, опери „Вічний етап” (лібрето П.Гірника), пісень „Козацькому роду нема переводу” (на вірші П.Карася і М.Воньо), „Стоїть козак на чорній

кручі”, „Ми твої, Україно, козаки” (на вірші Р.Балеми), присвячених рідному місту “Віват, Хмельницький”, “Розквітай, наш Хмельницький”, “Над Бугом Південним” (на вірші П. Карася), “Хмельницький мій батько” (на вірші М. Воньо), близько двох десятків пісень на слова Т.Г.Шевченка та інших.

Присвоєно почесне звання „Заслужений артист України”, „Народний артист України”, нагороджений орденом „Дружба народів”. У 1998 році Міжнародна добровільна оборонно-спортивна громадська організація Українське Козацтво нагородила Хорунжого Подільського коша українського козацтва Балеми Миколу Панасовича орденом “Козацький хрест з шаблями”. Нагороджений відзнакою Президента України – орденом „За заслуги” III ступеня та „За заслуги” II ступеня. За багаторічну сумлінну працю та високий професіоналізм нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України.

У Держархіві області зберігаються копії автобіографії, характеристик, посвідчень, копії свідоцтв про народження синів, друковані видання віршів, покладені на музику М. Балевою, збірки віршів сина Ростислава; копія диплому міжнародного форуму музикантів сина Богдана, афіші, запрошення, програми виступів ансамблю пісні і танцю „Козаки Поділля”, фото дружини, дітей, фрагменти виступів ансамблю.

Богдан (Белова) Євгенія Євгенівна (фонд Р-6434), навчалася у Львівській державній музичній школі-інтернаті ім. С. Крушельницької по спеціальності фортепіано, по закінченню якої отримала атестат про середню освіту. Працювала концертмейстером, викладачем кафедри музики та співів Кам’янець-Подільського педагогічного інституту ім. В. Затонського, викладачем музично-теоретичних дисциплін, виконувала обов’язки заступника директора з навчальної роботи Хмельницького музичного училища та викладачем загального фортепіано Хмельницької дитячої музичної школи №1.

З грудня 1994 по травень 1995 роки працювала редактором Хмельницького об’єднання телебачення і радіомовлення. З травня 1995 року переведена на посаду директора творчого об’єднання музичних програм, а з серпня 1997

року – старшого редактора відділу публіцистичних та розважальних програм Хмельницької обласної державної телерадіокомпанії „Поділля-центр”.

Мистецтвознавець, журналіст, голова Подільського культурно-просвітницького товариства імені Ференца Ліста. Член літературної спілки письменників Поділля.

Впродовж багаторічної трудової та громадської діяльності багаторазово відзначалася почесними грамотами Хмельницької обласної державної адміністрації, Хмельницького обласного управління культури і мистецтв, Хмельницького музичного училища, Національної академії прикордонних військ України, Хмельницької обласної телерадіокомпанії „Поділля-центр”.

В Держархіві області зберігаються автобіографія, почесні грамоти, листівки та листи, світлини, сценарії програм та телепередач, книги з дарчими надписами.

Люшня Михайло Петрович (фонд Р-6385), навчався у Кам’янець-Подільському культурно-освітнього училищі, Хмельницькому музичному училищі, Рівненському педагогічному інституті, керував хоровими гуртками на підприємствах. Вдосконалював гру на баяні, акордеоні, фортепіано, сам створював пісні. В 1969 році на міському конкурсі на кращу пісню він зайняв перше місце зі своєю піснею „Надія віку”. Згодом його обрали головою об’єднання подільських композиторів. Член та голова численних районних і обласних конкурсів народної музичної творчості.

Написав понад 50 власних пісень, виконавцями яких стали: солісти облфілармонії, театру, лауреат республіканських конкурсів Р. Осипова, Заслужені артисти України О. Полянський, В. Гаврилюк, Л. Димарчук, брати Гжегожевські, вокальний дует “Явір і Яворина”, юні виконавці естрадної популярної музики. Найбільш відомі твори: „Мамі”, „Здрастуй, край подільський” на слова А.Фіглюка, „Хустина тернова” на слова Г. Броверман, „Здравствуй місто” на слова В. Семеновського, духовні пісні на вірші С. Рачинця. Деякі з його пісенних творів знаходяться у фонді обласного та Всеукраїнського радіо, телебачення. Видав свою збірку пісень „Добрий день вам, люди!”, до

якої увійшли пісні на вірші автора та Леоніда Серова, Галини Ісаєнко, Ольги Ковпак, Олександра Янцаловського.

Член Всеукраїнської музичної спілки, лауреат обласної премії імені Владислава Заремби в галузі музичного мистецтва та міської премії імені Богдана Хмельницького в галузі музики. Неодноразово був за кордоном: Польща, Болгарія, Румунія, Чехословаччина, Італія, Куба.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, друковані та рукописні ноти пісень, танців, гімну зв'язківців, запрошення на концерти, листи Г. Браверман, В. Панчука, Л. Нагорного, А. Фіглока, фотодокументи.

Радзівський Микола Іванович (фонд Р-6286), вступив до Київського університету на математичний факультет, але математиком не став – перемогла любов до музики, якою він захоплювався ще з дитинства, працював диригентом в українському театрі Севастополя. Як керівник організаційного відділу новоствореного Музичного товариства ім. М. Леонтовича, він у 1923 році створив при товаристві симфонічний оркестр, у 1924 році – український оперний ансамбль, у 1925 році – експериментальний оркестр народних інструментів „МІК”.

В цей період написав свої кращі твори: увертюри „Сагайдачний”, „Фантастична поема”, пісні та романси на вірші Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, М. Рильського, В. Сосяри. У 1928 році він стає диригентом Київського театру опери та балету. Через рік разом з художником Петрицьким ставить свою версію опери „Тарас Бульба” М. Лисенка, „Дума Чорноморська” Б. Яновського, „Розлом” В. Фемеліди.

Поставив опери „Ріголетто” Верді, „Кармен” Бізе, „Дівчину з далекого Заходу”, „Чіо-Чіо-Сан” „Пуччіні”. Після визволення Києва від німців в жодній мистецькій установі для Радзівського місця не знайшлося. З 1944 року він працює диригентом оркестру драматичного театру у Вінниці. А двома роками пізніше стає диригентом обласного театру імені Петровського в Проскурові, згодом – художнім керівником філармонії. На пенсії протягом десяти років керував хором міліції, очолював журі обласних конкурсів художньої самодіяль-

ності, брав участь в семінарах композиторів, тісно співпрацював з обласним будинком народної творчості.

Його ім'я внесено в Українську енциклопедію, енциклопедичний словник „Митці України”, біографічний довідник „Мистецтво України”. В червні 1997 року на будинку № 85 по вулиці Грушевського, в якому проживав композитор, була встановлена меморіальна дошка.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, трудова книжка, членські квитки, посвідчення, довідки, тексти пісень і чернетки до них, лібретто опери „Наймичка”, партитури симфоній, статті, конспекти наукових праць, друковані видання творів, записні книжки, газетні та журнальні статті про М. І. Радзівського, листи від композиторів Б. Лятошинського та Я. Вітошинського, музикознавця Л.І.Носова, театральні та концертні афіші, фотографії.

Співаки Хмельниччини

Печенюк Майя Антонівна (фонд Р-6461), лауреат багатьох пісенних конкурсів і фестивалів. Значне місце у репертуарі займають українські народні пісні, твори зарубіжних і вітчизняних композиторів: С. Гулака-Артемівського, М. Лисенка, П. Чайковського, Дж. Верді, С. Монюшка, І. Баха, Ф. Шуберта, Д. Каччіні, П. Майбороди, Б. Ліпмана, О. Беца та багатьох інших.

Кандидат педагогічних наук, професор кафедри методики музичного виховання, вокалу і хорового диригування. У 2002 році завершила роботу над впорядкуванням серії музичних хрестоматій „Дзвінки голоси” з I по VIII клас. Хрестоматії затверджені МОН України і рекомендовані як навчально-методичні посібники для шкіл різного типу навчання, а також для викладачів, студентів вищих і середніх педагогічних і мистецьких закладів України.

Написано та надруковано у наукових збірниках та журналах понад сотню статей, навчально-методичних посібників з музики, біографічно-репертуарний довідник „Музиканти Кам'янецьчини”.

Відмінник освіти України, лауреат обласної премії в галузі музичного мистецтва імені В. Заремби, володар відзнаки міста „Честь і шана”, володар знаку Міністерства і науки

України „Софія Русова”, член Національної всеукраїнської музичної спілки України, член Всеукраїнської спілки краєзнавців України.

У Держархіві області зберігаються посвідчення, атестат доцента, запрошення, програми, афіші, копії почесних відзнак, авторські статті, книги, публікації про М. Печенюк, світлини.

Цибуля Анатолій Станіславович (фонд Р-6464), до 1937 року навчався у польській школі м. Проскурова, після репресії батьків, його і старшого брата віддали до дитячого будинку.

На одному з пісенних оглядів познайомився з композитором Радзівєвським М.І., той зацікавився ним і запропонував навчатися і здобути музичну освіту. Тоді вперше він пізнав світ музики, нотної грамоти.

Творчий шлях – це шлях від простого модельника до музиканта, соліста оперного театру, учасника художньої самодіяльності, великого поціновувача української пісні. Всі його творіння проходили апробацію в професійному та аматорських колективах, користувались великою популярністю у слухачів. Де б не працював, завжди пише вірші та радує прихильників своєю чудовою поезією.

За життєвий шлях нагороджувався орденом Червоної Зірки, Вітчизняної війни I ступеня, За Мужність III ступеня, численними ювілейними медалями, Ветеран Праці, Жукова, Захиснику Вітчизни, нагрудними значками Ветеран 38-й Червонопрапорної Армії, 50 років визволення України, Почесними грамотами, дипломами.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, трудова книжка, копії Почесних нагород, відзнак, вітальні адреси, програми, афіші, світлини.

Ясіновська Марія Іванівна (фонд Р-6408), навчалась у Донецькому державному інституті ім. Прокоф'єва по класу вокалу, працювала викладачем вокалу Хмельницького музичного училища ім. В. Заремби по класу постановки голосу.

Солістка Хмельницької обласної філармонії та органного залу. Тісно співпрацювала з народним артистом України А. Горчинським, з яким записала понад 20 пісень: „Солов'їний спів”, „Конвалії”, „Зачекайте літа”, „Молитва”,

„Свята ніч” та інші. В 1997 році вийшов магнітоальбом „Музика моєї душі”, приймає участь у фестивалях духовної музики.

Нагороджена „Золотою Патріаршою медаллю, 14 вересня 1996 року отримала звання „Заслужена артистка України”, у вересні 2009 р. їй присвоєно звання „Народна артистка України”.

У Держархіві області зберігаються особисті документи, програми, реклами концертів, почесні грамоти, світлини, портрети.

Заслужені працівник культури Хмельниччини

Карван Станіслава Людвиківна (фонд Р-6476), закінчила філологічного факультету Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, звільнений секретар комітету комсомолу Хмельницького педагогічного училища, директор Хмельницької державної обласної наукової бібліотеки імені М.Островського (ОУНБ), заступник директора Державного архіву Хмельницької області.

Університетська освіта, досвід роботи з людьми, працелюбність, вимогливість допомогли їй опанувати бібліотечну справу. Хмельницька ОУНБ ім. М. Островського стає справжнім інформаційним центром, діяльність якого спрямована на подальше інформаційне забезпечення інтересів та запитів користувачів, розвиток інформаційних ресурсів, впровадження новітніх технологій, значну увагу приділяє пошуковій, науково-дослідній роботі з вивчення історії краю, бере активну участь у підготовці та проведенні міжнародних, всеукраїнських, регіональних історико-краєзнавчих конференцій. За період 1991-2001 рр. з участю ОУНБ проведено 18 науково-практичних конференцій, С.Л. Карван була членом їх редакційних колегій.

З 2003 до 2006 року - заступник директора Державного архіву Хмельницької області. Веде наукові дослідження, організовує роботу науково-методичної ради архіву, вивчає вітчизняний і зарубіжний досвід в галузі археології та архівознавства, впроваджує наукові дослідження і прогресивні методи у практику роботи архівних установ області. Контролює збирання на території області документальних пам'яток, розробку наукових досліджень

і підготовку науково-методичних документів з питань архівознавства, археографії, ведення архівної справи.

Нагороджена Почесними грамотами, ювілейними значками, медаллю А.С. Макаренка за заслуги в галузі освіти і педагогічної науки (1982), Подякою Міністерства культури і мистецтв України за вагомий особистий внесок у розвиток вітчизняної культури, Лауреат обласної премії імені Мелетія Смотрицького в галузі бібліотечної справи та премії імені Ф.П. Шевченка в розгортанні бібліотечного краєзнавства, відзначена високою нагородою держави - Почесним званням „Заслужений працівник культури України”.

У Держархіві області зберігаються автобіографія, характеристика дипломи, посвідчення, Почесні грамоти, книги, рукописи статей та вирізки з газет, світлини.

Кузьменко Юрій Іванович (фонд Р-6373), у 1938-1939 рр. працював у Чернігівському українському музичному театрі ім. Т.Г.Шевченка, з 1945 по 1947 рр. працював в ансамблі пісні і танцю „Подільська” в м. Кам’янець-Подільському, з жовтня 1947 по 1950 рр. – в Хмельницькому музично-драматичному театрі ім. Петровського артистом балету та помічником режисера.

Вперше в Україні започаткував проведення таких свят та обрядів: „обжинки”, „веснянки”, „купальські ігри”. Обробки багатьох танців, записаних Кузьменком на Поділлі, видавались Академією наук УРСР окремим збірником, а також неодноразово друкувались у збірнику „На допомогу художній самодіяльності”.

За багаторічну і бездоганну працю на культурно-освітній ниві нагороджений орденом „Знак Пошани”, 7 медалями, Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Ветерану культурно-освітньої роботи присвоєно почесне звання „Заслужений працівник культури УРСР”.

У Держархіві області зберігаються характеристика, особові листи по обліку кадрів, рукописи хореографічних творів, сценарій художніх композицій, вирізки з газет із статтями про творчість балетмейстера, програми концертів, вистав, проведення свят, нагороди, подяки. культура

Слободянюк Петро Якович (фонд Р-6243), організатор низки міжнародних, всеукраїн-

ських, обласних наукових конференцій, круглих столів, семінарів.

Успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук на тему „Роль культурно-освітньої роботи в активізації людського фактора” на філософському факультеті Київського державного університету ім. Т. Шевченка, сприяв відновленню національної самосвідомості, історичних традицій та історичної пам’яті українського народу через організацію та проведення в області фольклорних свят, конференцій, круглих столів, відкриття музеїв тощо. Враховуючи визначну режисерську діяльність прийнято до складу Національної спілки театральних діячів України, доктор філософії.

Автор і співавтор понад 20 наукових монографій і збірників наукових праць „Культура Хмельниччини”, „Українська Церква: історія руїни і відродження”, „Місцеве самоврядування Хмельниччини: історико-етнографічні витонки, сторінки минулого та сьогодення місцевих громад”, „Нескорені: боротьба ОУН-УПА”, „Єврейські общини Правобережної України”, „Медицина Поділля”, „Подільські комунікації”, „Адміністративно-територіальний поділ Поділля”, „Енергетика Поділля”, „Профспілки Хмельниччини: історія та сучасність”, „Чорна дошка” України”, „Учителі Хмельниччини – жертви сталінських репресій”, „Історія місцевих громад Хмельниччини” (Білогірський, Вінковецький, Деражнянський, Летичівський, Ярмолинецький райони), „Ради Хмельниччини на межі тисячоліть”, „Життєдайне джерело Поділля”, „Історичні центри Поділля” та інші.

Указом Президента України за особистий внесок у збагачення національної, мистецької спадщини та високий професіоналізм присвоєно почесне звання „Заслужений працівник культури України”, нагороджено орденом „За Заслуги III ступеня”, Почесними грамотами Верховної ради України, Головного управління державної служби України, медаллю Кам’янець – Подільського національного університету „За вагомий внесок у розвиток освіти та науки”, багатьма іншими почесними відзнаками.

У Держархіві області зберігаються копії документів про народження, освіту, посвідчення,

характеристики, рукописи статей, книг, програми, сценарії масових заходів, листи, тексти виступів на наукових конференціях, інформації про діяльність обласного відділення Українського фонду культури, книги з дарчими написами, програми, проспекти наукових конференцій.

Смотритель Володимир Петрович (фонд Р-6263), після закінчення інституту Київського театрального інституту ім. Карпенка-Карого, факультет драматичного кіно залишився працювати ведучим актором Київського театру юного глядача. Актор бере участь в багатьох фестивалях, концертах, оглядах.

У Хмельницькому зафункціонував моно-театр „Кут”, керівником якого є Володимир Смотритель. З успіхом пройшли на сцені театру вистави „А ще я хотів сказати”, „Прокляті роки”, „Двісті десять кроків”, „Спочатку було слово”, „Сало в шоколаді”, „Я - клоун”, „На дні душі”, „Поет і кат”.

Учасник міжнародних фестивалів у Польщі, Німеччині, Швейцарії та Туреччині. Засновник Подільського фестивалю монотеатрів „Розкуття”. У 2000 році започаткував театральний проект „Мистецький міст”, в рамках якого в кінці кожного місяця до Хмельницького з виставами малої форми приїжджають найкращі театри України і радують глядачів своєю грою.

В 1989 році отримує приз глядацьких симпатій на першому фестивалі „Червона рута”, стає лауреатом естрадного фестивалю „Укрестрада - 90”, лауреатом комсомольської премії імені О. Бойченка, а в 1992 році – володарем гран-прі Всеукраїнського фестивалю авторської пісні „Оберіг - 92” за пісню на слова Тараса Мельничука „Фас”.

Серед нагород – перша премія Всеукраїнського конкурсу гумору та сатири ім. Андрія Сови, перша премія Всеукраїнського конкурсу моно та камерних вистав „Віват, актор”, переможець конкурсу „Людина року” у 2000-2002 роках в номінації „Митець”. Його музична діяльність також відзначена нагородами – перша премія Всеукраїнського конкурсу на краще виконання української пісні „Боромля -2005”, удостоєний почесного звання „Заслужений артист України”, „Народний артист України”.

У Держархіві області зберігаються витяг з наказу про тарифікацію актора, трудова угода, статут монотеатру, свідоцтво про його реєстрацію, рукопис сценарію моновистави „Прокляті роки”, листи в установи міста, вирізки з газет про В.Смотрителя, афіші вистав, програми концертів, візитки, квитки, фотографії фрагментів концертів та вистав.

Родинні архівні фонди

Азарський Івана Миколайович та Олександра Олександрівна (фонд Р-6417), Іван Миколайович у 18 років став майстром спорту СРСР з боксу, за досягнення в спорті нагороджений багатьма дипломами та відзнаками.

В 1965 році вступив на лікувальний факультет Туркменського державного медичного інституту. На третьому курсі під керівництвом доктора медичних наук, професора Ч.Б.Бариєва долучився до наукових досліджень в галузі виразкової хвороби шлунка і 12-палої кишки. З 1969 році – слухач військово-медичного факультету при Саратовському державному медичному інституті. В 1978 році закінчив з відзнакою Ленінградську військово-медичну академію ім.С.М.Кірова за спеціальністю нейрохірургія.

Службу проходив в лікувальних закладах Збройних сил СРСР та в загонах спеціального призначення. Був нагороджений знаком „Відмінник-прикордонник” II ступеня. З 1980 року перебував на посаді головного трансфузіолога Прикарпатського військового округу. В його компетенцію входила організація та інспектування підрозділів, які відповідали за збір та зберігання крові в 10-ти областях України. Звільнився зі Збройних сил у званні гвардії полковника медичної служби.

Віце-президент академії медико-технічних наук України, академік, доктор медичних наук, професор, почесний діяч НМТН України, лауреат обласної премії ім. Ю.Сіцинського та міської ім. Б. Хмельницького. Автор вікріттів, винаходів, свідоцтв авторського права, раціоналізаторських пропозицій, монографій, методичних посібників, наукових статей та понад 1600 наукових праць. Викладав хірургію в Хмельницькому базовому медичному училищі

та одночасно працював хірургом в Хмельницькій обласній клінічній лікарні.

Нагороджений орденом Бойового Червоного Прапора, двома орденами Червоної Зірки, медалями СРСР та УРСР. В 1991 р. вченому присвоєно почесне звання „Заслужений раціоналізатор України” та „Почесний донор України”.

Азарська Олександра Олександрівна, навчалася у Донецькому педагогічному училищі, розпочала трудову діяльність вчителем фізичного виховання в середній школі м. Велика Новоселівка Донецької області, вступила до Московського державного педагогічного інституту на факультет „Педагогіка та психологія”. З вересня 1980 по жовтень 1983 року перебувала в Афганістані виконуючи інтернаціональний обов’язок.

З ініціативи О.О. Азарської в м. Хмельницькому організовано групу дітей-інвалідів (розумово-відсталих), які навчаються та набувають життєвих навиків з допомогою її винаходів та раціоналізаторських пропозицій.

Редактор та секретар редакційної колегії 5-ти збірників наукових статей міжнародних та республіканських конференцій, співавтор лікувально-реабілітаційних програм для дітей хворих церебральним паралічем, хворобою Луї-Бара та інших неврологічних захворювань у дітей та дорослих, автор відкриттів, винаходів, свідоцтв авторського права, раціоналізаторських пропозицій, монографій, 257 наукових статей та понад 1100 наукових праць в різних галузях фундаментальних наук.

Віце-президент Академії медико-технічних наук України, член президії АМТН України, академік, заслужений раціоналізатор України, Почесний донор України, вчений – дослідник, викладач вищої категорії.

За сумлінну працю на освітянській ниві була нагороджена знаком „Відмінник освіти УРСР”, а пізніше медаллю Макаренка, численними грамотами та подяками.

У Держархіві області зберігаються рукописи, матеріали проведених аналізів, досліджень, акти впровадження винаходів, друквані видання, фотодокументи, фотоальбоми, негативи, позитиви, слайди.

Киричук Володимир Григорович та Олена Олексіївна (фонд Р-6467), Володимир Григорович в 1963 році працюючи завідуючим Красилівським районним відділом культури, під його керівництвом заклади культури, колективи художньої самодіяльності району займають провідні місця в обласних оглядах, окремі з них виходять на республіканську сцену. Завдяки щоденній кропіткій праці, подвижницькій діяльності колективи районного будинку культури: агіткультбригада, ансамбль танцю, вокально-інструментальний ансамбль виборюють Почесні звання „Народний самодіяльний колектив”.

Протягом 1992-1996 рр. працював головним спеціалістом управління по використанню мінерально-сировинних ресурсів і розвитку курортно-туристичної зони, заступником начальника (1996-1998), а згодом — директором новоствореного державного підприємства „Хмельницьккурорт-ресурси”.

За період трудової діяльності Киричук В.Г. нагороджений медаллю „Ветеран Праці”, ювілейними медалями, Почесними грамотами, подяками.

Киричук Олена Олексіївна, закінчила повний курс Київського державного інституту ім. О.Є. Корнійчука за спеціальністю бібліотекознавство і бібліографія. У 1976 році вона призначена на посаду головного бібліотекаря, згодом заступника директора, а з 1983 року – директора Хмельницької обласної бібліотеки для дітей ім. Т.Г. Шевченка.

За двадцять років керівництва Олени Олексіївни значно поглибилася соціальна функція бібліотеки, розширилася сфера впливу на дітей і підлітків. З її ініціативи запроваджувалися нові форми роботи — студія соціальної, трудової активності читачів „Книга”, читацьке об’єднання „Соняшник”. Проводилися конкурси юних дарувань „Кобзарика”, літературно-мистецькі свята „Думи Тарасові, слово народнеє”, літературно-історичні подорожі „Фронтними дорогами України”, вечори сімейного спілкування. Активно співпрацювала з письменниками, художниками, науковцями, закладами освіти, мистецтва тощо.

Новаторський підхід до організації роботи дав змогу *бібліотеці* стати дипломантом

Виставки досягнень народного господарства СРСР (1987-1988), лауреатом обласних премій ім. Т. Шевченка (1993) та М. Смотрицького (2000). В 1989 році бібліотеці присвоєно ім'я поета Т.Г. Шевченка.

Наказами Міністерства культури і мистецтв призначалась головою державної кваліфікаційної комісії Кам'янець-Подільського училища культури бібліотечного факультету, брала активну участь в організації і проведенні творчих звітів майстрів мистецтв та художніх колективів Хмельниччини в Палаці культури „Україна” м. Києва.

За період діяльності неодноразово нагороджувалась Почесними грамотами, подяками Міністерства культури України, обласної державної адміністрації, обласної ради, обласного управління культури, медаллю „Ветеран Праці”, почесним званням „Заслужений працівник культури України”, почесною відзнакою „За багаторічну плідну працю в галузі культури”.

У фонді особового походження сім'ї Киричуків зберігаються автобіографія, трудова книжка, почесні нагороди, відзнаки, вітальні адреси, статті в книгах, афіші, світлини.

Федунець Микола Федорович та Ванжула Олександра Семенівна (фонд Р-6387), Федунець Микола Федорович, закінчив факультет журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Майже 20 років працював у редакціях газет: „Життя і слово” (Білогір'я) та обласних „Подільські вісті”, „Ровесник” (Хмельницький).

Перша книга віршів „Адреса юності” побачила світ в 1972 році. Згодом вийшли книги: „Душа зернини”, „Свято роси”, „Обличчя долі” та інші. Твори перекладено азербайджанською, білоруською, болгарською, корейською та російською мовами. Автор книжок: „Адреса юності”, „Проводи журавлів”, „Розневолення”, „Жниво”, „Вісім струн”, „Вибране”, „Неповторне”, „Наяву”, „Жариновий кетяг”, „...І поселись у Всесвіті з тобою”, „Веретено”, „Напряма”, „Вересневий простір”, „День мій земний”, „Не поступимось любов'ю до України”, „Зі сторінок „Автографа”, „Іспит”. Його лебединою піснею стала хрестоматія „Літературна Хмельниччина ХХ століття, куди ввійшли біографічні дані та вибрані твори 63 літераторів,

які жили й творили (а більшість з них і нині живуть і творять) на Поділлі.

2014 році Хмельницька обласна рада встановила щорічну нагороду для літераторів, названу ім'ям Миколи Федунця. Премію присуджуватимуть за найкращу поетичну збірку до Дня пам'яті Миколи Федунця — 20 червня. Її сума, яку виплачуватимуть із обласного бюджету, становить три тисячі гривень. Ім'я Миколи Федунця носить одна з вулиць обласного центру. А на будинку № 115/1 на вулиці Проксурівського підпілля, де понад 20 років жив поет, встановлена меморіальна дошка. Біля неї постійно ятріють жариновим кетягом квіти — ознака незгасимої пам'яті про поета.

Член Національної Спілки журналістів України, член Національної Спілки письменників України, голова Хмельницької обласної організації Національної Спілки письменників України.

Заслужений працівник культури України, лауреат міжнародних літературних премій ім. Івана Кошелівця та ім. Дмитра Нитченка, обласних літературних премій ім. Тараса Шевченка, ім. Володимира Булаєнка, ім. Григорія Костюка, ім. Микити Годованця, Хмельницької міської премії ім. Богдана Хмельницького тощо.

Ванжула Олександра Семенівна народилася 2 травня 1938 року в с. Стадниця Вінницького району Вінницької області. Виховувалася у дитячому будинку. Навчалася в Одеському технікумі харчової промисловості, Московському технологічному інституті. Довгий час проживала за межами України. З 1980 року проживає у м. Хмельницькому.

Автор низки поетичних книг: „Серпень”, „Жіноча лірика”, „Довір'я”, „Якби не ти”, „Біль у спадок”, „Горицвіт”, „Душі моєї гони”, „Небесні джерела”, „Відлуння”, „Назавжди”, „Моє”, „Осіньного листя жмутик”.

Член Національної спілки письменників України. Її творчі здобутки відзначені Міжнародною літературною премією ім. Івана Кошелівця, обласними преміями ім. Володимира Булаєнка та Якова Гальчевського.

У родинному фонді зберігаються рукописи поетичних творів, фотографії, збірки поезій.

Фонди архівних колекцій

Колекція документів особового походження учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції (фонд Р-6213), 26 квітня 1986 року на 4 енергоблоці ЧАЕС сталася аварія. У ліквідації її наслідків брали участь 7000 спеціалістів Хмельниччини це водії, медики, пожежники, міліціонери, пожежники, військові, меліоратори.

До колекції увійшли списки учасників ліквідації наслідків аварії, службові характеристики, перепустки, спогади, грамоти, подяки, друковані видання хроніки подій у Чорнобилі тощо.

Колекція документів особового походження загиблих Героїв Небесної Сотні (фонд №6518), в листопаді 2013 року студенти вийшли на Майдан Незалежності для визначення Європейського вектора в Україні, акції протесту, що тривали з кінця листопада 2013 року до лютого 2014 року отримала назву Євромайдан, а пізніше Революція Гідності. В сутичках загинуло 109 учасників антиурядових протестів.

Серед загиблих - 10 осіб жителів Хмельницької області: Бондарчук Сергій Михайлович, Васільцов Віталій Валерійович, Дзявульський Микола Степанович, Клітинський Олександр Іванович, Коренев Анатолій Петрович,

Мазур Артем Анатолійович, Пагор Дмитро Олексійович, Подригун Олександр Володимирович, Чаплинський Володимир Володимирович, Шеремет Людмила Данилівна.

Батьки, рідні загиблих поділилися окремими документами для створення пам'яті про наших земляків, які віддали своє життя і стали Героями Небесної Сотні. Документи п'яти Героїв Небесної Сотні започаткували фонд.

Пошуки документів працівниками відділу формування НАФ та діловодства Держархіву області для поповнення фонду тривають.

З сторінок часопису звертаюся до Знаних людей Хмельниччини та їхніх родин, фотографів, операторів, які бажають поповнити Національну скарбницю своїми документами. Безперечно, що у Ваших приватних зібраннях можуть знаходитись документи, які мають загальнонаціональне або регіональне значення і крім Вас їх ніхто не бачить, про Ваших рідних мало хто знає. З метою поповнення джерельної скарбниці архіву документами особового походження працівники Державного архіву Хмельницької області чекають на співпрацю. Я щиро вірю, що згодом з'явиться абзац і про Ваших рідних у згадках, виставках, статтях, наукових виданнях за документами Держархіву області.

IN MEMORIAM

Лозовий В. С., Лях Г. В.

РЯТІВНИК ПОДІЛЬСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Цього року смерть забрала добру, порядну та цікаву людину – Юрія Станіславовича Руденко – відомого на Поділлі і поза його межами архівіста. Він не уявляв життя без своєї професії, що у наш час зустрічається вкрай рідко. 38 років Юрій Станіславович працював у архівній галузі. За цей час змінилося багато – життєвий устрій, виросло нове покоління подільців, у архіві змінилися сім керівників, а через його руки пройшли тисячі документів, які завдяки щоденній копійчій праці служать дослідникам джерелами цінної інформації.

Хоча народився Юрій Станіславович 1 травня 1958 року в м. Стрий на Львівщині, де у той час його батьки Станіслав Антонович та Варвара Денисівна працювали вчителями, рідним містом вважав Кам'янець-Подільський – тут пройшли його дитинство і юність. Закінчив школу, а згодом Кам'янець-Подільське технічне училище. Далі навчався у Одеському державному університеті ім. Мечникова на факультеті романо-германської філології. У житті так буває, коли готуєшся до одного виду діяльності, а обставини ставлять тебе перед іншим

вибором. За освітою він викладач іспанської мови та літератури, але знайшов себе саме в архівній справі. Мабуть, цьому сприяло саме місто де виріс, з його численними історичними пам'ятками, які викликають у кожного, хто хоча б раз їх побачить непідробний інтерес до історії та старожитностей. Так склалося і у Юрія Станіславовича.

До архіву на роботу він влаштувався у 1982 році. Незважаючи на нефахову освіту він досить швидко опанував архівну справу. Впродовж років, займаючи різні посади – від простого архівіста до начальника відділу, зростає професійно та накопичував той безцінний архівний досвід, яким щедро ділився з своїми колегами. І навіть після пожежі 10 квітня 2003 року в приміщенні Кам'янець-Подільського міського архіву, внаслідок чого у вогні палало понад 101,2 тис. архівних справ кінця XVIII початку XX століття, коли постало питання переміщення дореволюційних фондів до Держархіву, він не залишив архівної роботи і переїхав працювати до обласного центру.

Заради улюбленої справи, він щотижня подорожував з рідного Кам'янця до Хмельницького і повертався назад, за що колеги жартома називали його «туристом-архівістом». Юрій Станіславович не скаржився, адже у дорозі була можливість осмислення прожитого, а через вікно автобуса можна помилуватися рідною природою Поділля.

Особливо активно Юрій Станіславович займався вивченням справ періоду до 1917 року, щиро радіючи кожному новому виявленому історичному документу. А результатом роботи стало те, що у 2004 році за підготовку і видання важливого науково-інформаційного довідника «Державний архів Хмельницької області. Анотований реєстр описів. Т.1. Фонди колишнього Кам'янець-Подільського міського архіву» (2004 р.) він був удостоєний премії імені Василя Веретеннікова у номінації «Архівознавство, історія установ, природничо-наукові, економічні та інші питання архівної справи».

Реставація та ідентифікація документів є однією з найважливіших складових зберігання архівних фондів. Протягом багатьох років Юрій Станіславович, у прямому сенсі цього слова, рятував нашу з Вами подільську історію, тому що здійснював, ним же розроблений комплекс ідентифікаційно-відновлювальних робіт документів Національного архівного фонду, постраждалих внаслідок пожежі в Кам'янець-Подільському міському архіві у 2003 році. Незважаючи на труднощі він робив свою копійку і складну роботу, розуміючи унікальність і неповторність матеріалу який тримав в руках. Робота ця не лише складна і потребує великого досвіду та знань, але часто й шкідлива. За період роботи у Хмельницькому Юрій Станіславович ідентифікував майже 40000 умовних справ, які містять відомості кінця XVIII – початку XIX століть з усіх сфер життєдіяльності однієї з найбільших за територією тогочасних губерній – Подільської. Завдяки йому повернуто в науковий обіг тисячі важливих історичних документів.

Юрій Станіславович був людиною начитаною, ерудованою. Розбирався у вітчизняній та світовій літературі. У повсякденному житті не-

говіркий та розважливий завжди міг розповісти багато нового та цікавого як тільки бачив щире зацікавлення співрозмовника. Завжди мав свою точку зору на події вітчизняних та міжнародних суспільно-політичних процесів.

Збереження історико-культурної спадщини Подільського краю вважав своєю долею, та як би це пафосно не звучало, - життєвою місією. Одним з важливих смислів життя людини вважається її самореалізація як професіонала. Юрій Станіславович багато зробив для відновлення та збереження архівного фонду як історичної пам'яті народу, і на нашу думку, свою місію виконав.

Леонардо да Вінчі сказав: у природі все мудро продумано і влаштовано, кожен повинен робити свою справу, і в цій мудрості – найвища справедливість життя. Так і Юрій Станіславович Руденко, не дивлячись на часом не вкрай сприятливі умови роботи, віддаленість від рідної домівки та інші обставини, робив свою справу на високому професійному рівні, за що ми – його колеги, друзі та науковці і поважали його.

Усі ми збережемо добру пам'ять про чудового професіонала, гарну людину та щирого друга – Юрія Станіславовича Руденка.

ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ (Т. ГАЙДАРЖИ, Т.ЯНКОВСЬКА)

Державний архів Хмельницької області поніс непоправну втрату. На початку 2020 року, безжальна смерть вирвала з життя у Великий Світ дві працівниці відділу формування НАФ та діловодства: Гайдаржи Тетяну Петрівну та Янковську Тетяну Володимирівну. Світлі спогади про тих, хто залишив добрі справи та чесно прожив своє коротке життя, завжди будуть сильніші, ніж смерть!

ГАЙДАРЖИ (МОТОЗЮК) ТЕТЯНА ПЕТРІВНА (15.04.1978 – 17.01.2020)

В трудовій книжці Тетяни Петрівни Гайдаржи після закінчення університету чотири записи: Хмельницький міський центр зайнятості, Управління Державного департаменту України з питань виконання покарань в Хмельницькій

області, Державний архів Хмельницької області, робота провідного спеціаліста відділу формування НАФ та діловодства Державного архіву припинена у зв'язку зі смертю.

Молодою, енергійною прийшла вона у наш колектив. В пам'яті колег відклалося її одруження, уродини доньки та сина, радість за їхнє зростання, любов до сім'ї, турбота і тривога за батьків. Важко знайти слова втіхи, коли зупиняється серце молодій людині, жінки, доньки, матері, дружини, колежанки.

У нашій пам'яті Тетяна Петрівна назавжди залишиться добрим другом, доброзичливою колегою, надійним порадником, професіоналом своєї справи, ніжною та турботливою матусею донечки та синочка.

Добра, світла згадка про Тетяну назавжди залишиться у серцях рідних, колег, усіх, хто її знав, любив та поважав.

Глибоко сумуємо з приводу цієї непоправної втрати та висловлюємо щирі співчуття родині померлої.

Знаємо, що Всемиловий Господь, прийме її світлу та щирю душу в Царство Небесне. Вічна світла пам'ять нашій колезі і другу. Поділяємо біль та горе рідних!

*Калина росами щодня
Хай сипле на твою могилу,
І пухом буде хай земля
Ти ласки в Бога заслужила...*

ЯНКОВСЬКА (ГАЩУК) ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА
(31.01.1981 – 02.02.2020)

Янковська Тетяна Володимирівна у 1998 році закінчила із золотою медаллю ЗОШ №6 в місті Хмельницькому. Після закінчення Хмельницького національного університету вийшла заміж. В 2004 році прийнята на роботу у Дер-

жавний архів Хмельницької області до відділу формування НАФ та діловодства.

Тетяна Володимирівна в молодому віці отримала невтішну звістку від лікарів про онкозахворювання. Тетянка перенесла операції, хіміютерапію, а з часом вирішила народити другу донечку. Дві чудові донечки, стали радістю її життя і стимулом для подальшої боротьби за життя. Чоловік, діти, родина, друзі, колектив, підтримували її у нелегкій боротьбі з раковою хворобою. Смерть завжди трагічна і несподівана, особливо якщо це молода людина.

Не вистачає слів, щоб передати смуток, який чорним крилом торкнувся не лише сім'ї, а й всіх хто її знав, залишивши сльози та смуток. Полум'я болю обпікає душу від думки, що ніколи не буде поряд її з нами.

Не побачимо щирого погляду й теплої усмішки. Нестерпний біль і невимовна туга не покидають нас, твоїх колег. Ти відійшли у Небуття, але ми знаємо, що пам'ять про цю чудову людину залишиться в серцях тих, хто її знав, любив, поважав, жив і працював поруч із нею.

Колектив згадує Тетяну Володимирівну добрим словом і щирою молитвою. Спочивай спокійно у Царстві Божому.

Як швидко свічка догоріла

А їй ще було не пора.

Душа голубкою злетіла

У світлі Божі небеса...

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Байдич Володимир Григорович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, член НСКУ

Байдич Вадим Олександрович (м. Красилів), вчитель історії Кузьминського ліцею Красилівського району Хмельницької області, член НСКУ

Байдич Олександр Васильович (м. Красилів), вчитель історії, директор Кузьминського ліцею Красилівського району Хмельницької області, член НСКУ, Заслужений працівник освіти України, Почесний краєзнавець України

Берковський Владислав Георгійович (м. Київ), кандидат історичних наук, doctor nauk humanistycznych, директор Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.С.Пшеничного

Бурдуваліс Катерина Миколаївна (м. Хмельницький), заступник директора – начальник відділу організаційно – аналітичного відділу Державного архіву Хмельницької області, магістр державного управління

Галатир Віталій Вікторович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент, головний науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області

Гуцал Віталій Анатолійович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Завальнюк Костянтин Вікторович (м. Вінниця), кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу інформації та використання документів Державного архіву Вінницької області, член Національної спілки журналістів України та Національної спілки краєзнавців України

Завальнюк Олександр Михайлович (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік Української академії історичних наук і Національної Академії вищої освіти України

Захар'єв Володимир Анатолійович (м. Хмельницький), старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтв. Член НСКУ та НСЖУ

Королько Андрій Зіновійович (м. Івано – Франківськ), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ „Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Комарницький Олександр Борисович (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік Національної академії наук вищої освіти України, голова Кам'янець-Подільської міської організації НСКУ, член НСЖУ

Кундельський Валерій Васильович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, викладач історії Хмельницького ТБЛ, член Національної

Спілки журналістів України

Кундельський Дмитро Васильович (м. Хмельницький), аспірант кафедри політології НУ „Острозька академія”, вчитель історії СЗОШ №6 м.Хмельницького

Лавринчук Віталій Олександрович (м. Красилів), методист БТДЮ Красилівської міської ради, член НСКУ

Левченко Лариса Леонідівна, (м. Миколаїв), доктор історичних наук, професор, директор Держархіву Миколаївської області

Лозовий Віталій Станіславович (м. Київ), доктор історичних наук, професор, завідувач відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

Ляскович Роман Сергійович (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Ляскович Тетяна Вікторівна (м. Кам'янець-Подільський), аспірантка кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Лях Галина Василівна (м. Хмельницький), начальник відділу обліку та довідкового апарату Державного архіву Хмельницької області, член Хмельницької міської організації НСКУ

Марчук Василь Васильович (м. Івано – Франківськ), доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політичних інститутів і процесів факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ „Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Марчук Олександр Ігорович (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри історії України, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Машталір Андрій Іванович (м. Тернопіль), керівник навчального відділу, Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського, кандидат історичних наук

Олійник Микола Петрович (м. Хмельницький), доктор історичних наук, професор Хмельницького національного університету

Олійник Сергій Васильович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Олійник Юрій Васильович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, начальник відділу інформаційних технологій Державного архіву Хмельницької області, член Хмельницької міської організації НСКУ

Полянський Федір Іванович (м. Тернопіль), кандидат історичних наук, директор Державного архіву Тернопільської області

Починок Олександр Олександрович (м. Кам'янець – Подільський), аспірант кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Прокопчук Віктор Степанович (м. Дунаївці), доктор історичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, дійсний член Української академії історичних наук

Рага Валентина Станіславівна (м. Хмельницький), начальник відділу формування НАФ та діловодства Державного архіву Хмельницької області

Сумишин Ярослав Миколайович (м. Київ), дослідник, журналіст

Тараненко Лілія Олександрівна (м. Хмельницький), головний спеціаліст організаційно – аналітичного відділу Державного архіву Хмельницької області

Федьков Олександр Миколайович (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Філінюк Анатолій Григорович (м. Кам'янець-Подільський), завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, д. і. н., проф., академік НАН ВО України, заслужений діяч науки і техніки України, почесний краєзнавець України

Хоптяр Андрій Юрійович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, викладач туризму та готельно - ресторанної справи економічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Хоптяр Юрій Анатолійович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, професор кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Чайковський Михайло Євгенович (м. Хмельницький), доктор педагогічних наук, професор

Яблонська Діана Русланівна (м. Кам'янець-Подільський), аспірантка кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, член Національної спілки краєзнавців України

**ВІСНИК ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
„ПОДІАЛЬСЬКА СТАРОВИНА“**

№2 (6) / 2020

Часопис Державного архіву Хмельницької області
(заснований у 2017 році)

Байдич В.Г. – голова редакційної колегії
Олійник Ю.В. – заступник головного редактора
Галатир В.В. – відповідальний редактор

*На обкладинці журналу використано картину Народного художника України
М. Мазура „Портрет“*

Підписано до друку 05.07.2020. Формат 60x84/8
Обл.-вид. арк. 23.5. Наклад 100 прим.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10